

VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS
SOCIALINĖS ANTROPOLOGIJOS CENTRAS

LIETUVIŠKASIS IDENTITETAS ŠIUOLAIKINĖS EMIGRACIJOS KONTEKSTUOSE

Sudarė

Vytis Čiubrinskas

Vytauto Didžiojo universitetas
Kaunas, 2011

UDK 314(474.5)

Li-174

Knyga apsvařtyta ir rekomenduota spausdinti Vytauto Didžiojo universiteto Socialinių mokslų fakulteto tarybos posėdyje (2011-01-17 protokolo Nr. 5), Socialinių mokslų fakulteto Socialinės antropologijos centro posėdyje (2011-01-06)

Recenzentai:

Prof. Romas Vaštokas, Trento universitetas, Kanada

Asoc. prof. Gediminas Lankauskas, Regina universitetas, Kanada

ISBN 978-9955-12-750-5

© Vytauto Didžiojo universitetas, 2011

© Vytis Čiubrinskas, 2011

TURINYS

Pratarmė	4
<i>Vytis Čiubrinskas</i> Įvadas. Transnacionalinė migracija ir išjudintasis identitetas	5
I DALIS. IDENTITETAS IR MIGRACIJA: SAMPRATOS METMENYS	
<i>Vytis Čiubrinskas</i> Identitetas ir identiteto politika: antropologinės dimensijos tiriant nacionalinį ir transnacionalinį saistymąsi	13
<i>Ingo W. Schröder</i> Collective Identification Processes: Looking at Identity through Gramsci and Bourdieu	29
<i>Meilutė Taljūnaitė</i> Tautinės tapatybės politikos sampratos konstravimas	41
<i>Christian Giordano</i> Investigating Migrations: From Diaspora Studies to Transnationalism	59
<i>Artūras Tereškinas</i> Imigrantai Didžiosios Britanijos, Ispanijos ir Norvegijos spaudoje	71
II DALIS. MIGRACIJOS IŠJUDINTO LIETUVIŠKOJO IDENTITETO KONTŪRAI	
<i>Jolanta Kuznecovienė</i> Išteritorinto identiteto alternatyvos: lietuvių imigrantai Airijoje, Anglijoje, Ispanijoje ir Norvegijoje	89
<i>Ieva Kripienė</i> Etninių institucijų vaidmuo socialiniame imigrantų gyvenime: lietuviai Niujorke	105
<i>Darius Daukšas</i> Būti lietuviu <i>čia</i> ir <i>ten</i> : migrantų iš Lietuvos Norvegijoje atvejis	119
<i>Neringa Liubiniene</i> „Aš esu lietuvė visada, tik tai galiu turėti kitą pilietybę“: imigrantų iš Lietuvos identiteto dėlionės Šiaurės Airijoje	141
<i>Irena Šutinienė</i> Lietuvių migrantų tautinio identiteto transformacijos: tarp aktualizavimo ir asimiliacijos	163
<i>Ingrida Gečienė</i> Transnacionalinė Lietuvos mokslininkų migracija ir tapatumo raiška	185
Apie autorius	203

PRATARMĖ

Jau kuris laikas Vytauto Didžiojo universiteto Socialinės antropologijos centre atliekami socialinio ir kultūrinio identiteto bei tarptautinės migracijos tyrimai – iš antropologinės perspektyvos, taikant kokybinių socialinių tyrimų metodologiją ir tarpdisciplinines prieigas. 2005–2006 m. VDU Socialinės antropologijos centras kartu su Lietuvos socialinių tyrimų centru (buvusiu Socialinių tyrimų institutu) vykdė Lietuvos valstybinio mokslo ir studijų fondo remiamą tyrimų programą „Lietuvių tautinio identiteto raiškos būdai: socialinė atmintis, kultūrinis tęstinumas ir kaita globalizacijos sąlygomis“. Jos tęsa – 2007–2009 m. įgyvendintas tyrimų projektas „Lietuvių tautinės tapatybės išsaugojimas europeizacijos ir globalizacijos sąlygomis: lietuviškumo raiška ir nacionalinės Airijos, Anglijos, Ispanijos, JAV ir Norvegijos tapatybių politikos“, kuriuo bandyta peržvelgti lietuviškojo identiteto trajektorijas penkiose populiariausiose šiuolaikinės lietuvių emigracijos šalyse.

Vienas iš pastarojo projekto rezultatų – ši studija-mokslinių straipsnių rinkinys, sudarytas iš projekte dalyvavusių ir baigiamojoje projekto konferencijoje „Identitetas ir migracija: teorinės perspektyvos ir praktikos“ (kuri įvyko 2009 m. lapkričio 20 d. Vilniuje) pranešimus skaičiusių autorių straipsnių. Juose, remiantis tarpdisciplininiais – socialiniais-antropologiniais ir sociologiniais tyrimais, mėginama naujai pažvelgti į šiuolaikinio nacionalinio identiteto ir transnacionalinės migracijos sampratą ir nubrėžti išjudinto lietuviškojo identiteto kontūrus šiuolaikinės lietuvių emigracijos kontekstuose.

Vytis Čiubrinskas

ĮVADAS. TRANSNACIONALINĖ MIGRACIJA IR IŠJUDINTASIS IDENTITETAS

Vytis Čiubrinskas

Sociokultūrinėje antropologijoje kolektyvinio identiteto tyrimai laikomi ypač aktualiais siekiant suvokti šiuolaikinių visuomenių stabilumo ir kaitos procesus. Jonathanas Friedmanas savo studijoje „Kultūrinis identitetas ir globalus procesas“ (1996) vienas pirmųjų atkreipė dėmesį į identiteto kaitos ypatybes, kurias sąlygoja ir globalizacijos iššūkiai, ir fragmentacijos (pavyzdžiui, pasireiškiančios per etnifikaciją) įtaka. Pastaruoju aspektu tiek identiteto diskursai, tiek jo apraiškos pasižymi ilga ir sudėtinga manipuliavimo etniniu ir (ar) tautiniu bei kultūriniu paveldu istorija, patyrusia tiek vietinių ar tautinių, tiek tarptautinių veiksnių įtaką. Tokia manipuliacija nesunkiai pastebima etninės ir (ar) nacionalinės istorijos bei kultūros politikos raidoje, kurioje išryškėja ir reikalavimai bei pretenzijos visuotinai pripažinti konkrečių lokalių teritorijų praeitį. Tad kolektyvinio identiteto (identifikavimosi) procesą ir konkrečias jo apraiškas neretai panaudoja lokalinės ir (ar) tautinės kultūros apologetai, siekiantys, kad ta kultūra būtų pripažinta kaip vietinės, regioninės ar nacionalinės politikos sudėtinė dalis.

Nūdien ilgalaikėms ir santykinai stabilioms kolektyvinėms tapatybėms lokaliame ar nacionaliniame lygmenyje vis didesnius iššūkius kelia transnacionalizmo procesai, peržengiantys nacionalinės valstybės ir nacionalinio identiteto ribas. Nykstančios istorinių ir šiuolaikinių valstybių sienos, tautinių ribų niveliavimasis, be kita ko, sąlygojamas ir atitinkamų Europos Sąjungos nuostatų, iš esmės pakeitė situaciją, kuriai esant anksčiau formuodavosi lokalinio ar nacionalinio identiteto politikos. Tad transnacionalinių, migrantiškų ir kitaip *išjudintų* (angl. *displaced*) identitetų išryškėjimas yra akivaizdi reakcija į greitai nykstančias tariamo homogeniškumo ribas vis labiau globalizuojamame pasaulyje.

Suprasti šiuos identifikacinius procesus šiandieninėje Lietuvoje ypač svarbu dėl didėjančios emigracijos iš šalies. Nuo 1990 m., kai atsivėrė valstybės sienos po pusę amžiaus trukusios okupacijos, emigracija iš Lietuvos pasiekė išties išpūdingą mastą, ir jis nemažėja. Pastaruoju metu dėl to valstybės institucijos vis dažniau išsako susirūpinimą, svarstoma, kokią poziciją Lietuvai derėtų užimti sprendžiant emigracijos problemą. Statistika

pateikia negailestingą nuo 1990 m. 600 000 emigravusių žmonių skaičių (Stankūnienė, 2011: 6). Nuo pat emigracijos iš Lietuvos proceso pradžios, t. y. apytikriai nuo XIX a. 6 deš. (Čiubrinskas, 2009a), iki šiol išlieka bemaž tos pačios pagrindinės šalys, į kurias emigruoja daugiausiai Lietuvos piliečių – JAV ir Didžioji Britanija, o pastaraisiais dešimtmečiais – dar ir Airija, Ispanija, Vokietija ir Skandinavijos šalys.

Valstybės susirūpinimas lietuviškuoju identitetu globalizacijos ir masinės migracijos sąlygomis pastebimas ir pastarojo dešimtmečio nacionalinėje mokslinių tyrimų politikoje, pavyzdžiui, kuriant Lietuvos valstybinio mokslo ir studijų fondo finansuojamą mokslinių tyrimų programą „Tautinio identiteto išsaugojimas globalizacijos sąlygomis“, o vėliau Lietuvos mokslo tarybai ją praplečiant nacionaline mokslo programa: „Valstybė ir tauta: paveldas ir tapatumas“.

Migracijos ir identiteto tyrimai aktualūs ir platesniame antropologinių bei tarpdisciplininių tyrimų, atliekamų Vytauto Didžiojo universiteto Socialinės antropologijos centre, kontekste. Tai rodo 2005–2006 m. šio centro vykdytas nacionalinis mokslinio tyrimo projektas „Lietuvių tautinio identiteto raiškos būdai: socialinė atmintis, kultūrinis tęstinumas ir kaita globalizacijos sąlygomis“, kurio rezultatai apibendrinti knygoje „Lietuviškojo identiteto trajektorijos“ (Čiubrinskas, Kuznecovienė, 2008). Pastarasis projektas buvo pratęstas 2007–2009 m., vykdant minėtos nacionalinės tyrimų programos projektą „Lietuvių tautinės tapatybės išsaugojimas europeizacijos ir globalizacijos sąlygomis: lietuviškumo raiška ir nacionalinės Airijos, Anglijos, Ispanijos, JAV ir Norvegijos tapatybių politikos“.

Siame į migracijos paveikto identiteto tyrimus besiorientuojančiame projekte siekta aptarti aktualius lietuviškojo identiteto darybos aspektus, pateikiant konkrečius transnacionalizmo etnografinių tyrimų atvejus iš tam tikrų lietuvių imigracijos šalių, taip pat išsamiai išanalizuojant konkrečius transnacionalizmo, europeizacijos¹, daugiakultūriškumo ir globalizacijos etnografinių sampratų atvejus bei šių fenomenų įtaką lietuvių imigrantų (diasporų) bendruomenių ir pačių migrantų identitetui. Šis projektas pasižymėjo tarpdisciplinine perspektyva, vienijo antropologus, sociologus, taip pat užsienio politikos formuotojus. Be projektą koordinuojančio VDU Socialinės antropologijos centro (Vytis Čiubrinskas, Darius Daukšas, Ieva Kripienė, Neringa Liubinienė) ir VDU Sociologijos katedros (Jolanta Kuznecovienė, Artūras Tereškinas), jo partneriai buvo Lietuvos socialinių tyrimų

¹ „Europeizacija“ čia suprantama kaip Europos Sąjungos šalių integracija, kuri dažnai yra apibūdinama kaip viena iš globalizaciją atspindinčių procesų arba, tiksliau, globalizacijos išraiška tam tikrame regione (Castells, 2006). Ši regioninė integracija pasižymi ekonominiu Vakarų Europos šalių vienijimusi ir žengimu už tautinės valstybės ribų (Brubaker, 1998), kai tautinė valstybė tam tikras savo funkcijas ir kompetencijas perleidžia viršvalstybinėms institucijoms, kurios administruoja integracijos procesus.

centras Vilniuje (Liutauras Labanauskas, Arvydas Matulionis, Irena Štutienė, Meilutė Taljūnaitė) ir Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerija. Iš viso projekte dalyvavo 12 tyrėjų iš Lietuvos, prie kurių prisidėjo ir kolegos iš Vokietijos Maxo Plancko socialinės antropologijos instituto (Ingo W. Schröderis) ir Šveicarijos Fribourgo universiteto Socialinės antropologijos departamento (Christianas Giordano).

Pagrindinis projekto tikslas buvo nustatyti dabartinės *išjudintos* (angl. *displaced, deterritorialized*) lietuvių tautinės tapatybės modelius (raiškos būdų įvairovę), emigrantų naudojamų tautinės tapatybės išsaugojimo arba asimiliacijos strategijų turinį ir jų priklausomybę nuo skirtingų valstybių vykdomų tautinės tapatybės politikų.

Projekto metu:

- atlikta Norvegijoje, Airijoje, Ispanijoje, Anglijoje ir JAV vykdomų nacionalinio identiteto politikų lyginamoji apžvalga, pasitelkiant minėtų šalių pagrindinių laikraščių diskurso analizę, kuri atskleidžia, kaip konstruojama imigranto tapatybė;
- nustatyti išjudintos lietuviškosios tapatybės bruožai ir raiškos būdų įvairovė – tautinių tapatybių modeliai;
- nustatytos imigrantų naudojamos tautinės tapatybės išsaugojimo, akulturacijos ir asimiliacijos strategijos;
- atskleisti emociniai-egzistenciniai išjudintos tapatybės aspektai, atskleidžiant problemiškus, kritinius aspektus ir jų kontekstus;
- apčiuoptos individualios išjudintos (angl. *displaced*) tautinės tapatybės trajektorijos ir jų sąsajos su migracine patirtimi;
- nustatytas tam tikrų valstybių nacionalinio identiteto politikos ir tų valstybių žiniasklaidoje dominuojančių diskursų poveikis lietuvių imigrantų tautinės tapatybės raiškai bei jų pasirenkamoms identiteto išsaugojimo ir akulturacijos arba asimiliacijos strategijoms (Kuznecovienė, Čiubrinskas, 2009).

Neapsisotant ties literatūrologų, kultūros istorikų, filosofų ir politinių teoretikų ganėtinai plačiai aptartais lietuviškosios savimonės kontūrais, projekte bandyta iš pirmų lūpų pagal antropologijoje taikomą *emicletic* perspektyvą apčiuopti ne tik tai, ką žmonės sako ar kaip jie supranta tautinį identitetą, bet ir kaip *in situ*, t. y. situaciškai ir kontekstualiai, manifestuojamas identitetas ir manipuluojama jo simboliais. Buvo svarbu nustatyti, kokias reikšmes šios simbolinės sistemos turi jų gyvenimams ir kaip jos implikuoja jų elgseną, buvimo lietuviu(-e) ir (arba) buvimo lietuvių kilmės imigrantais strategijas (plg. Kuznecovienė, 2006; Daukšas, 2006).

Siekiant pagrindinių projekto rezultatų, lauko tyrimai buvo atlikti visose minėtose šalyse, atsirenkant po du tyrimo kontekstus kiekvienoje iš jų. Taip siekta palyginti skirtingas lietuviškumo strategijas, skirtingus šaknų įleidimo būdus *naujojoje* žemėje, nes norėta atpažinti konkrečius lietuviškumo

modelius, susiformuojančius pagal konkrečias vienos ar kitos šalies nacionalinio identiteto politikas.

Projekto metu išryškėję probleminiai klausimai, tyrimų duomenys ir rezultatai buvo aptarti trijose konferencijose: 2008 m. Kaune (VDU)², 2009 m. Vilniuje (Socialinių tyrimų centre)³ ir identiteto politikai skirtoje tarptautinėje antropologų konferencijoje Klaipėdoje (Klaipėdos universitete)⁴. Projekte dalyvavę doktorantai vykdytus tyrimus sėkmingai panaudojo savo disertaciniuose projektuose, trys iš jų jau apgynė socialinių mokslų daktaro disertacijas: Neringa Liubiniene „Migrantai iš Lietuvos Šiaurės Airijoje: „savos erdvės“ konstravimas“ (Liubiniene, 2009); Darius Daukšas „Transnacionalizmo iššūkiai pilietybei ir etniškumui šiuolaikinėje Lietuvoje: lietuvių tautinės mažumos ir lietuviškosios migracijos atvejai“ (Daukšas, 2010); Liutauras Labanauskas „Socialinės sanglaudos kūrimasis Lietuvoje: intelektualinio kapitalo vaidmuo“ (Labanauskas, 2011). Projekto tyrimų pagrindu paskelbtas nemažas pluoštas straipsnių (Čiubrinkas, 2008, 2009b, 2009c, 2009d, 2009e; Kuznecovienė, 2009a, 2009b, 2010; Liubiniene, 2008, 2010; Šutinienė, 2009; Taljūnaitė, 2009; Tereškinas, 2009), taip pat išleista mokslo studija „Lietuviai svetur: tautinio tapatumo išsaugojimas“ (Taljūnaitė, Labanauskas, 2009), grindžiama statistinių ir politinių dokumentų tyrimais, kuriais siekiama palyginti tam tikrų nacionalinių valstybių – Airijos, Didžiosios Britanijos, Ispanijos, JAV ir Norvegijos – vykdomas tautinės tapatybės politikas.

Kaip vienas iš projekto „Lietuvių tautinės tapatybės išsaugojimas europizacijos ir globalizacijos sąlygomis: lietuviškumo raiška ir nacionalinės Airijos, Anglijos, Ispanijos, JAV ir Norvegijos tapatybių politikos“ rezultatai – ši studija, kurios skyrius sudaro projekte dalyvavusių autorių tekstai.

Studija susideda iš dviejų dalių. Pirmoje dalyje formuluojamos esminės teorinės kolektyvinio, identiteto politikos ir transnacionalinės migracijos sampratos bei šiuolaikinės jų tyrinėjimo problemos (V. Čiubrinkas, Ch. Giordano, I. Schröder, M. Taljūnaitė,), taip pat parodoma, kaip nacionalinio identiteto (ir jo politikos) samprata konstruojama viešojoje erdvėje – žiniasklaidos diskurse (A. Tereškinas). Antroje dalyje siekiama pristatyti kompleksinių tyrimų pagrindu sudarytus migracijos *išjudinto* (angl. *displaced*) lietuviškojo identiteto kontūrus, pateikiamos jo bruožų konfiguracijos, aptariamas pats adaptacijos, akulturacijos ir kt. strategijų veikiamo identiteto darybos procesas, vykstantis minėtose penkiose lietuvių imigracijos

² *Identiteto politikos tyrimai: teorinės diskusijos ir praktikos*. Vytauto Didžiojo universiteto Socialinės antropologijos centras, Kaunas. 2008 m. spalio 3 d.

³ *Identitetas ir migracija: teorinės perspektyvos ir praktikos*. Socialinių tyrimų institutas, Vilnius. 2009 m. lapkričio 20 d.

⁴ *Anthropological Approaches to Identity Politics: Focus on Regions, Borderlands and Diasporas*. Klaipėdos universitetas. 2009 m. gegužės 28–31 d.

šalyse (D. Daukšas, I. Gečienė, I. Kripienė, J. Kuznecovienė, N. Liubinienė, I. Šutinienė).

Tikimės, kad ši studija, apibendrindama *išorinių* – europeizacijos ir globalizacijos – procesų ir labiau *vidinių* – asmeninių, emocinių – veiksnių įtaką patyrusio žmogaus lietuviškojo identiteto darybą, sudomins skaitytoją ir atkreips dėmesį į šiandien vis aktualesnę žmonių tarpusavio sąsąjones, ypač patiriant šiuolaikinio mobilaus pasaulio ir migracijos *išjudinančius* ir *isivietinimo* iššūkius, problemą.

Literatūra

- Brubaker, R. (1998). *Pilietybė ir tautiškumas Prancūzijoje ir Vokietijoje*. Vilnius: Pradai.
- Castells, M. (2006). *Tapatumo galia*. Kaunas: Poligrafija ir informatika.
- Čiubrinskas, V. (2008). Identity Politics and Migration // *Anthropological Journal of European Cultures*, 17 (1): 155–158.
- Čiubrinskas, V. (2009a). Lietuviai – pirmieji Teksaso gyventojai: atsekant, atkuriant bei atsiimant kultūrinį paveldą ir identitetą // Čiubrinskas, V., Genys, J. (sud.). *Pirmieji lietuviai Teksase / The First Lithuanians in Texas*. Parodos katalogas: 28–33. Klaipėda: Mažosios Lietuvos istorijos muziejus.
- Čiubrinskas, V. (2009b). Transatlantic Migration vis-a-vis Politics of Identity: Two Ways of Lithuanian-ness in the US // *Filosofija. Sociologija*, 2 (20): 85–95.
- Čiubrinskas, V. (2009c). Lithuanian Transnationalism: Politics of (Trans)migrant Identity // Donskis, L. (ed.). *A Litmus Test Case of Modernity. Examining Modern Sensibilities and the Public Domain in the Baltic States at the Turn of the Century*. Bern: Peter Lang.
- Čiubrinskas, V. (2009d). Diasporas Coming Home: Identity and Uncertainty of Transnational Returnees in Post-Communist Lithuania // Kurti, L., Skalnink, P. (eds.). *Postsocialist Europe: Anthropological Perspectives from Home*: 95–117. New York, Oxford: Berghahn Books.
- Čiubrinskas, V. (2009e). Reclaiming European Heritages of Transatlantic Migration: The Politics of Identity of East European Immigrants to the U.S.A. // *Anthropological Journal of European Cultures*, 18 (2): 50–68.
- Čiubrinskas, V., Kuznecovienė, J. (sud.) (2008). *Lietuviškojo identiteto trajektorijos*. Kaunas: VDU leidykla.
- Daukšas, D. (2006). Tautinio tapatumo tyrimų teorinės problemos: antropologinė perspektyva // *Filosofija. Sociologija*, 2: 2–7.
- Daukšas, D. (2010). *Transnacionalizmo iššūkiai pilietybei ir etniškumui šiuolaikinėje Lietuvoje: lietuvių tautinės mažumos ir lietuviškosios migracijos atvejai*: daktaro disertacija. Kaunas: VDU leidykla.
- Friedman, J. (1996). *Cultural Identity and Global Process*. London: Sage.
- Kuznecovienė, J. (2006). Šiuolaikinės lietuvių tautinės tapatybės kontūrai // *Sociologija. Mintis ir veiksmai*, 2: 84–107.
- Kuznecovienė, J. (2009a). Lietuviių imigrantų Norvegijoje, Anglijoje ir Ispanijoje

- įsitraukimo strategijos: nuo konformizmo iki navigacijos // *Filosofija. Sociologija*, 20 (2): 96–104.
- Kuznecovienė, J. (2009b). Lietuvių imigrantų tautinės tapatybės darybos strategijos Airijoje, Anglijoje, Ispanijoje ir Norvegijoje // *Filosofija. Sociologija*, 20 (4): 283–291.
- Kuznecovienė, J. (2010). Outside of Imagined Community: Strategies of Incorporation of Lithuanian Immigrants // *Acta Historica Universitatis Klaipedensis. Studia Anthropologica*, [Special Issue: *Identity Politics: Histories, Regions and Borderlands*], 20 (4): 9–23.
- Kuznecovienė, J., Čiubrinskas, V. (2009). *Projekto „Lietuvių tautinės tapatybės išsaugojimas europėizacijos ir globalizacijos sąlygomis: lietuviškumo raiška ir nacionalinės Airijos, Anglijos, Ispanijos, JAV ir Norvegijos tapatybių politikos“ baigiamoji ataskaita*. Kaunas: VDU Socialinės antropologijos centras.
- Labanauskas, L. (2011). *Socialinės sanglaudos kūrimasis Lietuvoje: intelektualio kapitalo vaidmuo*: daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Liubinienė, N. (2008). Lithuanians in Northern Ireland: New Home, New Homeland? // *Irish Journal of Anthropology*, [Special Issue: *Anthropology and European Ethnology in Northern Ireland, New Directions*], 11 (14): 9–13.
- Liubinienė, N. (2009). *Migrantai iš Lietuvos šiaurės Airijoje: „savos erdvės“ konstravimas*: daktaro disertacija. Kaunas: VDU leidykla.
- Liubinienė, N. (2010). Being a Transmigrant in Contemporary World: Lithuanian Migrants' Quests for Identity // *Acta Historica Universitatis Klaipedensis. Studia Anthropologica*, [Special Issue: *Identity Politics: Migration, Communities, and Multilingualism*], 20 (4): 24–36.
- Stankūnienė, V. (2011). Ką žinome apie Lietuvos gyventojų emigracijos mastus? // *Demografija ir mes*: informacinis biuletenis, 1: 6–7. Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centro Demografijos institutas.
- Šutinienė, I. (2009). Lietuvių imigrantų požiūriai į lituanistinį vaikų ugdymą // *Filosofija. Sociologija*, 4 (20): 310–317.
- Taljūnaitė, M. (2009). Tautinio tapatumo politika: teorinės paradigmos paieškos ir modeliai // *Filosofija. Sociologija*, 4 (20): 292–301.
- Taljūnaitė, M., Labanauskas, L. (2009). *Lietuviai svetur: tautinio tapatumo išsaugojimas*. Vilnius: Socialinių tyrimų institutas.
- Tereškinas, A. (2009). Imigracijos diskursai JAV ir Airijos spaudoje // *Filosofija. Sociologija*, 20 (4): 302–309.

I DALIS

IDENTITETAS IR MIGRACIJA: SAMPRATOS METMENYS

IDENTITETAS IR IDENTITETO POLITIKA: ANTROPOLOGINĖS DIMENSIJOS TIRIANT NACIONALINĮ IR TRANSNACIONALINĮ SAISTYMAŲSI

Vytis Čiubrinskas

Įvadas

Sociokultūrinės antropologijos tyrimų horizonte nuolatos figūruoja kolektyvinio saistymosi problematika, nes socialinio glaustumo ir kultūrinio bendrumo ryšiai yra bene pagrindinės nuolat gvildenamos žmonių sociokultūrinės jungties ašys. Būtent tie kolektyviniai saitai, kurie kloja paties bendriausio žmogiškojo solidarumo ir paties įvairiausio žmogiškojo grupavimosi pagrindus, yra antropologijos dėmesio centre, pradedant klasikiniu socialinės gramatikos dariniu – giminyse ir saistymusi per šeiminius ryšius, taip pat per *prigimtinę* (*habitualią*, mūsųose dažnai vadinamą – etnine) kultūrą, religiją ir lokalinę bendruomenę, baigiant modernios visuomenės kolektyviniu saistymusi per nacionalinę valstybę ir naciją.

Atrodytų, kas geriau gali užtikrinti tokių saitų tęstinumą, jei ne kolektyvinis palaikymas juos atkartojant, perduodant iš kartos į kartą, t. y. jaunimą inkultūruojant į / per nusistovėjusią kultūrinę konfigūraciją, kurią Franzas Boasas pavadino *kultūrine tradicija*, o jo pasekėja Ruth Benedict – *kultūros modeliū* (angl. *pattern of culture*) (Benedict, 1971) – emociniu-moraliniu elgesio kodu, tiesiog etosu?

Dar neseniai būtų atrodę įtikima kelti tokį klausimą, tačiau šiandien *kultūrinės tradicijos*, kaip ir pati *kultūros* sąvoka, tampa vis mažiau instrumentali ir vis dažniau keičiamos kolektyviniu (kultūriniu) identitetu, nors ir ši kategorija susilaukia kritikos (plg. Schröder, 2009 ir jo straipsnį šioje knygoje).

Apskritai jau nuo XX a. 9 deš. pr. sociokultūrinė antropologija, pasižymėjusi dėmesiu refleksyvumui, ėmėsi kvestionuoti tuo metu vyravusią Cliffordo Geertzo įvestą *kultūros kaip prasmės* (angl. *culture as meaning*) arba tiesiog *kaip prasmės visumos* sampratą, keldama klausimą – *prasmė kam* (angl. *meaning for whom*). T. y. atkreipiamas dėmesys į tai, kad nėra *neutralios* prasmės arba prasmės *šiaiip*, jos visos yra kuriamos konkrečių žmonių ir tautomoms konkrečioms žmonėms (plačiau žr. Čiubrinskas, 2007). Taigi *kultūros*

kaip baigtinių, homogeniškų ir fiksuotų prasmių *integrutos visumos* sąvoka imama keisti atskirų, nebūtinai tarpusavyje susijusių žmogiškųjų reprezentacijų – diskursų, naratyvų, įvaizdžių, tekstų – darinio arba *kultūriškumo* sąvoka. Negana to, dėl kolonializmo (Wolf, 1990) ir ypač orientalizmo (Said, 1995) kritikos susiformavo kultūros politinio konteksto neišvengiamybės nuoroda, kuri buvo išplėtotą Vakarų civilizacijos-kultūros koncepcijos kritikoje. Pavyzdžiui, Lila Abu-Lughod *kultūrą* laiko moralę primetančia ir hegemonine sąvoka, nes, anot jos, ją taikant nevakarietišku civilizacijų žmonėms, pastarieji yra dehumanizuojami, išnaudojami, įvardijami kaip žemesni ir primityvūs (Abu-Lughod, 1991).

Kitaip sakant, tiek *tradicijos*, tiek *kultūros* – kaip baigtinės, objektyvios, apčiuopiamos, sudaiktintos (reifikuotos) – sąvokos tampa pernelyg esencialistinės ir daugybę kartų sukritikuotos kaip analitinės antropologinės kategorijos (plg. Gupta, Ferguson, 1992; Baumann, 1997; Fox, 2002; Lewellen, 2002). O *identitetas* – socialiniu konstruktyvizmu paženklinta sąvoka – lieka aktuali socialinių mokslų kategorija, apibrėžianti sociokultūriškai *konstruojamą* žmonių grupavimąsi, nuolatinį ribų braižymą apsiribojant ir drauge atsiribojant tam tikrais identifikavimosi svertais, simboliais ir veiklos strategijomis.

Žodžiu, šią sudėtingą, tačiau šiuolaikiniuose socialiniuose ir humanitariniuose moksluose labai populiarią *identiteto* kategoriją būtina aptarti įvairiais aspektais, pradėdant nuo *identiteto* kaip *socialinio aš* sampratos ir pereinant prie *identiteto kaip veiklos* bei galios arba *identiteto politikos* dimensijos.

Šiame skyriuje siekiama pristatyti ir panagrinėti kolektyvinio identiteto ir identiteto politikos kaip aktualių nūdienos socialinės-kultūrinės antropologijos kategorijų analitinius profilius, siekiant parodyti, kaip antropologinė prieiga gali pasitarnauti tyrinėjant šiuolaikinį etninį ir nacionalinį identitetą šiuolaikinių globalizacijos ir fragmentacijos socialinių procesų sąlygomis.

Be įprastinės ir akivaizdžios identiteto kaip proceso sampratos (plačiau apie tai plg. Čiubrinskas, 2008), reikėtų atkreipti dėmesį ir į pačią identitetų darybą (konstravimą) bei panaudojimą ne tik ir ne tiek kasdieniškai veikiant, kiek jam pasireiškiant kaip viešos, socialinės struktūros paveiktos reprezentacijos, taip pat tam tikrų gyventojų grupių simboline galia „užtaisytas“ socialinis veikimas – socialinis mobilumas.

Identiteto sąvoka antropologijoje

Identiteto sąvokos instrumentalumą būtų nesunku apginti, jį siejant su antropologijos mokslo tyrinėjimo objektu – siekiu pažinti žmonijos įvairovę per jos sociokultūrinius skirtumus, t. y. kitoniškumą (angl. *other-ness*).

Identitetas ir yra suprantamas ne tik kaip tapatybė¹, tapatumas (angl. *sameness*), bet būtinai gretintinas su skirtingumu (angl. *difference*), skirtumo išskėlimu (angl. *difference making*). Kaip teigia A. Gupta ir J. Fergusonas, antropologija yra susijusi su „kultūrinių skirtumų daryba“ (angl. *production of cultural difference*) (Gupta, Ferguson, 1992: 14). Šiuo aspektu pati antropologo duona reikalauja metodologinio refleksyvumo, tyrėjui užmezgant santykį su skirtingais, kitos visuomenės, kultūros ar civilizacijos žmonėmis: jis nuolat privalo reflektuoti kultūrinį identitetą, ir tai jam leidžia lengviau instrumentalizuoti identitetą kaip paradigmą. O *tradicija*, užuot likusi kultūrinio stabilumo matmeniu, tampa manipuliuojamo simbolinio-vertybinio arsenalo arba simbolinio-kultūrinio kapitalo dalimi bei vienu iš (nors ir labai svarbiu) etninio, nacionalinio, kultūrinio, lokalinio ir kt. *identiteto* išteklių, kuriuo manipuliuojant konstruojamas tam tikras identitetas ir jam suteikiama galia.

Mūsų atveju, nagrinėjant identiteto darybą, svarbu pabrėžti *skirtumų politiką*, kurią A. Gupta ir J. Fergusonas griežtai skiria nuo *representavimo politikos*, sakydami, kad kultūrinis skirtingumas visada buvo antropologų reprezentuojamas ir tai netgi pernelyg dažnai vyko galios santykių lauke (prisiminkime kolonijinės antropologijos epochą). Tačiau *skirtumų politika* (angl. *politics of difference*), kaip *kitoniškumo politika* (angl. *politics of otherness*), yra visai kas kita ir negali būti susiaurinta iki pirmosios (ten pat: 17). Juk, pavyzdžiui, tiriant imigrantų identitetą, labai svarbi imigracinėse valstybėse vykstanti tų valstybių imigracinių įstatymų reguliuojama erdvės (tiek teritorinė, tiek pilietinė) politika, kuri iš esmės yra kitoniškumo politika, tiesiogiai susieinanti su tarp imigrantų vykstančia jų identiteto daryba.

Identitetas neišsivaizduojamas ne tik be *kito/kitoniškumo* įvaizdžių ar konstrukcijų, bet ir be to, kaip esi matomas(-a) *kito/kitų* iš išorės. Neatsitiktinai Anthony Giddensas patį kolektyvinį (socialinį) identitetą apibrėžia kaip tiesiog „savybes, kurias individui priskiria kiti, t. y. riboženkliai, bendriausia prasme parodantys, kas yra šis asmuo ir koku būdu jis yra „savas“, t. y. „toks pat kaip ir kiti“ (Giddensas, 2000). Šia reikšme *identiteto* sąvoka visada vartojama aplinkinio pasaulio, kitų žmonių atžvilgiu, ir jis gali būti laikomas asmeniniu identitetu, kurį A. Giddensas vadina *self-identity* ir traktuoja kaip *Aš tapatumą* (Giddensas, 2000: 308), arba *savimonės (savikūros)* identitetu (Giddensas, 2005: 44, 640).

Tai tvirtina ir Cliffordas Geertzas, sakydamas, kad ne grupės ir ne išpareigojimas grupėms, bet asmenys ir lojalumas asmenims yra identiteto

¹ Būtent šis skirtingumo, kitoniškumo socialinis-kultūrinis tapatinimosi aspektas, mūsų mąnymu, yra esminis, todėl vartosime tarptautinį terminą *identitetas*, o lietuviškąjį atitikmenį *tapatumas* pasitelksime kaip sinonimą, nes, mūsų supratimu, *identitetas* yra platesnė sąvoka nei *tapatumas / tapatybė*.

matmuo apskritai ir *identiteto politikos* pamatas (Geertz, 1994: 15). Taigi įsipareigojimas ar ištikimybė yra lyg metanaratyvas, kuris skelbia ne separatizmą ir ne jo priešybę – sintezę ar pusiausvyrą tarp grupių, o išsiskirstymo ir konkurencijos įveiką per pasitikėjimą ir ryšių plėtrą (ten pat: 16).

Nepaisant to, kad sveikas protas identitetą paprastai laiko esminiu ir stabilium, dėl to jis nėra nei vidinis, nei privatus ar nekaitus. Identitetas visada yra aktualus (kuriamas čia ir dabar) ir procesualus – dinamiškas, nors, anot A. Geertzo, jis gali atrodyti statiškesnis ir būti laikomas tiesiog pamatine ištikimybė – primordiali lojalumu (angl. *primordial loyalty*) arba esmiu susisaistymu (angl. *essiancial affinity*) (Geertz, 1994: 6).

Tai tiesiogiai gali būti susieta su socialinėmis institucijomis ir instituciniu-priskirtiniu elgesiu, t. y. socialinį statusą atitinkančio vaidmens atlikimi. Tokį identitetą galime vadinti instituciniu-normatyviniu.

Institucinio-normatyvinio identiteto veikimas

Individualaus ir kolektyvinio identiteto raiška tiek ikimoderniose – pirmapradėse, tradicinėse, tiek moderniose visuomenėse iš esmės gali sutapti su priskirtinio socialinio statuso vaidmens raiška, t. y. bet kuris priskirtinis, pvz., giminystės, amžiaus ar lyties, socialinio organizavimosi, statusas (marti, senolis, moteris) gali reikštis kaip normatyvinė tokio vaidmens atliktis ir identifikavimasis per jį su kitais giminaičiais, amžiaus ar lyties grupėmis. Taip priskirtinis statusas, implikuodamas priskirtinius vaidmenis, tampa priskirtine identifikacija. Pirmykštėse ir tradicinėse visuomenėse toks identitetas paprastai dominuoja kitų, ypač pasiekto statuso pagrindu konstruojamų, identitetų atžvilgiu. Tad galėtume daryti pirmąją išvadą: priskiriant identiteto galias lemiamas yra socialinių statusų tarpusavio santykis.

Normatyvinį identitetą implikuoja ir įsimbolina nacionalinė (tautinė) valstybė (angl. *nation-state*). Ji kaip dominuojantis institutas, siekdama panaudoti galią, ją išreiškia manipuliudama visuomenei svarbiais simboliais. Simboliai tą galią „sudaiktina“, paverčia ją tikrove – reifikuoja, ir tokiu pavidalu (pvz., valstybės piliečio pasu) valstybė yra reprezentuojama kaip pilietybės statusas ir pilietinis identitetas. Asmuo, būdamas lojalus ir paklusdamas valstybei ar kurioms kitoms socialinėms institucijoms (pvz., bažnyčiai), identifikuoja su ja (jomis) tiesiogiai, t. y. priskirdamas save ir tiesiogiai veikdamas kaip, pvz., pilietis ar krikščionybę išpažįstantis žmogus. Be to, jis veiks ir simboliškai, naudodamas tam tikras institucijas, pvz., valstybės simbolius (piliečio pasą), taip pat simboliškai elgdamasis – atlikdamas ritualus – ir simboliškai mąstydamas, – įgyvendindamas ir dar labiau įtvirtindamas savo statusą ne tik *legitimuotu* – formaliu (pvz.,

rinkimai), bet ir pasirinktiniu-identifikaciniu vieno ar kito statuso implikuojamo vaidmens atlikimu.

Toks identitetas kaip veikla, atrodytų, nėra *kuriamasis*, o tik atliktinis, kurį Manuelis Castellsas įvardija kaip legitimuojantįjį (įteisinamąjį) identitetą, diegiamą dominuojančios visuomenės institucijų (Castells, 2006: 24). Tai yra ištyrinėjęs Richardas Sennettas (1978, 1980) ir dar labiau pagilinęs Michaelas Foucault, pažymėdamas, kad įteisinta tvarka arba disciplina ne tik kontroliuoja diskursą, bet ir nustato jo ribas, pasitelkdama identitetą kaip „tapatybės žaismą, įgavusį nuolatinio taisyklių aktualizavimo pavidalą“ (Foucault, 1998: 24). Kitaip tariant, toks identitetas internalizuoja ideologinį dominavimą, jį padarydamas normalizuojančiu – norminiu tapatumu (Castells, 2006: 24). Tai itin aktualu kalbant, pvz., apie nacionalizmą, kuris sukuria ne tik nacijas (Gellner, 1996), bet ir normatyvinį nacionalumą, pvz., nacionalinės kultūros standartą (Frykman, Lofgren, 1987), tampantį normatyvinio nacionalinio identiteto pagrindu.

Kita identiteto kaip kolektyvinio saistymosi forma yra saistymasis per *kolektyviai paveldimą* kultūrą.

Paveldimo-atkartojamo kultūrinio identiteto veikimas

Bene iškalbingiausiai šį mechanizmą iliustruoja *kultūrinės tradicijos* fenomenas, nusakantis atkartojamojo, *kultūriškai paveldimo* ir *stabiliai cikliškai tęsiamo* identiteto galimybę. Čia kultūra suprantama esencialistiškai, t. y. kaip *objektyviai* turinti tam tikrą turinį ir įpavidalinta, anot Pninos Werbner – *supakuota* (Werbner, 2002: 59), t. y. santykinai statiška ir tęsiama kaip tradicija.

Šioje perspektyvoje pabrėžiamas žmogaus asmeninio integruotumo ir tąšos kultūrinis nulemtumas, suprantamas kaip tam tikru *užkoduotu* būdu pasireiškęs per socializaciją ir inkultūraciją, t. y. perduodamas iš kartos į kartą ir suponuojamas sociokultūrinės aplinkos kaip tam tikro mąstymo, elgsenos ir jausenos konfigūracija – *kultūrinis kodas*.

Tokio *kultūrinio fundamentalumo* jokia būdu negalima suabsoliutinti, nes tada, Jonathano Friedmano žodžiais, žmogus atitiktų tam tikrą kultūrą kaip rūšį ir liktų absoliučiai uždarytas tam tikroje kultūroje, o jos narius vienytų beveik *rūšinis, veislinis*, J. Friedmano terminais – *generinis* identitetas (Friedman, 1996), t. y. uniforminis identitetas, konstruojamojo identiteto priešybė. Fredrikas Barthas taikliai pažymi, kad „tautiniai ir kultūriniai skirtumai ir tarpkultūrinės ribas brėžiantys ir palaikantys procesai kyla ne iš objektyvių kultūrinių skirtumų, o iš socialinės organizacijos aspektų, tiksliau – iš socialinės sąveikos strategijų, t. y. socialinis organizavimasis tam tikra prasme „su-

kuria“ kultūrinius skirtumus, juos paversdamas tarpgrupinio konkuravimo, t. y. identifikavimosi, ribomis (Barth, 1969).

Taigi *kultūrinės dimensijos* svarba identitetų daryboje yra santykinė ir priklauso nuo to, kaip tam tikra atskirai paimta *kultūra* yra sudaiktinama, t. y. koks jai priskiriamas faktinis turinys ir kaip pastarasis yra suidėjinamas – ideologizuojamas grupės konkurencinei galiai *vis-a-vis* kitoms grupėms garantuoti. Tai atlieka identiteto politika, kuri gali, pvz., tą kultūrą etnifikuoti, suteikti jai etninį ar etnokultūrinį turinį (kaip atsitinka diasporose) arba, priešingai, pateikti (įpavidalinti) per daugiakultūrės valstybės kultūros politikos prizmę, pvz., kaip gyvenimo būdą (angl. *life-style*) (plg. Friedman, 1996) ar brikoliažinį žaismą (Čiubrinskas, 2004).

Identiteto galios svertai: *statybinių medžiagų* arsenalas (M. Castellsas)

Visais atvejais identiteto klausimo sprendimas neapsieina be tam tikro *identiteto galios svertų*, t. y. identifikacijų = reprezentacijų, *įgalinimo* socialinėje sąveikoje. Šalia identiteto reprezentavimo per simbolinius įvaizdžius, anot Zdzislavo Macho, ne mažiau svarbus yra socialinių galios santykių pasiskirstymo faktorius (Mach, 2007: 54–55), identitetų stratifikavimas vienas kito atžvilgiu. Kaip matėme, priskirtinio, ar *paveldėtojo*, identiteto raiškos remiasi socialinių institucijų ir kultūros kaip tradicijos galia, todėl galime manyti, kad tokios identitetinės reprezentacijos vyrauja, tačiau kaip susiklosto identiteto galių hierarchija, priklauso nuo konteksto, o jame visada labai svarbus identiteto simbolinių formų arsenalas. Jo pagrindu tiesiogiai konstruojami identitetai.

Anot M. Castellso, iš tikrųjų nesunku sutikti, kad iš socialinio tikrovės konstravimo perspektyvos visi identitetai yra sukonstruoti, tačiau būtina atsakyti į klausimus – kaip, iš ko? Šiuolaikinės visuomenės tyrinėtojas į juos atsako pasitelkdamas identiteto galios svertų arsenalą – *statybinių medžiagų sandėlio* metaforą:

„Statybinių medžiagų“ tapatumams konstruoti teikia istorija, geografija, biologija, gamybos ir reprodukcijos institucijos, kolektyvinė atmintis bei asmeninės fantazijos, galios aparatai ir religiniai apreiškimai. Tačiau individai, socialinės grupės ir visuomenės visos šias medžiagas apdoroja ir jų prasmę pertvarko pagal socialines apibrėžtis bei kultūrinius projektus, sudarančius jų pačių socialinės struktūros bei erdvės ir laiko sistemos pagrindą (Castells 2006: 23).

Dar pridurkime, kad toks identiteto arsenalas yra riboženklis ir simboliinio kapitalo arsenalas. Būtent jo turiniu manifestuojama ir manipuluojama kaip identiteto politikos svertais.

Lengviausia apibūdinti, kaip identiteto politika (galios bendrumui – identitetui suteikimas), t. y. identiteto *įgalinimas*, vykdoma pirmą kartą arba tradicinėse visuomenėse, kurioms būdingas santykinis kultūrinis uždarumas ir santykinai ribotas socialinis mobilumas. Tokiose visuomenėse, kaip minėta, vyrauja legitimuojantys ir kultūrinės tradicijos (kultūrinio paveldo) klodą naudojantys identitetai. Juos J. Friedmanas taikliai įvardija kaip *rūšinius-gentinius identitetus* (angl. *generic identities*), pasižyminčius priskirtinio statuso ir etninės kultūros ypatybėmis (Friedman, 1996). T. y. *etninė kultūra* suprantama kaip tradicijos galia sujungta kultūros objektų ir simbolių saugykla, transliuojama per kartas, kai grupės kultūrinis = etninis identitetas kuriamas iš aiškių ir nedviprasmiškų *statybinių medžiagų*: kilmės-giminystės, kalbos, religijos, kilmės vietos.

Šiuolaikiniai modernizacijos ir globalizacijos procesai susilpnino paveldėtų taisyklių ir konvencijų poveikį, atskyrė žmones nuo itin tvirtai susijusių, santykinai egalitarinių, vienalyčių ir nekaičių lokalinių bendruomenių, kurios iš kartos į kartą beveik be pokyčių perduodavo savo mąstymo modelius, elgesio pavyzdžius ir jausenos stereotipus. Šiandienos globalizuotų visuomenių identitetų konstravimas yra santykinai mažiau suvaržytas tradicinių riboženklų, tačiau tai nesumažina poreikio brėžti ribas, priskiriant didesnę galią vieniems identitetams kitų sąskaita. Nesumažėjo ir identiteto politikos svertų ar *statybinių medžiagų* panaudojimo aktualumas, tik išryškėjo nelegitimuotų ir neinstitucinių identitetų raiška, kurių geriausias pavyzdys, kaip toliau matysime, yra etnifikacijos, kaip identiteto politikos, sklaida transnacionalizme.

Identiteto politikos apibrėžimas: identiteto politika kaip strateginių (J. Hillas ir T. Wilsonas) ir diskursyvių (G. Baumannas) galių raiška

Kadangi, kaip minėta, kolektyvinis identitetas – tai nuolatinis ribų braižymas apsiribojant *savaisiais* ir drauge atsiskiriant *nuo ne savų* tam tikrais identifikavimosi simboliais, formomis, ištekliais bei pasirenkant tam tikras strategijas, tad labai svarbu nustatyti identitetinius vektorius, t. y. identifikacines gaires, pagal kurias identifikuojamasi. Geriausias tokių gairių pavyzdys, kaip jau buvo pateikta, yra institucijų kaip autoritetų suponuojamas, neretai priskirtinis elgesys ir mąstymas, kai identiteto ribos brėžiamos naudojant tam tikras priskirtas simbolines formas iš *statybinių medžiagų* sandėlio, pvz., istorinę praeitį arba etninę kilmę, pasitelktus kaip simbolinius išteklius konkrečiai socialinei strategijai ir konkrečiam simboliniam elgesiui įgyvendinti.

Kolektyvinių identitetų raiškoje visada atsiskleidžia jų struktūruotumas,

vienu identifikacinių vektorių santykiai su kitais. T. y. identifikuojantis su kažkuo / prieš kažką, paprastai vadovaujamosi ne tik minėtomis identifikacinėmis gairėmis, bet ir vieni identitetai akivaizdžiai iškeliami kitų atžvilgiu, pvz., profesiniai – šeimos atžvilgiu, etniniai – nacionalinių. Galios santykių kontekste susiklosto tam tikra konkreti identitetų hierarchija, ir joks identitetas, net, pvz., etninis, negali būti laikomas esminiu. Identitetų paletė visada surikiuojama aktualiai, pagal situaciją ir istorijos kontekste bei turi būti vertinama tik jame.

Taigi akivaizdžiai iškyla galios santykių kontekstų svarba, nes negalime abstrakčiai nagrinėti klausimo, kas ir kaip konstruoja įvairius identitetus, – visada svarbu peržvelgti konkrečias identiteto politikų kryptis. Remiantis identitetų politikos tyrinėtojų Jonathano Hillo and Thomaso Wilsono apibrėžimu, jos išskiriamos dvi:

- (1) identiteto politika (angl. *identity politics*) „yra vienas iš būdų matyti, kaip kultūra ir identitetas įvairiapusiškai (...) skleidžiami, konstruojami, išrandami ir suprekinami tarsi priemonė siekti politinių tikslų. Šiuo aspektu identiteto politika yra politinės ir pilietinės visuomenės viešosios erdvės diskursas ir veiksmas (...), daugiausia priklausantis nuo institucijų ir ekonominės bei politinės galios panaudojimo“ (...);
- (2) neformali identiteto politika (angl. *politics of identity*) „gali vykti bet kurioje socialinėje terpėje, aiškiausiai pasireiškia privačiose, marginaliose, nedominuojančiose sferose, kur kultūra ko gero yra geriausias būdas ar priemonė išreikšti bendrą netektį ar pasididžiavimą“ (Hill, Wilson, 2003: 2).

Šiuo identiteto politikos ir neformalios identiteto politikos (angl. *politics of identity*) atskyrimu J. Hillas ir T. Wilsonas siekia pabrėžti, kad skiriasi šių dvejų politikų poveikio priemonių galia. Pirmoji yra nukreipta iš *viršaus į apačią* (labiau institucinė, veikianti viešojoje erdvėje) ir lengvai gali būti išivaizduojama, pvz., kaip *galinga*, valstybės palaikoma nacionalinio identiteto politika (kuri, palaikoma elito, anot Victorio de Muncko (2007), formuoja „pirminį identitetą“), o antroji, priešingai, yra nukreipta iš *apačios į viršų*, veikianti gerokai uždaresnėse visuomenės nišose ir atsižvelgianti į atskiresnių visuomenės grupių, mažumų, marginalų, atskirties ar, pvz., autochtoninių čiabuvių grupių identitetų siekius. Šiuo atveju tokios identiteto politikos pavyzdys galėtų būti kurios nors etninės mažumos etninio identiteto politika, jeigu ji ne atkartoja institucinę-normatyvinę valstybės skleidžiamą identiteto politiką, o pasirenka valstybei alternatyvias, neformalias identiteto politikos nuženklintas strategijas.

Todėl taikli yra britų antropologo Gerdo Baumanno (2002) įvesta dvejopo – *dominuojančio* (valdžios) ir *demotinio* (liaudies, masių) – diskurso terminija. Jis, atlikęs etnografinius tyrimus Londono priemiestyje Southhalle, nustatė, kad vietinėje identiteto politikoje išryškėja *dominuojantis* – valstybės

skleidžiamas ir Didžiosios Britanijos daugiakultūriškumo politiką atspindintis diskursas, pagal kurį šio priemiesčio gyventojai traktuojami kaip susiskirstę į etnines-kultūrinės grupes, lyg *a priori* turintys etninius ar etnokultūrinius identitetus (Baumann, 2002: 209–210). O Southhallo priemiesčio gyventojai, tiek kilę iš imigrantų, tiek vietinės britų ar airių kilmės, turi vietinį – „liaudies balsą“, autorius pavadinęs *demotiniu diskursu*, kuris yra kolektyvinis identitetas, tiesiogiai konsoliduojantis priemiesčio bendruomenę(-es) ir konstruojantis savitumą, kuris peržengia ar mažai paiso etninių bendruomenių ar kultūrų ribų. G. Baumannas tokį diskursą vadina *demotiniu* diskursu, kuriančiu *daugiaetninius aljansus* (ten pat: 222).

Matome, kad identiteto politika valstybės dominuojančio diskurso atveju reprezentuoja daugiakultūriškumą, t. y. etninių bendruomenių ir kultūrinių grupių išskyrimą. O *demotinio* diskurso atveju atskirai formuojama *skirtingumo politika*, – vienas pagrindinių ir labiausiai naudojamų šio formavimo išteklių, G. Baumanno tyrimo duomenimis, yra muzika (bhangra šokis, jungiantis Pietų Azijos imigrantus).

Apskritai reikia pabrėžti, kad apie identiteto politiką galima kalbėti tik tada, kai žmonės mobilizuojasi tam tikrai veiklai, o ne kai jie išreiškia savo kasdienį saistymąsi². Šiuo atveju teisus Thomasas Hyllandas Eriksenas (1999), sakydamas, kad etnis ar kultūrinis identitetas, sietinas su kilmės vieta, religija, tradicija ir pan., tampa identiteto politika ne savaime, o tik tada, kai žmonės pajunta, kad tai, kas priklauso „tik jiems“, pradedama persekioti. Tik tuomet galima atpažinti identiteto politikos raišką etnonacionalizme, mažumų ar čiabuvių, ar *nužemintųjų* (angl. *subaltern*) judėjimuose.

Neatsitiktinai kolektyviniai identitetai yra veiksminga terpė socialiniams judėjimams atsirasti, nes jie sutelkia žmones siekti bendrų tikslų, išplaukiančių iš bendrų prasmų, vertybių, patirčių ir pan. Socialiniai judėjimai, pvz., nacionalizmas (kaip nacionalinio identiteto politika), feminizmas (kaip lyties identiteto politika) ar religinis fundamentalizmas (kaip religinio identiteto politika), tai geriausiai iliustruoja.

Kaip simbolinis išteklius tokiems socialiniams judėjimams pirmiausia gali pasitarnauti *bendra praeitis*, pvz., kaip bendros etninės kilmės mitas ir kultūrinio paveldo tradicija. Anot T. H. Erikseno (1999), ypač dažnai „sužadindamos praeities kančios“, t. y. etnonacionalinis identitetas būna supolitinas, retoriškai ir simboliškai personifikuojant praeitį kaip vieną jo

² Kitaip tariant, identiteto politika – tai tikslinga ir strateginė veikla. Tuo ji skiriasi nuo atliktinio, pvz., statuso, vaidmens. M. Castellso požiūriu, identifikacijas galima suprasti kaip „socialinių veikėjų prasmės konstravimo procesą, o patys identitetai veikėjams yra prasmės šaltiniai“. Tačiau, sutapdami (kartais) su socialiniais vaidmenimis, identitetai yra tvaresni prasmės šaltiniai negu vaidmenys (Castells, 2006: 22–23); čia veikimo prasmė suprantama kaip veikimo tikslo ir veikimo strategijų simbolinis nustatymas.

arsenalą išteklių, ypač „herojišką-trauminę praeitį“ kaip „mūsų = mano“ praeitį³.

Šiuolaikinių valstybių nacionalinio identiteto galių strategijos: daugybinis lojalumas ir etnifikacija

Nacionalinis identitetas dabartiniame globalizuotame pasaulyje ir *naujojoje Europoje* jau nėra vien paprasčiausias vienareikšmis kodas, valstybės pažymėta nacionalumo konstrukcija, kaip, pvz., nacionalinė vėliava, himnas ar herbas. Jis patiria globalizuoto, sienų ir atstumų vis mažiau paisančio pasaulio iššūkius, kurių padarinys – didėjanti destabilizacija ir individualistinis atsisaistymas. Ypatinga reikšmė tenka valstybių vykdomoms nacionalinių identitetų politikoms, kurios perbraižo įprastines, žmonių nužymėtas ribas etniniais, religiniais, kalbiniais, rasiniais ir kultūrinio atskirumo pagrindais. Ieškoma priemonių ir būdų naujai sutelkti valstybės gyventojus, juos susaistant ne tik bendrais dalykais, bet ir tuo, kas juos skiria. Tai vyksta nacionalinėms valstybėms įsijungiant į Europos Sąjungą (pvz., Lietuva) arba vykdant daugiakultūriškumo politiką (pvz., JAV). Abiem atvejais kuriamos valstybinės arba supranacionalinės (Europos Sąjunga) normatyvinio identiteto politikos ir ideologijos.

Valstybės vaidmuo kuriant tokį normatyvinį, visiems piliečiams taikomą nacionalinio identiteto modelį pasireiškia per pilietybės įstatymus, kurie tiesiogiai veikia ne tik vienalyčio lojalumo – vienai valstybei – formavimą, bet ir (ypač Europos Sąjungos bei kt. šalyse, kur taikomas dvigubos pilietybės modelis) gali suponuoti *daugybinių lojalumą* (angl. *multiple loyalties*) ir daugybinių identifikavimąsi, t. y. priklausymą tuo pat metu ir kelioms valstybėms (nacijoms), ir dar kuriai nors etninei grupei ar grupėms. Tokiu lojalumu naudojami imigrantai, kurdami neformalias mažumų identiteto politikas – vadinamuosius *identitetus per brūkšnelį* (angl. *hyphenated identity*), pvz., lietuviškasis amerikietis (angl. *Lithuanian-American*).

Valstybės vykdoma nacionalinio identiteto politika, anot G. Baumano (2002), reiškiasi per dominuojantį diskursą, ir jo veikiamos kai kurios žmonių grupės gali būti priverstos prisiimti tam tikrus etnokultūrinius bruožus ir laikytis etninio identiteto, t. y. leisti vadinamos ir traktuojamos kaip etniškos. Net ir nenorėdami, šie žmonės turi prisiimti etnines socialines strategijas ir identifikuotis per etniškumą (plg. Eriksen, 1993: 65). Tokio reiškinio pavyzdys yra naujųjų imigrantų telkiniai Europos Sąjungoje arba iš Kaukazo kraštų kilusios grupuotės Rusijoje.

³ Šiuo atveju „asmeninė patirtis, siejama su vietoje ir šeima, užkeliama ant nacionalinės scenos“, ypač jei ji susijusi su kančia, kurią traukte traukia paversti bendra *nacionaline* kančia (Eriksen, 1999).

Konkrečios valstybės nacionalinio identiteto politika atliepia toje valstybėje vyraujančią minėtą normatyvinį identitetą – nacionalumo modelį, kuris gali būti, pvz., *ištirpinančio katilo* (angl. *melting pot*) tipo, kai valstybės tauta įsivaizduojama kaip lydinys, monolitas (*viena tauta – viena kultūra*), arba *daugiakultūrinio* tipo, kuris reprezentuoja bendruomenių ir kultūrų įvairovę. Svarbu pastebėti, kaip panaudojama kultūra – vienas svarbiausių identiteto arsenalo svertų – ar kaip *įpakuotas* (Werbner, 2002) ir *sumuziejintas* (Friedman, 1997) objektas, ar kaip nuolat konstruojama, pvz., *hibridinė-brikoliažinė imigrantų* (Čiubrinskas, 2004) arba *daugiaetnių aljansų* (Baumann, 1997), kultūra. Beje, daugiakultūriškumas pats savaime dar nerodo, kad valstybė savo dominuojančia identiteto politika ir dominuojančiu diskursu yra mažiau homogenizuojanti. Šiuo atžvilgiu G. Baumannas pabrėžia dominuojančio diskurso etnifikuojančią užmoją. Taip įvyksta, kai daugiakultūriškume įvairių mažumų arba imigrantų kultūrų skirtumai pabrėžiami ir juos imama sieti su *etniniais* skirtumais bei laikyti skirtingais *etniniais* identitetais, būdingais atskiroms bendruomenėms. Pavyzdžiui, didžioji dauguma JAV lietuvių kilmės amerikiečių būtent yra etninė mažuma, kurią palaiko šalies daugiakultūrinė etninė politika.

Taigi, toks – daugiakultūris dominuojantis diskursas *etnifikuoja* nacionalinį identitetą ir laiko bendruomenes kvazibiologinėmis, tarsi gimininėmis (Baumann, 2002). Tad tokia diskurso praktika redukuoja tiek kultūrą, tiek etniškumą į reifikuotą esencializmą, t. y. tuos du reiškinius sudaiktina ir laiko esminiais. Tai, aišku, nėra absoliuti reifikacija ar netikras dalykas. Tai sudaro dalį demotinio diskurso tų piliečių, kurie priklauso etninėms mažumoms, ir tampa vienu iš elementų, patvirtinančių jų skirtingumą. Kai tas patvirtinimas kvestionuojamas, tai pasitarnauja identiteto politikai. Radikali jo forma yra mažumų, arba vienalytis, lojalumas ir imigrantinių diasporų (paprastai politinių pabėgėlių paveikta) vienalyčio identiteto politika – kai išlaikomas lojalumas tik valstybei, iš kurios emigruota, pvz., Lietuvai, ir identifikuojasi vien *Amerikos lietuviu*, t. y. lietuviu Amerikoje (plačiau apie diasporos nacionalizmą žr. Čiubrinskas, 2011).

Tad etniškumu ir nacionalumu (beje, ir tautiniu paveldu) paprastai manipuliuojama ne tik ir ne tiek nacionalinėje valstybėje, bet nė kiek ne mažiau ir už jos ribų – transnacionalinėje erdvėje.

Transnacionalinio (diasporinio) identiteto neformalioji politika: reteritorializacija ir pliuralistinė etnifikacija

Tarptautinės migracijos procesai bei kolonijinės ir komunistinės sistemų žlugimas padarė žmones socialiai ir geografiškai mobilesnius, atvėrė galimybes pasiekti alternatyvius identiteto prasmų šaltinius. J. Friedmanas

tai vadina mūsų epochos globalizacijos ženklu, kadangi pastaroji pasižymi fragmentacija. Tai ypač akivaizdu matant, kaip sumažėjo tautinių valstybių vaidmuo ir iškilo transnacionalizmas. Pačiose valstybėse asimiliacionizmą keičia daugiakultūriškumas (pvz., Švedija arba JAV, pakeitusi *ištirpinantį katilą* į daugiakultūriškumą). Anot J. Friedmano, tokia kaita turi ilgalaikę tendenciją įgalinti etninius – pirmiausia regioninius ir čiabuvių, bet ir imigrantinių mažumų – identitetus (Friedman, 1997: 84). „Ši tendencija yra diasporizacinio pavidalo, pabrėžiančio žmonių šaknis, esant už čia ir dabar gyvenamos vietos ribų. Taip galiausiai formuojami „deteritorializuotieji“ identitetai, kurie yra labiau paties identiteto kaitos produktas, o ne tarptautinės migracijos fenomenas“ (ten pat).

Taigi transnacionalinis, arba diasporos, identitetas neatsiejamas nuo tarptautinės migracijos fenomeno; jį plačiau savo darbuose apibūdino Nina Glick Schiller, Stevenas Vertovecas ir kt. (žr. apžvalgą Brettell, 2008). Tik reiktų pridurti, kad, tarptautinės migracijos srautus ėmus analizuoti iš transnacionalizmo perspektyvos, migrantų ir santykinai sėsliai gyvenančiųjų tarpusavio saitai traktuojami globalizuotoje erdvėje, t. y. labiau atskiriama nuo nacionalinių valstybių teritorijų, ir interpretuojami per „įsivaizduojamos bendruomenės“ (Anderson, 1983) paradigmą.

Migrantų ir kitaip išjudintų (deteritorializuotų) žmonių identiteto mobilizacijai, jų neformaliajai identiteto politikai ir demotinio diskurso kūrimui svarbesnis tampa vietos *įgalinimas* – įsiteritorinimas per identiteto politiką. Tai pastebi A. Gupta ir J. Fergusonas (1992: 10–11, 20) bei įvardija kaip poreikį reteritorializuotis. Atmintinos vietos (tėvynės, gimtinių ir pan.), kaip tikros arba įsivaizduojamos, tampa simboliškais diasporų jungtimis. Šiuo atveju tiksliai yra A. Guptos ir J. Fergusonso pastaba, kad „įsivaizduojamos bendruomenės tampa matomos per tai, kaip žmonės save susieja su įsivaizduojamomis vietomis, nes *išjudintos tautos* [pabrėžta V. Č.] telkiasi apie atsimenamą ar įsivaizduojamą tėviškes / gimtines, vietas ar bendruomenes tokia pasaulyje, kuris, rodos, vis labiau neigia šių tvirtai teritorializuotų inkarų tikrumą“ (Gupta, Ferguson, 1992: 10–11).

Tad nepaisant to, kad identitetas šiuolaikiniame išteritorintame ir šaknis praradusiame pasaulyje atrodo esąs vis mažiau fiksuotas, anot A. Guptos ir J. Fergusonso, tai nereiškia, kad žmonės, pvz., migrantai, tampa monadomis. Veikia priešingi, už deteritorializaciją ne mažiau svarbūs reteritorializaciniai procesai (Gupta, Ferguson, 1992: 10, 20). Žmonės siekia (bent jau įsivaizduojamai) įsivietinti ir iš to paties *statybinių medžiagų sandėlio* semiasi pastovumo idėjų apie kultūriškai ir etniškai fiksuotas vietas, kurios tampa ideologinėmis-moralinėmis nuostatomis, paskatinančiomis mobilizuoti tokius paveikius kolektyvinius susisaistymus (pvz., tėvyniškumo identitetą).

Be *tėvyniškumo*, galios lauke naudojant klasės, rasės, etniškumo ir kt.

identitetinio arsenalo išteklius, gali būti reprezentuojamas teritoriškumas. Jis gali būti (ketvirtosios ar penktosios kartos Teksaso lietuvių atveju) *atkovojamas*, drauge su *etniškumu* pasitelkiant giminystės ir vietinės / lokalinės Teksaso istorijos ir kultūrinio paveldo svertus (Čiubrinskas, 2009). Identiteto politikoje konkuruojama dėl ribotų ne tik ekonominių ar politinių, bet ir simbolinės galios (minėtu atveju – įsivietinimo Teksase) išteklių.

Greta reteritorializacijos egzistuoja kita, viena akivaizdžiausių imigrantų strategijų – akultūracija, kuri, apimdama kultūros vertybių ir tradicijų sąveikos tarp individų ar visuomenių procesą, *tautinę kultūrą, paveldą* ir net *moralę* išverčia iš vienos kultūros į kitą, iš atvežtinės lokalinės – į vietinę dominuojančiąją.

Todėl, viena vertus, pastebima dominuojančio diskurso skleidžiama daugiakultūrė imigrantų ir mažumų grupių etnifikacija. Pavyzdžiui, JAV dominuojančiame diskurse teigiama, kad akultūruoti diasporos lietuviai etnifikuojasi, t. y. prisitaiko prie didžiosios visuomenės kaip minėta etninė-kultūrinė mažuma, nes, anot Orvaro Lofgren, Jungtinėse Amerikos Valstijose „skirtumai yra paverčiami vyraujančios visuomenės bruožu (angl. *differences are mainstreamed*)“ (Lofgren, 1998). Iš tiesų imigrantai iš Lietuvos *praktikuoja lietuviškąjį etniškumą*, etniniuose festivaliuose rodo etninius artefaktus, dalijasi etniniais patiekalais, susitinka etniniuose klubuose (Čiubrinskas, 2004). Tokios lietuviškumo praktikos tautiškai-etniškai įprasminčius daiktus iš „tautinės kultūros“ lobyno įtraukia į modernius naratyvus bei vyraujančias *kultūros prekes* ir faktiškai pritaiko amerikietišką kultūrinio pliuralizmo ir daugiakultūriškumo, įskaitant amerikietiškąjį, valstybės kuriamo identiteto politiką. Pastaroji legitimuoja etnines praktikas, tokias kaip etnis lavinimas, taip pat daugybę viešų renginių ir atvirų diskursų apie identitetą, atmintį ir paveldą.

Savo ruožtu demotinis diskursas konstruoja savitą, dažnai pliuralistinį etniškumą, kuris neretai peržengia vienos etninės grupės ribas ir kuria minėtus gyvenimo būdo (Friedman, 1996), brikoliažinį (Čiubrinskas, 2004) ar daugiaetnių aljansų tipo (pvz., Čikagos rytų europiečių – išsiviečių iš postsocialistinio regiono) socialinius tinklus. Kitaip tariant, demotiniai diskursai saistymąsi per *kultūrą, etninę grupę, bendruomenę* ir t. t. atskiria ir interpretuoja lokaliai, kurdami savo *demotinį diskursą* – tarpbendruomeninius *daugiaetnius aljansus*, pavyzdžiui, bendrą darbo ir vartojimo kultūrą, skleidžiamą per *lingua franca*, t. y. per rusų kalbą įgarsintų filmų rinką, per sukurtą bendrą darbų rinką ir t. t., – taigi, ji grindžiama tam tikru konsensusu, o ne esencialistiniu kultūriškumu.

Reikėtų pridurti, kad migrantai ir jų postkolonijinės, postsocialistinės diasporinės kultūros pasižymi ne tik hibridiškumu, bet ir „išsisknijusiu kosmopolitiškumu“ (angl. *rooted cosmopolitanism*) (Hollinger, 1995), dėl kurio dar sunkiau tirti jų identitetą vienalypio saistymosi aspektu. Teisi yra

P. Werbner, sakydama, kad migrantų skirtingumų politikos yra labai kūrybiškos (Werbner, 2002: 74).

Šiame skyriuje apžvelgtos antropologinės identiteto ir identiteto politikos tyrinėjimo priegios buvo taikytos siekiant nubrėžti kai kurių socialinių strategijų, įvaizdžių ir diskursų kontūrus, siejamus su konkrečiomis etniškumų / nacionalumų identiteto politikomis. Galima daryti išvadą, kad neformaliosios identitetų įgyvendinimo politikos savo atsaku į nacionalinių valstybių homogenizuojančias praktikas ir dominuojančio diskurso kuriamas ideologijas yra nenuspėjamos, todėl tikėtina, kad antropologinė lauko tyrimų metodologija ir *emic* perspektyva bene geriausiai padeda tai tyrinėti. Tuo pasitikint, šioje studijoje stengiamasi atsakyti į pagrindinį minėtame tyrimo projekte (žr. įvadą) keliamą klausimą: kaip Airijos, Anglijos, Ispanijos, JAV ir Norvegijos valstybių nacionalinių identitetų politikos (dominuojantys diskursai) sąveikauja su imigrantų iš Lietuvos tapatybių strategijomis ir neformaliomis jų identitetų politikomis (demotiniiais diskursais).

Literatūra

- Abu-Lughod, L. (1991). Writing against Culture // Fox, R. G. (ed.). *Recapturing Anthropology: Working in the Present*: 137–162. Santa Fe, Nm: Scholl of American Research Press.
- Anderson, B. R. (1983). *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London: Verso.
- Baumann, G. (1997). Dominant and Demotic Discourses of Culture: Their Relevance to Multi-Ethnic Alliances // Werbner, P., Modood, T. (eds.). *Debating Cultural Hybridity. Multi-cultural Identities and the Politics of Anti-racism*. London: Zed Books.
- Baumann, G. (2002). Collective Identity as a Dual Discursive Construction: Dominant vs. Demotic Discourses of Culture and Negotiation of Historical Memory // *Identities: Time, Difference and Boundaries*: 189–200. New York, Oxford: Berghahn Books.
- Barth, F. (ed.). (1969). *Ethnic Groups and Boundaries. The Social Organization of Culture Difference*. Boston: Little, Brown and Company.
- Benedict, R. (1971). *Patterns of Culture*. London: Routledge & Kegan Poul.
- Brettell, C. B. (2008). *Migration Theory: Talking Across Disciplines*. New York: Routledge.
- Castells, M. (2006). *Tapatybės galia*. Kaunas: Poligrafija ir informatika.
- Čiubrinskas, V. (2004). Identity and Heritage of Lithuanian-Americans from an Anthropological Perspective // Craith, M. N., Kockel, U. (eds.). *Communicating Cultures*: 68–82. Berlin: LIT Verlag.
- Čiubrinskas, V. (2007). *Socialinės ir kultūrinės antropologijos teorijos*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla.
- Čiubrinskas, V., Kuznecovienė, J. (sud.). 2008. *Lietuviškojo identiteto trajektorijos*: 9–22. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla.

- Čiubrinskas, V. (2009). Reclaiming European Heritages of Transatlantic Migration. The Politics of Identity of East European Immigrants to the USA // *Anthropological Journal of European Cultures*, 18 (2): 50–68.
- Čiubrinskas, V. (2011) (įteikta spaudai). Transplanted Heritages and Long Distance Nationalism of Lithuanian-Americans of the Late 1800s – Early 1900s // Adams, J. (ed.). *Roots and Branches: Migration to the Lower Ohio and Mississippi Valley*. Carbondale, IL: Southern Illinois University Press.
- De Munck, V. (2007). First, Second and Finally Third Order Understanding of Lithuanian National Identity. An Anthropological Approach // *Sociologija. Mintis ir veiksmai*, 1 (19): 51–73.
- Eriksen, T. H. (1993). *Ethnicity and Nationalism*. London: Pluto.
- Eriksen, T. H. (1999). Globalization and the Politics of Identity // *UN Chronicle*: 1–5. Autumn.
- Foucault, M. (1998). *Diskurso tvarka*. Vilnius: Baltos lankos.
- Friedman, J. (1996). *Cultural Identity and Global Process*. London: Sage.
- Friedman, J. (1997). Global Crises, the Struggle for Cultural Identity and Intellectual Porkbarrelling: Cosmopolitans versus Locals, Ethnics and Nationals in an Era of De-Hegemonisation // Werbner, P., Modood, T. (eds.). *Debating Cultural Hybridity. Multi-cultural Identities and the Politics of Anti-racism*: 70–89. London: Zed Books.
- Fox, R. G., King, B. J. (2002). *Anthropology Beyond Culture*. Oxford: Berg.
- Frykman, J., Lofgren, O. (1987). *Culture Builders. A Historical Anthropology of Middle-Class Life*. New Brunswick & London: Rutgers University Press.
- Geertz, C. (1994). Promordial Loyalties and Standing Entities. Anthropological Reflections on the Politics of Identity // *Public Lectures*, 7. Collegium Budapest/Institute for Advanced Study.
- Giddens, A. (2000). *Modernybė ir asmens tapatumas: asmuo ir visuomenė vėlyvosios modernybės amžiuje*. Vilnius: Pradai.
- Giddens, A. (2005). *Sociologija*. Kaunas: Poligrafija ir informatika.
- Gellner, E. (1996). *Tautos ir nacionalizmas*. Vilnius: Pradai.
- Gupta, A., Ferguson, J. (1992). Beyond „Culture“: Space, Identity, and the Politics of Difference // *Cultural Anthropology*, 7 (1): 6–23.
- Hill, J., Wilson, T. (2003). Identity Politics and Politics of Identity // *Identities: Global Studies in Culture and Power*, 10: 1–8.
- Hollinger, D. A. (1995). *Postethnic America. Beyond Multiculturalism*. Basic Books, a Division of Harper Collins Publishers.
- Lewellen, T. C. (2002). *The Anthropology of Globalization: Cultural Anthropology Enters the 21st Century*. Westpoint: Bergin & Garvey.
- Lofgren, O. (1998). Consuming America: Ethnicity and National Identity in the Marketplace // Lofgren, H., Shima, A. (eds.). *After Consensus. Critical Challenge and Social Change in America*. Goteborg. Acta Universitatis Gothoburgensis. Goteborg University Press.
- Mach, Z. (2007). Constructing Identities in a Post-Communist Society: Ethnic, National, and European // Bryceson, D., Okely, J., Webber, J. (eds.). *Identity and Networks. Fashioning Gender and Ethnicity Across Culture*. Berhahn Books.

- Said, E. (1995). *Orientalism: Western Conceptions of the Orient*. London: Penguin Books.
- Schröder, I. (2009). Against 'Identity': Exploring Alternative Approaches to the Study of the Politics of Local Culture // *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos*, 9 (18): 77–92.
- Sennet, R. (1978). *The Fall of Public Man*. New York: Vintage Books.
- Sennet, R. (1980). *Authority*. New York: Alfred Knopf.
- Werbner, P. (2002). *Imagined Diasporas among Manchester Muslims: The Public Performance of Pakistani Transnational Identity Politics*. Oxford: Currey.
- Wolf, E. (1990). *Europe and People without History*. Berkeley: University of California Press.

COLLECTIVE IDENTIFICATION PROCESSES: LOOKING AT IDENTITY THROUGH GRAMSCI AND BOURDIEU¹

Ingo W. Schröder

This chapter argues against the soft understanding of *identity* as an analytical concept currently prevailing in the social sciences. It would be much more useful to focus attention to the social contexts under which folk understandings of identity become reified as a resource of identity politics. Concepts such as *hegemony* (Gramsci), *social space* and *habitus* (Bourdieu) are suggested as the most promising approaches to the study of such processes.

Inspiration for this chapter has come from two sources. The first is the comprehensive criticism of the usefulness of 'identity' as an analytical concept voiced by Rogers Brubaker and Frederick Cooper (2000). They argue that the view on identity prevailing in contemporary social-scientific approaches has, by understanding identities as multiple, constructed, and fluid, 'softened' the concept to such an extent that it has become all but useless as an analytical tool. "If identity is everywhere, it is nowhere" (Brubaker, Cooper, 2000: 1). At the same time, social scientists are ill prepared to address essentialist proclamations of identity that are a key resource in the vernacular idiom of identity politics. Brubaker and Cooper point out that 'identity', like many other key terms in the social sciences, is at once a folk concept, that is, a category of social and political practice, and a category of social analysis. They explain:

As a category of practice, it is used by 'lay' actors in some (not all!) everyday settings to make sense of themselves, of their activities, of what they share with, and how they differ from, others. It is also used by political entrepreneurs to persuade people to understand themselves, their interests, and their predicaments in a certain way, to persuade certain people that they are (for certain purposes) 'identical' with one another and at the same time different from others, and to organize and justify collective action along certain lines (Brubaker, Cooper, 2000: 4-5).

¹ A different version of this chapter was published in: Schröder, I. (2009). Against 'Identity': Exploring Alternative Approaches to the Study of the Politics of Local Culture // *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos*, 9 (18): 77–92.

Whereas such folk understandings of identity are relatively easy to describe, social scientists have burdened the analytical concept of 'identity' with an amazing load of often contradictory meanings. Brubaker and Cooper identify at least five: (1) a non-instrumental mode of social action (as opposed to 'interest'), (2) fundamental sameness among members of a group, (3) a core aspect of 'selfhood', (4) a product of social action that highlights 'groupness' and solidarity, and (5) an evanescent product of multiple discourses, characteristic of the fragmented nature of the contemporary self (ibid, 2000: 6-8). Especially the last-mentioned conception of identity has become so commonplace nowadays that in almost all studies the term is "routinely packaged with standard qualifiers indicating that identity is multiple, unstable, in flux, contingent, fragmented, constructed, negotiated, and so on" (ibid, 2000: 11). Such clichés indicate an understanding of identity that has become so nebulous that is almost devoid of analytical purchase. Brubaker and Cooper's answer to this dilemma is abandoning 'identity' as a comprehensive analytical term and breaking it down into three clusters of concepts: 'identification' as processual action, 'self-understanding' as an expression of situated practical sense, and 'groupness' as the sense of belonging to a distinctive group (ibid, 2000: 14-21).

The second inspiration came from Gerald Sider's call for remaking Marxist anthropology. To Sider, the political economy of identity (which he calls 'locality' or 'local culture') provides contemporary anthropology with its most important challenge:

We need to change our frame of reference from working in a locality or in several localities, to examine more closely the production of locality itself. This should include the production of local cultures, both in the hinterlands and in the heartlands, for the production of local cultures is completely integral to the production of local inequalities. The characteristic feature in the organization of local inequalities is that these inequalities are used to support both local and non-local elites, both local and non-local processes of appropriation, and this conjunction of local and non-local brings incompatible needs and interests into one inescapable embrace (Sider, 2007: 12-13).

Identities (or local cultures) are thus seen as products of political processes that articulate competing interests struggling over the definition of the content of that identity. Such processes are generally called reification, and Brubaker and Cooper also argue that the investigation of the intellectual background and practical social mechanisms through which reification occurs should be in the focus of social-scientific study:

We should seek to explain the processes and mechanisms through which what has been called the 'political fiction' of the 'nation' – or of the 'ethnic group,' 'race,' or other putative 'identity' – can crystallize, at certain moments, as a powerful,

compelling reality. But we should avoid unintentionally reproducing or reinforcing such reification by uncritically adopting categories of practice as categories of analysis (ibid, 2000: 5).

In the following I will argue that many of the problems with the analytical category of 'identity' can be overcome by introducing concepts such as *hegemony* (Gramsci) or *social space* and *habitus* (Bourdieu) into the analysis of the politics of collective identification.

The Phenomenology of Collective Identification Politics

It is widely acknowledged that identities are prone to change across time and context, but their flexibility is constrained by socio-historic conditions. Ethnic identity, which is the type of identity most thoroughly scrutinized by anthropologists, illustrates some of the key problems that have haunted many anthropological engagements with identity. The preoccupation with groups as clearly defined entities with observable boundaries, on the one hand, and with culture as the stuff identity is made of, on the other, have led to the uncritical reification of the notions of group and culture and to a strong emphasis on just the emics of self-identification.

However, there are no groups without categorization from outside, and there is no culture that is not the product of social relationships and objective political-economic reality. If taken seriously, these caveats impose definite limitations on the plasticity of identities and caution against 'soft' notions of random bricolage. On the other hand, claims of identity's fixity and solidity are advanced by ethnic spokespersons on the basis of political folk understandings of identity that stress the timelessness of an ethnic or national cultural heritage. Last but not least, anthropological studies have shown that identities must necessarily be understood as historical processes. Any purely synchronic study of identity must fall short of grasping its development through time and for this reason will not be able to properly explain many of its contemporary aspects.

The reproduction of identity operates within three social frameworks: (1) the local, everyday life world, where identities are reproduced without critical reflection, through quotidian practices and long-term social relations. (2) The state, where the hegemonic impact of models of a 'national identity' impinges upon everyday forms of identification. Identity discourses in public space are monopolized by 'official' representations of a dominant vision of identity that privatizes what it cannot incorporate. Such hegemonic interpretations of a national identity aim to create a sense of fraternity both within the limits of a state's territory and across the trajectory

of a national time (see studies by Alonso, 1995; Comaroff, Comaroff, 1991, 1997; Guss, 2000; Joseph, Nugent, 1994; Nugent, 1993). (3) Anti-state forms of identity, articulated in the framework of social movements or by ethnic minorities resisting incorporation. Such forms of identity are constructed reflexively and strategically by certain local elites and identity entrepreneurs and are packed in a discourse of self-assertion, autonomy, rights, etc. against the claims of the state or the mainstream society (see Bernstein, 2005; Edelman, 2001; Hendry, 2005; Niezen, 2003; Pratt, 2003).

At the level of practical politics, collective identification uses the main strategies of institutionalization, performance, and narrative (cf. Jenkins, 1996). Institutionalization means the creation of established patterns of social practice, in particular organizations, which integrate individuals into a collective structure. Performance refers to the visible embodiment of a collective identity in a ritualized manner before the eyes of the public. Such performances are scripted by a complex of regular social norms that create identity as a reality through time. Finally, narratives construct a meaningful world through the configuration of social relations and events in a coherent story. Many anthropologists see the positing of a meaningful past as the most salient type of narrative (cf. Friedman, 1992). Such practices and stories provide the material for folk understandings of identity as an exclusive set of cultural markers that set the group sharing them apart from the rest of the world.

These three frameworks represent a fundamental dichotomy in the understanding of identity as a category of practice, namely, between experience and politics. On the one hand, there is the local life world shaped by long-term social relationships and notions of belonging, where identity is experienced as a natural extension of the past into the present. On the other hand, there is the field of politics, where identity is employed as a resource by the state, from above, or from below, by local communities or social movements, in order to support claims of an essentially political and economic nature. In practice, this distinction tends to become blurred by the constant interpenetration of the local and the supra-local (national, global), with the more powerful outside forces of state and market at work to erode the security of local social relationships.

Alternative Concepts for the Analysis of Identity Politics

The well-known concept of *hegemony* is an element of Antonio Gramsci's theorization of subaltern culture and consciousness as the product of power inequalities (cf. Gramsci, 1971; see also Crehan, 2002; Kurtz, 1996; Morton, 2007; Showstack Sassoon, 1988). Hegemony emerges out of a variety of actions and ideas rooted in class experiences and historically accumulated

understandings. Gramsci has produced neither a neat definition nor a coherent theory of hegemony. In his writings it can encompass all kinds of power relations from direct coercion to willing consent. Thus it structures a world of inequality in which subaltern people are unable “to produce coherent accounts of the world they live in that have the potential to challenge the existing hegemonic accounts (which by definition see the world from the perspective of the dominant) in any effective way” (Crehan, 2002: 104). The subalterns’ own view of the world is fragmentary, incoherent, and contradictory. It is expressed in what Gramsci calls ‘folklore’ – an oppositional culture to the ‘official’ view of the world or, in a less structured fashion, the ‘common sense’ of the subaltern. This subaltern worldview is produced through the lived experience of subordination. It may evolve into counterhegemonic discourses over time, but more likely the subaltern tend to absorb uncritically an existing – that is, hegemonic – conception of the world.

In contemporary social science notions of hegemony have mostly been adopted via the somewhat streamlined, ‘cultural’ understanding of the concept by the British Marxist literary scholar Raymond Williams. He identifies *hegemony* more or less with culture, which saturates all aspects of everyday life and introduced the explicit equation of *hegemony* and *tradition*, as ‘the most evident expression of the dominant and hegemonic pressures and limits’ (Williams, 1977: 115). He thus echoes many anthropological readings of tradition as the construction of a viable past through identity politics in the present by particular groups of social actors.

The most convincing application of the Gramscian concept of *hegemony* to anthropological topics has been undertaken by Marxist anthropologists like Donald V. Kurtz, Gerald Sider, and Gavin Smith. Sider considers hegemony as “the dominance of one particular class in the domain of culture (...) expressed in, and through, the specific institutions of ‘civil society’: churches, schools, newspapers, public buildings and spaces, systems of status symbols, and so forth” (Sider, 2003: 208). He continues: “Hegemony, as I define the term, is that aspect of culture that, usually in the face of struggle – or simply noncompliance – most directly seeks to unify work and appropriation and to extend appropriation beyond work into neighborhood, family, forms of consumption – in sum, into daily life” (ibid, 2003: 210). It operates through a combination of political, economic, and cultural pressures. Like Williams, Smith urges to pay special attention to the ‘mastering of history’ as a crucial element of hegemony (ibid, 2004: 217). Hegemony operates between the public and the private, between formal culture created by a state-orchestrated cultural politics aimed to organize consent in order to facilitate a political project and popular culture which the potential to provide the basis for effective collective action against the uneven distribution of power resources. “Programs of rule which rely on various formal

institutions for the propagation of a broad cultural framework facilitating rule are met in the multiple sites at which people apply practical sense to immediate projects, there to be pragmatically reworked" (Smith, 2004: 224). Sider's and Smith's use of the concept of *hegemony* thus aims to reveal the specific dialectic between 'economic' practices and social constructs of 'culture' and 'civil society' at a particular historical moment. Moreover, Smith has called for a methodological program for ethnography that takes into account both the terrain of what comes to be taken for granted, i.e., the reception of the hegemonic process, and the terrain of the active production of identifiable hegemonic fields (ibid, 1999: 243).

From the viewpoint of hegemony, forms of identity can be understood as the effects of state-level or global politics of identification through strategies of domination and local 'common-sense' efforts to maintain a local culture.

Social space is the second promising approach to studying identity politics while circumventing a reified notion of identity. In Pierre Bourdieu's conception, the social world can be represented as a space of positions, such that every actor's position can be defined in terms of the volume and composition of capital they possess (cf. Bourdieu, 1977, 1985, 1991; Swartz, 1997). In Bourdieu's concept of capital, this consists not only of economic resources, but encompasses also cultural, social, and symbolic forms. In a historical trajectory, class structure becomes internalized and is reproduced as class habitus. So in Bourdieu's concept of class, then, symbolic systems assume crucial importance as instruments of domination by providing concepts of *distinction*, *hierarchy*, and *legitimacy*. They are cultural and political at the same time. The exercise of power always requires an element of 'symbolic violence' (in Bourdieu's words), some form of justification or ideology, which Bourdieu describes as "the capacity to impose the means for comprehending and adapting to the social world by representing economic and political power in disguised, taken-for-granted forms" (Swartz, 1997: 89).

In Bourdieuan terms, identity is framed by the concepts of 'habitus' and 'collusio'. The individual's habitus is the principle that determines subjective influence on what particular tastes, dispositions, and needs one has and how the individual perceives of, uses, and responds to symbols of identification and engages in social action. Moreover, the habitus determines what forms of capital the individual deems worthy of pursuit. While the habitus is the property of individuals, it is structured by the accumulated historical experience of situated social practice and therefore highly likely to exhibit similar characteristics as that of other members of the same social status group. This kind of collective habitus is called 'collusio' by Bourdieu. He defines collusio as "an immediate agreement in ways of judging and acting which does not presuppose either the communication of consciousness, still less a contractual decision, [which] is the basis of practical mutual

understanding, the paradigm of which might be the one established between members of the same team, or, despite the antagonism, all the players engaged in a game" (Bourdieu, 2000: 145). Thus Bourdieu sees social action as prestructured by the agents' habitus and collusio, on the one hand, and power relations, both institutional and personal, on the other. These unfold within social fields and at the same time structure them along the lines of conflicts of interests and the struggle over various forms of capital.

Capitalism as a Global Hegemonic Framework of Identification

I briefly return to Sider's statement quoted at the beginning of this chapter. Sider stresses that by impinging upon local contexts, global capitalism nowadays produces an ever-increasing threat to the satisfactory reproduction of local social relations. Ironically, this happens at a time when ideologies of locality are articulated with ever-rising intensity in a wide variety of forms of identity politics. In Sider's view, anthropology should focus its attention on exactly this "increasing difficulty of social reproduction in localities, in regions, and in nations: the increasingly intensive production of locality and the simultaneous failure of this productive process" (Sider, 2007: 13). It is therefore indispensable to any conceptualization of identity to address this characteristic of the contemporary world. The role of identity under conditions of 'millennial capitalism' has most eloquently been analyzed by Jean and John Comaroff (2001). They argue that late-modern processes of flexible accumulation, transnational flows of capital, and the emergence of consumption as a privileged site for the construction of self- and collective identities have served to undermine traditional ties of individuals to society and to wider social categories such as class (Comaroff, Comaroff, 2001: 14-15). Identities come to be fashioned as yet another lifestyle choice. They are measured by the capacity to consume; and politics in the traditional sense are being increasingly replaced by identity politics, issues of individual or group entitlement (ibid: 16). Long-standing, classical political identities like the nation-state are more and more being eroded and rendered irrelevant by the impact of global market forces. They are at the same time appearing more similar than ever before on the surface, and more diverse than ever at the level of actual, day-to-day politics. Imagining both the nation and lower-scale identities relies increasingly on new forms of identity politics, which focus on the magic of performance and discourse, often in the realm of the legal rather than the social. When collective identity assumes an important role under these conditions, it is not as an expression of historic emotional attachment to people, places, or values, but rather as a resource for commodification or political deployment in the marketplace of politically-charged imaginaries.

Yet there are also studies which show that counterhegemonic identification still exists in certain local contexts despite the onslaught of global capitalism. In a recent article, E. Paul Durrenberger and Dimitra Doukas (2008) show the persistence of an alternative collective ideology among local working-class people in New York State and Pennsylvania. According to their findings, a historic work-centered ideology, the 'gospel of work', has continued to define people's local identity in opposition to the corporate 'gospel of wealth' that dominates as a master narrative of social and individual values across the United States. This case illustrates a situation where local identification, as expressed in an identity politics of collective values based on the daily-life realities of a subordinate group, can indeed resist incorporation by hegemonic forces. As stressed by Sider, we are thus reminded that identity politics and the culture they generate must be examined as a long-term historical articulation of local social relationships vis-à-vis supra-local (state-level, global) interests that seek to impose their power of defining social relations.

Refocusing the Role of Culture in Identity Politics

No discussion of identity concepts can ignore the key role played by culture in folk understandings of identity. Culture assumes crucial importance as both the master narrative of collective identification and the most powerful currency in the marketplace of identity-specific entitlements. While culture is obviously a social construct, it is not the product of limitless invention, but always reflects to a certain extent concrete social relations and experiences of history. In other words, late-modern identities reflect an intriguing dialectic of essence and cultural construction at various levels that needs to be unraveled in ethnographic investigation.

One important example is the role played by 'traditional culture' for the identity of societies engaged in projects of nation-building. In the context of identity politics culture, in particular what is considered as 'traditional culture,' is invoked as a key resource in the competitive field of state recognition. While identity politics come into play everywhere that organized minority groups are making claims against the state, the issue has been mostly studied by anthropologists with regard to ethnic minorities. In these contexts, identity politics thus not only serve to sustain an indigenous community's cultural – and possibly, political – autonomy vis-à-vis the state, but they also highlight political and economic inequalities within these indigenous communities (cf. Keesing, 1996).

In other words, identity narratives are not politically neutral, but tend to privilege the privileged, those who are responsible for representing them to

the wider world, even more, that is, to lend cultural legitimacy to the dominant position of political elites. From a critical political-economic perspective, such conditions have been described as 'neotribal capitalism' (cf. Rata, 2000; Schröder, 2002). As studies from Native North America have shown, the deployment of culture in indigenous communities' collective identity projects do indeed serve the whole community to some extent, but they also establish sharp fault lines between 'culture' and 'lived reality' on the one hand and, on the other, between those who are reaping increasing benefits from the situation and those who are facing increasing hardship and impoverishment (see, e.g., Dombrowski, 2001; Sider, 2003). While deployed in an idiom of tradition and cultural heritage preservation, essentialist narratives of cultural identity thus promote social conditions that are often radically different from those of the historic culture they claim to represent.

In a fashion very similar to that used in nation-building projects 'from below', actually-existing nation-states produce a national identity by creating a national history, based on narratives of a shared culture. Such national histories appropriate and transform vernacular histories by making them universal and by silencing all elements that do not lend themselves to nationalization (cf. Alonso, 1994; Llobera, 2004; Trouillot, 1995).

Throughout all such processes of society-making, culture as the 'stuff' identity is made of is also remade and reinterpreted along the lines of political interests. As noted above, it was especially Bourdieu who established a theoretical link between societal domination and symbolic systems which legitimate social inequality by encouraging the dominated to accept the status quo as rooted in culture, built upon shared narratives of history and descent. Yet even in the context of other types of identity such as class, culture appears to be created in response to changes in social relations. In his study of the development of a middle class in contemporary Nepal, Mark Liechty notes:

It is the middle class's extraordinarily complex culture – with its myriad forms of competing cultural capital, its ambiguous and anxiety-inducing relationship with the capitalist market, its intricate systems of dissimulation (whereby it hides its class privilege in everyday practice) – along with its increasingly dominant role in cultural process worldwide, that makes it an important and timely subject of anthropological inquiry (Liechty, 2002: 10-11).

While middle class identity is inextricably linked with the political-economic context of global capitalism, which provides universal blueprints of new kinds of narratives and practices, it is also a project built upon the mediation of such external models through historic culture and social relations. "Class is real, but its reality is something that never exists outside of its continuous production and reproduction in cultural practice", Liechty stresses (ibid: 255).

Conclusion

In this contribution I have set out to sketch possible approaches to the study of folk understandings of identity that avoid both the use of the unclear and polysemantic analytical concept of 'identity' and the pitfalls of replicating the reified notions of identity as the emic expression of cultural uniqueness advanced by identity politics. By making use of the social theories of Gramsci and Bourdieu, it is possible to comprehend identity not as the manifestation of a local culture, but just the opposite, culture as a product of shifting political projects of collective identification. Such projects are sustained by agents who occupy specific positions in the geography of global social space. Their efforts to define that position on their own terms through a symbolic politics of identity clash regularly with hegemonic visions of the social world. Through shared 'folklore' (Gramsci) or by virtue of habitus and collusion (Bourdieu), local social relationships may be able to some extent to withstand the efforts to completely incorporate them into the structure of a hegemonic political economy, but only in rare cases do they succeed in sustaining vestiges of a truly counterhegemonic ideology.

With regard to the issue of *identity*, this means that the narratives of identity politics more often reflect hegemonic ideas of identity construction than the actual, 'objective' (in Bourdieuan terms) social relations that have generated them. By simply taking people's claims based upon their folk understanding of identity at face value without at the same time studying the social relations behind such statements deprives social-scientific investigations of much of their scientific value. As I have outlined in more detailed elsewhere (Schröder, 2008), the most obvious illustration of this problem is the disappearance of 'class' as a widely used concept in the analysis of collective identification. In the contemporary world ideas of cultural, ethnic, and national identity are strongly favored over that of class on every level – in the hegemonic discourse of states and markets, in the identification narratives of local actors and, last but not least, in the analytical discourse of the social sciences.

Neoliberal regimes of political dominance and discursive hegemony have been highly successful in creating an image of capitalism without class by preventing the 'classes on paper' from representing their shared interest in the economic, political, and legal arenas. These class interests are obliterated in public discourse through the hegemonic propagation of more powerful images of 'cultural,' 'ethnic,' or 'national' identity. Rather than merely echoing such constructions of the social world, social scientists should feel compelled to challenge simplistic assumptions of the replacement of class by more particularistic forms of identification from a

'social-realist' perspective that "emphasize[s] the realness of history over its constructedness" (Smith, 1999: 15).

In other words, social scientists should focus their attention on the historical contexts that produce narratives of identity and engender the social relationships at the base of processes of collective identification, rather than take emic reifications of identity for granted or treat identity as an almost ephemeral matter of taste detached from the constraints of social relationship in the real world. The way the concept of 'identity' has been employed by social scientists in the recent decades of booming identity claims across the globe and all walks of life has paid much too little attention to the social facts and processes behind the narratives.

Literature

- Alonso, A. M. (1994). The Politics of Space, Time, and Substance: State Formation, Nationalism, and Ethnicity // *Annual Review of Anthropology*, 23: 379–405.
- Alonso, A. M. (1995). *Thread of Blood: Colonialism, Revolution, and Gender on Mexico's Northern Frontier*. Tucson: University of Arizona Press.
- Bernstein, E. (2005). Identity Politics // *Annual Review of Sociology*, 31: 47–74.
- Bourdieu, P. (1977). *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bourdieu, P. (1985). The Social Space and the Genesis of Groups // *Theory and Society*, 14: 723–744.
- Bourdieu, P. (1991). *Language and Symbolic Power*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bourdieu, P. (2000). *Pascalian Meditations*. Stanford: Stanford University Press.
- Brubaker, R., Cooper, F. (2000). Beyond 'Identity' // *Theory and Society*, 29: 1–47.
- Comaroff, J., Comaroff, J. (1991). *Of Revelation and Revolution*. Vol. 1: *Christianity, Colonialism, and Consciousness in South Africa*. Chicago: University of Chicago Press.
- Comaroff, J., Comaroff, J. (1997). *Of Revelation and Revolution*. Vol. 2: *The Dialectics of Modernity on a South African Frontier*. Chicago: University of Chicago Press.
- Comaroff, J., Comaroff, J. (2001). Millennial Capitalism: First Thoughts on a Second Coming // Comaroff, J., Comaroff, J. (eds.). *Millennial Capitalism and the Culture of Neoliberalism*: 1–56. Durham: Duke University Press.
- Crehan, K. (2002). *Gramsci, Culture, and Anthropology*. London: Verso.
- Dombrowski, K. (2001). *Against Culture: Development, Politics, and Religion in Indian Alaska*. Lincoln: University of Nebraska Press.
- Durrenberger, E. P., Doukas, D. (2008). Gospel of Wealth, Gospel of Work: Counter-hegemony in the U.S. Working Class // *American Anthropologist*, 110: 214–225.
- Edelman, M. (2001). Social Movements: Changing Paradigms and Forms of Politics // *Annual Review of Anthropology*, 30: 285–317.
- Friedman, J. (1992). Myth, History, and Political Identity // *Cultural Anthropology*, 7: 194–210.
- Gramsci, A. (1971). *Selections from the Prison Notebooks*. New York: International Publishers.

- Guss, D. M. (2000). *The Festive State: Race, Ethnicity, and Nationalism as Cultural Performance*. Berkeley: University of California Press.
- Hendry, J. (2005). *Reclaiming Culture: Indigenous People and Self-Representation*. Basingstoke: Palgrave.
- Jenkins, R. (1996). *Social Identity*. London: Routledge.
- Joseph, G. M., Nugent, D. (eds.). (1994). *Everyday Forms of State Formation: Revolution and the Negotiation of Rule in Modern Mexico*. Durham: Duke University Press.
- Keesing, R. (1996). Class, Culture, Custom // Friedman, J., Carrier, J. G. (eds.). *Melanesian Modernities. Lund Monographs in Social Anthropology*, 3. Lund: Lund University Press.
- Kurtz, D. (1996). Hegemony and Anthropology: Gramsci, Exegeses, Reinterpretations // *Critique of Anthropology*, 16: 103–135.
- Liechty, M. (2002). *Suitably Modern: Making Middle-Class Culture in a New Consumer Society*. Princeton: Princeton University Press.
- Llobera, J. L. (2004). *Foundations of National Identity: From Catalonia to Europe*. Oxford: Berghahn Books.
- Morton, A. D. (2007). *Unraveling Gramsci: Hegemony and Passive Revolution in the Global Political Economy*. London: Pluto.
- Niezen, R. (2003). *The Origins of Indigenism: Human Rights and the Politics of Identity*. Berkeley: University of California Press.
- Nugent, D. (1993). *Spent Cartridges of Revolution: An Anthropological History of Namiq-uipa, Chihuahua*. Chicago: University of Chicago Press.
- Pratt, J. C. (2003). *Class, Nation, and Identity: The Anthropology of Political Movements*. London: Pluto.
- Rata, E. (2000). *A Political Economy of Neotribal Capitalism*. Lanham: Lexington Books.
- Schröder, I. W. (2002). The Political Economy of Tribalism in Native North America: Neotribal Capitalism? // *Anthropological Theory*, 3: 435–456.
- Schröder, I. W. (2008). The Classes of '89: Anthropological Approaches to Capitalism and Class in Eastern Europe // Schröder, I. W., Vonderau, A. (eds.). *Changing Economies and Changing Identities in Postsocialist Eastern Europe*: 3–26. Münster: LIT Verlag.
- Showstack Sassoon, A. (1988). *Gramsci's Politics*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Sider, G. (2003). *Living Indian Histories: Lumbee and Tuscarora People in North Carolina*. Chapel Hill: University of North Carolina Press.
- Sider, G. (2007). Remaking Marxist Anthropology // *New Proposals: Journal of Marxism and Interdisciplinary Inquiry*, 1: 1–2.
- Smith, G. (1999). *Confronting the Present: Towards a Politically Engaged Anthropology*. Oxford: Berg.
- Smith, G. (2004). Hegemony // Nugent, D., Vincent, J. (eds.). *A Companion to the Anthropology of Politics*. Oxford: Blackwell.
- Swartz, D. (1997). *Culture and Power: The Sociology of Pierre Bourdieu*. Chicago: University of Chicago Press.
- Trouillot, M.-R. (1995). *Silencing the Past: Power and the Production of History*. Boston: Beacon.
- Williams, R. (1977). *Marxism and Literature*. Oxford: Oxford University Press.

TAUTINĖS TAPATYBĖS POLITIKOS SAMPRATOS KONSTRAVIMAS

Meilutė Taljūnaitė

Įvadas

Pagal 2007–2009 m. vykdytą Lietuvos valstybinio mokslo ir studijų fondo remiamą projektą „Lietuvių tautinės tapatybės išsaugojimas europėizacijos ir globalizacijos sąlygomis: lietuviškumo raiška ir nacionalinės Airijos, Anglijos, Ispanijos, JAV ir Norvegijos tapatybių politikos“, keliamas tikslas – nustatyti dabartinės išjudintos (angl. *displaced*) lietuvių tautinės tapatybės modelius (raiškos būdų įvairovę), emigrantų taikomų tautinės tapatybės išsaugojimo arba asimiliacijos strategijų turinį ir jų priklausomybę nuo minėtų valstybių vykdomų tautinės tapatybės politikų.

Šiame skyriuje, norint palyginti nacionalinių valstybių vykdomą tautinės tapatybės politiką Lietuvoje, Norvegijoje, Airijoje, Ispanijoje, Anglijoje ir JAV, siekiama apibrėžti tautinio tapatumo politikos sampratą, numatyti jos sudedamųjų dalių rodiklius, kurie leistų rinkti tam tikrus empirinius duomenis. Nors terminai *tautinis tapatumas* ir *tapatumo politika* tiek mokslinėje literatūroje, tiek politikos ar vadybos specialistų yra vartojami gana dažnai, bandymai šiuos du terminus sujungti į vieną – *tautinio tapatumo politiką* suponuoja iš esmės naują darinį, kuriam nagrinėti pirmųjų dviejų reiškinių aprašymus sunku tiesiogiai pritaikyti.

Tyrimo metu vis labiau aiškėjo, kad pirminė minėto projekto nuostata, kad lietuvių tautinio tapatumo išsaugojimas svetur priklauso nuo tų valstybių vykdomos imigrantų integracijos politikos, nepasitvirtins – kad tautinio tapatumo politikoje svarbiausias vaidmuo tenka nacionalinei valstybei ir jos santykiams su savais piliečiais. Todėl prieš atliekant lyginamąją analizę reikėjo apsispręsti, kokioje šalių integracijos paradigmoje (Taljūnaitė, 2005: 16–26) nagrinėti tautinio tapatumo politikos formavimą: vadovaujantis viršvalstybinėmis paradigmomis (federalistiniu ar funkcionalistiniu požiūriais) ar į nacionalinę valstybę nukreipta paradigma?

Europos institucijų gebėjimą sudaryti sąlygas platesnei integracijai silpnina iširtvintinės prieštaros ir neretai nelyg „seniai atgyvenęs“ vertinamas „idealas“ – tautinė valstybė kaip politinio pagrįstumo ir suvereniteto pagrindas. Vis aiškiau tai, kad šalių įvairovė neišvengiamai didėja ir kad būtina rasti alternatyvą tautinės pilietybės sampratai bei sukurti bendros

pilietybės taisyklės. Kokiu pagrindu? Vienas iš svarių atsakymų – individo teisė.

Ko gero, jau galima išskirti grupę tyrėjų, skatinančių politikos formuotojus iš naujo persvarstyti tautinės valstybės kaip pagrindinio tarptautinių santykių objekto koncepciją. Neretai juos vienija bendras požiūris: kai tautinės valstybės koncepcija tampa valstybės valdymo ašimi, ji užgožia didžiausią grėsmę žmonijai keliančių dalykų – taršos, terorizmo, pandemijų, klimato kaitos – prigimtį. Negalima nesutikti, kad:

sunku įsivaizduoti tautą, gyvenančią tik vienoje valstybėje, arba valstybę, kurioje gyvena tik viena tauta. Kai kurie tikina, kad būtent Japonija yra puikus tautinės valstybės pavyzdys (...) tekdavo priminti patiems japonams, kad, be jų, Japonijoje taip pat gyvena ainai, korėjiečiai, kinai, filipiniečiai ir ryuku. Tačiau jie visuomet atsakydavo: „Taip, bet mums norisi tikėti, jog egzistuoja viena – japonų tauta“. Jie net pradėjo specialias studijas, kuriomis siekiama išsiaiškinti, ką reiškia būti japonu... (Stewart, 2008).

Ralfo Darhrendorfo nuomone (2006) (beje, dažniausiai laikomo sinkretinės šalių integracijos paradigmos šalininku dėl aiškaus tautinės valstybės, kaip pagrindinio socialinio veikėjo, įtraukimo į viršvalstybinius procesus), dėl globalizacijos tautos nebegali tvarkyti savo reikalų:

Jos turi vienytis su kitomis tautomis į tokius darinius kaip ES... Bet toks požiūris yra rizikingas... Tautinė valstybė su visomis savo stiprybėmis bei silpnybėmis šiandien yra gyva bei sveika. Viena jos stiprybių yra ta, kad tautinė valstybė išlieka vienintele politine erdve, kurioje gyvuoja laisvės dvasia. Tokių organizacijų kaip ES demokratiniai kredencialai yra abejotini... Be to, nepaisant naujo identiteto paieškų, europiečiai, lotynų amerikiečiai ar dar kiti mūsų planetos gyventojai, nekreipdami dėmesio į kosmopolitizmą ar netgi „pasaulinės pilietinės visuomenės“ skelbimą ir aukštinimą, kaip namie jaučiasi tik savo šalyje – tautinėje valstybėje, kurios piliečiai jie yra... Daug šalių dabar svarsto imigrantų integracijos klausimą. Ką reiškia būti britu, vokiečiu ar amerikiečiu? Tokie migracijos klausimai įgyja reikšmę tik tuomet, jei pripažįstame, kad pilietybė yra apibrėžiama pagal tautas ir tautoms... Tautinė valstybė jau daugiau nei du amžius buvo ir išlieka priklausymo ir pilietinio dalyvavimo vienetu. Būtent jos kontekste mūsų laisvės būna saugomos ar atimamos. Šalys, 1989-aisiais išsilaisvinusios iš komunizmo, jautė, kad nacionalinės nepriklausomybės atkūrimas ir laisvės atgavimas buvo neatskiriami vienas nuo kito (Darhrendorf, 2006).

Teoriniai įvairių kryptių šalininkų debatai dar tęsiasi. Jų vyksmas liudija, kad šiuolaikinė Europos integracija yra vienu metu tarptautinėje politikoje besireiškiančių konvergencijos ir divergencijos tendencijų išraiška. Pradėjus lietuvių tautinio tapatumo išsaugojimą svetur lemiančių veiksnių paieškas viršvalstybiniuose procesuose (piliečių migracijos kontekste) ir

pasiekus tautinį tapatumą galinčių matuoti rodiklių lygmenį, atsiduriamą į nacionalinę valstybę nukreiptos paradigmos gynėjų gretose. Reikėtų manyti, kad formuoti tautinį tapatumą į kitas šalis išvykusiems piliečiams reikia ne tiek kvestionuoti tautinio tapatumo buvimą ar nebuvimą prieš jiems išvykstant svetur, kiek formuoti naujus santykius tarp valstybės ir iš jos išvykusių piliečių. Tautinio tapatumo politikos egzistavimas reikalauja, kad aktyviu šių santykių formavimo subjektu taptų būtent valstybė. Kita vertus, tuomet reikėtų numatyti galimas valstybės etninės užsienio politikos kūrimo gaires, kurios į politinę dienotvarkę iš karto vėl įtraukia nacionalinių interesų klausimą.

Tautinės tapatybės politikos samprata

Tradiciškai politikos egzistavimas apibrėžiamas per politinės dienotvarkės egzistavimą, institucines struktūras, atsakingas už jos vykdymą, ypatingą dėmesį kreipiant į finansavimo strategiją ir socialinius veikėjus. Valstybės paramos politikai vertė – sąlygojamas didesnis piliečių aktyvumas. Ne mažiau tradicinis yra siekis įvertinti tam tikros politikos egzistavimą labiau pagal jos normatyvinius konstruktus (dokumentų analizę) nei politikos įgyvendinimo rezultatų analizę.

Tautinio tapatumo politika kaip *normatyvinis konstruktas* neišvengiamai skatina klausti:

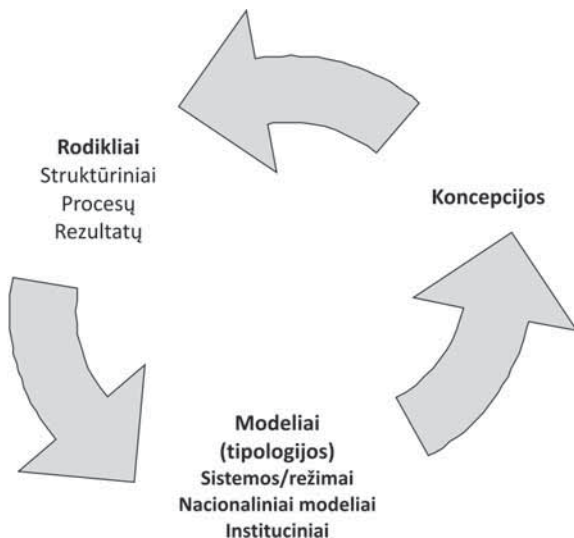
- Ar egzistuoja šalims bendra tautinio tapatumo politika (ES, JAV), ar yra jos bendri dėmenys?
- Ar tai iš tiesų yra politika, ar tik tam tikros intelektualinės pastangos ją kurti?
- Kokie yra tautinio tapatumo politikos normatyvinio reguliavimo lygmenys: šalies, tarpvalstybinis ar globalus?

Galima *a priori* numatyti kai kuriuos tautinio tapatumo politikos įgyvendinimo rezultatus, kurie būtų apibūdinami kaip empirinis konstruktas, apimantis įvairias šalis:

- Egzistuoja šalių tautinio tapatumo politikos skirtumai.
- Egzistuoja socialinė nelygybė tarp šalių ir šalies viduje.
- Nelygybė tarp šalių atspindi šalių struktūrinius (kultūrinius) skirtumus, yra susijusi su darbu (užimtumumu), šeima (demografija, stabilumu, mobilumu).
- Šalyse skiriasi nelygybės mastas ir jos apraiškos.
- Šalių kliūtys, kylančios vykdant tautinio tapatumo politiką, ir elgsenos modeliai panašūs.
- Šalių galimybės įveikti kliūtis labai skiriasi.

Kuriant koncepcijas (ir konkrečias politikas) reikia sugretinti

normatyvinius ir empirinius duomenis. Konceptualūs dalykai konkretinami (verifikuojami ar matuojami) pagal konkrečius rodiklius, o koncepcijas ir rodiklius sugretinus, gaunami modeliai (ar tipologijos) (1 pav.).

1 pav. Politikos modelių sudarymo schema

Tautinio tapatumo politinis modeliavimas implikuoja, kad tapatumas priskiriamas tam tikrai socialinei strategijai ir (ar) net ideologijai. Įvairūs autoriai dažnai stengiasi sieti tapatumo politiką su šalies užsienio politika, pabrėždami, kad tautinis tapatumas yra glaudžiai susijęs su įvairiomis suvereniteto ir valstybingumo koncepcijomis (žr., pvz., Aggestam, 1999). Pripažįstama, kad dėl savo vaidmens, atliekamo brėžiant suvereniteto ir valstybingumo kontūrus, šalies užsienio politika yra reikšminga formuojant tam tikrą piliečių kolektyvinio tapatumo sociopolitinę vaizduotę. Užsienio politikos vykdytojų retorika dažnai išreiškia bendrus subjektyvius kurios nors kultūrinės grupės jausmus, susijusius su tradicijomis, institucijomis, teritorijomis, mitais ar ritualais. Šios tapatumo apraiškos atskleidžia, kaip užsienio politikos vykdytojai vertina istoriją, dabartį ar ateities politinius prioritetus. Visa tai internacionalizavus, šie tautinio tapatumo rodikliai gali tapti politinės kultūros dalimi ir šalies užsienio politikos *nacionaliniu stiliumi*.

Pagal 2004 m. pirmųjų (senųjų) ES 15 valstybių duomenis buvo

mėginama sukurti Europos civilinės pilietybės ir įtraukimo indeksą (*The European Civic Citizenship and Inclusion Index*, 2004). Šio bandymo tikslai buvo labai kilnūs – sparčiau kurti ES bendros teisės, laisvės ir saugumo erdvę, įvertinant imigrantų įtraukimą ES plėtros perspektyvoje. Buvo imta lyginti kelių šalių vykdomas politikas, pradedant jų norminiais dokumentais ir bendra struktūra keliose srityse: 1) įsijungimo į darbo rinką; 2) šeimų susijungimo; 3) laikotarpį, kurį toje šalyje gyventa; 4) natūralizacijos; 5) nediskriminavimo. Pagal šias penkias kryptis stengtasi sukurti ar parinkti rodiklius, specifinius konkrečiai politikos sričiai. Rodiklių parinkimas buvo grindžiamas teisėmis ir pareigomis, šalies suteiktomis imigrantams, lyginant su ES piliečiais. Rodiklių, tinkamų matuoti socialinį įsitraukimą, buvo suskaičiuota beveik šimtas.

Kiekvienos šalies migracijos istorija ir joje susikūrusios bendruomenės savitu, tik tai šaliai būdingu būdu formavo jos migracijos politiką. Tačiau tai nėra priežastis nepaisyti politikos reikšmės ir tų politikų lyginimo. Lygybės įteisinimas ir pagrindinių žmogaus teisių gynimas yra minimalus standartas, kuris yra piliečių ar atvykėlių įtraukimo pagrindas. Teigiama, kad atvykėlių atžvilgiu socialinio įtraukimo pradžia – vietinės bendruomenės. Todėl kelių šalių politikų lyginamoji apžvalga nereiškia praktikos analizės. Ji suteikia galimybę šalims (jos institucijoms) įvertinti savų politikų privalumus ar trūkumus, siekiant jas derinti tarp šalių, stebėti ir tobulinti.

Tradiciškai tautinė valstybė remiasi prielaida, kad jos piliečių pareiga – kovoti, kad neišnyktų kolektyvinis valstybės gyventojų tapatumas. Tautinės valstybės kūrėjai visoje Europoje diegė dominuojančios kultūros, valstybinės kalbos ir tapatumo, iš dalies besiremiančio skirtumais (lyginant su kaimyninėmis valstybėmis, tautomis ir kultūromis), nuostatą. Šiuo aspektu tautinės valstybės idėja netiko net pirmoms šešioms Europos Bendrijos narėms. Jos visos buvo išsivysčiusios industrinės šalys, turinčios panašias socialines ir politines tradicijas bei institucijas. Juo labiau tai nėra pasiekama dabartinei Europos Sąjungai. Tolesnė plėtra – tai dar didesnė kolektyvinių tapatumų, kultūrų, kalbų, religijų ir pasaulėžiūrų įvairovė.

Todėl, kalbant apie tautinio tapatumo politiką, tikslinga tirti (ir formuoti):

- nacionalinės valstybės santykį su jos piliečiais, nepriklausomai nuo to, kurioje valstybėje jie yra (potencialus ryšių išsaugojimas valstybės iniciatyva);
- kitų (priimančių) valstybių politiką imigrantų atžvilgiu (vadinamąją imigrantų integracijos politiką, tačiau tiriant tautinio tapatumo politiką tik tuo aspektu, kiek kitos šalies veiksmai skatina ar leidžia imigrantams išsaugoti savo tautinį tapatumą);
- valstybių politiką jų tautinių mažumų atžvilgiu.

Europos civilinės pilietybės ir įtraukimo indekso kūrimo ES projekto

ataskaitoje pabrėžiama, kad Indeksas neišreiškia jokių *priežastinių ryšių tarp politikos ir migrantų sąlygų*. Jis įvertina politikas, o ne jų vykdymo rezultatus. Norminė Indekso struktūra yra nukreipta į politikų suderinamumą, kuris turėtų lemti palankias sąlygas imigrantų integracijai.

Tai nerodo tiesioginio ryšio tarp galimybių sudarymo ir jų įgyvendinimo atskirose šalyse, kadangi tai priklauso ne vien nuo politikos: šalies užimtumo politika gali būti labai palanki atvykėliams, bet sunkiai įgyvendinama dėl jų turimų įgūdžių, išsimokslinimo ar požiūrio į moterų darbą ir pan..

Pagrindinėse Europos civilinės pilietybės ir įtraukimo indekso projekto išvadose konstatuojama (*The European Civic Citizenship and Inclusion Index*, 2004)¹:

1. Neįtikėtina trūksta duomenų apie imigrantų įtraukimą ir pilietybę ES šalyse narėse.

2. ES šalys narės bendrus susitarimus įgyvendina labai skirtingai.

3. ES šalių narėms būdinga tendencija smarkiai skirtis įvardytose penkiose kryptyse.

4. Šalių, turinčių ilgą ar santykinai trumpą migracijos istoriją, vykdomos politikos iš esmės nesiskiria.

5. Nors gauti imigranto statusą santykinai sunku, be to, jis yra nelabai apsaugomas, būtent su juo yra siejama nemažai svarbių teisių.

6. Nors šalyse yra pritaikyti svarbūs lyginamieji antidiskriminaciniai įstatymai, jie sunkiai įgyvendinami, o nediskriminavimas tautiniu pagrindu užtikrinamas tik iš dalies.

7. Natūralizacija išlieka viena pagrindinių ES šalių narių problemų. Tai atspindi tebevykstančios diskusijos dėl migracijos traktavimo kaip ilgalaikio ar trumpalaikio reiškinio.

Įvardijama ir apribojimų:

- *Tinkamų duomenų stoka*. Tai neleidžia išsiaiškinti, ar nacionalinės valstybės įgyvendina savo pačių suformuluotus tikslus (dirbančiųjų ir darbo vietos kvotas pagal Lisabonos strategiją): „Nors šalys sistemingai kaupia duomenis apie kiekvieną karvę ar vištą ES kaip dalį bendros žemės ūkio politikos, migracija atrodo esanti politiškai pernelyg jautri sritis, ir šalys narės per daug skiriasi, kad lyginamieji duomenys būtų renkami sistemingai.“ (ibid).

- *Ar nacionalinės valstybės vadovaujasi priimtais susitarimais?* Tose šalyse, kuriose pavyksta gauti duomenų, atsiskleidžia, kad daugelyje sričių joms nepavyksta įgyvendinti deklaruojamų ketinimų.

Daugumą migrantų tiek į ES šalis, tiek į JAV sudaro vadinamieji *ekonominiai, arba darbo, migrantai*. Svetur įsijungę į darbo rinką, jie (pavieniai

¹ <http://www.britishcouncil.org/brussels-european-civic-citizenship-and-inclusion-index.pdf> (žiūrėta 2010 01 28).

asmenys bei jų šeimos nariai) neretai nueina tam tikrą gyvenimo kelią, kol tampa visateisiais piliečiais (įgyja pilietybę). Matome, kad vykdant anksčiau aprašytą projektą iš tiesų buvo gretinamos dvi gyventojų grupės: valstybių ES narių tikrieji piliečiai (vadinamieji *fully citizens*) ir imigrantai. Kiek tai taikytina lietuvių, gyvenančių kitose ES šalyse (Airijoje, Anglijoje, Ispanijoje) bei JAV ir Norvegijoje, tapatumo politikų studijai? ES pilietybės tyrėjai visuotinai pripažįsta ES pilietinės stratifikacijos sistemą, kurioje skiriami:

- tikrieji (visateisiai) piliečiai (angl. *fully-fledged citizens*);
- to laikotarpio (laikini) piliečiai (angl. *quasi-citizens/denizens*);
- užsieniečiai / svetimšaliai (angl. *foreigners/aliens*).

Bandymus ES lygiu pažinti ir valdyti šį tapsmo visateisiais piliečiais procesą atspindi tiek pastangos sukurti Europos civilinės pilietybės ir įtraukimo indeksą, tiek jo stebėseną. Pabrėžiama, kad šis kuriamas Europos socialinio įtraukimo indeksas neapima etninių mažumų, kurių atstovai turi ES pilietybę, nes jis tiria ir parodo legalių darbo migrantų bei jų šeimos narių (dažniausiai vadinamų „legaliais atvykėliais iš trečiųjų šalių“) padėtį, todėl šis Indeksas nėra tiesiogiai pritaikytas aprašyti lietuvių judėjimą ir įsitvirtinimą kitose ES šalyse. Šiame projekto įgyvendinimo etape Indeksas taip pat negali pateikti duomenų apie migrantų kultūrinę integraciją ar jų politinį dalyvavimą. Jame apsiribojama tomis specifinėmis politikomis, kurios yra susijusios su civiline pilietybe ir dalyvavimu darbo rinkoje. Todėl šis Indeksas neatspindi, pavyzdžiui, migrantų įsijungimo į vietines bendruomenes ar politinio aktyvumo, kuris neabejotinai yra vienas svarbiausių migrantų įtraukimo faktorių. Beje, pastaruoju ES projektu ketinta įtraukti politinio dalyvavimo rodiklius, tačiau dėl labai ribotų šaltinių ar duomenų stygiaus pirmame projekto etape to teko atsisakyti.

Daugelyje Europos valstybių imta nuogąstauti, kad liberalios imigrantų, etninių ir religinių mažumų, ypač musulmonų, integracijos politikos buvo neveiksmingos, todėl būtina imtis griežtesnių priemonių kovojant prieš plintantį smurtą ir religinį fanatizmą. Tačiau ES laikosi nuostatos, kad kiekvienos ES valstybės interesas yra įgyvendinti tokias tautinių mažumų ar imigrantų apsaugos teises, kurios yra numatytos ES ir tarptautiniuose dokumentuose, nes tai padaryti bus naudinga joms pačioms. Be to, ES pateikia minimalius tautinių mažumų ar imigrantų apsaugos principus, o pačios ES šalys sprendžia, kaip juos įgyvendinti. ES faktiškai stebi, kad šalys narės nepažeistų nustatytų principų, taip pat skatina jų laikytis.

Willas Kymlicka (2002) išvelgia du tarpusavyje susijusius procesus: pirma, ryškėjantį tautinių mažumų teisių klausimų *internacionalizavimą*: šalių santykių su tautinėmis mažumomis vertinimas yra laikomas teisėtu tarptautiniu reikalu – stebėseną ar įsikišimu. Antra, tarptautinė sistema sukurta tam, kad Vakaruose demokratiniais laikomi tautinių mažumų teisių

apsaugos standartai būtų diegiami naujosios demokratijos šalyse Rytų Europoje. Ši politikos kryptis netiesiogiai grindžiama keletu prielaidų:

- Vakarų demokratinėse šalyse esama tam tikrų bendrų tautinių mažumų teisių standartų ar modelių.
- Šie standartai ar modeliai Vakaruose sėkmingai funkcionuoja.
- Juos galima įdiegti Rytų ir Centrinės Europos šalyse, kuriose jie taip pat gerai funkcionuos.
- Tarptautinė bendruomenė gali daryti teisėtą įtaką, remdama ir „priesdama“ šiuos standartus.

Visos šios tautinių mažumų politikos prielaidos vertinamos kaip prieštaringos. Pirmiausia Vakarų šalys laikosi skirtingos politikos etninių santykių atžvilgiu, todėl bandymai nustatyti bendrus minimalius standartus ar geriausią praktiką nebuvo sėkmingi. O tokių politikos modelių „eksporto“ į kitas šalis nauda abejotina. Tautinių mažumų teisių pavyzdys leidžia įvardyti, kas laikoma vakarietiškais šių teisių standartais ar modeliais. Nurodoma, kad įvairios tarptautinės organizacijos bandė formaliai susisteminti tautinių mažumų teises, pavyzdžiui, Jungtinių Tautų 1992 m. Deklaracijoje, 1992 m. Europos regionų ir tautinių mažumų kalbų chartijoje ir 1995 m. Europos Tarybos pagrindų konvencijoje, įvairiose ESBO Vyriausiojo Komisarų rekomendacijose dėl tautinių mažumų (1996, 1998, 1999). Teoriškai šie dokumentai nustatė standartus, kuriuos Rytų ir Centrinės Europos šalys turėjo atitikti (pagarba tautinių mažumų teisėms yra vienas pagrindinių kriterijų, kurį turi atitikti valstybės, norinčios įstoti į Europos Sąjungą ir NATO). Tačiau daugelyje jų paprastai pateikiami neaiškiai apibrėžti ir plačios reikšmės tautinių mažumų teisių pripažinimo ir apsaugos principai, kurių taikymas tuo pačiu metu suvaržomas įvairiais apibrėžimais: „kur tinkama“ (angl. *were appropriate*) ar „atsižvelgiant į nacionalinės teisės sistemą“ (angl. *within the framework of national law*).

Tautinio tapatumo politikos veiksmingumo vertinimas apima du lygmenis – individo ir visuomenės. Individo lygmuo – tai piliečio gebėjimų kognityvinė, emocinė (vertybinė) ir elgsenos raiška, kai tautinė priklausomybė jai bent jau nekluduoja. Tautinio tapatumo politikos veiksmingumo vertinimas visuomenės (valstybės) požiūriu siejamas tiek su piliečių dalyvavimu, tiek su jų vertybėmis, demokratijos raiška, žmogaus teisių stebėseną ir tarpkultūrinio bendradarbiavimo (tolerancija, supratimu, pakantumu). Taigi pati tautinė tapatybė apibūdinama kaip kolektyvinė tapatybė, apsiribojant ir drauge atsiribojant tam tikrais identifikavimosi žymenimis, matmenimis, simboliais ir klodais. Tautinio tapatinimosi atveju ribas žymi tautiškumas. O tautinės tapatybės nusakomos kaip socialinės konstrukcijos, kurios tam pa perprantamos ir įgauna galios tik socialinėje sferoje.

Išanalizavus ES teisės aktus matyti, kad pastaruoju metu vis labiau pabrėžiama būtinybė skatinti piliečių dalyvavimo galimybes, priimant

sprendimus atsižvelgti į visuomenės nuomonę. 2005 m. spalio mėn. Europos Komisija pristatė D planą (demokratija, dialogas ir diskusijos)². Šiame dokumente siekiama nustatyti būdus, kuriais Europos piliečiai galėtų dalyvauti sprendimų priėmimo procese. Pažymima, kad ES institucijos turi atlikti pagrindinį vaidmenį diskusijoje dėl ES ateities, sutelkdamos piliečius apsvarstyti jiems aktualiausias temas ir rengdamos struktūruotas diskusijas su piliečiais, išrinktais vietos ir regionų lygio atstovais ir Europos Parlamento nariais, pilietinės visuomenės atstovais ir piliečių asociacijomis. Teigiama, kad vietos ir regionų valdžios institucijos turi aktyviai dalyvauti ES komunikacijos politikoje, susieti ją su aktyviuoju pilietiškumu, pasitelkdamos plataus masto renginius, tyrimus ir informacijos priemones, dialogo ir svarstymo struktūras, nagrinėdamos įvairius piliečiams rūpimus klausimus, pavyzdžiui, užimtumą ir imigraciją³.

Roberto D. Putnamo (2001) suformuluota institucijų veiksmingumo koncepcija remiasi valdymo modeliu: visuomenės reikalavimai → politinės sąveikos → vyriausybė → politinio sprendimo pasirinkimas → įgyvendinimas. T. y. vyriausybės institucijos, priimdamos savo socialinės aplinkos daromą poveikį (įeigas), produkuoja reakcijas (išeigas) į šią aplinką, priima politinį sprendimą ir jį įgyvendina. Mokslininkas pažymi: „tikrai veiksminga demokratinė institucija turi būti ir atliepi, ir efektyvi: rūpintis savo gyventojų poreikiais ir efektyviai naudoti ribotus išteklius, skirtus jiems patenkinti“ (Putnam, 2001: 27). T. y. institucijų veiksmingumas siejamas su gyventojų poreikių patenkinimu ir efektyviu išteklių panaudojimu tiems poreikiams patenkinti. Šios autoriaus pastabos tautinio tapatumo politikos formavimo atveju kelia du klausimus:

- Pirma, tautinio tapatumo politikos formavimosi išeities taškas yra atsakymas į klausimą, ar Lietuvos piliečiai, emigravę į kitas šalis, turi poreikį išsaugoti tautinį tapatumą? Jo formavimo (manome, tiek jo, tiek ryšių su savo nacionaline valstybe išsaugojimo) iniciatyva priklauso nacionalinei valstybei.
- Antra, ar įmanoma išskirti instituciją, atsakingą už tautinio tapatumo politikos formavimą ir įgyvendinimą?

Normanas Flynnas (2007) pažymi, kad veiksmingumo įvertinimas yra

² 2005 m. spalio 13 d. Europos Komisijos komunikatas Tarybai, Europos Parlamentui, Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komitetui ir Regionų komitetui. Komisijos indėlis svarstymo laikotarpiu ir jam pasibaigus: D planas (demokratija, dialogas ir diskusijos). COM (2005) 494 final. CELEX Nr. 52005DC0494. 2.

³ 2006 m. birželio 15 d. Europos Sąjungos Regionų komiteto nuomonė dėl Komisijos komunikato Tarybai, Europos Parlamentui, Europos ekonomikos ir socialinių reikalų komitetui ir Regionų komitetui dėl Komisijos indėlio svarstymo laikotarpiu ir jam pasibaigus: D planas (demokratija, dialogas ir diskusijos). COM (2005) 494 final ir Baltosios knygos dėl Europos komunikacijos politikos. COM (2006) 35 final CONST-IV-002.

susijęs su pageidaujamų rezultatų įvertinimu. Autorius išskiria dvi rezultatų kategorijas: tai būklės pokytis (pavyzdžiui, asmens sveikatos pagerinimas, individo gyvenimo sąlygų pagerinimas ir pan.) ir elgesio pokytis (pavyzdžiui, asmenų, linkusių nusikalsti, elgesio pokyčiai). T. y. veiksmingumo vertinimas yra susijęs su rezultatyvumo aspektu – kokių rezultatų siekimas atitiktų tautinio tapatumo politikos tikslus?

Tautinio tapatumo politika nacionalinės valstybės paradigmoje

Kiekviena ES valstybė yra nusistačiusi pilietines ir politines teises bei pareigas, ir jos pasirinktinai yra taikomos kitų ES valstybių piliečiams. Amsterdamo sutartimi buvo nustatytos pagrindinės diskriminacijos draudimo sferos (EBSS 12 str.): draudžiama diskriminacija lyties, rasės, tautybės, kilmės, religijos ar tikėjimo, neįgalumo ar amžiaus pagrindu. Tačiau pripažįstama, kad iki šiol šios taisyklės tiesioginio poveikio lyg ir neturi. Mastrichto sutartyje (kitaip – Europos Sąjungos sutartis) įteisintos pilietinės ir politinės teisės. Joje buvo nuspręsta laikytis bendrų interesų atvykimo ir judėjimo sąlygos trečiųjų valstybių piliečių atžvilgiu; nuolatinio gyventojų statusas; kova prieš nelegalų darbą, imigraciją ir apsigyvenimą svetur.

Remiantis Lietuvos Europos politikos strategijos trumpuoju ir vidutiniu laikotarpiu gairėmis (Vaičiūnas ir kt., 2006), apibrėžiamas strateginis valstybės ir piliečio santykio formavimas:

Lietuvos Europos politikos strateginis imperatyvas – galimybių (tiksliau, ES struktūrinių svertų) išnaudojimas įgyvendinant nacionalinius interesus ir koordinuojant veiksmus su kitomis ES valstybėmis narėmis palengvinti konkrečių politikų įgyvendinimą. Nuoseklus ir rezultatyvus Lietuvos veikimas ES įmanomas tik tada, jei yra suformuluota kompleksinė Lietuvos Europos politikos vizija ir misija. Lietuvos Europos politikos vizija – visavertę integraciją į ES pasiekusi ir aktyviai ES vidaus rinkoje dalyvaujanti Lietuva (ekonominė gerovė, konkurencinga ekonomika), kartu gebanti išsaugoti politinių sprendimų autonomiją ir užsitikrinusi ekonominį bendradarbiavimą su trečiosiomis šalimis – „vartų“ valstybė.

Pagal Lietuvos Europos Sąjungos politikos 2008–2013 m. strategines kryptis (2008: 12), „Lietuva stengsis palaikyti pusiausvyrą darbo rinkoje, skatindama mobilumą pačioje šalyje ir **plėtodama ryšius su jau į užsienį išvykusiais dirbti Lietuvos gyventojais (...), atsižvelgdama į grįžtančiųjų srautus, reguliuos darbo jėgos imigraciją ir numatys imigrantų integracijos į Lietuvos visuomenę ir darbo rinką priemones“.**

Politologo Ilyos Prizelio išleistoje knygoje (2007) „National Identity and

Foreign Policy: Nationalism and Leadership in Poland, Russia and Ukraine“ remiamasi prielaida, kad susiformavusi visuomenės savimonė (savivoka) labai veikia bet kurios šalies užsienio politiką. Pritaikęs tai Rusijai, Lenkijai ir Ukrainai, politologas tvirtina, kad tautinis tapatumas yra kintanti koncepcija, kuriai turi įtakos tiek vidiniai, tiek išoriniai veiksniai (įvykiai), manipuliavimas kolektyvinės atminties turiniu apie valstybinę santvarką. Aiški tampa visuomenės naratyvo ir jos užsienio politikos saveika.

Su šiomis I. Prizelio pastabomis iš dalies siejasi nesėkmingos natūralizacijos (kaip pilietybės suteikimo svetimšaliui) modelių paieškos, galiausiai darant išvadą – kiek šalių, tiek natūralizacijos variantų. Dar svarbiau yra tai, kad pilietybės suteikimo tvarka šalyse kiekvienu atveju yra ne tik individuali, bet kaimyninėse valstybėse ji gali būti visai priešinga. Klasikiniu pavyzdžiu jau tampa trys Baltijos valstybės, kurios ekonomiškai ar politiškai dažnai suprantamos kaip vientisas regionas, tačiau natūralizacijos politika, kartu ir tautinių mažumų padėtis, čia skiriasi. Pabrėžiama, kad istorija buvo lemiamas veiksnys Baltijos šalių natūralizacijos politikų skirtumams atsirasti. Etnokultūrinė pilietybės samprata Vokietijoje sukūrė bene griežčiausią natūralizacijos tvarką. Nedaug tenusileidžia Graikija. Pastebėta, kad sudėtinga natūralizacijos tvarka ne tik apsunkena imigrantų ar tautinių mažumų padėtį, bet ir formuoja abejingą ar net priešišką daugumos požiūrį į mažumas. Graikijoje (pagal daugkartinius „Eurobarometro“ tyrimus⁴) neigiamas požiūris į mažumas viršija ES vidurkį: graikai mano, kad mažumos gali skatinti nedarbą, padidinti nesaugumą. Nors vokiečių palankumas imigrantams yra gana menkas, jie dažniau negu kiti europiečiai pritaria imigrantų repatriacijai, o kaimyninėje Danijoje pilietybę norintiems gauti užsieniečiams apribojimais taikomi tik tuomet, jeigu asmuo buvo įvykdęs nusikaltimą. Tyrimo duomenimis, kas penktas europietis pasisako už kultūrinę asimiliaciją, t. y. mano, kad tautinių mažumų atstovai turi atsisakyti savo kultūros, jeigu nori tapti visaverčiais visuomenės nariais. Bėgant laikui taip manančių respondentų nemažėja. Daugumos apklaustųjų nuomone, mažumos kelia grėsmę socialinei tvarkai ir gerovei, o nedidelė jų dalis jaučiasi asmeniškai trikdomi paties tautinių mažumų buvimo.

Remiantis viešosios nuomonės apklausomis, Europoje galima išskirti didesnio palankumo arba priešiško tautinėms mažumoms regionus. Neigiamos tendencijos būdingos dėl nepalankios mažumų kalbų politikos ar sudėtingesnių natūralizacijos reikalavimų pagarsėjusioms valstybėms – Vokietijai ir Graikijai. Prancūzijos piliečiai tautines mažumas taip pat laiko galinčiomis sukelti socialinį konfliktą, – tik kas trečias prancūzas nemano, kad mažumų grupės gali pažeisti socialinės gerovės sistemą; kita vertus,

⁴ *Attitudes towards Minority Groups in the European Union*: http://europa.eu.int/comm/public_opinion/archives/ebs/ebs_138_analysis.pdf.P.12.

dauguma piliečių įsitikinę, kad rasinė, religinė ir kultūrinė Prancūzijos įvairovė sustiprina šalį (tikėtina, tai – Prancūzijos civilinės pilietybės modelio raiška). Daugiakultūris optimizmas sumažėjo ir Didžiojoje Britanijoje: vis mažiau britų mano, kad iš įvairių rasių, religijų ir kultūrų piliečių sudaryta visuomenė yra stipresnė; daugėja reikalavimų repatrijuoti imigrantus.

Šių apklausų duomenimis, tautinėms mažumoms ir kitataučiams palankūs pietvakariniai Europos Sąjungos regionai – Italija, Ispanija. Ispanai bene mažiausiai baiminasi prarasti socialinę gerovę, jų netrikdo kitų tautybių žmonės. 2005 m. vasario 20 d. įvykusio referendumo dėl Europos Sąjungos Konstitucinės sutarties metu Ispanijoje net 76,7 proc. rinkėjų pasisakė „už“. Tarp vyraujančių argumentų buvo du: *ši sutartis esminė ES kūrimui ir stiprina šalies vaidmenį ES / pasaulyje*. Ispanijos teritorijoje esančios regioninės mažumos yra pripažintos šalies Konstitucijoje ir mažumų Autonomijos statutuose. Prancūzija vertinama kaip abejinga mažumoms ir stiprinanti prancūzų kalbos pozicijas, o Graikija – kaip vykdanči aktyvią priešišką tautinių mažumų kalbos politiką.

Geraldas Delanty teigia, kad individo politinį tapatumą formuoja jo santykis su tauta. Pilietybės sampratos kilmė siejama su laisvės idėja, o ši yra glaudžiai susijusi su tautiškumo principu (pilietybė → laisvės idėja → tautiškumas). Dabartiniame pasaulyje *pilietybė* dažniausiai suvokiama kaip išimtinai juridinis statusas. *Piliečiais* laikomi žmonės, pagal įstatymą pripažinti konkrečios, oficialiai nepriklausomos politinės bendruomenės nariais. Dėl to jie įgyja tam tikras pagrindines teises į tos bendruomenės valdžios apsaugą. Bet kuriuo atveju šios pagrindinės teisės apima ir politinio dalyvavimo teisę. Šiuo aspektu *pilietybė* iš esmės suprantama kaip *tautybės* tam tikroje šiuolaikinėje valstybėje atitikmuo, net jei susidaro įspūdis, kad pilietinės teisės *piliečiams* priklauso labiau nei *tautiečiams*.

Šiandien dažnai naudojamės *pilietybe* ne tik narystei kokioje nors grupėje pažymėti, bet ir nusakyti tam tikrus deramo elgesio standartus. Dalis žmonių, nuolatos savo lėšomis besirūpinančių savo politinės bendruomenės, bažnyčios, klubo ar kitos žmonių bendrijos gerove, yra laikomi *tikraisiais* tų organizacijų piliečiais. Asmenų, gyvenančių valstybės teritorijoje, visuma yra valstybės gyventojai – tai demografinė, bet ne teisinė kategorija. Valstybine teisine prasme valstybės gyventojus sudaro tik valstybės piliečiai. Nepaisant įvairių, ypač XX a. paplitusių, pilietybės sampratos dviprasmybių, supratimas, kad visi visuomenės nariai yra piliečiai, visi piliečiai paklūsta įstatymams ir visi yra lygūs prieš įstatymus, ko gero laikytinas pirmuoju pilietybės apibrėžimu, tautinio tapatumo išsaugojimo politikos siekiamybe.

Apibūdinant tautinio tapatumo išsaugojimą pabrėžiamas *asmens ir nacionalinės valstybės ryšys* (2006 m. Europos Tarybos rekomendacija dėl tau-

tos (nacijos) koncepcijos⁵). Šis ryšys ne *lemia*, bet *reiškia* ne bet kokį asmens priklausymą valstybei, o tik buvusį ar esamą teisinį. Būtent asmens ir valstybės teisinis ryšys reiškia, kad asmuo įgyja (turi) specifinių šios valstybės piliečio savybių, specifinę būseną, leidžiančią jam turėti teisių, laisvių ir pareigų, kurias turi tik piliečiai, visumą. Neretai teigiama, jog asmens ir valstybės nuolatinį ryšį rodo asmens ir valstybės tarpusavio teisių ir pareigų visumą. Šioje visumoje privalo būti tokios asmens teisės ir pareigos, kurias turi tik piliečiai. Kita vertus, nurodytoje teisių ir pareigų visumoje valstybė privalo turėti tokias teises ir pareigas, kokias ji suteikia tik savo piliečiams.

Aptinkama bandymų pažinti pačios valstybės tapatumą, o pastarąjį susieti su šalies vykdoma užsienio politika. Asli Ilgit (2008) valstybės (Vokietijos) tapatumą mėgina aprašyti atlikdama tos šalies politinių partijų nuostatų ir jų raiškos analizę.

Tautinės tapatybės politikos administravimo koncepcija yra tapsmo stadijoje, kurioje kyla daugiau klausimų, nei gaunama atsakymų. Pati *politikos* idėja nėra nei tiksli, nei akivaizdi. Brianas W. Hogwoodas ir Lewisas A. Gunnas (pgl. Parsons, 2001: 28) nurodo dešimt dabartinės *politikos* termino vartosenos būdų, kai ji suvokiama kaip tam tikros veiklos srities įvardijimas; bendro tikslo ar geidžiamos padėties išraiška; specifiniai siūlymai; valdžios sprendimai; formalus sankcionavimas; programa; išėja; rezultatas; teorija arba modelis; procesas.

Markas Dixonas (2007)⁶ iškėlė tapatumo vadybos problemą ir suformulavo vadybai aktualius klausimus, suskirstęs juos į tris grupes: administracinio pobūdžio (tapatumo vadyba, tarpusavio santykiai ir tapatumo politikos); kontrolės (tapatumo politikos įgyvendinimo) ir audito (norėtusi teigti – stebėsenos, nes turinys nusakomas kaip tapatumo politikos stebėsenos užtikrinimas). Iš dalies remiantis jo formuluojamais klausimais, iš dalies apibendrinant patirtį, sukaupę rašant nacionalines ataskaitas, buvo sukurta ši tautinio tapatumo politikos aprašymo schema, padedanti tirti šalies formuojamą tautinio tapatumo politiką:

1. Politikos sritis (tapatumo politika apibrėžiama per pilietybės politiką; imigrantų integracijos politiką; mažumų kalbų politiką; tautinių mažumų politiką – per tautinį švietimą ir spaudos laisvę).
2. Politikos pavadinimas (tautinio tapatumo politika).
3. Politikos tipas (apima Konstituciją, ES direktyvas, įstatymus, valstybės

⁵ Council of Europe, Parliamentary Assembly (2006). *The Concept of „Nation“*. Recommendation 1735. <file://localhost/D:/Documents%20and%20Settings/Orientas/Desktop/nation.htm>.

⁶ *Discovering Identity: Mark Dixon's Quest to Explore the World of Identity Management* (2007). <http://blogs.sun.com/identity/entry/identity_and_access_management_introspection> (žiūrėta 2009 01 20).

programas (nacionalines), pvz., Užsienio lietuvių bendruomenių rėmimo 2004–2006 metų programa, Lietuvos Europos Sąjungos politikos 2008–2013 metų strateginės kryptys).

4. Vykdytojai (tautinio tapatumo politikos atveju kol kas sunkiai nusakomi).
5. Laikotarpis (po Nepriklausomybės atkūrimo).
6. Įgyvendinimo lygis (tarptautinis ir nacionalinis; sunkiau apibrėžti vietinės valdžios (savivaldos) vaidmenį, nors tautinio tapatumo formavimas ar jo išsaugojimas svetur neatsiejamas nuo dalyvavimo bendruomenių gyvenime).
7. Į kokias gyventojų grupes orientuojasi (į Lietuvos Respublikos piliečius, emigrantus).
8. Politikos tikslai ir uždaviniai (problematiškiausi, – jie turėtų apimti tiek šalies vidaus, tiek užsienio politiką, o sritys taip pat sunkiai pagrindžiamos).
9. Ištekliai (finansiniai, organizaciniai, žmogiškieji; tik Užsienio lietuvių bendruomenių rėmimo 2004–2006 metų programos įgyvendinimo priemonių apraše įvardijami kai kurie ištekliai).
10. Pagrindinės tautinio tapatumo politikos priemonės (nors tai būtina apibrėžti, tačiau neįmanoma, kai politika dar tik formuojama).
11. Konceptcija (kokio požiūrio laikomasi; skiriamos keturios paradigmos (žr. Taljūnaitė, 2009)).
12. Dabartinė stadija (formuluojama, kuriama).

Kevinas Hetheringtonas (1998: 10) pabrėžia, kad tiek tapatumo praktika, tiek politika gali sukelti visuomenės pokyčius, kurie gali būti globalūs ir lokaliūs, sąmoningai formuojami ir nevalinga socialinės reprodukcijos raiška. Šis autorius tapatumo raiškas susieja su socialiniais judėjimais, įpindamas platesnį kultūrinį kontekstą.

Išvados

Lietuvai tapus Europos Sąjungos nare ir pasiekus vieną svarbiausių šalies valstybingumo įtvirtinimo tikslų, kyla naujų iššūkių – įtvirtinti savo šalies vardą (t. y. stiprinti valstybės autoritetą) ir tapti patrauklia valstybe tiek savo, tiek kitų šalių piliečiams. Šalies įvaizdžio (*šalies autoriteto, valstybės tapatumo*) formavimo funkcijos yra gana glaudžiai susijusios su nacionalinės valstybės piliečių tapatumo politikos kūrimu. Pastaroji išreiškia šalies ir užsienio politikų vienovę, tačiau sritims ir rodikliams identifikuoti dar reikia sugretinti normatyvinius ir empirinius duomenis. Pirmųjų pastangų brėžti tautinio tapatumo politikos kontūrus teiginiai patikrinami konkrečiais lietuvių emigrantų empiriniais tyrimais.

Kadangi tautinio tapatumo politika turi skirtingas konceptualizavimo ribas, nesuformulavus Lietuvai dabartiniu laikotarpiu priimtinausios koncepcijos, bandyti konstruoti jos administravimo įžvalgas galima tik remiantis bendriausiais vadybos dėsningumais.

Tautinio tapatumo politikos konstravimo procese susipina teisės, politikos, vadybos, kultūrologijos ir sociologijos mokslai. Nemaža dalis kategorijų ir skirtingų politikos sričių iš dalies sutampa. Todėl gana sudėtinga *a priori* nusakyti, kokį vaidmenį šalis konkrečiu metu atlieka, formuodama savo valstybinį tapatumą, kokia yra valstybinio tapatumo ir piliečių tautinio tapatumo (bei jo išsaugojimo) sąveika. Buvimas didesnės sąjungos nare lemia kitokius tautinio tapatumo politikos (ir ne tik pastarosios) tikslus, idėjas ar interesus. Neišvengiama ir tarptautinių bei nacionalinių institucijų interferencija.

Šiandien tautos ir valstybės tampa dar sudėtingesniais politiniais, ekonominiais ir socialiniais veikėjais, sąveikaujančiais su teritorija, kultūra ir kalba, kurių reikšmė iš dalies devaluota, todėl tautinio tapatumo politikos konstravimo pagrindu galėtų būti laikoma tautos ir valstybės *komunikacija ir idėja*. Kitaip tariant, iškyla būtinybė ne tik išsaugoti lietuvių tautinį tapatumą, bet ir jį (per)formuoti, kadangi lietuviai (sėslūs ar migruojantys) tuo pačiu metu tampa tiek savojo tautinio tapatumo ugdymo ir išsaugojimo, tiek įvairių kultūrų sambūvio *čia* ir *ten* kultūrinio pliuralizmo dalyviais. Žinoma, kryptingas tapatumo formavimas nesuponuoja, kad piliečiai turi tarnauti valstybei ar ideologijai (tai buvo būdinga totalitarinei santvarkai). Tautinio tapatumo išsaugojimą ir formavimą turėtume suprasti kaip tuo pat metu vykstantį, su valstybe politiškai ir ekonomiškai susijusį prasmės konstravimą kitų individų aplinkoje. Šioje aplinkoje tautinis tapatumas (įtraukiant etninę-kultūrinę dimensiją) priešinamas globalaus pasaulio laikui ir erdvei, ir dėl to jis [tapatumas] keičiasi, t. y. tautinis tapatumas perėina iš vieno kultūrinio konteksto į kitą, perkonstruojamas teritoriškumas, istorinė atmintis, suderinamas lojalumas dviem ar daugiau valstybių.

Tiek ekonominiai, tiek nacionaliniai valstybės tikslai yra tokie pat svarbūs, tačiau neturėtų vienas kitam prieštarauti. Tad svarbiausias tautinio tapatumo politikos uždavinys – šiuos interesus suderinti.

Imigrantų valstybės yra tokios, kuriose tautinį tapatumą ir pilietybę grindžia dalyvavimo vertybės, o imigrantai laikomi potencialiais piliečiais, nes valstybė imigrantams yra santykinai atvira. Ir priešingai – *neimigracinės* tautos yra tokios, kuriose pilietybė ir tautinis tapatumas priklauso nuo etniškumo, kultūrinės vertybės išlaikomos ir mažai kinta, o į imigrantus žvelgiama kaip į svetimšalius ir užsieniečius, taip pat kurioms būdingi ir maži imigrantų srautai. Imigrantų valstybės turi spręsti tapatumo krizės klausimus, susijusius su imigrantų integracija, (segmentuota) asimiliaci-

ja ir įvairovės prieštaravimais. Lietuvai turbūt labiausiai tiktų šių dviejų požiūrių sinergija:

- a) atvirumas savo piliečiams („tu – motina, atidarai duris ir langus, lauki ir darai viską, kad vaikai sugrįžtų“);
- b) „siauri“, bet atidaryti „varteliai“ imigrantams.

Priklausymas ir pasirinkimas išlieka svarbiausi kolektyvinio (socialinio) ir individualaus (asmeninio) tapatumo šaltiniai. Nepaisant to, kad globalizacijos sąlygomis mūsų interesai peržengia valstybių ribas, tautinio tapatumo politikoje svarbiausia priklausymo ir pasirinkimo sąlyga tampa kriterijai, pagal kuriuos brėžiamos ribos: ar tie kriterijai reiškia atvirumą, suteikiantį galimybę *kitam* tapti *savu*, ar priešingai – virsta barjeru?

Tikėtina, kad Lietuva pereis nuo etninio, į nacionalinę valstybę nukreipto tautinio tapatumo politikos modelio prie atviros pilietinės visuomenės formavimosi. Tai gali būti grindžiama įžvalgomis, kad skirtumai tarp vienos valstybės piliečių pagal įvairius kriterijus tampa didesni nei skirtumai tarp tos šalies piliečių ir ne piliečių (tai labiausiai skatina nediskriminavimo principas).

Atsiskleidžia būtinybė reformuoti pilietybės kriterijus, kadangi neformali pilietybės praktika, ignoruojanti dvigubos pilietybės draudimą, jau peržengia vienos nacionalinės valstybės ribas. Todėl šiuolaikinė įstatymų leidyba, pakylanti virš tradicinio dvigubos pilietybės draudimo, turės šiuos klausimus spręsti.

Ekonominė migracija eksportuoja tapatumą, lietuvių tautybę pereina į kitas teritorijas, t. y. einama ten, kur geriau. Bet į emigrantų vietą ateina ir *kiti*, todėl svarbu atsakyti į klausimą – kokia bus Lietuvos diasporos strategija? JAV ir Jungtinėje Karalystėje egzistuoja gilias tradicijas turinčios lietuvių diasporos, tačiau Ispanija, Norvegija ir Airija diasporos kūrimosi aspektu lietuviams yra *neatrastos teritorijos*. 2004–2010 metai galėtų būti laikomi diasporų užuomazgų Airijoje, Ispanijoje ir Norvegijoje pradžia. Didžiausias potencialas diasporai rasti glūdi Airijoje, kurioje gyvena apie 100 tūkst. lietuvių ir aktyviai reiškiasi jų bendruomenė. Mažiausiai tikėtina, kad stipri lietuvių diaspora artimiausiu metu susidarys Norvegijoje. Naujosios lietuvių diasporos greičiausiai bus kultūrinės, bet dėl ekonominių motyvų ir ribotų Lietuvos galimybių skirti joms finansinę paramą naujosios diasporoms bus sunkiau išlaikyti lietuviškumą nei emigrantams JAV ar Jungtinėje Karalystėje, kurioje gyvena kelios lietuvių kartos.

Kyla dar vienas klausimas – ar Lietuva kaip valstybė sieks apsaugoti ir *reprezentuoti* patį tautinio tapatumo idealą? Ir ar šis tautinės valstybės idealo siekis neribos žmonių laisvės ir galimybės pasirinkti, nes siekiant idealų dažnai nepaisoma žmonių lūkesčių ir norų? Ar nevertėtų pirmiausia saugoti ir atstovauti Lietuvos žmonėms (piliečiams ir ne piliečiams)?

Ateityje galimos šios tautinio tapatumo politikos tyrimų ir formavimo kryptys:

- Valstybės santykių su savo išvykusiais piliečiais formos transformacija ir išlaikymas:
 - Lietuvių kalba – kokio modelio link galima *pasukti* per lietuvių kalbos įstatymą?
 - Transformacija iš etninio tautinio tapatumo modelio į pilietinę atvirą visuomenę (bet ne daugiakultūriškumą).
- Formalios ir neformalios pilietybės politikos prieštaravimų (pvz., neformalios pilietybės praktikos, ignoruojančios formaliąją – dvi- gubos pilietybės draudimą) šalinimas.

Tautinio tapatumo išsaugojimo politika Lietuvoje (jei tokia yra) yra nukreipta į praeitį – pradedant Lietuvos tūkstantmečio minėjimu, Žalgirio mūšiu ar baigiant Sąjūdžiu. Įstojus į Europos Sąjungą (ar po 1990-ųjų) svarbesnė tampa į ateitį nukreipta tautinio tapatumo politika.

Literatūra

- Aggestam, L. (1999). Role Conceptions and the Politics of Identity in Foreign Policy // *ARENA Working Papers*, WP 99/8.
- Dahrendorf, R. (2006). Tautinė valstybė grįžta // *Veidas*, 16: 35, balandžio 20 d. Pagal Project Syndicate/Institute for Human Sciences. www.project-syndicate.org.
- Delanty, G. (2002). *Europos išradimas: idėja, tapatumas, realybė*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.
- Dixon, M. (2007). *Discovering Identity: Mark Dixon's Quest to Explore the World of Identity Management*. <http://blogs.sun.com/identity/entry/identity_and_access_management_introspection> (žiūrėta 2009 01 20).
- European Civic Citizenship and Inclusion Index* (2004). <http://www.britishcouncil.org/brussels-european-civic-citizenship-and-inclusion-index.pdf> (žiūrėta 2010 01 28).
- Flynn, N. (2007). *Public Sector Management*. London: Sage.
- Hetherington, K. (1998). *Expressions of Identity: Space, Performance, Politics*. London: Sage.
- Ilgit, A. (2008). German Foreign Policy in the 1990s: State Identity through Partisan Lenses. Paper presented at the annual meeting of the ISA's 49th Annual Convention: *Bridging Multiple Divides*. Hilton, San Francisco, CA, USA, March 26.
- Kymlicka, W. (2002). Multiculturalism and Minority Rights: West and East. http://www.ecmi.de/jemie/download/Focus4-2002_Kymlicka.pdf (žiūrėta 2004 10 10).
- Lietuvos Europos Sąjungos politikos 2008–2013 m. strategijos kryptys „Daugiau Europos Lietuvoje ir Lietuvos Europoje“*. (2008). http://www.lrv.lt/bylos/ES/0901_ES_politika_dokumentas.pdf (žiūrėta 2008 10 08).
- Parsons, W. (2001). *Viešojo politika: politikos analizės teorijos ir praktikos įvadas*. Vilnius: Eugrimas.
- Prizel, I. (2007). *National Identity and Foreign Policy: Nationalism and Leadership in*

- Poland, Russia and Ukraine. Series: Cambridge Russian, Soviet and Post-Soviet Studies: 103.* The Johns Hopkins University.
- Putnam, R. D. (2001). *Kad demokrātija veiktu: pilietinās tradīcijas šiuolaikinējā Itālijā*. Vilnius: Margi raštai.
- Stewart, D. (2008). Tautinās valstībēs mito pabaiga // *Verslo žinios*, rugsėjo 8 d. <http://www.policyinnovations.org> (žiūrėta 2009 05 01).
- Taljūnaitė, M. (2005). *Pilietybė ir socialinė Europos integracija*. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto leidybos centras.
- Taljūnaitė, M. (2009). Tautinio tapatumo politika: teorinės paradigmos paieškos ir modeliai // *Filosofija. Sociologija*, 4: 292–301.
- Vaičiūnas, Ž., Kasčiūnas, L., Motieka, E. ir kt. (sud.) (2006). *Lietuvos Europos politikos strategijos trumpuoju ir vidutiniu laikotarpiu gairės: tyrimo santrauka*. Vilnius. [http://www.ssc-lietuva.lt/picture/upload/ssc_leps_santrauka_20061119\(1\).pdf](http://www.ssc-lietuva.lt/picture/upload/ssc_leps_santrauka_20061119(1).pdf) (žiūrėta 2008 10 08).

INVESTIGATING MIGRATIONS: FROM DIASPORA STUDIES TO TRANSNATIONALISM^{1*}

Christian Giordano

Introduction

Compared to the United States where the interest of social sciences (sociology, anthropology etc.) in immigration practically started with the Chicago School in the first quarter of the past century, any interest in this phenomenon in Europe appeared much later. Accordingly, while now-classic monumental works such as “The Polish Peasant in Europe and America” by William Isaac Thomas and Florian Znaniecki date back to the 1920s (Thomas, Znaniecki, 1920), in Europe the first researches on these themes were carried out only in the 1970s. In the Old Continent in fact, the first major migration waves appeared in the post-World War II years. Until then, Europe had been more of an emigrant rather than an immigrant society. Italians, Poles, Lithuanians, Irish, Greek, Jews from Europe’s poorest and most peripheral countries, as well as Germans and Scandinavians from apparently less marginalized countries, had set out to seek jobs and fortune in faraway lands such as North and South America and Australia. Within the European continent however, some migration movements had occurred even before World War II. We need only mention Italians and Poles who immigrated to France, Belgium and Germany to work in the mining and building sectors, and the Polish seasonal workers hired on temporary employment on Prussian Junkers’ latifundia, east of the Elbe River. Thus, Max Weber had already brought this issue to the fore in his renowned 1892 research (Weber, 1892). However, these population movements remained isolated phenomena until 1945, which in Europe marks the onset of what may be called the *current long century of migrations*.

Researches on migrations in Europe, sociological and socio-psychological at first and only later anthropological, began after this date because this is when an unprecedented phase of expansion first appeared in the Old Continent’s western part, thus fostering significant population movements from the *poor south* towards the centers of Europe’s *rich north*, i.e., the one that was spared the stifling socioeconomic and political Soviet hegemony. At first,

¹ This chapter is a revised version of the article published in: Giordano, Ch. (2010). Paradigms of Migration: From Integration to Transnationalism // *Kultūra ir visuomenė* [Culture and Society]: 1 (2): 11–27.

research in social sciences focused on the study of migrations from Euro-Mediterranean rural societies (Italy, Spain, Greece, Portugal and, following the Titoist opening up, Yugoslavia) to northern Europe's industrial metropolises (Germany, France, United Kingdom, Benelux, Scandinavia). The 1970s and 1980s saw the arrival of new migratory waves, chiefly from extra-European countries. For the most part, these were immigrants from Turkey to German-speaking countries, from North Africa to France and from the Indian subcontinent to the United Kingdom. Consequently, the issue of cultural diversity recognition came increasingly to the fore in both academic and political circles. However, the illusion of ethnocultural homogeneity, which was the ideology underpinning the concept of nation as a primordial, natural and organic community, was shattered also in everyday life. Given both the presence of immigrants whose transience could no longer be regarded as the most likely option and the appearance of new ethnic communities whose cultural differences – owing to dietary, musical, attire, religious etc. customs and social practices – were easily perceived even by the man in the street, in Western Europe the idea of the national State on whose territory lives and works a single nation turned out to be an increasingly untenable illusion.

In view of the above, it stands to reason that concepts such as integration and assimilation, besides being too simplistic, were no longer regarded as suitable tools for a scientific analysis or political-normative interventions. Accordingly, they were cast aside and, at least for the time being, fell into oblivion. Instead, the vision of a multicultural society, and of multiculturalism in particular, gained ground becoming very popular. Probably France alone staunchly continued to hark back to individualistic and culturally neutral values dating back to the Revolution and the birth of the *one and indivisible* Republic. Yet, even this eminently anticulturalist country could no longer turn a blind eye on the patent spread of cultural differences associated with immigration. In this case, however, to avoid betraying the Republican ideals the more inclusive and unitarian concept of interculturality was employed in lieu of multiculturalism.

Emphasizing Cultural Difference and Ethnicity: The Permanence of First Immigrants, New Arrivals from Distant Countries and the Multicultural Blunder

Ironically, both the idea of ethnicity as a specific form of identity and the concept of multiculturalism as the desirable new social order would be spread by the former standard-bearers of the 1968 protest movements. This may be surprising but not unexpected. The defeat of the student movement spawned an entire generation of *orphans of Marxism* who would seek safety

beyond what Italian writer Ignazio Silone called *the god that failed*, clearly alluding to Marxism as a theory and Soviet communism as its practice.

The quest for new ideals and new projects of society led these survivors of the 1968 movements to discover on the one hand the appeal of *Zivilisation-kritik* and the *small is beautiful* of some alternative, usually environmentalist, communities, and on the other the allure of ethnicity. We need to bear in mind that at the time there was a renewed interest in *identity* and *roots* thanks to the claims of people of color in the United States and the United Kingdom. During the 1970s and especially in the early 1980s, a wave of identity revival, often supported and led by these *orphans of Marxism*, swept over non-communist continental Europe as well. Accordingly, there was a *rediscovery* or, better yet, an *attempt to establish* supposedly vanishing ethnic affiliations, such as those with Occitania, Brittany, Frisia etc. The escalation of claims and identity conflicts on a religious and ethnic basis in Northern Ireland, Basque Country, Catalonia etc. was only to be expected. Thus, a vast array of regionalist movements (autonomist or separatist) against the alleged excessive power of the national State emerged as well. Political scientist Dirk Gerdes has aptly defined this identity revival as the *provincial rebellion* (Gerdes, 1980).

This *Zeitgeist*, in which identity and ethnicity take on a quasi-salvific import, would not be limited to the centrifugal momentum of the previously mentioned regionalist movements and social sciences' more or less open empathy, as it would also determine political strategies and the approach of scientific analyses concerning migration phenomena. Clearly, the interest in identity and ethnicity in the context of migration was induced, as mentioned above, by the arrival of immigrants from societies whose values, customs, and social practices were very different from those of Western Europe.

In conclusion, we can reasonably assert that the concepts of identity and ethnicity were ultimately rediscovered by leftist academic and political circles disillusioned with class struggle and its ideological apparatus. It is not so surprising that these *orphans of Marxism* who by now had turned to identity management and the socio-anthropology of ethnicity were also those who more than anyone else strove to make the idea of multiculturalism, which they forcefully reject at present, a focus of attention in relation to the question of migration. Thus, it is symptomatic that in the 1980s, i.e., well before shedding his political skin to become an environmentalist politician, Daniel Cohn-Bendit, May 1968's legendary student leader, headed the office for *multicultural affairs* set up by Frankfurt's social-democrat municipality and its mayor for the purpose of respecting diversities in immigrant communities and promoting coexistence among members of different cultures.

Bearing in mind that to this day the term multiculturalism is rather ill-defined, then what did it imply at the time? Broadly speaking, from a contemporary standing we can easily perceive that the term multiculturalism

was linked to an idyllic vision steeped in a very naïve and simplistic voluntarism. In fact, interethnic relations between culturally different groups were believed to be inherently harmonious and consequently that coexistence would have been an effortless, almost natural outcome. Probably in this case, too, the illusion of a European-style *melting pot* played a somewhat implicit role in the concept of multiculturalism. According to multicultural policies at that time, organizing public events such as interethnic festivals featuring *ethnofood*, *ethnoshops*, *ethnomusic* and *ethnodance* seemed more than enough to bring about *multiculturalism*. It was reckoned that events celebrating cultural diversity would have guaranteed a peaceful coexistence between immigrants and citizens of the host nation. These assumptions were the cornerstone of German *MultiKulti* (Leggewie, 1991), by now rightly deemed ludicrous, that would have heralded a joyous and peaceful Babel (*Heimat Babylon*) where, contrary to the original, co-operation, peace and prosperity reigned (Cohn-Bendit, 1992).

These representations of effortless interethnic coexistence in immigration societies were the ideological material of what became known as the *multicultural blunder* (Melotti, 2000). In fact, no one at the time was aware, or, better still, no one wanted to accept the fact that, by definition, multicultural societies are structurally fragile (Ascherson, 1995: 245) and that making them work requires a strong, multileveled political will (national, regional and local) backed by corresponding practices in everyday life. *Multiculturalism* is never spontaneous, deliberate, and solely individual. Therefore, it needs to be conceived chiefly as a political management that promotes the recognition of difference and thus ensures equal respect for all of society's ethnocultural groups (Modood, 2007; Parekh, 2000). However, this vision was at odds with both the anti-sociological individualism of circles influenced by liberalism and with the unrealistic voluntarism and superficial grassroots of the orphans of Marxism. Given this unfavorable scenario, multiculturalism in Western Europe's immigration societies was bound to fail, as it did, both as a social theory and as a political strategy. The true cause of the demise of German *MultiKulti* and other similar experiments, as well as the true reason behind the current bad repute of the various experiments of recognition of immigrants' ethno-cultural difference, were individualism, voluntarism and 'grassrootism' rashly applied to multiculturalism.

These multiculturalist conceptions were characterized by a further major methodological contradiction. In fact, besides individualism, voluntarism and grassrootism, they were also marked by an essentialist approach, which tends to reify ethnicity and regard it as an almost natural and unchangeable phenomenon. Accordingly, the immigrant is a prisoner of sorts of his own culture of origin, which he replicates in the host society. This purported cultural rigidity implies the presence of fixed identities

and immigrant communities with well-defined and nearly impenetrable boundaries. In some cases, this conception of ethno-cultural difference led to conclude that immigrants form *national colonies* assimilated to the *ethnic minorities* of a given country (Schmalz-Jacobsen, Hansen, 1995).

The Discovery of Transnationalism: Immigrants with Multiple and Changeable Identities

Given the above methodological and political reasons, in Europe multiculturalism as it was conceived in the 1970s and 1980s was gradually laid aside soon after the Fall of the Berlin Wall. Actually, the co-occurrence of the downfall of communism and the disaffection with multiculturalism may be linked. In fact, the sudden revival of virulent ethnonationalisms in post-socialist Eastern Europe spotlighted the methodological and political pitfalls inherent to the essentialist notion of ethnicity. Especially but not only in former Yugoslavia, political leaders exploited feelings of belonging and national affiliations by portraying them as something primordial in order to justify and engineer violent ethnic homogenizations bordering on genocide. Accordingly, ethnicity as well as the emphasis on cultural difference inherent to the idea of multiculturalism lost whatever aura of innocence they may have had left. This clearly gave rise to a critical debate on the broader notion of identity as well. As far as migration phenomena in Europe were concerned, social sciences therefore focused increasingly on the immigrants' relations with both the host society and the society of origin. Via this approach, a wide variety of immigrants' systems of reference, both in terms of values and norms and of social practices, were observed. It was discovered that, thanks also to greater mobility options, i.e., opportunities to circulate freely between the country of residence and the society of origin, their lifestyles spanned two or more cultures. The fact of leading a life that extends beyond a single national system of reference represents the methodological rationale to speak of *transnationalism* (Glick Schiller, Basch, Blanc Szanton, 1992).

In essence, transnational behavior and agency also imply that the actors' identity is not set but varies in accordance with their sociocultural context. This would also mean though that identity is not unchangeable as if it were a distinctive marking, but rather is something situational, strategic and thus dynamic. It is reasonable to assume that immigrants are capable of adapting nearly concurrently to different sociocultural environments and to act rationally as regards to systems of values and norms even if very different from their own. They follow the rules governing the different sociocultural aspects that emerge in their transnational life simply because, paraphrasing Max Weber and Pierre Bourdieu, it is in their best interest, which is determined by

the specific context (Weber, 1956; Bourdieu, Wacquant, 2006: 147 ff.). A flexible and dynamic identity, as conceived by the transnationalist approach, does not boil down to a cultural characteristic, as it is also a common-sense social practice and probably an economic necessity as well. Therefore, we need to acknowledge transnationalism's positive contribution to the analysis of migration phenomena in Europe. We shall delve into this aspect further on.

We ought to bear in mind, however, that an indiscriminate use of this analytical tool may lead to major methodological pitfalls. One could be sorely tempted to overestimate individual flexibility and to deem multiple and changeable identities as something universal and decontextualized. As some upholders of postmodern *cultural studies* directly or indirectly propose, identity therefore would be the outcome of free choice, thus a decision made by the individual of his own volition. The much-lauded *creolization* or *hybridization* phenomena as the outcome of immigrant subjectivities are far more an exception than the rule (Hannerz, 1992; Appadurai, 1993). Indeed, they are probably the upshot of the unshakeable and shortsighted optimism of anti-sociological postmodernism.

Just as with multiculturalism in the 1980s, the dangerous illusion of voluntarism, subjectivism and thus of *methodological individualism* looms large in this case too. The risk inherent to this way of conceiving immigrants' transnationalism lies in blotting out society's role from the process of identity construction, thus reducing the single actors to monads independent from each other. Consequently, the importance and most times even the existence of groups and communities, besides the impact of social control's branding strategies and stigmatization of the *other*, is denied for an excessive fear of arbitrary essentializations. The fact that identities, as George H. Mead had rightly pointed out, are never solely a self-production because they always include a reality built by *others* tends to be overlooked far too often (Mead, 1973). Mead's observations are particularly significant in European migration contexts if skin color comes into play too.

Diasporas and Networks: Social Organization of Transnationalism

The advantage of so-to-speak moderate versions of the transnational approach lies precisely in having redefined or revived the concepts of diaspora and network as analytical tools. The term diaspora is well-known for its Greek etymology, which literally means to disperse. It defines the migration of a people who from their homeland disperse in every direction. Strictly speaking, it designates a forced displacement usually under a political threat (conquest, invasion, war, persecution, genocide etc.). On the surface

therefore, this notion would not seem appropriate to characterize migrations in Europe since these were and still are due to economic reasons, thus voluntary, though over the last years an increasing number of political refugees have arrived from war-torn regions. Thanks mainly to sociologist Robin Cohen, the definition of diaspora was broadened to include forms of voluntary migration (Cohen, 1997). Under this aspect, Cohen formulated nine criteria determining what may be regarded as a diaspora. This British sociologist's attempt has been vehemently criticized by authors who deemed this wider definition arbitrary and who preferred the so-to-speak more classical definition of the term (Safran, 1991: 83 ff.). Cohen's proposition is certainly the most interesting and innovative in terms of social sciences, though, like several other authors (Clifford, 1994: 302 ff.), he insists, possibly too much, on the cultural and psychological traits as well as on the collective representations inherent to diasporic phenomena. In brief, the above-mentioned nine criteria highlight the following aspects in particular (Cohen, 1997: 26):

- a) the initial, often traumatic, reason for dispersal or of migration due to economic reasons;
- b) a collective memory, a mythical vision or idealization of the homeland and a consequent project to return at some point;
- c) a strong ethnic group consciousness based on a sense of distinctiveness, on the idea of a shared history and destiny;
- d) a sense of empathy and solidarity with co-ethnic immigrants in other countries along with the awareness of not being accepted in the host societies, which leads to troubled relations with the latter's members;
- e) the awareness of prospects for a distinctive creative and enriching life.

This brief outline, however, already shows that Cohen, rather surprisingly, sidesteps the social organization of the diasporas. We believe that the latter, in terms of structure, cannot be reduced to plain network systems, which, instead, are the other essential tool to analyze immigrants' transnational existence. It is common knowledge, but needs to be restated, that the idea of network was developed in the 1950s by the Manchester School headed by Max Gluckman in relation to studies on the urban society in the Copperbelt mining region (in Zambia). These urban settlements were the consequence of migration flows from rural areas towards the city. These researches, moreover rather ambitious, aimed on the one hand to re-examine the strictly institutionalist, thus rather abstract point of view characteristic of structural-functionalism, and on the other to identify the true relations and actual interactions between city-dwellers and rural residents, thus directly or indirectly thematizing the dynamics between tradition and modernity as well (Hannerz, 1980: 233 ff.).

Network analysis, which sank into oblivion for nearly two decades after being very popular in anthropology in the 1970s (Boissevain, 1974; Boissevain,

Mitchell, 1973), was rediscovered in the 1990s concomitant with the transnational approach. Not many studies are available however (Dahinden, 2005), probably because most of the times gathering field data as well as processing and interpreting it is very complex. Yet, *network analysis* has proven to be a very useful if not indispensable tool for the anthropology and sociology of migration. In fact, reconstructing the network of relations of a single immigrant or group of immigrants (e.g., families) with persons or communities belonging to the society of residence and of origin will definitely provide an accurate and adequate picture of the transnational nature of migration phenomena in Europe. However, network analysis, too, has an intrinsic methodological flaw since it will only map the system of interpersonal relations, leaving out other forms of social organization such as the ones involving entire groups and communities. Thus, the *methodological individualism* inherent to *network analysis* is rather a drawback in many cases, since it brings to light only part of the complexity, though a significant one, of what Marcel Mauss had keenly called a *phénomène social total* (Mauss, 1980).

What should we do then? Opt for the notion of diaspora or network? Should we assume that one of the two concepts is the more appropriate theoretical lens, beyond the sheer ethnographic description, to interpret the transnationalism that permeates the various migrations in Europe and elsewhere as well? In my opinion, these are false questions. With good reason, Mitchell had pointed out that:

the opposition of networks and corporate groups (or institutions) must be a false dichotomy (Mitchell, 1973: 34).

Thus, it would be a serious mistake to measure the network notion against the one of diaspora, which, as mentioned above, is imagined by its members as a culture-based corporate group that often takes on actual institutional forms in the shape of associations, brotherhoods, clubs, committees, etc. In line with Mitchell's cogent argument, we can then specify that the two options must be deemed complementary since they do not concern two antithetical abstract notions, but rather two forms of social organization with different levels of complexity (Mitchell, 1973: 34). In the end, diaspora and network can both be present in the same social environment. They could also be described as two Weberian ideal types placed at the opposite ends of a continuum wherein, in relation to the predominance of a given social organization, lies what the researcher is studying empirically.

In order to clarify the above, we will analyze the case of Chinese networks and diasporas in Southeast Asia and specifically in the Strait of Malacca. It is common knowledge that the gradual decline of the Chinese empire, worsened by the devastating Opium Wars, led to overwhelming migration movements from the 17th to the early 20th centuries especially

from southern China (Guangdong and Hokkien) towards *Nanyang*, namely the *Southern Seas* (in particular the South China Sea, the Gulf of Siam, the Straits of Malacca, the Andaman Sea and the Gulf of Bengal) (Khoo, 2008: 18). Often encouraged by British and Dutch colonial administrations, immigration was particularly massive in the coastal cities of the eastern areas of the Bay of Bengal and the Strait of Malacca. Accordingly, major Chinese communities, who maintained strong commercial ties with each other, developed in Singapore, Penang, Phuket, Yangon, and along the coast of Sumatra. During the entire 19th century, the social organization of these immigrant communities was widespread and diversified. Yet, the criteria determining the social production of cohesion were never national in the sense of *Chineseness*. Kinship relations and place of origin in the first place, followed by vernacular language (thus not by Mandarin) and line of work were the principles that governed the community's social organization (Tan, 2007: 49). At the time, the Chinese were clustered chiefly around places of worship, mainly Taoist and/or Buddhist, whose acolytes were connected via kinship relations defined by clan belonging or by a shared region of origin. Clearly, clan relations and region of origin (e.g., a village) could often be strictly correlated. The temple however, wasn't solely a sacred area since nearby there would usually be club-like rooms where business was discussed, gaming (and gambling) went on and celebrations (not only religious) were held. Moreover, since the various clan and regional groups lived around the temples, they were territorially separated from each other within each *Chinatown*. These separations, which only an outsider would call internal, were marked by violent rivalry caused by clashing economic interests. The long-standing rivalry between Hokkien and Cantonese in Penang, which often escalated into violent armed conflicts, is nearly legendary. Always in Penang, in the 19th century there were even a few temporary alliances between Hokkien Chinese merchants and the Malay Muslims from Aceh (Sumatra) against their Cantonese competitors: apparently, Chinese against Chinese. Besides these rivalries based on regional belonging however, there were also economic clashes among various clans.

The British colonial administration for example, acknowledged these differences, linguistic and cultural as well, and, thanks to its obsession with classifications, in 1889 further subdivided Penang's Chinese community into four regional categories: Cantonese, Kheh, Teochew, and Hokkien (Tan, 2007: 126).

Given such a structurally differentiated and complex picture, as well as such heterogeneous and multiple identities and affiliations, we could hardly speak of a Chinese diaspora as far as nineteenth-century Southeast Asia is concerned, since it would be a typical case of *methodological nationalism* (Wimmer, Glick Schiller, 2002: 301 seq.). In his contribution at the symposium on

the “Evolution of Sino-Southeast Asian Communities” (Penang, July 18-20, 2008) Wong Yee Tan was fully aware of this aspect. This young researcher convincingly showed that at the above-mentioned time the social organization of Penang’s Chinese was based chiefly on a very efficient system of transnational networks under the control of five clans in particular, the renowned *big five*. During the entire period, via an impressive system of regional networks, the powerful Khoo, Cheah, Yeoh, Lim and Tan clans in Penang controlled most economic activities in nearby States, i.e., southern Burma, the southwestern part of Siam (now Thailand), the northeastern areas of Sumatra and, last but not least, the Malay sultanates on the western coast of the Malay Peninsula.

The term diaspora seems far more applicable to the next period, i.e., from the end of the 19th century on, when a gradual *nationalization* of Chinese communities took place in all of *Nanyang*, though the above-mentioned commercial networks were still operational. Actually, the latter would turn out to be a useful and important means to spread new ideas. In fact, this was the dawn of the Chinese Revolution and the beginning of the end of the centuries-old empire. With his unflagging rabble-rousing, Sun Yat Sen, undisputed political leader who in 1911 would have radically changed the fortunes of modern China, was one of the main protagonists in the construction of *Chineseness* in *Nanyang* during his stay in Southeast Asia (Khoo, 2008: 17 ff.). Therefore, we could speak of the rise of a national, yet also a hybrid and fluid *diasporic identity* by which the Chinese rediscovered *mainland China* as their homeland. However, to this day those living and working on the Malay Peninsula and in the north central areas of the Malay Archipelago (especially Sumatra and Java) will still proudly define themselves as *Peranakan*, *Baba-nyonya*, *Straits Chinese*, i.e., terms that try to highlight their cultural and social difference from the other Chinese. As mentioned before, identity however involves not only self-definition, but also heterodefinition. In British Malaya and in the Straits Settlements the Chinese were designated as such also because the colonial administration and then the Malay nationalism labeled them as such. In fact, moving into the 20th century, the term Chinese, *tout court*, gradually replaced the different Hokkien, Cantonese, Teochew etc. in official records and colonial statistics. With the advent of nationalist independence movements, the idea of *ethnicity* became increasingly popular in these two regions of the Malay Peninsula.

Realistically, in order to contrast Malay nationalism, the Chinese, just like the Indians who for the most part have Tamil origins, could only *ethnicize themselves* as well, constituting themselves into a nominally national diaspora, yet *de facto* maintaining a fluid and hybrid identity. Besides, Malay nationalism may be viewed as a response to Chinese and Indian diasporizations. In this region, *ethnicization* is a concurrent and reciprocal dialectic process conducted according to the action/reaction principle, or, better yet, conforming to

the rule “if you do it, I’ll do it too” and likewise, “if I do it, you’ll do it too”. This is an important lesson also for immigration societies in Europe: if nationalism (and eventually racism) becomes more widespread among the members of the titular nation, then chances that the dreaded *parallel societies* will develop increase. Yet, the opposite is true as well: if there is a growing feeling that immigrants’ *parallel societies* are becoming a reality, then there will also be a growing nationalism in the population that deems itself *autochthonous*.

Conclusion

In this article we have shown how over the past fifty years research (and politics as well) regarding the immigration phenomenon from countries of residence has gone through various phases in which different theoretic and conceptual paradigms with a practical-political significance were developed, some of which were eventually dropped. At present, the transnationalist approach seems the more reasonable one, though the dangers of voluntarism and methodological individualism, by which society’s role is underestimated if not indeed totally disregarded, should be taken very seriously. Two conceptual tools linked to the transnationalist approach, instead, i.e., the notions of diaspora and network, proved very useful. Their usefulness however, as we have tried to show with the example of Chinese communities in Southeast Asia, is conditional on a non-dualistic or, better yet, a non-dichotomous approach to avoid contrasting one concept with the other. Finally, a declaredly processual vision is the prerequisite to show on the one hand how networks can develop from diasporas (and possibly vice versa), and on the other hand how diasporas and networks coexist, influence each other, and strengthen each other.

Literature

- Anderson, B. (1983). *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Verso Edition & NLB.
- Appadurai, A. (1990). Disjuncture and Difference in the Global Cultural Economy // *Public Culture*, 2 (2): 1–24.
- Appadurai, A. (1996). *Modernity at Large: Minneapolis: Cultural Dimensions of Globalization*. University of Minnesota Press.
- Ascherson, N. (1995). *Black Sea*. New York: Hill and Wang.
- Bourdieu, P., Wacquant, L. J. D. (2006). *Reflexive Anthropologie*. Frankfurt/M.: Suhrkamp Verlag.
- Boissevain, J. (1974). *Friends and Friends: Networks, Manipulators and Coalitions*. Oxford: Basil Blackwell.
- Boissevain, J., Mitchell, J. C. (eds.). (1973). *Networks: Studies in Human Interaction*. The Hague/Paris: Mouton.

- Clifford, J. (1994). Diasporas // *Current Anthropology*, 9 (3): 302–338.
- Cohen, R. (1997). *Global Diasporas: An Introduction*. Seattle: University of Washington Press.
- Cohn-Bendit, D., Schmid, T. (1992). *Heimat Babylon. Da Wagnis der multikulturellen Demokratie*. Hamburg: Hoffmann & Campe.
- Dahinden, J. (2005). *Prishtina-Schlieren. Albanische Migrationsnetzwerke im Transnationalen Raum*. Zürich: Seismo-Verlag.
- Gerdes, D. (1980). *Aufstand der Provinz. Regionalismus in Westeuropa*. Frankfurt/M., New York: Campus Verlag.
- Glick Schiller, N., Basch, L., Blanc Szanton, C. (eds.). (1992). *Towards a Transnational Perspective on Migration: Race, Class, Ethnicity, and Nationalism Reconsidered*. New York: The New York Academy of Sciences.
- Hannerz, U. (1980). *Exploring the City. Inquiries toward an Urban Anthropology*. New York: Columbia University Press.
- Hannerz, U. (1992). *Cultural Complexity: Studies in the Social Organization of Meaning*. New York: Columbia University Press.
- Khoo, S. N. (2008). *Sun Yat Sen in Penang*. Penang: Areca Books.
- Leggewie, K. (1991). *MultiKulti. Spielregeln für die Vielvölkerrepublik*. Berlin: Rotbuch Verlag.
- Mauss, M. (1980). Essais sur le don. Forme et raison de l'échange dans les sociétés archaïques // Mauss, M. *Sociologie et anthropologie*: 145–279. Paris: Presses Universitaires de France.
- Mead, G. H. (1973). *Geist, Identität und Gesellschaft aus der Sicht des Sozialbehaviorismus*. Frankfurt/M.: Suhrkamp Verlag.
- Melotti, U. (2000). *L'abbaglio multiculturale*. Roma: Edizioni SEAM.
- Mitchell, J. C. (1973). Networks, Norms and Institutions // Boissevain, J., Mitchell, J. C. (eds.). (1973). *Networks: Studies in Human Interaction*: 15–35. The Hague/Paris: Mouton.
- Modood, T. (2007). *Multiculturalism: A Civic Idea*. Cambridge: Polity Press.
- Parekh, B. (2000). *Rethinking Multiculturalism: Cultural Diversity and Political Theory*. Basingstoke: Macmillan Palgrave.
- Safran, W. (1991). Diasporas in Modern Societies: Myths of Homeland and Return // *Diaspora*, 1 (1): 83–99.
- Schmalz-Jacobsen, C., Hansen, G. (eds.). (1995). *Ethnische Minderheiten in der Bundesrepublik Deutschland*. Ein Lexikon. München: C. H. Beck Verlag.
- Tan, K. H. (2007). *The Chinese in Penang. A Pictorial History*. Penang: Areca Books.
- Thomas, W. I., Znaniecki, F. (1918–1921). *The Polish Peasant in Europe and America: A Monograph of an Immigrant Group*. Chicago: University of Chicago Press.
- Weber, M. (1892). *Die Verhältnisse der Landarbeiter im ostelbischen Deutschland*, 3. Leipzig: Duncker & Humblot.
- Weber, M. (1956). *Wirtschaft und Gesellschaft*. Tübingen: J. C. B. Mohr & Paul Siebeck.
- Wimmer, A., Glick Schiller, N. (2002). Methodological Nationalism and Beyond: Nation-State, Migration and the Social Sciences // *Global Networks*, 2 (4): 301–334.

IMIGRANTAI DIDŽIOSIOS BRITANIJOS, ISPANIJOS IR NORVEGIJOS SPAUDOJE

Artūras Tereškinas

Įvadas

Michaelo Kimmelio (1992: XXII) teigimu, žiniasklaidos vaizdiniai pasako, „kas mes esame, kuo turėtume būti ir ko turėtume vengti“. Ji propaguoja bendrus, plačiai priimamus suvokinius, vaizdinius ir perspektyvas, atspindinčias vyraujančias visuomenės vertybes. Per žiniasklaidą perduodami ir mobilizuojami materialiniai ir simboliniai įvairių socialinių grupių interesai, kurie arba tampa dominuojančiais, arba nustumiami į viešojo gyvenimo paraštes. Žiniasklaidos erdvėje nuolat kovojama dėl tapatybės, bendruomenės ir kolektyvinių fantazijų konstravimo (Silverstone, Georgious, 2005: 434).

Kovos, vykstančios žiniasklaidoje, yra susijusios su skirtumų ir matomumo politikos klausimais, kurie itin svarbūs mažumų grupėms, neturinčioms nei pakankamų materialinių, nei simbolių išteklių viešai išreikšti savo interesus (ibid: 438). Šiame skyriuje žvelgiama į vieną iš tokių grupių – imigrantus – Didžiosios Britanijos, Ispanijos ir Norvegijos spaudoje¹. Kaip šių šalių žiniasklaida formuoja imigrantų tapatybę, kokiais būdais apibrėžiami jų interesai ir elgesys? Kokios svarbiausios reprezentacinės strategijos naudojamos aprašant minėtose šalyse gyvenančius arba į jas atvykstančius imigrantus? Šiuolaikiniame pasaulyje sunku pervertinti žiniasklaidos galią, nes įvairių socialinių ir kultūrinių grupių tapatybių konstravimas vis labiau priklauso nuo žiniasklaidos įvaizdžių ir vaizdinių (Sarup, 1996: XV).

Kultūrologinė teksto analizė

Kokie diskursai apie imigrantus pastebimi Didžiosios Britanijos, Ispanijos ir Norvegijos spaudoje? Kokios reikšmės priskiriamos imigrantams ir imigracijai bei kaip pastarieji reiškiniai interpretuojami? Kokias tapatybes žiniasklaida primeta imigrantams?

Atsakant į šiuos klausimus, darbe atliekama kultūrologinė teksto analizė.

¹ Skyrius parengtas vykdant VMSF finansuojamą projektą „Lietuvių tautinės tapatybės išsaugojimas europeizacijos ir globalizacijos sąlygomis: lietuviškumo raiška ir nacionalinės Airijos, Anglijos, Ispanijos, JAV ir Norvegijos tapatybių politikos“.

Telkdamasis ties įvaizdžiais ir reprezentacijomis, naudojamomis aprašyti ir reguliuoti imigraciją ir imigrantus kaip fluidišką, kintantį reikšmių bei tapatybių tinklą, šis analizės būdas gali aprėpti daugybę diskursų, tarp jų – politinę retoriką, viešąją politiką, akademinis diskursus ir žiniasklaidą. Politinė retorika, akademinis žinojimas, populiarūs žiniasklaidos tekstai yra diskursai, kurie apriboja kalbėjimo apie imigraciją ir imigrantus, kaip temą, būdus. Visais šiais diskursais stengiamasi apibrėžti priimtinus būdus diskutuoti, analizuoti, įveiksminti, išgyventi, naratyvizuoti, įsiminti ir simbolizuoti imigraciją. Šiame darbe bus susitelkiama tik ties žiniasklaidos, konkrečiai – spaudos, diskursu.

Kaip apibrėžtinamas diskursas? Diskursą galima suvokti kaip pasikartojančius ir atpažįstamus reikšmės būdus, kurie struktūruoja įvairias simbolines struktūras, būtinas žmonių tarpusavio supratimui ir juos supančio pasaulio suvokimui. Jie apibūdina bendro žinojimo, darančio įtaką kiekvienai žmogiškai sąveikai, kūrimui ir atkūrimui, ir galios poveikį socialinėms praktikoms (Parker, 1999: 3).

Diskursas, pasak Judith Butler, veikia kaip normatyvinė reguliuojanti galia, konstruojanti subjektus, kurie konstruoja jį patį (žr. Butler, 1997). Diskursas – tai socialinio suvokimo schema, kurioje perduodami visi socialiniai veiksmai ir praktikos. Nusakydamas įvairius elgesio kodus ir taisykles, diskursas įgalina ir kartu apriboja „tam tikrus mąstymo ir veikimo būdus, kurie atrodo natūralūs ir nuo kurių sunku nukrypti“ (Duncan, 1990: 16).

Kaip vienas iš daugybės diskursų, žiniasklaidos diskursas konstruoja ir reguliuoja žinojimą apie imigraciją ir imigrantus. Galima teigti, kad žiniasklaida iš dalies kontroliuoja, kaip diskutuojama imigrantų tema ir kokios idėjos apie imigraciją yra paverčiamos praktika ir naudojamos reguliuojant žmonių elgesį.

Analizuojant žiniasklaidą kaip tekstų rinkinį būtina atkreipti dėmesį į santykį tarp žinojimo ir galios (kalbant Michelio Foucault terminais) arba tarp socialinės tikrovės ir kalbos. Šiuo analizės būdu įmanoma parodyti, kad kalba nėra universalus, permatomas, bet veikiau *miglotas* kodas, determinuojamas socioistorinių faktorių, išivėlusių į galios santykius ir struktūras apibrėžtoje visuomenėje (Foucault, 1972, 1980, 1998). Kalba nėra neutrali, metafizinė, bet istoriškai sąlygota. Kalbinių kodų reikšmes kuria socialiniai santykiai ir kovos. Pasak prancūzų sociologo Pierre'o Bourdieu, į kalbą reikia žiūrėti ne kaip į kokią nors mentalinę jėgą, bet kaip į institucinę ir socialinę praktiką. Kalbėti – tai įkurdinti save pasaulyje, užimti poziciją, okupuoti socialinį lauką, susisieti su kitais socialiniais veikėjais produkcijos ir apsieitimo procese. Per kalbą žmonių grupės aktualizuoja savo viltis, planus ir ambicijas. Be to, kalba yra dominavimo įrankis, integrali kovos dėl kitų dominavimo ir kontroliavimo dalis (Bourdieu, 1991: 44–49).

Kritiškai analizuojant žiniasklaidos diskursus apie imigrantus, įmanoma

suvokti, kaip reprezentacijos sistemos, arba kasdieniai žiniasklaidos tekstai, įveiksmi dominavimą ir nelygybę bei tai, kokiais būdais prietarai, galia, hegemonija nuslepiami, pateisinami ir patvirtinami (Teo, 2000).

Apžvelgiant spaudos tekstus apie imigrantus, privalu kreipti dėmesį ne tik į temas, kurios siejamos su šia žmonių grupe, bet ir į metaforas bei kitas kalbos figūras, kuriomis imigrantai apibūdinami. Kas spaudoje nutylima ir nepasakoma? Kokiomis retorinėmis priemonėmis manipuluojama? Būtina pabrėžti, kad reikšmių apie imigrantus arsenalas priklauso nuo naratyvų, vaizdinių ir diskursų, cirkuliuojančių žiniasklaidos tekstuose.

Analizei buvo pasirinkti Didžiosios Britanijos, Ispanijos ir Norvegijos internetiniai laikraščiai. Daugiausiai dėmesio skiriama Didžiosios Britanijos spaudos analizei, kadangi joje gausiausia įvairių žanrų ir pobūdžio tekstų apie imigrantus ir imigraciją. Apžvelgiami dienraščiai „Financial Times“, kuris laikomas nuosaikiu centristiniu leidiniu, kairiosios pakraipos „Guardian“ ir konservatyvusis tabloidas „Daily Mail“.² Norvegijos imigrantų analizei pasirinkti du internetiniai leidiniai – „The Norway Post“ ir „Aftenposten“.³ Pirmasis yra vienas didžiausių Norvegijos portalų anglų kalba. Jį skaito daugiau nei 60 šalių skaitytojai. Antrasis pateikia Norvegijos žinias anglų kalba. Ispanijos apžvalgai pasirinktas regioninis laikraštis „Sur“⁴ – tai pietinės Ispanijos laikraštis, einantis ispanų ir anglų kalbomis.

Darbe apžvelgti visų 2008 metų Ispanijos ir Norvegijos leidiniai ir 2008 m. lapkričio 5 d. – gruodžio 13 d. Didžiosios Britanijos dienraščiai. Aptariamu laikotarpiu surasti 38 „Financial Times“, 55 „Guardian“ ir 15 „Daily Mail“ straipsnių apie imigrantus, „Sur“ – 11 straipsnių, Norvegijos „The Norway Post“ – 7 straipsniai, „Aftenposten“ – 14 straipsnių.

Imigracijos klausimai Didžiosios Britanijos, Ispanijos ir Norvegijos politinėse darbotvarkėse

Šiuolaikinės Europos viešosios politikos diskusijose vyrauja imigracijos kontrolės, imigrantų integravimo ir natūralizavimo klausimai.

Pastaraisiais metais Jungtinės Karalystės Namų Tarnyba (*The Home Office*) priėmė atnaujintą imigrantų ir etninių mažumų bendruomenių pilietybės, švietimo ir integravimo politikos programą. Vienas iš esminių jos aspektų yra anglų kalba, laikoma pagrindiniu sėkmingo įvairių Didžiosios Britanijos bendruomenių integravimo įrankiu (Alexander, Edwards, Temple, 2007: 783).

² <http://www.ft.com/home/uk/>; <http://www.guardian.co.uk/>; <http://www.dailymail.co.uk/>.

³ <http://np.fuglesang.on/>; <http://www.aftenposten.no/english/>.

⁴ <http://www.surinenglish.com/>.

2005 m., laikotarpiu prieš rinkimus, Didžiojoje Britanijoje imigracija, buvusi marginaline problema, tapo esminiu klausimu dešiniųjų ir centro dešiniųjų partijų darbotvarkėse. Politinė komunikacija buvo itin aktyviai sutelkta ties šia problema. Imigracijos kaip svarbaus politinio klausimo iškilimas Didžiosios Britanijos dešiniųjų darbotvarkėse yra susijęs su jų rinkimų nesėkmėmis pastaraisiais metais, alternatyvių politinių klausimų trūkumu, imigracijos ir pabėgėlių problemos ryškumu žiniasklaidoje (Charteris-Black, 2006: 563). Pastaroji itin intensyviai diskutuoja imigracijos ir imigrantų klausimu ir jį eskaluoja. Imigrantų daugėjimą šalyje plačiai nušviečia dešinieji dienraščiai „The Daily Mail“ ir „The Daily Telegraph“.

Didžiosios Britanijos spauda išsamiai supažindina skaitytojus su priežastimis, dėl kurių daugėja imigrantų. Pirmiausia tai – politinis ir ekonominis nestabilumas šalyse, supančiose Europą, tarp jų Alžyre, Irake, Irane ir kurdų gyvenamose Turkijos dalyse. Šis nestabilumas nelegalią migraciją pavertė klestinčiu verslu, už kurį baudžiama menkiau negu už prekybą narkotikais. Dar viena priežastis, stimuliuojanti imigraciją, buvo Didžiosios Britanijos ekonomikos, kuri nuo 2000 m. augo sparčiau nei bet kuri kita Europos ekonomika, santykinis klestėjimas (ibid: 564). Kitas politinis faktorius, skatinęs imigracijos klausimo svarbą, buvo Europos Sąjungos plėtra 2004 m. Didžioji Britanija tapo viena iš patrauklių šalių migrantams iš naujų Europos Sąjungos šalių, tokių kaip Lenkija (ibid).

Ispanijoje imigracijos klausimai yra kiek kitokio pobūdžio. Ispanija, kuri buvo emigracijos šalis, XX a. pab. tapo imigracijos šalimi (Aparicio, Torres, 2003: 213). Tačiau ne tik: ji pasidarė viena svarbiausių šalių, į kurią migruojama. 2003 m. į Ispaniją atvyko daugiau nei trečdalis imigrantų, keliaujančių į visas Europos Sąjungos šalis. Be to, Ispanija yra pagrindiniai vartai į Europą, tranzitinė šalis nelegaliems migrantams iš pietų, kurių tikslas – kitos Europos šalys.

Ispanijoje opiausias klausimas yra nelegali migracija iš Afrikos: migracijos per Ispanijos–Afrikos ribą bruožai ir dinamika – viena labiausiai aptariamų problemų. Nemažai imigrantų iš Afrikos į Ispaniją atvyksta nelegaliai. 2000 m. nacionalinė imigrantų apklausa parodė, kad apie 40 % afrikiečių įvažiavo į Ispaniją be vizos, nors viza yra privaloma apsilankymo šalyje sąlyga (Carling, 2007: 4). Tačiau, nepaisant didžiulio dėmesio nelegaliai migracijai, Ispanijoje nėra sisteminės statistikos, iliustruojančios migraciją (ibid: 6–7).

Pastaraisiais metais afrikiečių (tiek legalių, tiek nelegalių) Ispanijoje sparčiai daugėjo. Šiuo metu jie sudaro daugiau nei ketvirtį visų legalių svetimšalių gyventojų Ispanijoje. Per penkerius metus (1998–2003 m.) afrikiečių, gavusių leidimą gyventi šalyje, skaičius išaugo nuo 179 000 iki 433 000 (ibid: 8). Tačiau svarbu pažymėti, kad sparčiausiai auganti žmonių grupė Ispanijoje yra ne afrikiečiai, bet rytų europiečiai (ypač rumunai, bulgarai ir ukrainiečiai) bei imigrantai iš Lotynų Amerikos (ekvadoriečiai ir kolumbiečiai) (ibid).

Prieš įstodama į Europos Sąjungą 1986 m., Ispanija ratifikavo pirmąją imigracijos įstatymą (*Ley Organica 7/1985 de 1 de Julio sobre los derechos y libertades de los extranjeros en España*). Juo siekta apriboti imigraciją ir panaudoti ją darbo rinkos reikmėms. Pagal šį įstatymą užsieniečius buvo galima verbuoti jų gimtosiose šalyse. Atvykti į Ispaniją jie galėjo tik gavę vizas. Tačiau iš tiesų darbdaviai ir nelegalūs migrantai šį įstatymą apeidavo – darbo rinkos reikalavimai atliko savo vaidmenį. Tad sugriežtinto migracinio režimo šalutinis poveikis buvo didėjantis nelegalių migrantų skaičius, kadangi leidimai apsigyventi šalyje buvo duodami tik trumpam laikotarpiui ir dažniausiai nebūdavo atnaujinami.

Nepaisant sugriežtinto migracinio režimo, Ispanijos imigracijos įstatymas pasižymėjo ir liberaliais aspektais. Vienas iš jų buvo metinė imigracijos kvotų sistema užsieniečiams darbininkams, įvesta 1993 m. Ja buvo siekiama reguliuoti darbininkų iš užsienio kiekį. Tačiau iš esmės ši kvotų sistema tapo priemone legalizuoti nelegalius migrantus, jau gyvenančius Ispanijoje. XX a. paskutiniame dešimtmetyje apie 30 000 migrantų kasmet įgydavo teisę gyventi ir dirbti šalyje (Laubenthal, 2007: 113–114).

2000 m. vasario 21 d. įsigaliojo naujas Imigracijos įstatymas (*Ley Orgánica 4/2000 sobre los derechos y libertades de los extranjeros en España y su integración social*). Jis parodo paradigminį ispanų imigracinės politikos persiorientavimą. Šiuo įstatymu imigracija pripažįstama kaip nuolatinis reiškinys, ir užsieniečiams suteikiamos socialinės bei politinės teisės (ibid: 114). Tačiau šis įstatymas galiojo neilgai. Netrukus konservatyvioji partija „Partido Popular“ laimėjo absoliučią daugumą parlamento rinkimuose. Rinkimų kampanijos metu ši partija paskelbė, kad laimėjusi rinkimus panaikins esamą įstatymą ir priims savą, kuris griežtai atskirs legalią ir nelegalią imigraciją. Naujasis įstatymas buvo priimtas 2001 m. sausio 23 d. Juo buvo įvestos papildomos sąlygos norint igyti laikiną šalies gyventojo statusą: dėl šio statuso migrantai gali kreiptis tik po penkerių metų gyvenimo šalyje. Naujuoju įstatymu taip pat leidžiama nelegalių imigrantų deportacija ir teisė skirti baudą darbdaviams, įdarbinusiems nelegalius imigrantus. Be to, šiuo įstatymu buvo atimtos nelegalių imigrantų teisės, kurias jiems suteikė įstatymas (pvz., 2000 m. gruodį vyriausybė paskelbė apie 30 000 nelegalių imigrantų deportavimą). Nepaisant visų suvaržymų, Ispanijos migracinis režimas gana akivaizdžiai toleravo nelegalių migrantų atvykimą kaip imigracijos būdą (ibid: 114–115).

Norvegija jau keletą dešimtmečių „importavo“ kvalifikuotus darbuotojus klestinčiai naftos industrijai. Asmenys, kurie pasinaudojo darbo rinkos galimybėmis Norvegijoje, dažniausiai atvykdavo iš Europos ir Šiaurės Amerikos, kiek rečiau iš Azijos ir Afrikos (pvz., Pakistano ir Maroko). Darbo jėgos imigracija sustabdyta 1975 m. Po to prasidėjo antroji migracijos fazė – *imigrantų šeimų susijungimas*. Trečioji imigracijos fazė vyko 8-ajame ir 9-ajame dešimtmetyje, į šalį atkeliavus pabėgėlių iš Čilės ir Vietnamo,

9-ajame dešimtmetyje – iš Irano, XX a. paskutiniame dešimtmetyje – iš Jugoslavijos, Bosnijos ir Hercegovinos bei Somalio. 2005 m. didžiausios imigrantų asmenų, gimusių užsienyje arba Norvegijoje abiejų imigrantų tėvų šeimose, grupės atvyko iš Pakistano, Švedijos, Danijos, Irako, Vietnamo, Somalio, Bosnijos ir Hercegovinos, Irano, Turkijos, Serbijos ir Juodkalnijos (Thorud, 2005). Šiandien 8,9 % gyventojų (arba 415 000 asmenų) Norvegijoje yra įvardijami kaip priklausantys imigrantų populiacijai (Predelli, 2008: 936). Dar reikėtų pabrėžti, kad Norvegija yra ypatingo tipo socialinė ir ekonominė aplinka, kurioje valstybė ir jos institucijos atlieka esminį vaidmenį piliečių ir imigrantų gyvenime (Engebrigtsen, 2007: 733).

Spaudos analizės metmenys

Žvelgiant į žiniasklaidą ne visada akivaizdu, kaip politinis kontekstas ar imigracinė kurios nors šalies politika ją veikia, tačiau iš kitų analizuojamų spaudos tekstų matyti, kad sąsajų iš tikrųjų esama. Kaip jau minėta, daugiausiai dėmesio skiriama Didžiosios Britanijos spaudai, nes joje imigracijos problemos pateikiamos ir nagrinėjamos plačiausiai ir įvairiausiai.

Centristinės politinės krypties dienraštis „Financial Times“ (toliau – FT) koncentruojasi į tokias pagrindines temas: ekonominė krizė ir jos poveikis imigrantams, imigracinė politika ir jos pokyčiai šalyje, migrantų nuskaltimai, terorizmas. Daugeliu atvejų šio dienraščio retorika, kaip ir dera centristinės krypties spaudai, yra gana santūri. Tačiau straipsnių antraštės dažnai mėgina patraukti dėmesį rėksmingumu, pvz.: „Leiboristai apkaltinti imigracijos klastojimu“ (Labour accused of immigration fudge // FT, 2008 12 09), „JAE suėmė 8 asmenis, susijusius su prekyba žmonėmis“ (UAE arrests 8 in trafficking crackdown // FT, 2008 12 04). Pirmajame straipsnyje rašoma apie dešiniųjų politinių jėgų pasiūlymą sugriežtinti imigracinę politiką Didžiojoje Britanijoje. Antrasis straipsnis prisiliečia prie svarbios temos – prekybos žmonėmis.

Itin daug dėmesio šiame dienraštyje skiriama žmonėms, imigruojantiems dėl ekonominės krizės. Kai kuriuose straipsniuose teigiama, kad vis daugiau imigrantų grįžta į gimtąsias šalis (Expatriate workers leave US to hunt for jobs // FT, 2008 12 11). Straipsnyje „Dauguma nusprendė, kad pats laikas grįžti namo“ (Many decide it is time to return home // FT, 2008 12 09) aptariama lenkų imigrantų situacija Islandijoje. Čia pat paminima, kad imigrantai Didžiajai Britanijai nesukėlė problemų, priešingai – padėjo ekonomikos plėtotei, užimdami menkai apmokamas darbo vietas, kurių patys britai kratėsi. Pasak dienraščio, ekonominė krizė palietė ir Ispaniją, ypač jos imigrantus. Straipsnyje „Nedarbas pasiekė tris milijonus“ (Unemployment nears three million // FT, 2008 12 03) pabrėžiama, kad Ispanijoje tarp

imigrantų nedarbas padidėjo net 91 %. Ispanijos politikai prognozuoja padidėsiant ir nusikalstamumą, nes didžiama imigrantų Ispanijoje gyvena be šeimų, kurios galėtų juos remti sunkioje ekonominėje situacijoje.

Ekonominės krizės klausimai analizuojami ir Didžiosios Britanijos imigracinės politikos kontekste. Straipsnyje „Brown darbotvarkė: teisingos taisyklės teisingoje visuomenėje“ (Brown's agenda: Fair rules in a fair society // *FT*, 2008 12 03) cituojami valstybės pareigūnai, teigiantys, kad šalies valdžia tvirtai kontroliuoja imigraciją tuo metu, kai vis labiau mažėja ekonominių išteklių. Įvesta „imigracinė sistema pagal taškus“. Straipsnio tonas rodo, kad norima nuraminti britus dėl tariamų imigracijos grėsmių. Straipsnyje „Lavinimas ir švietimas: tyrimų institutas įdarbins aukštos kvalifikacijos darbo jėgą“ (Training & education: Research institute will add to high-quality workforce // *FT*, 2008 11 21) diskutuojama apie imigrantų integravimą į profesinį gyvenimą. Panašių straipsnių dienraštyje rasime ne vieną. Pozityvų toną ir požiūrį į imigrantus perteikia ir straipsniai, kuriuose aprašomi pasižymėję garsūs įvairių šalių imigrantai, pvz., straipsnis „Slaugė humanizavo amerikiečių mirties būdą“ (Nurse who humanised the American way of dying // *FT*, 2008 11 22) arba Didžiosios Britanijos vietovių, kurias formavo imigrantų srautai, aprašymas.

Šiame dienraštyje pasitaikė ne tik nemažai straipsnių apie imigracijos problemas kitose Europos ir Šiaurės Amerikos šalyse, bet ir analitinių publikacijų apie migrantus daugiaetnėse Europos visuomenėse. Kritiškai žvelgdamas į europiečių toleranciją skirtingoms tautybėms ir rasėms, Markas Mazoweris pažymi, kad nors ir gyvename globalizuotose daugiaetnėse visuomenėse, mūsų požiūriai gerokai atsilieka – jie remiasi XIX a. diskriminacine rasistine pasaulėžiūra (Prejudice in Europe is more than skin deep // *FT*, 2008 11 16).

Tačiau dienraštyje buvo ir pranešimų bei reportažų, kurių centre – imigrantų nusikaltimai arba kuriuose brėžiamos paralelės tarp imigrantų ir nusikaltimų. Kai kuriuose straipsniuose minimi nelegalūs imigrantai, įdarbinti valytojais JAV (US groups in ethical standards push // *FT*, 2008 12 08); kitur aprašomas nusikalstamas dokumentų nutekėjimas iš imigracijos tarnybų Didžiojoje Britanijoje; dar kitur būtinai pažymima, kad suimtas Ilinojaus gubernatorius yra serbų imigranto sūnus (Illinois governor arrested // *FT*, 2008 12 09).

Nusikaltimų ir imigracijos bei imigrantų kaip nusikaltėlių temos itin sutirštinamos kitame Didžiosios Britanijos dienraštyje, dešinioios pakraipos bulvariniame laikraštyje „The Daily Mail“ (toliau – DM). Čia imigrantai siejami vien su skandalais. Itin iškalbingos straipsnių antraštės: „Atskleista: 40 % girtų vairuotojų Britanijoje yra imigrantai“ (Revealed: 40 per cent of drink drivers in Britain are now immigrants // *DM*, 2008 11 04); „ŽIV sergantis nelegalus imigrantas galėjo užkrėsti daugiau nei 400 moterų“ (HIV illegal immigrant may have infected more than 400 women // *DM*, 2008 11 14);

„Nelegalus imigrantas reikalauja, kad jį nuskraidintų namo, nes britai ‚nemandagūs ir nedraugiški‘“ (Illegal immigrant demands to be flown home because Britons are ‘rude and unfriendly’ // *DM*, 2008 11 16). Daugelyje naujienų reportažų atvirai teigiama, kad imigrantų įvykdomi nusikaltimai pagrindžia reikmę mažinti arba stabdyti imigraciją į Didžiąją Britaniją. Straipsnyje apie girtus imigrantus vairuotojus rašoma: „Šokiruojantys policijos skaičiai atskleidė, kad 40 % girtų vairuotojų kai kuriose Didžiosios Britanijos vietose yra imigrantai. Tai įrodo, kad imigraciją reikia riboti“ (Revealed: 40 per cent of drink drivers in Britain are now immigrants // *DM*, 2008 11 04). Pažymėtina, kad nusikaltimai dažniausiai siejami su nelegaliais imigrantais; beveik visų straipsnių antraštėse tai atvirai pabrėžiama (Illegal immigrant jailed after murdering father-of-two who asked him to be quiet // *DM*, 2008 12 07; Illegal immigrant who killed brilliant Oxford graduate after roaring through red light can’t be deported... because of his human rights // *DM*, 2008 11 04; Illegal immigrant confused after ending up in Wales thinking he was in France // *DM*, 2008 11 03; Illegal immigrant guilty of attempting to murder trainee policewoman // *DM*, 2008 12 12; Illegal immigrant jailed for 30 years over WPC shooting // *DM*, 2008 12 14). „Nelegalus imigrantas nužudė“, „nelegalus imigrantas įkalintas“, „nelegalus imigrantas nuteistas“, „nelegalus imigrantas susipainiojęs“ – tai dažnos lingvistinės formulės, pabrėžiančios imigrantų kriminalumą, svetimumą Didžiąjai Britanijai ir nesugebėjimą įsiliesti į jos visuomenę. Ne viename straipsnyje imigracija laikoma itin neigiama socialine problema, kurią reikia spręsti. Kalbama apie imigrantų darbininkų, užimančių britų darbo vietas, srautą (The influx of immigrant workers // *DM*, 2008 12 13). Nepamirštama paminėti ir terorizmo grėsmės. Imigracija, terorizmas ir nusikaltimai klasifikuojami kaip panašios socialinės problemos, kurias reikia kontroliuoti ir su kuriomis būtina kovoti. Net išrinkto naujojo JAV prezidento giminės šiame dienraštyje apibūdinamos kaip susijusios su skandalais ir nelegalia imigracija (Obama’s presidential campaign rocked by revelation his aunt is an illegal immigrant in the U.S. // *DM*, 2008 11 02). Vadinas, šiame konservatyviame bulvariniame dienraštyje imigranto kaip nusikaltėlio tapatybė pabrėžiama labiausiai. Jame dažniausiai rašoma apie nelegalią imigraciją ir imigrantus, siejant juos su socialinėmis blogybėmis ir nusikaltimais. Ne kartą pažymima, kad imigrantai geba pasinaudoti svetinga Didžiąja Britanija, išnaudoti jos socialinės apsaugos sistemą ir net iš jos pasipelninti (Jail for immigrant who built a mansion from benefit fraud // *DM*, 2008 11 25). Taip pat reikėtų atkreipti dėmesį, kad „The Daily Mail“ aprašomi imigrantai dažniausiai priklauso kitoms rasėms ir religijoms (ypač islamui), – tai dar labiau sustiprina *tikro* brito ir kultūriškai kitokio *sve-timo* imigranto priešinimą.

Šiame dienraštyje labai akivaizdžios konservatyviojoje retorikoje įsikalbėjusios imigracijos metaforos. Viena vyraujančių metaforų sietina su

gamtos nelaimėmis. Pastarosios dažnai aprašomos vandens, tvano ir antplūdžio įvaizdžiais. Kitos metaforos akcentas – talpykla ar konteineris. Didžioji Britanija apibūdinama kaip vieta, kurią reikia ginti nuo išorinės imigrantų grėsmės. Ji – tarsi erdvė, kurioje galėtų būti saugu, bet taip nėra dėl į ją įsiveržiančiųjų kaltės (Charteris-Black, 2006: 563–568). Pasak Jonathano Charterio-Blacko, rašiusio apie šias metaforas, britų, kenčiančių nuo svetimšalių invazijos, simbolizmas yra galingas politinis mitas, kuris kelia dar didesnę imigrantų baimę (ibid: 568). Konservatyvioji retorika, šiuo atveju „The Daily Mail“, pasinaudoja šiuo politiniu mitu, mobilizuodama britų baimes ir nerimą. Kaip teigia minėtas britų tyrinėtojas, tiek stichinių gamtos nelaimių, tiek talpyklos ar konteinerio metaforoms bendra tai, kad jomis neskatinama empatija imigrantams. Tokioje retorikoje imigrantai laikomi ne gyvenimo istorijų subjektais, bet objektais. Jie tampa ne žmogiškais britų visuomenės dalyviais, bet negyvais reiškiniais (ibid: 569). Vienas dažniausių žodžių junginių, vartojamų apibūdinti imigrantus, yra *nelegalus imigrantas* (vienaskaita arba daugiskaita – *illegal immigrant(s)*).

Dar vienas dalykas, kurį galima pastebėti analizuojant šio dienraščio straipsnius, yra „perteklinis leksikalizavimas [angl. *over-lexicalization*] – pragmatinė strategija ideologiškai įkoduoti naujienų diskursą“ (Fowler, 1979). Imigrantams apibūdinti dažnai vartojami pasikartojantys sinonimiški terminai, kurie suteikia spaudos diskursui perteklinės pilnatvės pojūtį (žr. van Dijk, 1991). Šiame diskurse bejėgiai žmonės yra labai leksikalizuojami. Pabrėžiama, kad imigrantas yra atvykėlis, svetimas, nusikaltėlis, *kitoks* ir kad jis neatitinka priimtų socialinių normų. Tokiu pertekliniu leksikalizavimu dienraštyje „The Daily Mail“ atkreipiamas skaitytojo dėmesys į neigiamą migracijos ir imigrantų gyvenimo pusę. Imigrantai dehumanizuojami ir išskiriami iš visų, kurie suvokiami kaip *normalūs*.

Visiškai kitokiu tonu ir kalbėjimo maniera imigrantų temas gvildena kai kurios pakraipos Didžiosios Britanijos dienraštis „Guardian“ (toliau – G). Kitaip nei dienraščiuose „The Daily Mail“ ir „Financial Times“, šiame dominuoja analitiniai autoriniai straipsniai, kuriuose pateikiamos skirtingos nuomonės ir itin jautriai reaguojama į imigrantų problemas. Nors kai kurios temos kartojasi visuose dienraščiuose (pvz., ekonominė krizė ir migracija, terorizmas), „Guardian“ jos pateikiamos visiškai kitaip. Net straipsnių antraštės rodo kritišką požiūrį ne į migraciją ar imigrantus, bet į migracinę politiką Didžiojoje Britanijoje, dėl kurios tam tikros imigrantų grupės priverstos kentėti. Nickas Cleggas straipsnyje „Laisvė trypiama valdant automatiškai reaguojantiems naujiesiems leiboristams“ (Freedom is taking a battering under kneejerk New Labour // G, 2008 12 10) teigia: „Leiboristai ir konservatyvūs politikai vėl kovoja, siekdami išreikšti patį griežčiausią požiūrį į migraciją ir socialinę apsaugą“. Autoriaus nuomone, ekonominė recesija provokuoja įvairiausias žmonių grupių ir bendruomenių, kurios

jaučiasi vis nesaugesnės, baimės. Šios baimės dažnai skatina juodinti ir nekęsti imigrantų bei užsieniečių. Peržvelgus straipsnį galima daryti išvadą, kad ekonominės krizės sąlygomis rasizmas, netolerancija imigrantams ir jų diskriminacija gali tik stiprėti. Panašias išvadas daro ir Khaledas Diabas straipsnyje „Prarasti imigrantų darbai“ (Immigrant labours lost // *G*, 2008 12 10). Jo teigimu, „Stiprėjant ekonominei krizei, smarkiausiai ji palies imigrantų bendruomenes. [Situacijos analizė] skatina vyriausybės investuoti į politiką, kuri didintų darbo vietų skaičių ir padėtų integruoti imigrantus“. Straipsnyje „Esminės vertybės“ (Cardinal virtues // *G*, 2008 11 25) Alanas Davisas kritiškai vertina griežtinamą migracijos politiką Didžiojoje Britanijoje ir dėl jos kenčiančius imigrantus. Kitas autorius pabrėžia, kad ekonominė krizė gerokai sumažino migracijos į Didžiąją Britaniją mastus: „Migracija mažėja stiprėjant recesijai; užfiksuota, kad šiais metais į Britaniją atvyko 36 % mažiau lenkų ir kitų Rytų europiečių darbininkų“ (Immigration falls and set to decline further in recession // *G*, 2008 11 20).

Šiame dienraštyje migracijos ir imigrantų temos dažniausiai siejamos su žmogaus teisėmis, tautybės klausimais, daugiakultūriškumu. Didžioji Britanija šiame leidinyje išskyla kaip daugiakultūrė valstybė daugiakultūriame globaliame pasaulyje. Čia kalbama ne tik apie musulmonų marginalizavimą Europoje (Europe's Islam question // *G*, 2008 12 04), bet ir apie tai, kad kiekvienas žmogus, net imigrantas, privalo priklausyti visuomenei, kurioje gyvena, bet neturi būti tos visuomenės įkalintas (A place called home // *G*, 2008 12 07). Sakoma, kad įvairios rasinės ir etninės grupės turėtų pačios aktyviai įsijungti į visuomenes, kuriose gyvena, ir spręsti svarbius migracijos, asimiliacijos ir daugiakultūriškumo klausimus.

Galima teigti, kad šio dienraščio analitiniuose straipsniuose išskyla aki-vaizdi sąsaja tarp imigrantų bendruomenių, darbo rinkos, pilietinės visuomenės ir imigrantų integravimo klausimų. Ši sąsaja leidžia pažvelgti į migracijos problemą itin atidžiai ir analitiškai, nekaltinant imigrantų dėl jų pačių problemų.

Trijų Didžiosios Britanijos dienraščių apžvalga atskleidė, kad visuose juose naudojama retorika, leksika ir įvaizdžiai, apibūdinantys imigrantus, skiriasi, nors kalbama panašiomis temomis. Konservatyvusis „The Daily Mail“ kriminalizuoja imigrantus, kartais tapatindamas migraciją su stichine nelaime. Kairiosios pakraipos „Guardian“ gilinasi į imigrantų problemas, laikydamas juos neatskiriama daugiaetnės ir daugiakultūrės Didžiosios Britanijos dalimi. Centristinės krypties besilaikantis „Financial Times“ rimtai analizuoja migracijos temą ir kartais ją tirština, imigrantus siedamas su nusikaltimais. Pastarasis dienraštis laviruoja tarp rimtos informacijos ir prabėgomis pateiktų nerimą keliančių faktų apie imigrantus.

Skaitant britų dienraščius būtina atkreipti dėmesį į straipsnių antraštes, nes jose minimaliu žodžių skaičiumi privaloma perteikti maksimalų kiekį

informacijos. Galima teigti, kad antraštės labai glaustai įvardija laikraščiuose išreiškiamas ideologines pažiūras ir vertybes. Jos signalizuoja apie ideologines reikšmes, slypinčias straipsniuose (Teo, 2000: 14). Pačių ilgiausių ir netaupiausių antraščių pasitaiko „The Daily Mail“. Jos iš dalies pasižymi tabloido – gandų skleidėjo – specifika. Kita vertus, konservatyvų dehumanizuojantį požiūrį į imigrantus atskleidžia šio spaudos leidinio antraštės, pabrėžiančios smurtą, nusikaltimą, skandalą ir krizę.

Nors Ispanijoje imigracijos problema opi, pasirinktame leidinyje „Sur“ (toliau – S), pietinės Ispanijos laikraštyje, leidžiamame ispanų ir anglų kalbomis (imta tik angliška versija), ji nėra nagrinėjama taip plačiai kaip ką tik aptartuose Didžiosios Britanijos dienraščiuose. Tarp visų 2008 m. straipsnių rasta tik 11 tokių, kurie susiję su imigracija ir imigrantais.

Kaip ir reikia tikėtis, straipsniai atspindi pagrindines imigracijos ir imigracinės politikos problemas, kurios aptartos šio straipsnio poskyryje „Imigracijos klausimai Didžiosios Britanijos, Ispanijos ir Norvegijos politinėse darbotvarkėse“. Viena esminių problemų, su kuria susiduria Ispanija, yra nelegali migracija iš Afrikos ir Lotynų Amerikos. Apie ją daugiausia ir rašoma šiame spaudos leidinyje. Straipsnyje „Suimti kolumbiečiai, dalyvavę politinio prieglobsčio aferoje“ (Colombians busted for Spain asylum scam // S, 2008 12 09) kalbama apie suklastotus dokumentus, kuriuos naudojant kolumbiečiai buvo įvežami į Ispaniją. Pateikiama faktų, kad imigracijos aferai vadovavo visa kolumbiečių nusikalstama grupuotė, kurios 11 narių buvo suimta. Paminėta ir oficiali statistika, kad 2007 m. 2 138 kolumbiečiai prašė politinio prieglobsčio Madrido Barajas tarptautiniame oro uoste. 2008 m. sausio–rugsėjo mėn. gautas 385 tokios peticijos. Šiame straipsnyje išryškinta nusikaltimų puslapiams būdinga retorika – gauja (angl. *ring*), nelegalus žmonių įvežimas (angl. *trafficking*), suklastoti dokumentai (angl. *false documents*).

Prie nelegalios imigracijos iš Afrikos prisiliečiama reportažuose apie žuvusius imigrantus, pvz., straipsnyje „Dar du afrikiečiai mirė pasiekę Kanarų salas“ (Two more Africans die after reaching The Canaries // S, 2008 11 12). Opi nelegalių imigrantų problema apibūdinama fatališkų mirčių kontekste: rašoma, kad dar keletas atvykėlių mirė anksčiau atvykusiame laive, kuriame buvo 122 afrikiečiai. Laivas jūroje praleido 20 dienų.

Kaip ir Didžiosios Britanijos dienraščiuose, daugumoje „Sur“ straipsnių pabrėžiama ekonominė krizė ir jos poveikis imigracijai. Ką tik minėtame straipsnyje ekonominė krizė taip pat prisimenama: „Nepaisant ekonominės krizės, veikiančios Europos šalis, laivai su Afrikos imigrantais tebeplaukia Ispanijos pakrančių, ypač Kanarų salų, link. Dauguma atvykėlių yra vaikai ir paaugliai, kurie pasiekę Ispaniją atgal negražinami, bet apgyvendinami specialiuose centruose nepilnamečiams“. Straipsnyje pažymima, kad dalis laivų, gabenančių nelegalius imigrantus, nuskęsta, ir, nors imigrantų skaičius oficialiai nepatvirtintas, mėgindami pasiekti Ispaniją miršta šimtai afrikiečių.

Prie panašios problematikos prisiliečia ir išsamus reportažas apie afriekiečių migrantų mažėjimą: „Afriekiečių migrantų atvykimas sumažėjo 22 %“ (African migrant arrivals down 22 per cent // *S*, 2008 12 12). Ispanijos imigracijos tarnybų duomenimis, per paskutinius vienuolika 2008 metų mėnesių nelegalių migrantų skaičius sumažėjo: palyginti su praeitais metais, nelegaliai kirsti Ispanijos sieną mėgino 3 745 žmonėmis mažiau. Cituojami valstybės pareigūnai teigia, kad šį sumažėjimą sąlygojo priemonės, naudojamos valstybės mastu, tarp jų ir Ispanijos bendradarbiavimas su Maroku, Senegalų, Mauritanija ir Gambija – šalimis, iš kurių ir atvyksta daugiausiai nelegalių imigrantų. Galima pažymėti, kad, kalbant apie nelegalią migraciją, dažniausiai remiamasi oficialiais šaltiniais, imigracijos tarnybų pareigūnų, policininkų ar net paprastų piliečių nuomonėmis, patvirtinančiomis faktų tikrumą. Patys imigrantai šiuose straipsniuose beveik necituojami arba cituojami itin retai.

Aptariamoje regioninėje Ispanijos spaudoje, panašiai kaip ir konservatyviame Didžiosios Britanijos dienraštyje „The Daily Mail“, imigrantai siejami ir su įvairiomis ligomis, tarp jų ŽIV ir AIDS. Tik „Sur“ apie ligų plitimą tarp imigrantų kalba itin nuosaikiu tonu ir santūria retorika: cituojama valstybinė statistika ir valstybės pareigūnų nuomonės (Spanish health officials expect rise in immigrant AIDS cases // *S*, 2008 12 01). Šiame straipsnyje teigiama, kad Ispanijoje imigrantai sudaro 20 % žmonių, sergančių AIDS. Sveikatos apsaugos darbuotojai prognozuoja dar didesnę ligonių skaičių, nes, statistiniais duomenimis, 34 % naujai užsikrėtusiųjų ŽIV taip pat yra imigrantai. Tokie procesai kaip sparti urbanizacija ir išjudinimas turi įtakos lytiškai perduodamų ligų plitimui.

Imigrantų gyvenimo sąlygos aptiriamos straipsnyje „Dviem gyventi pigiau nei vienam“ (Two can live more cheaply than one // *S*, 2008 11 22), kuriame atsiskleidžia vargingai gyvenančio imigranto stereotipas. Terorizmo tema pasirodo keletame reportažų, aptariančių Bin Laden'o sūnaus prašymą jam suteikti politinį prieglobstį Ispanijoje (Bin Laden's son seeks asylum in Spain // *S*, 2008 11 05; Spain rejects asylum bid from Bin Laden's son // *S*, 2008 11 06). Akivaizdu, kad nelegalios imigracijos vaizdai Ispanijos spaudoje vyrauja. Analizuoto leidinio diskurso struktūroje matyti ryški *mes* (ispanai) ir *jie* (imigrantai) opozicija. Šios opozicijos antrasis dėmuo siejamas su skurdu, ligomis, mirtimi, išstinkančiais mėginant nelegaliai kirsti šalies sieną. Tačiau pati retorika, naudojama apibūdinant imigrantus, yra neutrali, nesiekianti nei kaltinti imigrantų, nei užjausti.

Norvegijos internetiniuose laikraščiuose „The Norway Post“ (toliau – NP) ir „Aftenposten“⁵ (toliau – AP) imigracijos ir imigrantų tema ne itin plačiai diskutuojama. Dažniausiai prisiliečiama prie imigrantų darbininkų, imi-

⁵ „Aftenposten“ versija anglų kalba nustota leisti 2008 m. gruodžio 5 d.

grantų integracijos, nelegalių imigrantų problemos. „The Norway Post“ pateikiama oficiali nelegalių imigrantų statistika (18,000 illegal immigrants in Norway // *NP*, 2008 06 24), aptariami nauji nelegalių imigrantų srautai, kuriems suvaldyti reikia didesnių policijos pajėgų (Larger police force needed // *NP*, 2008 06 16), ir sumažėjęs asmenų, prašančių politinio prieglobsčio Norvegijoje, skaičius (Number of asylum seekers drops // *NP*, 2008 11 10). Pamini mi ir Rytų Europos imigrantų darbininkų srautai (Continuing influx of East European labour // *NP*, 2008 06 29), ir tai, kad Norvegija apribojo politinių pabėgėlių iš Irako skaičių (Norway put restrictions on asylum seekers from Iraq // *NP*, 2008 11 04). Šis leidinys pateikia plačius apibendrinimus: apie imigrantus dažnai kalbama neišskiriant jų etninių savybių (pvz., azijiečiai ar Rytų Europos gyventojai). Tai gali būti siejama su stereotipizavimu.

„Aftenposten“ šiuo aspektu daug konkretnesnis. Straipsniuose išskiriamos tam tikros etninės imigrantų grupės (lenkai, somaliečiai ir pan.) ir aptariamos jų gyvenimo problemos. Kaip ir visoje apžvelgiamoje spaudoje, nemažai dėmesio čia skiriama imigrantų įdarbinimo ir jų integravimosi į darbo rinką klausimams (pvz.: Record number of visiting workers // *AP*, 2008 04 18). Nors ekonominės krizės paveikti kai kurių Europos šalių imigrantai yra linkę grįžti į savo gimtąsias šalis, Norvegijoje jie lieka ir netgi atsiveža savo šeimas, – rašoma straipsnyje „Lenkų darbininkai pasilieka“ (Polish workers stick around // *AP*, 2008 07 07). Pasak lenkų darbininkų, „[Norvegijoje] daug darbo, ir mes čia gerai uždirbame“. Pabrėžtina, kad „Aftenposten“ yra vienas iš nedaugelio leidinių, kuriame remiamasi pačių imigrantų nuomonėmis, leidžiama išgirsti ir jų pačių balsus.

„Aftenposten“ kritiškai nagrinėja ir Norvegijos imigracinės politikos nesėkmes. Straipsniuose „Somaliečiai nesiintegruoja“ (Somalians ‘won’t integrate’ // *AP*, 2008 08 25) ir „Miestas sprendžia nepilnamečių nusikaltimus“ (City tackles juvenile crime // *AP*, 2008 06 04) rašoma apie tai, kad dėl imigrantų padėties kalti ne tik jie patys, bet ir Norvegijos socialinės apsaugos programos, kurios skatina socialinę imigrantų atskirtį. Imigrantai lieka izoliuoti, neįsitraukia į Norvegijos pilietinę visuomenę. Didelis nepilnamečių imigrantų, įvykdančių nusikaltimus, skaičius signalizuoja apie Norvegijos socialinės sistemos problemas. Straipsnyje „Pabėgėlių vaikai susiduria su traumomis“ (Asylum children face trauma // *AP*, 2008 08 13) teigiama, kad „gyvenimas Norvegijoje gali sukelti psichologinių problemų jauniems politiniams pabėgėliams. Tai gali veikti jų psichinę sveikatą tokiu pat mastu kaip ir jų gyvenimas prieš atvykstant į Norvegiją“. Šiuose, kaip ir anksčiau aptartuose, „Aftenposten“ straipsniuose girdimos pačių imigrantų nuomonės ir balsas.

Išvados

Trijų šalių spaudos analizė parodė, kad imigracija ir imigrantai dažnai įvardijami kaip spręstina socialinė problema. Tai itin akivaizdu konservatyvioje Didžiosios Britanijos spaudoje („The Daily Mail“). Joje imigrantai dehumanizuojami, jų veiksmai kriminalizuojami, o tapatybės konstruojamos nusikaltimų, terorizmo, nenormalumo kontekste. Aprašydama imigrantus, konservatyvioji spauda naudoja nelaimės, tvano, grėsmės metaforas, taip patvirtindama ir sukeldama Britanijos visuomenės baimes, susijusias su imigracija ir imigrantais. Konservatyvioji Didžiosios Britanijos spauda pasitelkia retoriką, kurioje pateisinama imigrantų diskriminacija ir pabrėžiama socialinė *saoujų* ir *svetimšalių* hierarchija. Į šią retoriką įeina apibendrinimo technika, kai apie imigrantus (dažnai nelegalius) kalbama apskritai, neminama jų tautybė, etninė priklausomybė ar rasė. Tokia retorika atskleidžia nuolatinį imigrantų stereotipizavimą ir juos simboliškai marginalizuoja. Naudojama *kasdienių baimių politika* (Massumi, 1993) ir netgi *naujojo rasizmo* (Barker, 1981) žodynu (ypač imigrantų iš Afrikos ar Azijos atveju) – aukos kaltinamos dėl savo pačių socialinių, ekonominių ir kultūrinių problemų. Centristinės ir kairiosios pakraipos Didžiosios Britanijos dienraščiai („Financial Times“ ir „Guardian“) nuosaikesni: jie konstruoja imigrantų įvaizdį kaip piliečių, kuriems reikia pagalbos ir kurie verti integracijos į britų visuomenę. Taigi, dažniausiai nagrinėjamos temos – imigracinė politika ir jos pokyčiai šalyje, ekonominė krizė ir jos poveikis imigrantams, migrantai ir terorizmas, migrantų nusikaltimai. Kairiosios pakraipos Didžiosios Britanijos spauda laisčiai retorikos, kuriai būdingas politinis korektiškumas ir tolerancija.

Ispanijos spaudoje, kaip ir tikėtasi, daugiausiai dėmesio skiriama nelegaliai migracijai, migrantams iš Afrikos ir Rytų Europos šalių. Imigrantai siejami su skurdu ir kitomis socialinėmis problemomis (pvz., ŽIV epidemija). Tiek Didžiosios Britanijos, tiek Ispanijos spaudoje pateikiama statistinės informacijos arba informacijos, gautos iš valstybinių institucijų. Patys imigrantai cituojami labai retai.

Aptariamoje Norvegijos spaudoje imigrantų tema analizuojama itin menkai, susitelkiant vien ties nelegaliais imigrantais. Naudojamos apibendrinimo ir stereotipizavimo strategijos, dažnai neįvardijant imigrantų tautybių (pvz., kalbama apie azijiečius arba rytų europiečius). Surastuose straipsniuose pabrėžiamas imigrantų nenoras integruotis į Norvegijos visuomenę, jų nusikaltimai ir svetimoje šalyje patiriamos psichologinės traumos. Tačiau imigrantų socialinės atskirties priežasčių ieškoma ir Norvegijos socialinėje politikoje. Teigiama, kad šalies imigracinė politika neatšizvelgia į reiškinio sudėtingumą. Būtina pažymėti, kad Norvegijos spauda dažniau ir plačiau nei Ispanijos ar Didžiosios Britanijos laikraščiai cituoja

pačių imigrantų nuomones ir leidžia skaitytojui pačiam išgirsti socialiai marginalizuotų asmenų balsą.

Spaudos analizė parodė, kad Didžiosios Britanijos, Ispanijos ir Norvegijos žiniasklaida iš dalies kontroliuoja, kaip diskutuojama imigrantų tema, kokios idėjos apie imigraciją įgyvendinamos praktiškai ir naudojamos reguliuojant žmonių elgesį. Aprašydama imigraciją kaip pavojingą socialinę problemą, spauda skatina sąmoningas ir nesąmoningas skaitytojų baimes. Konservatyvioji spauda itin akivaizdžiai naudoja moralinės panikos diskursą apie imigraciją ir imigrantus. Vyrauja spaudoje plačiai išgalėjusios apibendrinimo, perteklinio leksikalizavimo, citavimo strategijos, kurios pabrėžia Ispanijos, Didžiosios Britanijos ir Norvegijos piliečių ir šiose šalyse gyvenančių imigrantų skirtumus. Skirtumas tarp *mes* (piliečiai) ir *jie* (imigrantai) akivaizdus: kita šio dualizmo pusė įgauna neigiamą atspalvį. Galima teigti, kad analizuota šalių spauda atspindi nuolatinę socialinę imigrantų atskirtį ir jų stereotipizavimą. Kartu tai parodo ir minėtų šalių imigracinės politikos problemas bei nesėkmes.

Literatūra

- Alexander, C., Edwards, R., Temple, B. (2007). Contesting Cultural Communities: Language, Ethnicity and Citizenship in Britain // *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 33 (5, July): 783–800.
- Aparicio, R., Torres, A. (2003). Towards an Analysis of Spanish Integration Policy // Heckmann, F., Schnapper, D. (eds.). *The Integration of Immigrants in European Societies: National Differences and Trends of Convergence*: 213–252. Stuttgart.
- Barker, M. (1981). *The New Racism*. London: Junction Books.
- Bourdieu, P. (1991). *Language and Symbolic Power*. Trans. by J. B. Thompson. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Butler, J. (1997). *Excitable Speech: A Politics of the Performative*. New York: Routledge.
- Carling, J. (2007). Unauthorized Migration from Africa to Spain // *International Migration*, 45 (4): 3–36.
- Charteris-Black, J. (2005). *Politicians & Rhetoric*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Charteris-Black, J. (2006). Britain as a Container: Immigration Metaphors in the 2005 Election Campaign // *Discourse & Society*, 17 (5): 563–581.
- Craig, S. (ed.). (1992). *Men, Masculinity, and the Media*. London: Sage Publications.
- Duncan, J. S. (1990). *The City as Text: The Politics of Landscape Interpretation in the Kandyan Kingdom*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Engebriksen, A. I. (2007). Kinship, Gender and Adaptation Processes in Exile: The Case of Tamil and Somali Families in Norway // *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 33 (5, July): 727–746.
- Foucault, M. (1980). *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings, 1972–1977*. New York: Pantheon Books.
- Foucault, M. (1972). *The Archaeology of Knowledge and the Discourse on Language*. Trans. by A. M. Sheridan Smith. New York: Pantheon Books.

- Foucault, M. (1998). *Diskurso tvarka*. Vertė M. Daškus. Vilnius: Baltos lankos.
- Fowler, R. et al. (1979). *Language and Control*. London: Routledge.
- Garapich, M. P. (2008). The Migration Industry and Civil Society: Polish Immigrants in the United Kingdom before and after EU Enlargement // *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 34 (5, July): 735–752.
- Laubenthal, B. (2007). The Emergence of Pro-regularization Movements in Western Europe // *International Migration*, 45 (3): 113–114.
- Massumi, B. (1993). Everywhere You Want to Be: Introduction to Fear // Massumi, B. (ed.). *The Politics of Everyday Fear*: 3–37. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Parker, I. (ed.) (1999). *Critical Textwork: An Introduction to Varieties of Discourse and Analysis*. Buckingham: Open University Press.
- Predelli, L. N. (2008). Political and Cultural Ethnic Mobilisation: The Role of Immigrant Associations in Norway // *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 34 (6, August): 935–954.
- Sarup, M. (1996). *Identity, Culture and the Postmodern World*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Silverstone, R., Georgious, M. (2005). Editorial Introduction: Media and Minorities in Multicultural Europe // *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 31 (3, May): 433–441.
- Teo, P. (2000). Racism in the News: A Critical Discourse Analysis of News Reporting in Two Australian Newspapers // *Discourse & Society*, 11 (1): 7–49.
- Thorud, E. (2005). *SOPEMI Report for Norway: Migration Outlook 2004/2005 Ministry of Local Government and Regional Development*. Oslo: Department of Migration.
- van Dijk, T. (1991). *Racism in the Press*. London: Routledge.

II DALIS

MIGRACIJOS IŠJUDINTO LIETUVIŠKOJO IDENTITETO KONTŪRAI

IŠTERITORINTO IDENTITETO ALTERNATYVOS: LIETUVIŲ IMIGRANTAI AIRIJOJE, ANGLIJOJE, ISPANIJOJE IR NORVEGIJOJE

Jolanta Kuznecovienė

Remiantis empirinių tyrimų duomenimis, straipsnyje¹ išskiriamos ir apibūdinamos lietuvių imigrantų Anglijoje, Norvegijoje, Ispanijoje ir Airijoje naudojamos tautinės tapatybės darybos strategijos. Identifikuojant pagrindinius tautinės tapatybės darybos procesus, jų konteksto ypatumus, svarbiausius naudojamus išteklius ir praktikavimo būdus, išskiriamos trys pagrindinės strategijos. Pirmąją – etninės kultūrinės erdvės konstravimo strategiją galima apibūdinti kaip tapatybės darybos procesą, kurio esminis bruožas – išteritorintos kultūrinės erdvės kūrimas. Ši erdvė kontekstualizuoja imigrantų etninės tapatybės darybos procesą ir yra naudojama kaip svarbiausias lietuviškumo darybos ir praktikavimo išteklius. Antroji – imigrantų kultūrinio atvirumo strategija etniškumą laiko nelabai reikšminga, itin retai viešojoje erdvėje naudojama tapatybe ar socialiniu instrumentu, o lietuviškumo praktikavimą – tik lietuvių kalbos ir kelių tradicinių švenčių šventimu ir faktiškai jį paverčia laisvalaikio užsiėmimu arba net *progrine* veikla. Trečiosios – emocinio saistymosi su kilmės kraštu strategijos atveju pagrindinis tautinės tapatybės darybos išteklius yra emocinis ir simbolinis saistymasis su kilmės bendruomene bei įsivaizduojamas sugrįžimas į gimtinę. Empirinius tyrimo duomenis sudaro 97 individualūs pusiau struktūruoti ir 4 grupinių diskusijų (angl. *focus groups research*) grupių interviu. Informantai buvo atrenkami taikant *sniego gniužtės* ir tikslinės grupės sudarymo metodus, taip pat atsižvelgiant į profesijos, amžiaus, lyties kriterijus. Lauko tyrimas atliktas 2007 m. pab. – 2008 m. Airijoje, Anglijoje, Ispanijoje ir Norvegijoje.

Įvadas

Nors migracijos problemos daugeliui šalių itin aktualios tapo tik pastaraisiais metais, jų tyrimai turi ilgą istoriją. Maždaug prieš penkis

¹ Straipsnis parengtas vykdant VMSF finansuojamą projektą „Lietuvių tautinės tapatybės išsaugojimas europeizacijos ir globalizacijos sąlygomis: lietuviškumo raiška ir nacionalinės Airijos, Anglijos, Ispanijos, JAV ir Norvegijos tapatybių politikos“.

dešimtmečius pasirodžiusiuose akademinuose straipsniuose beveik vienareikšmiškai laikytasi minties, kad imigruoti reiškia neišvengiamai nutraukti ryšius su kilmės šalimi ir perimti naujoje šalyje vyraujančius elgesio ir mąstymo būdus arba, kitais žodžiais tariant, integruotis asimiliuojantis, įskaitant tapatybės kaitą.

Pateikti svarius argumentus ir šią tezę visiškai paneigti, kalbant apie antrios ar vėlesnių kartų imigrantus, kažin ar būtų lengva, tačiau apskritai migracijos praktika, kurios kontekstas – globalizacijos procesai, transformavę vietas ir erdvės sampratą, gana greitai parodė, jog imigrantų inkorporacijos procesas nėra vienkryptis ir laipsniškas, bei privertė migracijos procesų teoretikus permąstyti imigrantų inkorporacijos ir identifikacijos aiškinius.

Tokiomis sąlygomis XX a. 10 deš. viduryje atsiradusi transnacionalizmo koncepcija buvo suvokiama kaip praktiškai labai pagrįstas migracijos procesų aiškinimo modelis. Jos dėka individualius imigrantų inkorporacijos ir priklausymo naujai visuomenei racionalizacijos modelius imta vertinti kaip reikšmingą inkorporacijos ir tapatybės darybos proceso dalį. Jie vis dažniau tampa migracijos tyrimų objektu, išstumdami ilgą laiką migracijos tyrimuose vyravusį vadinamąjį *stūmimo–traukos* (angl. *push-pull*) požiūrį.

Nėra abejonių, kad transnacionalizmo koncepcija suteikia konceptualius instrumentus, leidžiančius į migracijos procesus pažvelgti iš daug platesnės perspektyvos, neapsiribojant gana statiškais rezultatais numatančiomis daugiakultūriškumo (Ahmed, 2005: 99) ar net asimiliacijos teorijomis. Vis dėlto pastaruosiu metu vis dažniau diskutuojama dėl transmigracijos teorijų taikymo ribų (Waldinger, 2008). Prieš keletą metų S. Vertovecas pabrėžė, jog transnacionalinės migracijos laukas nėra iki galo teoriškai apibrėžtas, ypač vartojant sąvokas *asimiliacija*, *akultūracija*, *kultūrinis pliuralizmas*, *integracija*, *politinis (i)sitraukimas*, *daugiakultūriškumas* (Vertovec, 2001: 557), S. Castlesas kėlė klausimą, ar imigrantų kuriami transnacionaliniai ryšiai siūlo alternatyvą kitoms imigrantų inkorporacijos socialinėms formoms, procesams ir programoms (Castles, cit. iš Vertovec, 2001: 557). O pastaruosiu metu vis dažniau kalbama apie tapatybių darybą ir pabrėžiama, kad susisaistymo su skirtingomis visuomenėmis, judėjimo ir veikimo kertant nacionalines sienas praktikos pačios savaime nelemia konkretaus tapatybės tipo (Armbruster, 2002: 19). Apskritai migrantų etninės / tautinės tapatybės darybos procesai vis dar kelia daugiau klausimų, negu pateikia atsakymų.

Straipsnyje siekiama išskirti ir apibūdinti pagrindines lietuvių imigrantų Airijoje, Anglijoje, Ispanijoje ir Norvegijoje naudojamas lietuviškumo darybos strategijas, įvardijant pagrindinius pastarąsias lemiančius konteksto ypatumus, svarbiausius naudojamus išteklius ir tautinės tapatybės praktikavimo būdus. Užsibrėžus tokį tikslą, tenka iš anksto pripažinti, kad numatomi rezultatai bus neišbaigti, nes kiekviena tapatybės darybos

strategija turi būti suvokiama tik kaip labai apibendrintas tipas, apimantis pagrindinius besikartojančius daugelio skirtingų variantų bruožus.

Empirinius tyrimo duomenis sudaro 97 individualūs pusiau struktūruoti ir 4 grupinių diskusijų grupių (angl. *focus groups research*) interviu. Informantai buvo atrenkami taikant *sniego gniūžtės* ir tikslinės grupės sudarymo metodus, taip pat atsižvelgiant į profesijos, amžiaus, lyties kriterijus. Lauko tyrimas atliktas 2007 m. pab. – 2008 m. Airijoje, Anglijoje, Ispanijoje ir Norvegijoje.

Teorinės tyrimo prielaidos

Migracija nėra vien žmonių judėjimas iš vienos vietos į kitą ar laisvas, nekontroliuojamas procesas, nukreipiamas ir vykstantis dėl individo asmeninių norų ir siekių. Migracija, kaip žmonių judėjimas, visuomet yra susijęs ir su *buvoimo tam tikroje(-se) erdvėje(-se) ar vietoje(-se)*, ir su *buvoimo kažkuo problemomis*. Imigrantų inkorporacijos² į naują visuomenę strategijas – visų pirma būdus ir laipsnį – lemiantys veiksniai ir kontekstai lemia ir jų tapatybių konstravimo ypatumus (Thomas-Hope, 2002; Glick Schiller et al., 1995; Portes, 1999). Identitetas (tiek socialinis, tiek asmeninis) visuomet remiasi individą supančiais žmonėmis, vietomis, institucijomis, jų praeities patirtimis (Ahmed, 2005: 100). Mokslinėje literatūroje dažniausiai išskiriamos kelios grupės veiksnių, nuo kurių priklauso imigrantų inkorporacijos strategijos ir jų kontekste vykstanti etninių tapatybių daryba (Al-Ali, 2002).

Imigrantų inkorporacijos ir identifikacijos procesų kryptį visų pirma lemia socialinės struktūros ir politinis diskursas, nusakantis kultūros politikų formas (Hall, 2004: 112), pavyzdžiui, siejamas su *ištirpdančio tautų katilo*, daugiakultūriškumo ar asimiliacijos sampratomis, kurios apima teisę ir politiką, švietimą, žiniasklaidą, sąveikas šeimoje ir etnines bendruomenes.

Imigrantų identitetai formuojami ir transformuojami taip pat pagal būdus, kuriais jie reprezentuojami juos supančiose kultūrinėse sistemose (Hall, 2004: 112–113): pagal toje visuomenėje dominuojančios grupės požiūrį į juos, pagal kitų grupių požiūrį, pagal pačių imigrantų požiūrį į save (Thomas-Hope, 2002: 191). Ne mažiau reikšmingi imigrantų identitetų darybai yra ir kiti „galios modalumai“, pvz., lytis, karta, klasė, per kuriuos žmonės sąveikauja, supranta savo gyvenimus ir konstruoja vienas kitą kaip subjektus (Armbruster, 2002: 19).

Imigrantų identitetų darybos analizė neapsiriboja vien atvykimo šalies konteksto analize. Identitetai nekonstruojami atsiribojant nuo praeities,

² Plačiau apie lietuvių imigrantų integraciją žr.: Kuznecovienė, J. (2009). Lietuvių imigrantų Norvegijoje, Anglijoje ir Ispanijoje išitraukimo strategijos: nuo konformizmo iki navigacijos // *Filosofija. Sociologija*, 20 (2): 96–103.

turėtų kultūrinių, tautinių, teritorinių susisaistymų ar šias kategorijas jungiančių namų sampratos. Šis požiūris neišvengiamai sureiškina lokalaus-globalaus, teritorijos-erdvės-vietos, namų, kultūros sampratų transformacijos diskursus. Teigiama, jog namai, tauta ir kultūra negali būti suprantami kaip fiksuotos sąvokos, apribotos fizinės teritorijos (Armbruster, 2002). Plantesnis teritorijos suvokimas (apimantis ir emigracinę, ir imigracinę teritorijas) reiškia, jog šios sąvokos yra rekonstruojamos išsivaizduojamoje erdveje ar vietoje, kuri pati yra fluidiška ir paslanki (Thapan, 2005).

Pastarųjų metų moksliniuose tekstuose, nagrinėjančiuose migracijos problemas, neretai pabrėžiama, jog šiuolaikiniai migracijos procesai (palyginti su ankstesnėmis migracijos bangomis) suteikia daugiau erdvės individualiai imigranto valiai ir veikimui: imigrantai gali daryti didesnę įtaką savo asmeninio gyvenimo eigai, įgalinti save siekti asmeninių tikslų, konstruoti individualias įsivietinimo strategijas ir jaustis priklausantys konkrečiai erdvei (Paerregaard, 2002: 141). Taip pat pažymima, kad skirtingai suvokdami, išsivaizduodami *namus, tautą ar kultūrą*, imigrantai (re)konstruoja, sureiškina skirtingus gyvenimo aspektus. Greta besiremiančiųjų arba praeities, arba dabarties kategorijomis, yra ir naudojantys kilmės ir atvykimo šalies kategorijų derinį. Tuomet identitetai konstruojami erdveje tarp praeities ir dabarties, kurios abi sudaro veikiau kontinuumą negu du atskirus pasaulius. Laikas ir erdvė imigrantams peržengia įprastas ribas – praeitis ir dabartis suyra, ir imigrantas priklauso dviem pasauliams vienu metu (Thapan, 2005). Tiksliausiai šiuos procesus nusako transnacionalizmo koncepcijos.

Transnacionalizmo idėja implikuoja prielaidą, jog greito, dažno ir besinio judėjimo, patogaus komunikavimo galimybės sujungia du socialinius laukus: vieną, kurį kažkada imigrantas paliko, bet su kuriuo jį dažnai tebesieja socialiniai, ekonominiai ir kultūriniai ryšiai, ir kitą, kuriame siekiama arba jau yra gana stabiliai įsitvirtinta – įaugta į vieną išsivaizduojamą erdvę, kurioje imigrantas veikia (Glick Schiller, Basch, Blanc Szanton, 1995). Iš esmės transnacionalizmas yra susijęs su migrantais, palaikančiais įvairius formalius ir neformalius ryšius su kilmės šalimi (Vertovec, 2003). Dažniausiai kalbama apie itin plataus spektro ryšius, apimančius ir tarptautinį verslą, ir tarptautines pilietines, kultūrinės organizacijas, ir šeiminius ar giminystės ryšius, kurie pasireiškia vaikus siunčiant į kilmės šalį atostogų ir taip stiprinant, palaikant ar perduodant jų ar jų tėvų kilmės šalies kultūrinę tapatybę (Ahmed, 2005).

Tokiame – transnacionalizmo – kontekste formuojami identitetai išreiškia daugialypius nacionalinius / tautinius lojalumus ir išteritorintus tapatybės modelius (Čiubrinskas, 2009a). Apibūdinant imigrantų etninių tapatybių darybos procesus, iš esmės beveik visuotinai pripažįstama ir nediskutuojama, jog tautinės / etninės tapatybės vadybos ir manipuliavimo

jos ištekliais arena yra ne tik pati nacionalinė valstybė, bet ir jos išorė (Čiubrinskas, 2008: 22). Tokie už nacionalinės valstybės ribų perkelti, arba Jameso Cliffordo žodžiais tariant, relokuoti (Clifford, 1997, cit. iš Čiubrinskas, 2008: 22), tapatybės darybos modeliai apibrėžiami kaip praradę teritoriją, išjudinti, transplantuoti, transnacionalūs, diasporiški ar net subyrėję. Juos siūloma nagrinėti „beveik kaip vien etninius modelius, o ne kaip nacionalumo srities priklausinius“ (Čiubrinskas, 2008: 22).

Tautinės tapatybės darybos strategijos

Etninės kultūrinės erdvės konstravimo strategija

Esminis skyrelio pavadinime nurodytos strategijos bruožas – jos imigrantų kuriama išteritorinta kultūrinė erdvė. Tokia erdvė imigrantams tampa pagrindiniu tautinės tapatybės darybos ir praktikavimo ištekliumi. Apibendrinant mūsų tyrimo duomenis, tokias tapatybės darybos strategijas užčiuopėme lietuvių kilmės imigrantų, gyvenančių Anglijoje ir Airijoje, naratyvuose bei praktikoje. Tačiau negalėtume teigti, kad jas naudoja ir lietuviai imigrantai, gyvenantys Norvegijoje ir Ispanijoje.

Kaip vieną svarbiausių veiksnių, lemiančių tapatybės darybos būdą, kai reikšmingu laikomas išteritorintos kultūrinės erdvės kūrimas, reikėtų išskirti daugiakultūriškumo politika kontekstualizuotą sociokultūrinę aplinką. Aplinka, kurioje daugiakultūriškumas veikia kaip vyraujantis kultūros politikos diskursas, tapatybės darybos procesus veikia dvejopai. Sociokultūrinė aplinka, kurios vienas svarbiausių dėmenų yra etniniais pagrindais konstruojamas daugiakultūriškumas, reikšminga laiko etninę tapatybę kaip daugiakultūrės erdvės konstravimo vardiklį. Etniškumas, o mūsų tiriamu atveju – lietuviškumas, tampa būtina buvimo daugiakultūroje erdvėje sąlyga – jis *aktyvinamas, prižadinas* nuolatiniiais daugiakultūriškumą reprezentuojančiais susidūrimais kasdienėje erdvėje ir naudojamas kaip instrumentas, leidžiantis save apibrėžti ir pristatyti sociokultūrinėje erdvėje. Tačiau tokia daugiaetniškumu kontekstualizuota aplinka ne tik priverčia *turėti ir vartoti* savo etniškumą, bet drauge inicijuoja toki etninės tapatybės darybos procesą, kuriame svarbiausia yra imigrantų kuriama „išteritorinta kultūrinė erdvė“ (Tamagno, 2002) arba „sava erdvė“ (Liubinienė, 2009).

Nors antropologai savo darbuose pateikia skirtingus kultūrinės erdvės sampratos apibrėžimus, iš esmės visi jie nusako tą patį reiškinių, siejamą su globalizacijos procesų sukeltais kultūros *išteritorinimo*, vietos ir erdvės sampratų pokyčiais. Pavyzdžiui, Carlos Tamagno (ibid) aprašomos „kultūrinės erdvės“ – tai nuo kultūros atsietos *kilmės* vietos ir teritorijos erdvės, kurias

sudaro kultūrinės ir socialinės imigrantų praktikos. Janas Nederveenas Pieterse (cit. iš Liubinienė, 2009: 26) aprašo „neformalias hibridines erdves“, kurios atsiranda kaip žmonių judėjimo rezultatas ir yra apgyvendintos diasporų, migrantų, tremtinių ir pan. A. Appadurai kalba apie translokulumus – erdves, kurios yra kolektyviai peržengtos teritorijos, sudarytos iš santykinai stabilių asociacijų ir bendrų naratyvų. Jo požiūriu, tokiomis erdvėmis gali tapti pasienio zonos, migrantų darbininkų gyvenvietės ar miestai, kai jie atskiriami nuo nacionalinio konteksto. Iš vienos pusės, tokios erdvės priklauso nacionalinei valstybei, iš kitos pusės – peržengdama jos ribas, tampa trans(nacionaline) erdve (Appadurai, 2003). Kilmės šalies etniškai apibrėžtos kultūros elementus perkeltiant ir atkuriant naujoje šalyje, sukuriama erdvė, kuri imigrantų tautinės tapatybės darybai suteikia kryptį, pasiūlo išteklių, užtikrina praktikavimo galimybes.

Tokias *išteritorintas kultūrinės erdves* tyrė ir aprašė ne vienas antropologas. Pavyzdžiui, Johnas Eade'as (cit. iš Ahmed, 2005: 103), aptardamas imigrantų, kilusių iš Bangladešo, situaciją Londone, pastaruosius vadina *esančiais kapsulėje* (angl. *encapsulated*), sutelktais anklavoje, – ji iš esmės reiškia šios grupės imigrantų marginalizaciją ir susvetimėjimą didžiosios britų visuomenės dalies atžvilgiu. Lietuvių imigrantų situaciją Anglijoje ar Airijoje pavadinti anklavine tiesiogine prasme būtų netikslu, tačiau aptinkama anklavinio – apriboto, atriboto *perkeltais* lietuviškumo elementais – gyvenimo požymių, taip pat apčiuopiami lietuvių imigrantų kuriamos išteritorintos kultūrinės erdvės simboliniai kontūrai JAV lietuvių diasporoje (Čiubrinškas, 2009b; Liubinienė, 2009).

Lietuvių imigrantų kuriamą kultūrinę erdvę užpildo ir profesinės, ir socialinės, ir šeimos ar artimų draugų aplinkoms būdingos praktikos, įdaiktina lietuviškumą žymintys elementai. Pavyzdžiui, Aleksandras (54 m. firmos savininkas, Anglija) pasakojo:

...aš gyvenu lietuviškoj šeimoj, dirbu lietuviškoje firmoje, su lietuvių klientais, kalbuosi pagrinde lietuviškai ir rusiškai, angliškai tiktai kai reikia raštus rašyti ar telefonu kalbėti. Pas mane niekas neveda į tą anglikonizmą (...) jeigu aš būčiau koks nors latvis, gyvenantis Lietuvos centre, arba ten, sakykim, rusas Lietuvos centre, kur ten nieko tam miestely, nieko, apart lietuvių, negyvena, tai aš, žinoma, stengčiausi su jais būti ir kalbėti, bet kadangi aš gyvenu multinational tokioj šaly, kur pačių britų mažuma, tai kažkas niekas ir neskatina to daryti.

Rima (29 m. kirpėja, Anglija) taip pat dirba lietuvių kilmės savininko atidarytoje kirpykloje, kurios visi darbuotojai yra lietuviai. Nors, kaip pasakojo Rima, į šią kirpyklą užėina ir anglai, ir imigrantai iš kitų Rytų Europos šalių, vis dėlto dauguma klientų – lietuvių kilmės imigrantai. Rima sakėsi mokanti anglų kalbą, bet darbe ir namuose kalba lietuviškai. Lietuviškumo simboliais ir reikšmėmis užpildomą aplinką praplečia ir greta kirpyklos

esanti lietuviška parduotuvė, kurioje, kaip ir kitose lietuviškose parduotuvėse, dalijimasi įvairia informacija (plačiau apie tai žr. Liubinienė, 2009).

Socialinei lietuvių imigrantų kuriamos *išteritorintos kultūrinės erdvės* dimensijai Airijoje ir Anglijoje aiškias ribas suteikia įvairios etninės organizacijos ir religinės lietuvių bendruomenės. Šios bendruomenės ne tik sukuria daugiakrypčių socialinių sąveikų, grindžiamų įvairių tipų lietuviškumo kodais, tinklą, bet ir vizualizuoja, reprezentuoja bendroje, daugiakultūrinėje erdvėje lietuviškumą, užpildo *išteritorintą* lietuvių imigrantų kuriamą kultūrinę erdvę.

Šiuo aspektu itin iliustratyvūs jau cituoto Aleksandro ir Lauryno (30 m. statybininkas, Airija) pasakojimai. Aleksandras aktyviai dalyvauja religinės bendruomenės veikloje. Tai pačiai denominacijai Aleksandras priklausė ir gyvendamas Lietuvoje. Apsigyvenęs Anglijoje, jis susirado tokią vietinę bendruomenę ir įsitraukė į jos veiklą. Aleksandras taip pat pasakojo apie lietuvišką mokyklėlę, priklausančią bendruomenei, apie bendruomenės organizuojamus renginius, švenčiamas Lietuvos valstybines ir religines šventes, projektus, kuriais remiamos įstaigos ir kaimo bendruomenės Lietuvoje. Laurynas pasakojo apie šv. Patriko šventę, kurioje dalyvauti buvo pakviesta Lietuvių bendruomenė. Šventės metu lietuviai vilkėjo tautinius drabužius, dalijo suvenyrus ir taip reprezentavo bendruomenę miesto gyventojams.

Šią strategiją naudojančių imigrantų privataus bendravimo ar artimų ryšių ratas taip pat dažniausiai neperžengia lietuviškumo kriterijais apibrėžtų ribų – šeimos, artimų giminaičių ar bičiulių rato (tačiau drauge ir lietuvių kilmės imigrantų). Pavyzdžiui, Anglijoje gyvena visi Rimos (29 m. kirpėja, Anglija) artimi giminaičiai – mama, brolis, sesuo. Su jais ir keletu artimų draugų, atvykusių iš Lietuvos, Rima ir bendrauja: *...bendrauju tai tik su lietuviais... aš mažai bendrauju... mama ir trys broliai dar čia (...) dar draugė irgi iš Lietuvos*. Šeimos rate Rima švenčia tradicines lietuviškas šventes, gimtadienius.

Kuriamos kultūrinės erdvės vaidmenį etninės tapatybės darybos procese padaro reikšmingą ir tai, jog daugumos šių imigrantų ryšiai su draugais ir giminėmis Lietuvoje nutrūkę: *išmirė jau giminės, draugai išvažinėjo (...) tai važiuoju kartą per metus, bet ne visada* (Laurynas, 30 m. statybininkas, Airija).

Etninės tapatybės darybos strategijai, taikomai kuriant kultūrinę erdvę, ne mažiau svarbi yra ir tautinės tapatybės, kaip įgimto bruožo, samprata, *neleidžianti keisti tautinės tapatybės (tai kaip aš galiu būt, pavyzdžiui, amerikone, jeigu aš esu lietuvi?)* (Rima), bet įgalinanti imigrantą *pasiimti* ją, išteritorinti, o vėliau vėl įvietinti išteritorintoje kultūrinėje erdvėje: *aš esu lietuvis. Lietuvis, gyvenantis Anglijoje...* (Laurynas).

Apibendrinant šią iš Lietuvos kilusių imigrantų, gyvenančių Anglijoje, Airijoje, etninės tapatybės strategiją galima apibūdinti kaip tapatybės

darybos procesą, kurio metu kuriama išteritorinta kultūrinė erdvė, kurioje (re)konstruojami kilmės šaliai būdingi socialinių sąveikų kodai bei simboliai ir kuri naudojama kaip svarbiausias lietuviškumo darybos ir praktikuavimo išteklius.

Imigrantų kultūrinio atvirumo strategija

Ši strategija turi keletą esminių bruožų. Vienas jų – tai, kad etninės tapatybės darybos procesas priklauso nuo imigrantų socialinės pozicijos. Pastaroji lemia ne tik imigrantų inkorporacijos, bet ir sąveikos su įvairiomis kultūrinės politikos formomis būdus. Kultūrinio atvirumo strategiją pasitelkia imigrantai, užimantys atvykimo šalies visuomenėje gana aukštą socialinę padėtį – verslininkai, aukštos kvalifikacijos vadybininkai, gydytojai, pedagogai, architektai ir pan.

Šių imigrantų *įsivietinimo* strategijų nuostatos yra racionalios, įvertintos pagal naudingumą / būtinumo principą ir išreiškia ketinimą prisiderinti ne tik prie visuomenės, kurioje gyvenama, viešojo gyvenimo elgesio modelių, bet ir kultūrinių tradicijų, gyvenimo stiliaus: *jeigu nori funkcionuoti visuomenėje, turi būt savu* (Gintaras, 42 m. gydytojas, Norvegija). Gintaro nuomone, *nėra jokios prasmės gyventi lietuvišką gyvenimą vien tiktai. Taip kaip po karo lietuviai gyvendavo savo būreliuose, neišitraukdami visai į Amerikos gyvenimą, tikrai nėra prasmės taip daryti. Jo šeima su draugais švenčia Norvegijos valstybines šventes (Gegužės 17-tąją), o Regina (35 m. architektė, Norvegija) teigė: jeigu čia gyvename, turime neneigti tos kultūros; mes linkę laisvalaikį praleisti norvegiškai (...) vaikų auklėjimas mūsų daugiau norvegiškas negu lietuviškas; Matau tame didelius skirtumus ir norvegiškai man yra priimtinau. Gintaras pasakojo: Per Velykas mes dažniausiai norvegiškai – važiuojam į kalnus. Erika (28 m. vadybininkė, Ispanija) taip pat tvirtino *norinti susiliesti, gyventi taip, kaip jie [ispanai] gyvena. (...) Visuomenėj aš kažkaip pakankamai stengiuosi būti kaip ispanė, nes... nu taip yra paprasčiau.**

Kitas šių imigrantų tapatybės darybos procesą nukreipiantis ir išteklių pasirinkimą sąlygojantis dėmuo – tai profesinės veiklos, dažnai ir privačių (šeimoms ir artimų draugų) santykių erdvės daugiaetniam kontekste. Pavyzdžiui, Lina (29 m. buhalterė, Airija) dirba tarptautinėje kompanijoje, tarp jos kolegų yra imigrantų, kilusių iš *Madagaskaro, iš Pietų Afrikos, bosas iš Anglijos, daug italų, prancūzų, keli lenkai, vokiečiai. Ir būna kartais – susėdi prie stalo ir kalbi keturiom kalbom. Labai labai gera. Lina pasakojo: daugiausia bendrauju su airiais, latviais, rusais, o bendrauti su lietuviais vien dėl to, kad jie lietuviai, tokio noro niekada nebuvo. Jos gyvenimo draugas – taip pat ne lietuvis, o geriausia draugė – rusų kilmės lietuvė. Analogiška yra ir jau cituotos Erikos situacija.*

Daugiaetniškumą, kaip profesinės aplinkos kontekstą, šie imigrantai

suvokia kaip kasdienybę, rutiną, duotybę. Daugiaetniniame kontekste profesinių santykių erdvė etniškumo (kaip tarpusavio santykius struktūruojančio elemento) nelaiko reikšmingu, panaikina jo reprezentavimo būtinybę, svarbus tampa profesinis statusas: „identitetų paletė visuomet surikiuojama aktualiai, situaciškai ir istoriškai kontekstualiai“, ir jie turi būti vertinami tik tame kontekste (Čiubrinskas, 2008: 19). Pačios Erikos žodžiais, *galbūt identiteto išsaugojimo problema kyla tiems, kurie gyvena tik tarp ispanų. Jeigu tu atvažiuoji čionai ir tu bendrauji su ispanais, tai galbūt tada tavo identitetas arba jįsai dingsta, arba... arba tau jau reikia jį labiau palaikyt, bet kadangi čia aplinkui visi žmonės, kurie visokių tautybių, tai kai matai, kad jįsai tas, anas kitas, o aš anas, o čia tas ispanas, tai kažkaip tu žiūri į tai, kad tu esi vienas iš kažkokių kitų tautybių. Nežinau, aš nesijaučiu, kad išsiskirčiau iš kitų tuo, kad esu lietuvis.*

Tautinio / etninio identiteto *vartojimą*, jo pavertimą galios arba įgalinimo priemone padaro nelabai reikšmingus ir cituotų imigrantų sėkminga ekonominė, socialinė ir kultūrinė inkorporacija, dėl kurios labai sumažėja situacijų, kuriose susiduria skirtingos galios ar kyla neapibrėžtumų ir kurios aktualizuoja, *pažadina* etninį identitetą. Tai pastebi ir patys imigrantai. Pavyzdžiui, Erikos (28 m. vadybininkė, Ispanija) nuomone, *jeigu sekasi, žmogus patenkintas, jis gali atsisakyti visko, kas jį sieja su Lietuva, jam Lietuva, palyginus, tarkim, su Londonu, yra kaimų kaimas. Bet jeigu nėra labai gerai, tada pradeda galvot – kaip čia Lietuva, o kaip tenai gerai, aš čia vat pabūsiu, atkentėsiu ir tada jau grįšiu, ir viskas bus gerai.*

Priklausymo vietinei bendruomenei (*buvimo savu ar mes*) jausmą šie imigrantai traktuoja laisvai, juo manipuliuoja, priklausomai nuo konteksto, situacijos, nesiedami savęs su kokia nors viena bendruomene. Pavyzdžiui, į klausimą *Kalbėdami apie norvegus sakote „jie“ ar „mes“?* Gintaras (42 m. gydytojas, Norvegija) atsakė: *žiūrint su kuo šneku, aišku, jeigu aš šneku su norvegiais, nesakau „jie“. Jeigu aš norvegų aplinkoje, tai yra „mes“. Aš nelabai skirstau – lietuviai, norvegai.*

Šie imigrantai jau neabejoja, kad jų namai ten, kur jie gyvena: *bet tai namai ten, kur batai [juokiasi], išverskim į lietuvių kalbą, priderinkim... tai kur, taip sakant, kur tu gyveni, kur tu viską turi, kur tavo darbas, kur tavo draugai, kur tavo daiktai, vėlgi ten tau ir namai, nes jeigu tu čia nelaikyysi namais, tai bus labai sunku (Erika).*

Kitas šių imigrantų tautinės tapatybės darybos strategijas apibūdinantis dėmuo yra internalizuota tautinės tapatybės, kaip įgimto, iš kartos į kartą perduodamo bruožo, samprata. Lietuviškumas kaip etninė tapatybė nekvėstionuojamas: pavyzdžiui, Gintaro požiūriu, jis visada išliks lietuvis, nes *yra lietuvis*. Jam jo lietuviškumas – tai *ties pavardė, ties mąstymas, ties temperamentas, ties tėvai*. Erikos teigimu, nors ji tapo kosmopolitiškesnė, tai *nepakeičia savo tautos suvokimo*.

Šių imigrantų tautinės tapatybės darybos būdus ir akulturacijos

strategijas (itin atvirai perimant atvykimo šalies visuomenės kultūrinius modelius ir tradicijas) iš dalies galima būtų paaiškinti Pninos Werbner (1999) aprašytais imigrantų transnacionalų ir kosmopolitų tipais. Nors pastarojo tipo įvardijimas kaip *kosmopolitinio* yra diskutuotinas, tačiau metodologiškai P. Werbner aptarti imigrantų sąveikos su atvykimo šalies visuomene būdai ir kriterijai, pagal kuriuos jie išskiriami, yra gana originalūs. Transnacionalai, anot P. Werbner (1999: 19), nors ir juda tarp kelių visuomenių, atvykimo šalies visuomenėje susikuria kapsulės tipo, t. y. uždara, nuo aplinkos at(si)ribojantį (angl. *encapsulated*), pasaulį. Priešingai nei transnacionalizmas, *kosmopolitinis* sąveikos su skirtingomis kultūrinėmis patirtimis būdas *kitoniškumo / kitų* atžvilgiu deklaruoja ir skatina atvirumą ir imlumą. Jis remiasi giliu tarpkultūriniu pažinimu, ir juo dažniausiai pasižymi labai išsilavinę, aukštą socialinę padėtį užimantys imigrantai. Kita vertus, nors, P. Werbner teigimu (ibid), *kosmopolitai* gali atvirai ir intensyviai sąveikauti su įvairių etninių grupių atstovais, kai reikia, jie sureiškina nacionalinę ar etninę skirtį ir pažymi priklausą skirtingoms nacijoms ar etninėms grupėms. Jiems būti atviriems *kitoniškumui* ne visuomet reiškia šiuos skirtumus ignoruoti ir pastarųjų nenaudoti kaip socialinio instrumento ar socialinės tapatybės darybos išteklių. Galiausiai, skirtingi sąveikų su įvairiomis kultūrinėmis praktikomis modeliai lemia ir skirtingas identiteto praktikas. Transnacionalizmas (arba tam tikra jo forma), galintis iliustruoti esencialistines ar nacionalistines identiteto politikas, turėtų būti suprantamas kaip santykinai fiksuotas, stabilus identiteto tipas, palyginti su daug lankstesniu, *kosmopolitiniam* tipui atstovaujančiu identitetu (Armbruster, 2002: 19).

Apskritai informantų naratyvai atskleidžia, jog kad ir kokia sėkminga būtų jų inkorporacijos strategija ir individualiai suvokiamas bei apibūdinamas *buvimo savu* naujoje visuomenėje jausmas, ši strategija nesuteikia bendros (su vietine bendruomene) tautinės tapatybės. Šis faktas tik patvirtina L. R. Chavezo (1994: 56) tyrimais grindžiamą prielaidą, jog *būti visuomenės dalimi ir tapatintis su ja sudarančia bendruomene per tautiškumą neretam imigrantui yra skirtingi dalykai*. Todėl neatsitiktinai praktikuojamas lietuviškumas. Galima išskirti du pagrindinius lietuviškumo praktikavimo būdus.

Pirmasis toks būdas yra vartoti lietuvių kalbą ir jos mokyti vaikus. Dažniausiai to imamasi tik nedideliame šeimos, draugų ar formalios lietuvių bendruomenės rate. Pastaroji naudojama kaip terpė, aplinka, kurioje, pasitelkiant kalbą ir proginę tradicijų atkartojimą, reprezentuojamas lietuviškumas. Dažnai bendruomenės kuriama aplinka – erdvė, kur kalbama lietuviškai – naudojama dėl vaikų. Pavyzdžiui, Gintaras pasakojo: *mes kaip šeima stengiamės palaikyti santykius tiek su lietuviiais, tiek ir su norvegais. Ir mes stengiamės, kad ir vaikai šnekėtų lygiai gerai ir lietuviškai, ir norvegiškai. Ir, aišku, tam reikia sudaryti lietuvišką aplinką. Tai yra daugelio čia [bendruomenėje – J. K.] esančių noras; Žmonės su šeimom galvoja apie vaikus, jaunimas – apie tarpusavio pasilinksminimą.*

Antrąjį lietuviškumo praktikavimo būdą iliustruoja Erikos istorija. Jos atvejį, vertinant jį kaip bendrais bruožais atsikartojantį ir todėl tipinį, suponuoja išvada, jog daugiaetniame kontekste profesinė ir privačių santykių aplinka, nelaikanti reikšmingu etniškumo ir sureikšminanti kitus, visų pirma, profesinius statusus, susiaurina lietuviškumo praktikavimo veiklų spektrą iki minimumo – apsiribojama tuo, kad lietuvių kalba retkarčiais vartojama privačioje aplinkoje ar lietuviškumo praktikavimas paverčiamas laisvalaikio užsiėmimu arba net, tam tikra prasme, marginalia veikla. Erika pasakojo, jog kartais *pasiūlgsta lietuviško žodžio, lietuviškos raidės*, kartais norinti *išsiskirti iš kitų (...): galbūt tu nori kažko tai, nežinau, lietuviško, kaip pasakyt, vėliauą pasikabint ar kad ir turėti kažkokią knygą tai lietuvišką namuose, arba, nu nežinau, atvirutę ten turėt iš Lietuvos...* Kartais, norėdama išsiskirti, Erika *praktikuoja* lietuviškumą, su drauge lietuve bendraudama lietuviškai, arba naudoja lietuviškas frazes, kalbėdamasi su gyvenimo draugu vengru. Kitais žodžiais tariant, lietuviškumas *prisimenamas* kaip galbūt lengviau, tobuliau įvaldytas dalykas (pvz., kalba) arba kaip žaidimas – priemonė išsiskirti.

Kalbant apie šią strategiją apskritai, lietuviškumo praktikavimą (apsiribojant lietuvių kalbos vartojimu ir kelių tradicinių švenčių šventimu) belieka apibūdinti kaip privačios erdvės, laisvalaikio užsiėmimą arba net atsitiktinę, *proginę* veiklą, o etniškumą – kaip itin retai viešojoje erdvėje *naudojamą* tapatybę ar socialinį instrumentą.

Emocinio saistymosi su kilmės kraštu strategija

Skiriamasis šios lietuvių imigrantų naudojamos etninės tapatybės strategijos bruožas – etninės tapatybės daryba, kaip pagrindinį išteklių naudojant simbolinį ir emocinį saistymąsi su kilmės visuomene. Kitaip negu anksčiau apibūdintos strategijos, pastarosios kontekstas yra gana aktyvus imigrantų saistymasis ir su kilmės, ir su atvykimo šalies visuomene, arba, kitais žodžiais tariant, transnacionalizmu, jį suprantant plačiąja prasme – kaip išreiškiamą ne tik per organizuotas veiklas, bet ir kasdienes individų praktikas bei sąveikas (Vertovec, 2003).

Transnacionalus imigrantų susisaistymas su nauja visuomene yra gautinai intensyvus ir sėkmingas: jie turi pastovų darbą, dažnas jau įsigijęs ar planuoja artimiausiu metu įsigyti nekilnojamojo turto, beveik visi turi susiformavusį bendravimo ratą. Tačiau šių imigrantų, palyginti su aprašytais prieš tai, akulturacijos procesas yra komplikuočiau, turint galvoje vertybių ir tradicijų internalizavimo lygmenį. Dažniausiai savo požiūrį ir santykį su naujos šalies tradicijomis jie apibūdina, pasitelkdami sąvoką *sve-timas: Viskas, visos tradicijos, viskas yra svetima, ir ar ten eisi į vestuves, ar ten eisi į gimtadienį – nu viskas ne taip kaip pas mus, Lietuvoj, viskas atvirkščiai. Ne tai, kad atvirkščiai, bet skirtingai* (Stasys, 40 m. vairuotojas, Norvegija). Ilonos

(35 m. kirpėja, Norvegija) nuomone, *tokie dalykai – tradicijos, perimami su pienu. (...) nesu čia savo, nes neturiu patirties iš anksčiau, aš nesu su mamos pienu siurbus tos norvegiškos tradicijos, tų norvegiškų dainelių.*

Šią situaciją galima paaiškinti įvairiais teoriniais požiūriais. Tačiau, manytume, siekiant suprasti imigrantų santykį su naująja ir kilmės visuomenėmis, itin svarbu atsižvelgti į tai, kad imigrantų *atsineštos* socialinio pasaulio suvokimo ir interpretavimo kategorijos arba mąstymo ir elgesio stereotipai (pvz., *habitus*, kalbant Pierre'o Bourdieu terminais), vyraujantys jų *prigimtinės* kultūros modeliai bei idėjos konstruoja tam tikrą prizmę, per kurią imigrantai patiria ir vertina gyvenimą naujoje šalyje. Būtent akultūruojantis yra determinuojamas būdas, kuriuo imigrantas užima tam tikrą poziciją specifinio socialinio lauko atžvilgiu (Thapan, 2005: 32). Šie stereotipai ir habitualizuoti elgesio modeliai, nors ir socialiai sukonstruoti tam tikrame specifiniame kontekste, tarpininkauja interpretuojant imigrantų patirtį ir naujoje visuomenėje: žmogus yra linkęs dar ilgai naudoti tuos pačius įrankius ir išteklius, taip pat suvokdamas jį supantį pasaulį net ir tuomet, kai pastarasis yra pasikeitęs (ibid).

Tokiu būdu internalizuota kultūrinių modelių (kaip stabilių, paveldėtų, apribotų etniškai / tautiškai, įpareigojančių moraliai ir susiejančių emociškai) samprata imigrantų inkorporaciją paverčia gana komplikuoju procesu, o akultūraciją apriboja kasdienės sąveikos apibrėžiančių normų pažinimu ir vartojimu.

Kita vertus, ryškus distancionavimasis per kultūrinius skirtumus yra būdas, kuriuo nuolat užaštrinamos *savo / svetimo* ribos, *aktyvinama, pažadinama* tautinė tapatybė. Toks savęs suvokimas kaip svetimo tuo pat metu skatina klausti ir ieškoti vietos ar bendruomenės, kurioje jaučiamasi *savo*: *svetimas čia jautiesi, žmogau, svetimas, nes asmeniškai man nepriimtini visi jų dalykai. Aš esu viduje, nežinau, aš jaučiuosi lietuvis – viskas, aš niekuom nesunorvegėjau* (Stasys). Šiuo atveju tautinė tapatybė, kaip tam tikras socialinio „igalinimo“ mechanizmas, naudojama kaip „savignyos ar pasitvirtinimo mechanizmas“ (Portes, 1999: 466), išreiškiantis atsiribojimą nuo naujoje šalyje dominuojančios nacionalinės tapatybės ir tuo pat metu savęs priskyrimą kitai tautinei bendruomenei; lietuviškumas pasitelkiamas kaip savęs įvardijimo ir priskyrimo priemonė.

Asmeninė pozicija, kai atsiribojama per tautinę / etninę tapatybę, galbūt yra viena iš priežasčių, skatinančių imigrantus būti transnacionalius arba išsaugoti ir palaikyti ryšius su kilmės visuomene (Portes, 1999). Remiantis plačiąja transnacionalizmo samprata, jo apraiškų šių imigrantų veiklose galima aptikti nemažai.

Pavyzdžiui, Stasio ryšiai su Lietuva gana intensyvūs: nors jis Norvegijoje nuomojasi butą ir ketina pirkti užmiesčio namą, namelį kalnuose, Lietuvoje jis taip pat turi butą, per visas šventes grįžta aplankyti giminių, į Norvegiją

vežasi lietuviško maisto. Taip pat jis per televiziją žiūri lietuviškas programas: 99 proc. užima lietuviškos televizijos žiūrėjimas, nes paprasčiausiai aš čia, bet jaučiuosi kaip Lietuvoj. Net žinau, koks oras dabar Lietuvoj. Nes pasivartai rytą kiekvieną kartą, įsijungi televizorių. Galiausiai Stasys teigia, kad jis ne tik nelaiko savęs savu Norvegijoje – jis nelaiko savęs imigrantu: Aš pasirinkau Norvegiją, nes yra toks netolimas užsienis, kad pusantros valandos – ir tu Lietuvoj, čia tau ne už Atlanto, kad labai toli kažkur. Emigrantu savęs nelaikau.

Imigrantų palaikomi ryšiai su kilmės kraštu leidžia kalbėti apie tai, jog kilmės šalies arba tautinės bendruomenės (bendruomenės, su kuria tapatinamasi per tautiškumą) griežtai neriboja geografinis lokalumas ir gyventi už politiškai nubrėžtų ribų imigrantams nereiškia nedalyvauti bendruomenės gyvenime (Chavez, 1994: 54). Tačiau, kaip rodo tyrimo duomenys, ne tiek fizinis sugrįžimas į Lietuvą, kiek simbolinis ir emocinis saistymasis bei dalyvavimas gali būti įvardijami kaip vieni svarbiausių lietuvių imigrantų tautinės tapatybės darybos elementų. Šį teiginį iliustruoja ir mūsų tyrime dalyvavusių informantų *namų* samprata.

Migracijos tyrimuose dažnai pabrėžiama, jog *namai* apima dvi svarbiausias dimensijas: aktualią gyvenimo patirties vietą ir metaforinę individo susisaistymo bei identifikacijos erdvę, arba „mitinę troškimų vietą“ (Brah, cit. iš Armbruster, 2002: 20). Avtar Brah teigimu, *namai* yra susiję su subjektyvia „priklausymo [angl. *inclusion*] arba atskyrimo patirtimi“, kuri veikia tiek asmeniniame, tiek politiniame lygmenyse (ibid), ir todėl *namai* – tai „vieta, kuriai individas jaučiasi priklausęs, kurioje jis saugus“ (Castles, Davidson, 2000).

Dauguma mūsų informantų nelaiko reikšminga ir atmeta *namų* kaip vietos, kurioje gyvenama, sampratą. *Namai* yra gimtinė, vieta, kuriai suteikiama itin didelė emocinė ir simbolinė reikšmė. Tai praeitis ir ryšys su ja, atmintis, kilmė ir jos tęstinumas: *namai tai yra Lietuva, tėvai, tikri namai ten, kur važiuoji Kalėdoms. (...) Namai ten, iš kur esu kilusi* (Liepa, 26 m. pardavėja, Ispanija).

Taigi, imigrantai saistosi, tapatinasi su kilmės kraštu, sugrįždami į gimtinę per emocinį ryšį, atsiminimus: *bet tu, žmogau, sapnuoji, sapnuoji namus, vat kažkokie tai vaizdai iškyla, tu kažką prisimeni, tiesiog tau virpena kažkur viduje. Apie Norvegiją aš to dar kol kas negaliu pasakyti* (Stasys). Toks įsivaizduojamas sugrįžimas naudojamas kaip savęs apibrėžimo, stabilumo, išaknijimo mechanizmas tam tikroje būsenoje, kai esama dvigubų susisaistymų ar neapsprendimo.

Apibendrinimai

Remiantis lauko tyrimo, atlikto 2007–2008 m. Airijoje, Anglijoje, Ispanijoje ir Norvegijoje, duomenimis, galima išskirti tris pagrindines lietuvių

imigrantų Airijoje, Anglijoje, Ispanijoje ir Norvegijoje tautinės tapatybės darybos strategijas.

Apibendrinant *etninės kultūrinės erdvės konstravimo strategija* pasižymi dviem, galima sakyti, svarbiausiomis ypatybėmis. Pirmoji – tai daugiaetniam kontekste egzistuojanti sociokultūrinė aplinka, sureikšminanti etninę tapatybę, skatinanti kiekvieną joje veikiančią individą būti *kažkuo* etnine prasme, priverčianti *turėti*, praktikuoti ir reprezentuoti savo etninę tapatybę. Tokioje aplinkoje lietuviškumas tampa būtina sąlyga gyventi naujoje visuomenėje. Lietuviškumas, suprantamas kaip įgimtas, iš kartos į kartą perduodamas bruožas, yra praktikuojamas kuriant *išteritorintą kultūrinę erdvę*. Antroji etninės kultūrinės erdvės konstravimo strategijos ypatybė yra tai, jog išteritorinta kultūrinė erdvė, atkurdamą kilmės šaliai būdingus kultūrinius socialinių sąveikų kodus, *legitimuodama* lietuvių kalbos vartojimą ne tik privačioje, bet ir viešojoje sferoje, ir vizualiniais simboliais apipavidalindama fizinę aplinką (pvz., lietuviškose parduotuvėse), tampa svarbiausiu lietuviškumo darybos ištekliumi, *aktyvina* lietuviškumą, išryškindama, pabrėždama *savo ir svetimo* ribas.

Antroji lietuvių imigrantų naudojama tapatybės darybos strategija – *imigrantų kultūrinis atvirumas*. Reikia pažymėti, kad yra keli imigrantų aplinkos dėmenys: pirma, viešoji erdvė, nors ir tolerantiška imigrantams, bet reprezentuojama daugumos kultūriniais modeliais; antra, individualios kultūrinės inkorporacijos nuostatos, leidžiančios perimti pagrindinius kultūrinius modelius ir jiems persipinti; trečia, neretai daugiaetnė privati ir intymi aplinka; ketvirta, sėkminga ekonominė ir socialinė inkorporacija. Šie dėmenys apibrėžia kontekstą, kuriame lietuviškumo raiška tarp kitų identitetų tampa arba užsiėmimu, kurio ribos – privati erdvė ir kalbos vartojimas, arba *progrine* veikla (pvz., Joninių ar Užgavėnių šventės), arba marginalizuota, atsitiktinė, nuo nuotaikos priklausanti veikla.

Emocinio saistymosi su kilmės kraštu strategijos kontekstas – lietuvių imigrantų saistymasis su abiem – kilmės ir atvykimo šalies – visuomenėmis. Dėl tokių dvigubų susisaistymų iš esmės kyla neapibrėžtumas mėginant save priskirti kokiam nors erdvei, *įvietinti*, todėl visų pirma šios strategijos požymis yra aiškus lietuviškumo, kaip tautinės tapatybės, socialinio instrumento, padedančio *įbendruomeninti*, priskirti save, atrasti *savo vietą*, vartojimas. Emocinis, simbolinis saistymasis ir įsivaizduojami bei tikri sugrįžinėjimai (į tėvynę) yra naudojami kaip pagrindinis etninės tapatybės darybos išteklius.

Literatūra

Al-Ali, N. (2002). Trans - or A-National? Bosnian Refugees in the UK and the Netherlands // Al-Ali, N., Koser, K. (eds.). *New Approaches to Migration?*

- Transnational Communities and the Transformation of Home*: 96–117. London, New York: Routledge.
- Ahmed, N. (2005). Women in Between: The Case of Bangladeshi Women Living in London // Thapan, M. (ed.). *Transnational Migration and the Politics of Identity*: 99–129. New Delhi/Thousand Oaks/London: Sage Publications.
- Appadurai, A. (2003). Sovereignty without Territoriality: Notes for a Postnational Geography // Low, S. M., Lawrence-Zuniga, D. (eds.). *The Anthropology of Space and Place: Locating Culture*: 336–349. Blackwell Publishing.
- Armbruster, H. (2002). Homes in Crisis. Syrian Orthodox Christians in Turkey and Germany // Al-Ali, N., Koser, K. (eds.). *New Approaches to Migration? Transnational Communities and the Transformation of Home*: 17–33. London, New York: Routledge.
- Castles, S., Davidson, A. (2000). *Citizenship and Migration: Globalization and the Politics of Belonging*. Macmillan Press.
- Chavez, L. R. (1994). The Power of the Imagined Community: The Settlement of Undocumented Mexicans and Central Americans in the United States // *American Anthropologist, New Series*, 96 (1): 52–73.
- Čiubrinskas, V. (2009a). Diasporas Coming Home: Identity and Uncertainty of Transnational Returnees in Postcommunist Lithuania // Kurti, L., Skalnik, P. (eds.). *Postsocialist Europe. Perspectives from Home*: 95–117. London: Berhahn.
- Čiubrinskas, V. (2009b). Transatlantic Migration vis-a-vis Politics of Identity: Two Ways of Lithuanian-ness in the US // *Filosofija. Sociologija*, (20) 2: 85–95.
- Čiubrinskas, V. (2008). Tautinis identitetas yrančių ryšių pasaulyje: lietuviškumo trajektorijos // Čiubrinskas, V., Kuznecovienė, J. (sud.). *Lietuviškojo identiteto trajektorijos*: p. 7–25. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla.
- Glick Schiller, N., Basch, L., Blanc Szanton, C. (1995). From Immigrant to Transmigrant: Theorizing Transnational Migration // *Anthropological Quarterly*, 68 (1): 48–63.
- Hall, K. D. (2004). The Ethnography of Imagined Communities: The Cultural Production of Sikh Ethnicity in Britain // *Annals, AAPSS*, 595: 112.
- Kuznecovienė, J. (2009). Lietuvių imigrantų Norvegijoje, Anglijoje ir Ispanijoje įsitraukimo strategijos: nuo konformizmo iki navigacijos // *Filosofija. Sociologija*, (20) 2: 96–103.
- Liubinienė, N. (2009). *Migrantai iš Lietuvos Šiaurės Airijoje: „savos erdvės“ konstravimas*: daktaro disertacija. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.
- Paerregaard, K. (2002). Business as Usual. Livelihood Strategies and Migration Practice in the Peruvian Diaspora // Sorensen, N. N., Olwig, K. F. (eds.). *Work and Migration. Life and Livelihoods in a Globalizing World*: 126–144. London, New York: Routledge.
- Portes, A. (1999). Conclusion: Towards a New World – the Origins and Effects of Transnational Activities // *Ethnic and Racial Studies*, 22 (2): 463–475.
- Tamagno, K. (2002). “You Must Win Their Affection...”: Migrant’s Social and Cultural Practices between Peru and Italy // Sorensen, N. N., Olwig, K. F. (eds.). *Work and Migration. Life and Livelihoods in a Globalizing World*: 106–125. London, New York: Routledge.

- Thapan, M. (2005). Introduction „Making Incomplete“: Identity, Women and the State // Thapan, M. (eds.). *Transnational Migration and the Politics of Identity*: 21–62. New Delhi, Thousand Oaks, London: Sage Publications.
- Thomas-Hope, E. (2002). Transnational Livelihoods and Identities in Return Migration to Caribbean. The Case of Skilled Returnees to Jamaica // Sorensen, N. N., Olwig, K. F. (eds.). *Work and Migration. Life and Livelihoods in a Globalizing World*: 187–201. London, New York: Routledge.
- Vertovec, S. (2001). Transnationalism and Identity // *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 27 (4): 573–582.
- Vertovec, S. (2003). Migration and Other Modes of Transnationalism: Towards Conceptual Cross-Fertilization // *International Migration Review*, 37 (Fall): 641–665.
- Waldinger, R. (2008). Between „Here“ and „There“: Immigrant Cross-Border Activities and Loyalties // *International Migration Review*, 42 (1, Spring): 3–29.
- Werbner, P. (1999). Global Pathways. Working Class Cosmopolitans and the Creation of Transnational Ethnic Worlds // *Social Anthropology*, 7 (1): 17–35.

ETNINIŲ INSTITUCIJŲ VAIDMUO SOCIALINIAME IMIGRANTŲ GYVENIME: LIETUVIAI NIUJORKE

Ieva Kripienė

Migraciniai procesai yra nenaujas reiškinys, tačiau kiekvienu istoriniu laikotarpiu į juos galima pažvelgti naujai, pabandyti atrasti naujų nagrinėtinų ir aktualių aspektų. Šiandieninė žmonių migracija leidžia kalbėti apie tai, kad nyksta valstybių sienos ir kad pasaulis virsta tiesiog *globaliu kaimu*. Kaip pažymi Ullrichas Kockelis, „šiam drąsiame pasaulyje, kur laisvai juda kapitalas, prekės ir informacija, žmonės ribas padarė akytas, pralaidžias, todėl padidėjo mobilumas ir tų ribų erozija ar bent jau identitetų, bendruomenių ir tautų transformacija“ (Kockel, 2002: 136). Nigelis Rapportas ir Andrew Dawsonas, perfrazuodami antropologą Marcą Augé, pritaria U. Kockeliui, sakydami, kad globaliame pasaulyje nebėra visiškai atskirtos erdvės, kaip nėra ir visiškai *kitoniškos* vietos, todėl „žmonės visada yra ir niekada nėra namuose“ (Rapport, Dawson, 1998: 6). O Nina Glick Schiller pabrėžia, kad „migrantai nėra tiesiog keliautojai, nes įsitvirtina svetimoje šalyje, palaiko daugiakrypčius ryšius su namais“ (Glick Schiller, Basch, Blanc Szanton, 1995: 57).

Antropologinių diskusijų apie tarptautinę migraciją centre dažniausiai būna indivydu poreikis keisti gyvenamąją vietą, nevengiant migruoti tiek į kitas valstybes, tiek į kitus žemynus. Kai kuriais atvejais gyvenamoji vieta keičiama vieną kartą, stabiliai įsitvirtinant, net asimiliuojantis, kai kada keičiama daugybę kartų, o kartais grįžtama į anksčiau gyventas vietas. Nieko nebestebina tai, kad žmonės prisiriša prie kelių gyvenamųjų vietų ar neprisiriša nė prie vienos vietovės¹.

Šiame straipsnyje dėmesys sutelkiamas į atvykimo šalies, kaip tas pačias etnines šaknis turinčių migrantų lokalizavimosi erdvės, tyrimus, kurių metu gilinamasi į emigrantų veiklą įvairovę, socialinių tinklų (ne)kūrimą, institucijų, kuriose pasitikrinamas, stiprinamas ar galbūt slopinamas meilės tėvynei jausmas, analizę. Naujoje vietoje *išjudėję* asmenys yra linke socializuotis su panašias etnines šaknis turinčiais asmenimis, nors neretai tautiečių kaimynystės vengiama. Imigrantų iš Lietuvos ir jų palikuonių įsivietinimo

¹ Plačiau apie politinių migrantų *namų* sampratą žr. Akstinavičiūtė, 2006; apie šiandieninių migrantų *savos erdvės* konstravimą žr. Liubinienė, 2009.

svetimoje šalyje niuansus yra analizavę Vytis Čiubrinskas (2005, 2008), atlikęs tyrimus Čikagoje, Teksase, Neringa Liubiniene (2009), atlikusi antropologinį lauko tyrimą Šiaurės Airijoje, Daiva Kuzmickaitė (2004) – Čikagoje. Su tautiečiais dažnai užmezgami ryšiai etninėse institucijose, susijusiose su parapija, kuri, pasak V. Čiubrinsko, yra akivaizdžiausias visą etninį lietuvių gyvenimą JAV aprėpiantis ir prieglobstį suteikiantis socialinis tinklas (2005: 47), kitomis organizacijomis, tokiomis kaip lietuviška mokykla, taip pat su oficialia JAV Lietuvių bendruomene ir naujomis viešojo bendravimo iniciatyvomis (pramoginės veiklos, etniniai klubai), kurias sukūrė tiek pirmoji ekonominė emigracinė banga (*grynoriai*), tiek politiniai migrantai (*dipukai*), tiek dabartiniai – trečiosios bangos (*trečiabangiai*) imigrantai iš Lietuvos.

Mūsų atliko lauko tyrimo metu² paaiškėjo, kad etninės organizacijos Niujorke nėra uždaros ir egzistuoja ne vien dėl išgrynintų ir nusistovėjusių formalių veiklų. Asmenų, nevengiančių leisti laiką įvairiose organizacijose, dalyvavimas jose yra susijęs su pažintiniais, ryšių palaikymo ir asmeninio *lietuviškumo* pasitikrinimo tikslais, tad daugeliu atveju, kai nekalbama apie specifines, specializuotas veiklas ir paslaugas teikiančias organizacijas, šio termino atsisakyta ir pasirinktas platesnis – institucijų terminas.

Šiame straipsnyje siekiama analizuoti, kokius vaidmenis imigrantų iš Lietuvos Niujorke socialiniame gyvenime atlieka etninės institucijos, kuriose praktikuojamos religinės, edukacinės, kultūrinės, sportinės veiklos, kiek jos svarbios ir nepakeičiamos, kaip jų vaidmuo kinta?

Straipsnyje pateikiamiems empiriniams duomenims rinkti buvo pasiūlyti stebėjimo ir dalyvaujantį stebėjimo metodai. Jie buvo intensyviai taikomi kiekvieną dieną tiek organizacijose, turinčiose aiškią struktūrą, oficialiai deklaruojamus tikslus ir veiklos principus, tiek neformalioje aplinkoje, kur rinkosi praleisti laisvalaikį ar dirbo imigrantai iš Lietuvos. Galima paminėti Maironio lituanistinę mokyklą Niujorke, Aleksandros Kazickienės lituanistinę mokyklą Riverheade, Viešpaties Atsimainymo parapijos ir Apreiškimo parapijos bažnyčias, Religinės šalpos organizaciją, JAV Lietuvių bendruomenės, Niujorko apygardos, 4-ių apylinkių tarybų susirinkimus, LR Generalinį Konsulatą Niujorke, krepšinio komandos treniruočių salę, Lietuvos skverą (angl. *Lithuania Square*), taip pat gausybę barų, kavinių, restoranų, parkų, pirtčių ir keletą privačių namų. Intensyviai ir nuolat lankydamosi informantų būrimosi vietose, gyvendama tarp informantų, tyrėja galėjo tapti *sava*, įgyti pasitikėjimą ir stebėti informantų elgesį, veiksmus neformaliose, jiems įprastose situacijose. Aprašytus metodus papildė ir

² Lauko tyrimas buvo atliekamas dalyvaujant VDU Socialinės antropologijos centro ir Sociolinių tyrimų instituto 2007–2009 m. vykdytame, Lietuvos mokslo ir studijų fondo finansuotame projekte „Lietuvių tautinės tapatybės išsaugojimas europėizacijos ir globalizacijos sąlygomis: lietuviškumo raiška ir nacionalinės Airijos, Anglijos, Ispanijos, JAV ir Norvegijos tapatybių politikos“.

vertingos informacijos suteikė nestruktūruoti atvirų gairių ir pusiau struktūruotas (imamas užduodant atvirus klausimus) kokybinis interviu.

Etinių institucijų ribų imigrantų gyvenime klausimas

Viena iš galimybių kalbėti apie emigravusių žmonių grupes, jų veiklos erdves ir drauge dar kartą pabrėžti migrantų saistymosi būdus – kalbėti apie organizacijas ir institucijas, kuriose plėtojamos tam tikros etninės veiklos, susiburia tam tikrų bendrų dalykų, panašių tikslų turintys žmonės. Todėl lauko tyrimo NiuJORKE atveju svarbu paanalizuoti šiame mieste esančių institucijų, kuriose vienaip ar kitaip veikia ar susitinka lietuviai, lietuvių kilmės asmenys, tikslus ir pobūdį.

Taikli yra Toro Herneso mintis, kad bet kuri organizacija vystosi formuojantis riboms, atskiriančioms vienas grupes nuo kitų, vienas veiklas nuo kitų. Tad „dėmesys sutelkiamas ne į tai, kas vyksta organizacijoje, bet į jos ribas, kur pati organizacija yra kuriama ir reprodukuojama“ (Hernes, 2004: 10). Mary Douglas tam pritartų ir pridurtų, kad „visuomenės ribose ir nestruktūruotose erdvėse esama galios“ (Douglas, 1966: 114). Šiandieninės organizacijos yra dinamiškos, kompleksinės, tad vienareikšmiškai apčiuopti jų stabilias ribas sudėtinga. „Jei ribas įvardytume kaip žmonių sąmonės padarinius, o ne institucijų nulemtas reikšmes, tai ribos automatiškai tampa beformės, dviprasmiškos“ (Vermeulen, Govers, 1994: 69). T. Hernesas išskiria kelis šiuolaikinių organizacijų ribų požymius, į kuriuos privalu atsižvelgti siekiant suprasti, kokios vis dėlto yra organizacijos ribos, skiriančios joje dalyvaujančius individus nuo kitų organizacijų ir nuo išorinio pasaulio. Taigi, pagrindinis organizacijos veiklos klausimas yra ribų klausimas, suteikiantis galimybę aiškiai atsiriboti nuo *kitokių*, nepriklausančių organizacijai. Be to, ribos gali būti nuolat konstruojamos ir perkonstruojamos, dauguma jų „nėra statinės duotybės, o kaip tik nuolat kinta“ (Hernes, 2004: 10). Tai leistų kalbėti ir apie etninių institucijų reikšmės kaitą, reikšmingumo laipsnio kitimą, šalutinių vaidmenų atsiradimą. Anthony Giddensas patvirtintų, kad „ribos nėra nubrėžiamos visam gyvenimui, kaip įprastai suvokiama stabiliose sistemose. Ribos atsiranda ir yra reprodukuojamos sąveikaujant“ (Giddens, 1984).

Santykiai tarp socialinių organizacijų priklauso ne tik nuo ribų charakteristikų, bet ir nuo to, kokios yra organizacijų pozicijos viena kitos atžvilgiu: svarbus fizinis atstumas, kultūrinis skirtumas ir varžymasis dėl išteklių. Didžiausias socialinių grupių studijų trūkumas (kurį įvardija T. Hernesas, perfrazuodamas Fredriką Barthą) – tai šių grupių laikymas izoliuotais vietiniais, o ne sąveikaujančiomis esybėmis (Hernes, 2004: 11–12). Tad mūsų lauko tyrimo metu buvo stengtasi į lietuvių organizacijas NiuJORKE žvelgti

ne kaip į pavienius darinius, turinčius įtakos imigrantų iš Lietuvos Niujorke socialiniam gyvenimui, bet kaip į tarpusavyje susijusias erdves, ieškoti jų bendrumų, sąsajų ir pastebėti jų kaitą iliustruojančių pavyzdžių.

Lietuviškosios religinės veiklos parapijoje

Lietuvių bendruomenės JAV kūrimosi ir gyvavimo istorijoje parapija užima bene svarbiausią vietą, nes solidarizavo, teikė pagalbą, padėjo imigrantams iš Lietuvos ir Amerikos lietuviams išlaikyti savąjį identitetą ir nesiasimiliuoti Amerikos tautinėje įvairovėje. Davido Fainhauzo teigimu, „Amerikoje išeivių parapija dažnai veikia kaip pagrindas kitoms kultūrinėms ir socialinėms organizacijoms: chorui, teatrui, ansambliams, moterų klubams, maisto kooperatyvams, mokykloms, kartais net taupomosios kassos ir kredito asociacijoms. Parapija buvo tarsi bendruomenės židiny, traukė netgi tuos, kurių nedomino religija“ (Fainhauz, 1991: 34). Jam pritarė 66 metų informantė: (...) *kai mūsų dipukai atvažiavo, pirmiausia vieta buvo kur lietuviška parapija – sueikim, iš ten tuojau žinai visą kitą* (66 m. moteris).

Tyrimo metu surinkti duomenys patvirtina D. Fainhauzo nuomonę, kad parapiją galima laikyti bene pagrindine etnine institucija, kurios veikėjai ir erdvės inkorporuoja kitų aktyvių institucijų veikėjus ir jų veiklas. Per religines formalizuotas veiklas bendrakilmiai žmonės susiburia, bendrauja, užpirkdami šv. Mišias už mirusius gimines Lietuvoje, pažįstamus, padėjusius pradžioje, atvažiavus į Ameriką. Paprašyti padeda organizuoti religines apeigas, tokias kaip aukų rinkliava, Šv. Rašto skaitymas. Tyrimas parodė, kad dažniausiai lankantys šeštadieninę lietuvišką mokyklą paprastai sekmadienį į šv. Mišias nebeateina. Vis dėlto retas renginys praeina be pradžioje aukojamų šv. Mišių ar šventėje nedalyvaujant kunigui. Taigi, *lietuviškumas* siejamas su katalikybe, jos praktikavimu, vertybėmis. Ne veltui D. Kuzmickaitė teigia, kad „imigrantams besikuriant svetimoje naujojo krašto aplinkoje, kaimynystėje ar vietos etninėje bendruomenėje (parapijoje), religija tampa vienu svarbiausių faktorių jų gyvenime“ (Kuzmickaitė, 2004: 139); „(...) šiandien tiek tautiškumas, tiek religija etninėms grupėms tapo privilegija“ (ibid: 174).

Viena aiškiausiai apibrėžtų erdvių susipažinti – bažnyčia (parapija) kaip formali organizacija ir *kaoutės laikas* po šv. Mišių, kai susirenkama prie bendro stalo susipažinti, pabendrauti. Šiandieniniai imigrantai iš Lietuvos čia renkasi dėl to, kad jiems naudinga: pasikeičiama aktualia informacija (įsidarbinimo, mokesčių klausimais), ieškoma potencialių draugų ar tiesiog *naujų veidų*. Pasak V. Čiubrinsko, „etniškumas gali būti ir prieglobstis, ir pagalbinė priemonė. Ši strategija itin svarbi kiekvienai išeivių kategorijai; ypač ji tinkama pirmajai atvykėlių kartai. Jai teko verstis temokant tik savo

tarmę bei tėvynėje įprasta gyvensena. Jai teko reikalauti paramos iš tai pačiai etninei grupei priklausančių jau įsikūrusių žmonių“ (Čiubrinskas, 2005: 46). Bažnyčia (parapija) yra ir patogi vieta susitikti su kitais lietuviais, kurie jau tapę labai gerais bičiuliais – nereikia specialiai planuoti susitikimo laiko ir vietos. Parapijoje galima susitikti seniai matytus pažįstamus, įsitikinti, kad jiems vis dar viskas gerai, pasisveikinti, pažiūrėti, kas pasikeitę, ar tiesiog prasmingai praleisti laiką. Didžiųjų katalikiškų švenčių metu tikintys žmonės apsilanko parapijos bažnyčioje, dalyvauja šv. Mišiose, nors dalis šiomis progomis apsilankančiųjų bažnyčioje ateina skatinami iš Lietuvos atsivežtos tradicijos.

Ne švenčių sekmadieniais bažnyčioje įprastai renkasi vyresnio amžiaus žmonės. Norėtusi pacituoti vieną *trečiabangę*: (...) *bet čia vieni seniai renkasi. Gaila, kad po 10 metų, kai išmirs dipukai, nieko čia nebeliks ir bus taip pat kaip su Aušros vartais*³ (37 m. moteris). Vis dėlto ateina ir jaunimo, neseniai iš Lietuvos atvykusių imigrantų, kurie su tautiečiais siekia pažintinių tikslų, savirealizacijos.

Lituanistinės mokyklos Niujorke vaidmuo imigrantų iš Lietuvos gyvenime

Lituanistines (šeštadienines) mokyklas Niujorke dėl jas lankančiųjų veiklų galima vadinti formalizuotomis edukacinėmis organizacijomis, bet drauge jos – pagrindinis traukos centras lietuviams, lietuvių kilmės asmenims, kurie yra suinteresuoti puoselėti lietuviškumą, *lietuviškai* leisti laisvalaikį. Mokant vaikus ir organizuojant renginius stengiamasi, kad vaikai nepamirštų ar susipažintų su protėvių kultūra, tradicijomis ir juos pamiltų, sužinotų apie lietuviškus simbolius, vertybes, nors aplinkinių požiūris į etnines mokyklas, jų siekiamus tikslus nebūtinai teigiamas. Vienoje iš lietuviškų organizacijų tyrėja turėjo progą pasikalbėti su sekretore, itališkas šaknis turinčia amerikiete, kuri piktokai kalbėjo:

(...) they are pain, just pain. They are stuck together, but why at the expense of this country? It is marvelous, that Greeks and Lithuanians teach their kids their own language, but in the first place should be English! (jie yra našta, tik našta. Jie sukibę tarpusavyje, bet kodėl šios šalies sąskaita? Nuostabu, kad graikai ir lietuviai moko vaikus savų kalbų, bet pirmoje vietoje turėtų mokyti anglų kalbą!).

Mokyklų kolektyvai organizuoja šventes, mini įvairias žymias datas, žymių žmonių jubiliejus, rengia programas. Į didesnes šventes daugiausia

³ Čia minima Aušros Vartų parapijos bažnyčia, dėl kurios, kaip JAV lietuvių bendruomenės nuosavybės, išsaugojimo buvo kovojama tiek Amerikos civiliniame, tiek Romos bažnytiniame teismuose.

renkasi vyresniosios kartos politiniai migrantai ir vaikų, dalyvaujančių rengiamoje programoje, tėvai. Pagrindinės šventės, kurios švenčiamos tiek papirijoje ar mokykloje, tiek už jų ribų, yra šios: Vasario 16-oji, Kovo 11-oji⁴, Amerikos Nepriklausomybės diena, Užgavėnės, Joninės, Žolinė, *Memorial Day*, *Labor Day*, Mindaugo Karūnavimo diena, minimas Dariaus ir Girėno skrydis per Atlantą, Balandžio 1-oji, Motinos diena, Tėvo diena, Kūčios, šv. Kalėdos, šv. Velykos. Vaikams organizuojamos išvykos, stovyklos, vasaros palydėtuvės, cepelinų *baliai*.

Šeštadieniais vaikams mokantis, tėvai, jų laukdami, bendrauja, planuoja renginius, kalbasi kasdieniškais klausimais, dalijasi patarimais dėl darbo, laisvalaikio praleidimo, platina lietuviškus maisto produktus, gėrimus, spaudą. Mokykloje yra sudarytas grafikas, kuriame pažymėti visų tėvų įsipareigojimai palaikyti tvarką to šeštadienio pamokų metu, paruošti kavos. Vieno apsilankymo metu pakalbinus kelis tėvus virtuvėje, laukusius, kol užvirs vanduo kavos aparate, visi pasidžiaugė esą patenkinti, kad čia gali atvežti vaikus, nes šie susiranda *draugų lietuviukų*. O tėvai gali pabendrauti su savo draugais, nes į mokyklėlę vaikus leidžia bendraminčiai, tad ir pokalbiams temų yra. Keli kalbinti tėvai minėjo, kad, baigę lituanistinę mokyklą, vaikai turės sertifikatą, su kuriuo galės stoti į universitetus Lietuvoje (jei kada prireiktų), ten lankyti kursus ir susikalbėti su seneliais, dalyvauti šventėse ir taip plėsti akiratį. Vis dėlto Riverheado A. Kazickienės lituanistinės mokyklos mokytojai skundėsi, kad *per tiek metų nėra atidirbta sistema, kad duoti abiturientams įvertinimą, diplomą, kreditų* (dalyvaujančio stebėjimo duomenys).

Imigrantų iš Lietuvos vaikų sėkmingo prisitaikymo Niujorke procesas yra neišvengiamas: vaikai greitai išmoksta anglų kalbą, perima kultūrinius amerikietiškus įpročius, – nuo šeimos ne viskas priklauso. Lietuviška mokyklėlė, lietuvių kalbos ar kultūros mokymas šeimoje yra privatus jos reikalas, dažnai – moters prerogatyva.

Reikalas čia jau bus žmonos užsiėmimas toliau mokyt vaikiškų dainų lietuviškų ir taip toliau (36 m. vyras).

Nu bet vaikus tai būtina, būtina mokinsiu. Nes nu kaip – aš lietuvi, draugas lietuvis, tai vis tiek namuose gi lietuviškai šneki. Tai aš manau, aš tai tokia, vis tiek galvoju – aš pati norėčiau vaikus mokyt lietuviškai (26 m. moteris).

Tyrimo metu buvo daugybė atvejų, kai šeimoje kalbama lietuviškai, bet vaikai tarpusavyje ar su draugais, nors ir barami tėvų, vis tiek kalba

⁴ Tiesa, atsiranda tendencija Vasario 16-osios ir Kovo 11-osios šventes vadinti Nepriklausomybės šventėmis ir švęsti vieną dieną dėl dviejų priežasčių: po vienos greitai ateina kita, tad į abi šventes nesusirenka pakankamai žmonių bei nepakanka *talento ir jėgų* tokias panašias šventes padaryti įdomias ir skirtingas.

angliškai. Ir to, pasak informantų, nereikėtų slopinti, nes dėl ateities vaikams naudingiau kuo greičiau prisitaikyti Amerikos visuomenėje:

Nieko, adaptuotis tai, be abejo, reikės, nes vis tiek, jeigu nori pasiekti kažką, karjerą daryt ar kažką tai, tai turi būti visuomenės dalimi (26 m. moteris).

Šiaip ar taip, čia vis tiek žmogus turi adaptuotis, jis turi priimti čia esančią tvarką, pagal įstatymus (67 m. moteris).

Mentalitetas vis tiek bus amerikietiškas, daryk, ką nori (33 m. vyras ir 33 m. moteris).

Daug informantų mano, kad vaiko prisitaikymas Amerikoje neturėtų būti suprantamas kaip priešprieša lietuviškam auklėjimui. Siekiama, kad vaikai jaustųsi esą lietuviai, žinotų tėvų ir prosenelių praeitį, savo šaknis. Žinoma, nekvestionuojama tai, kad dėl praktinių sumetimų neišvengiamai yra naudinga pritaikyti amerikietiškoje aplinkoje. Daliai informantų imponuoja prieš kelis dešimtmečius taikytos *dipukų* strategijos – vaikus skatinti kalbėtis tik lietuviškai, pavyzdžiui, skiriant 5 centų baudą už kiekvieną šeimoje pavartotą anglišką žodį. Dar kiti turi savų veiksmingų metodų:

(...) vaikams reikia švelniai meilumą kalbai išsakyti ir išmokyti. Prievarta nieko nebus. Problema, kad penkias dienas į anglišką mokyklą eina. Aš savo mergaitei pasakiau, kad aš su ja angliškai nekalbėsiu (dalyvaujančio stebėjimo duomenys).

Beveik visi informantai mano, kad kiekvieną savaitgalį veždami vaikus į lituanistines mokyklas tėvai ir visa šeima labai aukojasi. Informantai, kurie dar neturi vaikų, teigia, kad vežtų vaikus į šeštadieninę mokyklą, jei šis sprendimas būtų racionaliai paaiškinamas, būtų patogu nuvažiuoti ir tai neužimtų savaitgalių.

Reikšminga dalis lietuvių Niujorke yra nusivylę lietuviška šeštadianine mokyklėle ir nelaiko jos prasminga. Pamokos trunka trumpai, jų nedaug (tik vieną kartą per savaitę), taigi, vaikas nelabai ką gali išmokti, juo labiau kad vaikai ir paaugliai tarpusavyje kalbasi angliškai:

Grynai, va, taip, va, bet man atrodo – čia tas mokymasis tai simbolinis toksai toji mokykloj. Ir vis tiek ten turbūt nėra skirta labai, kad ten pirmokai, antrokai, trečiokai, ketvirtokai, jeigu keli vaikai vienoj klasėj, keli kitoj, tai ten juos sujungia į vieną (28 m. moteris).

Neslepama, kad sportas – tiesus kelias į išsilavinimą, todėl vyresni neina į šeštadieninę mokyklą (dalyvaujančio stebėjimo duomenys). Kritikuojama ir organizuojamų švenčių forma:

(...) taip pat kaip ir Lietuvoje, nemoka lietuviai tokių švenčių organizuoti. Visi renginiai yra tik kančia vaikams, pažiūrėk į jų veidus, aš taip pat mokykloje

jausdavausi. Amerikiečių tai bent linksmos šventės būna (trečiabangė, pirmą kartą atėjusi pasižiūrėti lietuvių renginio).

Vis dėlto dauguma informantų neabejoja būtinybe mokytis lietuvių kalbos ir kultūros:

Nu tai va, ir lietuviškai gerai kalba, ir lankom, jau dabar jisai septyneri metai kaip lanko lietuvišką mokyklėlę Niujorke, gerai skaito, nu, rašo tai su klaidom. Nu, tai žinai, čia viskas, kaip aš sakau, viskas yra įgudimas. Reikia daug labai skaityt lietuviškai, tai... (67 m. moteris).

Būtina suteikti vaikui žinių apie jo tėvų šalį, nes Lietuvoje gyvena seneliai, giminės, kuriuos vasarą stengiamasi aplankyti:

Taip. Todėl, kad, nu, labai man keistai būna, kai susitinki kažkokį tai žmogų, kuris yra „I'm irish“ ir tipo, jo, aš penktos kartos airis esu, o kas yra Airijos sostinė? Aj, nežinau, žinai (juokiasi), „what a fuck“. Tai čia lygiai taip pat – „I'm Lithuanian“, mano „Grand Grand mother was from Lithuania“, žinai. „Good for you“, nu, kas, kur yra Lietuvos sostinė – nežino nieko (26 m. moteris).

Žmonės, kurie atveža vaikus į šeštadieninę mokyklą, *dipukai* taip nusako:

Supratlyoi ir vedę tai veda čia vaikus, o kiti – nesidomi (66 m. moteris).

Lituanistinės mokyklėlės istorijoje būta nemažai atvejų, kai amerikietis, vedęs lietuvę, pradeda lankyti šeštadieninę mokyklą, išmoksta lietuvių kalbą.

Taigi, lituanistinė mokykla Niujorke imigrantų iš Lietuvos gyvenime užima tokią pat svarbią vietą kaip ir parapija. Tiesa, mokyklų bendruomenėms būdingos kiek griežtesnės ribos – jai priklauso tik keletas nelietuviškas šaknis turinčių asmenų. Vis dėlto mokyklos vaidmuo patvirtina T. Herneso požiūrį, kad ribos yra dinamiškos, pritaikomos prie kintančių bendruomenės poreikių.

Oficialios JAV Lietuvių bendruomenės Niujorke reikšmė imigrantų gyvenime

Tiek formaliame JAV Lietuvių bendruomenės (LB) (savo veiklą grindžiančios dar 1949 metais pasirašytos *Lietuvių chartos* principais, skatinančiais, nepriklausomai nuo gyvenamosios vietos, neprarasti lietuviškumo ir jį perduoti savo vaikams) tinklalapyje⁵, tiek tyrimo metu girdėtuose pasisakymuose LB apylinkių susirinkimų metu, tiek interviu su *dipukais* metu

⁵ http://www.lithuanian-american.org/index_lt.php.

buvo pabrėžiami gražūs LB tikslai ir siekiai, pagal kuriuos LB turėtų būti skėtinė organizacija, suburianti kelių kartų motyvuotus lietuvius, lietuviškas šaknis turinčius žmones. V. Čiubrinsko teigimu, „Lietuvių bendruomenė – įsteigta ir palaikyta beveik tik dipukų pastangomis daugiausia dėl tautinės veiklos – savo mastu ir populiarumu galėtų būti lyginama su paprija“ (Čiubrinskas, 2005: 47).

Toj bendruomenėj buvo visokios organizacijos, ir dažniausiai tu priklausai ten, kur tau patiko. Tai aš visuomet, kai buvau labai jauna, aš priklausiau chorui, priklausiau dramos grupei, priklausiau sportui. Ir tos buvo mano pagrindinės sritys, kur man patiko, ir dirbom, ir ten jaunimas mum, mes važinėjom į visas kitas kolonijas, kur buvo lietuvių, sportavom drauge, turėjom turnyrus, ir mum buvo labai smagu (66 m. moteris).

Vis dėlto šiuo metu nėra taip gražu ir paprasta, kaip deklaruojama. Kai kurie imigrantai iš Lietuvos tvirtina, kad, nepaisant to, jog LB yra oficialiai užregistruota, jos kaip ir nėra, yra tik atskiri ratai pagal interesus, išsilavinimą (31 m. vyras). Manoma, kad lietuviai kiekvienas turi savo atskirą pasaulį, jų nevienija bendra idėja, visos jų pastangos sutelktos kurti tik materialinę gerovę. Čikagoje gyvenanti dipukė teigė, kad lietuviai yra uždari ir bijantys išeiti į JAV visuomenę – jie kaip fašistai, nes stengiasi išlaikyti tautos grynumą. Net ne nacionalistai, o fašistai (dalyvaujancio stebėjimo duomenys), pabrėždama, jog toks uždaras gyvenimas ir veikla yra nepateisinami. Kitas politinio emigranto sūnus randa ir kritiškų, ir lietuvių uždaramą pateisinančių argumentų:

Ne, ne, aš tikrai nemanau, kad turėtų užsidaryti lietuvių rate ir kad tas, kas nors, prieš daug metų, aš nenoriu gyventi tam gete, žinai, bet to geto nebėra, nors yra gerų priežasčių gyventi gete arba bent arti vienas kito, nes tada vienas padeda kitam. Aš vis tiek manau, kad yra kokias nors vertybės iš to (54 m. vyras).

Vis dėlto būtų galima pabrėžti, kad dažnai Lietuvių bendruomenė, kaip formali organizacija, yra painiojama su lietuvių bendruomene kaip tiesiog lietuviškas šaknis turinčių asmenų telkiniu, susiorganizavusiu galbūt tam tikroms veikloms, arba tiesiog gyvenančia viename regione ir jungiama bendros istorinės patirties. Tiesa, politinių emigrantų banga lietuvių bendruomenę suprato daug siauriau, nei ji suprantama šiuo metu:

(...) visi žmonės, kurie yra lietuvių kilmės, anksčiau buvo, kad turėjai būt lietuvis, negalėjai, jeigu tu buvai lietuviu sutuoktinis, tu nesiskaitai tada bendruomenės narys, turėjai būt grynai lietuvis, lietuvių tėvų ir taip toliau, tai visi buvome bendruomenė (66 m. moteris).

Formali Lietuvių bendruomenė JAV kai kuriems informantams asocijuojasi su nenatūraliu prievartiniu organizavimu, todėl su tuo nenorima

turėti nieko bendra. Kitiems LB yra archajinės normos, neatsiejamos nuo religijos, – nuo to norima bėgti ir kurti naują Lietuvos išėvijos modelį.

Mes jau beveik vietiniai, ne aktyvistai, ir mes jau kur kur, bet bendruomenės susirinkimuose nedalyvaujam (juokiasi), negi jie dar ten egzistuoja? – išsitarė du vyrai, iš vienos parapijos tyrėją nuvežę į kitą, kur vyko Niujorko apygardos Lietuvių bendruomenės susirinkimas. Jame buvo svarstomi įvairūs klausimai: LB Niujorko apygardos biudžetas, naujų narių pritraukimas, artėjančių švenčių organizavimas ir kt. Viena dīpukė sakė: turim 370 narių, bet daugumos taip niekad ir nematėm. Tad nutarta skelbimą apie LB susirinkimus ateityje dėti į rusų laikraštį. Jaunimas (trečiabangiai) iš šio Bendruomenės sprendimo šaiposi, bet dīpukai argumentavo: reikia gi kažkaip informuoti, o tai būna, kad žmogus 15 metų čia gyvena ir nežino, kad mes čia esam. Susidūrus skirtingoms imigrantų bangų atstovų nuomonėms, lemiamą žodį daugeliu klausimų taria vyresniosios kartos politiniai migrantai ir jų palikuonys.

Pateikiame *dīpvaikio*, kuris jau perkopęs šeštą dešimtį, išreikštą poziciją LB veiklos ir jos organizavimo atžvilgiu: *bendruomenėje baisiai sunku dirbti su tomis senomis moterimis, kai yra vėžys ar parkinsonas, tai labai sunku (dalyvaujančio stebėjimo duomenys). Vienos iš Niujorko apygardų apylinkių tarybos narių, dīpukės, paklausus, kodėl jų taryboje tiek nedaug narių, ši juokdamasi atsakė: ne kiekybėje esmė (dalyvaujančio stebėjimo duomenys). Vis dėlto po kelių pokalbių apie tai, kad trečiabangiai neprisijungia ir nėra suinteresuoti įsitraukti į LB veiklą, galima daryti išvadą, kad tiek dīpukai nenori įsileisti į savo ratą trečiabangių, nors deklaruoja turį gerų norų, tiek patys trečiabangiai to nesiekia, nors drauge teigia, kad dīpukai jų tiesiog nepriima.*

Imigrantų iš Lietuvos organizuoto laisvalaikio formos Niujorke

Niujorke veikiančias organizacijas, kuriose renkasi lietuviškas šaknis turintys asmenys, vis dar linkstama skirstyti tiek pagal ikūrėjų, tiek pagal pagrindinių lankytojų emigracinės bangos pavadinimą. Lauko tyrimo metu buvo jaučiama tendencija vienintele *trečiabangių* susidomėjimo ir laisvalaikio sritimi laikyti sportą, jį įvardijant kaip visus ekonominius imigrantus jungiančią veiklą. Nors *dīpukų* banga irgi nebuvo abejinga sportui, vis dėlto jų prioritetai dėl laiko ir motyvacijos būdavo akademinė, kultūrinė veikla ir tik trečioje vietoje – sportas. Tačiau negalima apibendrinti, kad sportas yra ne tokia vertinga lietuviška veikla (Niujorke veikia „Artojo“ ir „Atletų“ sporto klubai).

(...) aš važinėju iš Manheteno į Brukliną žaisti krepšinį ir dėl lietuviybės iš esmės, ne vien dėl krepšinio (juokiasi). Nu, žaisti krepšinį aš galiu tris kartus per savaitę

pas save, Harleme, bet kai nuvažiuoju pažaist su lietuviais, lietuviškai kalbi, lietuviškai keikiesi, lietuvišką alų geri, yra toks kažkoks tai, ir pamatai, kad yra fainų lietuvių. Skaitai „Lietuvos rytą“ ir, pasirodo, ten visi yra banditai ir galvos vieni kitiem pjaunasi. Nuvažiuoji į krepšį ir matai, kad ten ne kokie tai akademiškai, ne kokie ten fiziniai darbininkai, bet tokie, nu, ir priedo prie krepšinio dar yra papildomas malonumas su jais pabendrauti (31 m. vyras).

Klubas „Niujorkiečiai šalia mūsų“ dažnai laikomas alternatyva susitikimams parapijoje, o jo pagrindinė misija – organizuoti įvairius renginius, koncertus, parodas, diskusijas. Dauguma informantų mielai dalijosi išpūdziais apie šio klubo veiklas:

(...) renginiai vadinami „Niujorkiečiai šalia mūsų“, dažniausiai daugiau meninio pobūdžio renginiai kaip, tarkim, filmus kokius rodo ar dar ką. Va, čia paskutinis tai buvo aaaa paminėjimas mirties metinių Jurgos Ivanauskaitės, rodė ten filmą pagal jos romanus. Iniciatorius yra Gintarė Bukauskienė, nu, tai va, jiniai viena iš sielų yra (37 m. vyras).

Būtent šio vadinamojo lietuvių intelektualų klubo narių iniciatyva skautai kartu su Maironio lituanistinės mokyklos kolektyvu, palaikomi tyrimo metu pareigas ėjusio LR generalinio konsulo, Dariaus ir Girėno skrydžio 75-ųjų metinių paminėjimo proga tvarkė skverą prie Dariaus ir Girėno paminklo (angl. *Lithuanian Square*) Bruklne. Šis skveras gali būti laikomas viena iš viešųjų etninių erdvių, leidžiančių aplinkiniams, vietiniams gyventojams nuolat girdėti Lietuvos vardą.

Taigi, tyrimo metu pastebėta laisvalaikio formų įvairovė liudija, kad imigrantai iš Lietuvos Niujorke neužsidaro namų erdvėje ir kad skirtingų emigracinių bangų atstovai, įvairiai suprasdami *lietuviškumą* ir siekdami jį praktikuoti, kooperuojasi ir vienijasi. Susiburiama nebūtinai Lietuvių bendruomenėje, parapijoje ar mokykloje:

Tai mes, vat, lietuvių esam ratas, tai nežinau, kokių gal 15 žmonių, tokie artimesni, dažniausiai pas ką nors namie susinešam savo maistą, aišku, lietuviškai oiską – tu tą darysi, tu tą, tu tą, tu tą. Tai vat, porą metų, žinai, tai vat, porą metų, va, taip darėm (32 m. moteris).

Jaunimas yra linkęs švesti ir *halowyną* (angl. *Halloween*), organizuoti teminius vakarėlius, su draugais per šventes, pavyzdžiui, Jonines, vyksta į kokią nors kelionę, lankosi parkuose. Riverheade gyvenantys lietuviai pasakojo, kad čia lietuvių šeimos taip pat aktyviai bendrauja – susiburia kelios kompanijos ir kartu atostogauja.

Apibendrinimas ir išvados

Lietuviškosios institucijos Niujorke atlieka dvejopą vaidmenį. Kiekvienai iš jų skiriama formali funkcija ir ne mažiau svarbi fakultatyvi funkcija – gauti praktinės naudos, prisitaikyti naujoje, svetimoje aplinkoje.

Lietuvių parapijos Niujorke veiklos neapsiriboja religinėmis apeigomis ir katalikiškų tradicijų puoselėjimu, – tai pagrindžia T. Herneso teiginį, kad institucijose veikloms būdingas paslankumas, jos griežtai neapribojamos. Parapija yra erdvė, kurioje atvykusieji iš Lietuvos gali save realizuoti, patenkinti poreikį bendrauti su tautiečiais, taip pat gauti praktinės naudos, t. y. užmegzti naudingų pažinčių ir socialinių ryšių, gauti išgyvenimui Amerikoje aktualios informacijos. Taigi, parapija yra labai reikšminga imigrantų iš Lietuvos socialiniame gyvenime Niujorke, informuojanti, palaikanti, etniškai jungianti institucija.

Lituanistinė mokykla Niujorke imigrantų iš Lietuvos gyvenime neapsiriboja vien formalia edukacine funkcija. Greta to, kad jaunoji karta mokoma lietuvių kalbos, istorijos, kultūros, šioje mokykloje intensyviai skleidžiamas, perkuriamas lietuviškumas, organizuojamos šventės, platinami lietuviški produktai. Taigi, etninės mokyklos, kaip ir parapijos, vaidmuo nuolat kinta, apima skirtingas joje besilankančių imigrantų bangas, kartas ir įvairias kultūrinės veiklas. Etninės institucijos įgalina naujus imigrantus iš Lietuvos prisitaikyti Niujorko lietuvių bendruomenėje, rasti nišą darbo rinkoje ir kasdieniame Amerikos gyvenime.

Imigrantų iš Lietuvos gyvenime Niujorke oficiali JAV Lietuvių bendruomenė atlieka bene minimalų vaidmenį (iš visų straipsnyje minėtų institucijų), kadangi trūksta informacijos apie Bendruomenės apylinkių tarybų veiklas, dažnai nematoma apčiuopiamos jų naudos, o pati tautiečių būrimosi kosmopolitiniame Niujorke idėja atrodo kvestionuotina vien todėl, kad ji kyla ne iš pačių atvykusiųjų poreikio burtis, bet yra politinių emigrantų veiklų tąsa. Neseniai į Niujorką atvykusiems imigrantams iš Lietuvos Lietuvių bendruomenė nėra svarbi jų socialinio gyvenimo dalis dar ir todėl, kad ji vis dar suprantama kaip rigidiška, nenorinti atsiverti *trečiabangiams*, valdoma daugiausia politinių migrantų. Vis dėlto tyrimo duomenys patvirtina T. Herneso požiūrį, kad visos institucijų ribos yra nuolat konstruojamos ir perkonstruojamos, taigi Lietuvių bendruomenės *dipukai* lyderiai pamažu priverčiami dalytis atsakomybe ir pozicijomis su *trečiabangiais*.

Nepaisant straipsnyje išdėstytų prieštarų imigrantų požiūrių į etnines institucijas, apibendrinant galima teigti, kad tyrime dalyvavusiems lietuviams imigrantams Niujorke (neskaitant kasdienio užimtumo, įvairių laisvalaikio veiklų, asmeninio ir socialinio gyvenimo) dažnai svarbios ir lituanistinėje mokykloje, Katalikų bažnyčios parapijoje bei JAV Lietuvių bendruomenėje institucionalizuotos lietuviškumo praktikavimo formos.

Literatūra

- Akstinavičiūtė, I. (2006). Antropologinė „namų“ idėjos perspektyva: lietuvių diasporos žmonių tikslas ar saugi vieta „judant“? // *Oikos. Lietuvių migracijos ir diasporos studijos*, 2: 30–42.
- Čiubrinskas, V. (2005). Transnacionalinis identitetas ir paveldas: lietuviškumas diasporoje // *Sociologija. Mintis ir veiksmai*, 2 (16): 41–54.
- Čiubrinskas, V. (2009). Transatlantic Migration vis-à-vis Politics of Identity: Two Ways of Lithuanian-ness in the US // *Filosofija. Sociologija*, 2: 85–96.
- Douglas, M. (1966). *Purity and Danger*. London: Routledge.
- Fainhauz, D. (1991). *Lithuanians in the USA: Aspects of Ethnic Identity*. Chicago: Lithuanian Library Press.
- Giddens, A. (1984). *The Constitution of Society*. Cambridge: Polity Press.
- Glick Schiller, N., Basch, L., Blanc Szanton, C. (1995). From Immigrant to Transmigrant: Theorizing Transnational Migration // *Anthropological Quarterly*, 68 (1): 48–63.
- Hernes, T. (2004). Studying Composite Boundaries: A Framework of Analysis // *Human Relations*, 57 (1): 9–29.
- Kockel, U. (2002). *Regional Culture and Economic Development. Explorations in European Technology*. Ashgate Publishing Company.
- Kuzmickaitė, D. K. (2004). *Tarp dviejų pasaulių: naujieji imigrantai lietuviai Čikagoje (1988–2000)*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla.
- Liubinienė, N. (2009). *Migrantai iš Lietuvos Šiaurės Airijoje: „savos erdvės“ konstravimas: daktaro disertacija*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla.
- Rapport, N., Dawson, A. (eds.). (1998). *Migrants of Identity. Perceptions of Home in a World of Movement*. New York: Oxford.
- Vertovec, S., Cohen, R. (1999). Introduction // Vertovec, S., Cohen, R. (eds.). *Migration, Diaspora and Transnationalism*. Cheltenham, Morthampton: Edward Elgar Publishing.

BŪTI LIETUVIU ČIA IR TEN: MIGRANTŲ IŠ LIETUVOS NORVEGIJOJE ATVEJIS

Darius Daukšas

Įvadas

Migrantai iš Lietuvos Norvegijoje yra santykinai nauja grupė. Kaip rodo tyrimo duomenys, dažniau pradėta migruoti tik nuo 1990 m., o iki tol būta tik išskirtinių ir pavienių atvejų (kitaip nei kai kuriose šalyse, pvz., JAV, Jungtinėje Karalystėje ir kitose šalyse, į kurias migracija iš Lietuvos buvo susiklosčiusi istoriškai). Šiuo metu Norvegija yra populiariausia Skandinavijos šalis, kurią renkasi migrantai iš Rytų Europos (IMDI, 2008: 77).

Oficialios Norvegijos statistikos duomenimis, 2009 m. šioje šalyje gyveno 7 562 lietuviai¹, neoficialios – šis skaičius gali būti 3-4 kartus didesnis ir siekti 20 000 ar 30 000 migrantų iš Lietuvos². Tarp naujųjų Europos Sąjungos valstybių tai yra antra pagal dydį migrantų grupė Norvegijoje po lenkų (44 482)³.

2008 m. IMDI (Norvegijos integracijos ir įvairovės direktoratas) publikavo tyrimų ataskaitą apie migrantus iš Lenkijos ir Baltijos šalių Norvegijoje pavadinimu „Vi blir“. Tai buvo kiekybinis tyrimas, kuriame dalyvavo 1 013 respondentų iš Lenkijos (69 %), Lietuvos (20 %), Latvijos (5 %) ir Estijos (6 %) (tokia respondentų proporcija atspindi oficialią statistiką). Viena svarbiausių tyrimo išvadų, kaip ir rodo leidinio pavadinimas (*vi blir* – liet. „mes liekame“) – migrantai iš minėtų šalių planuoja likti Norvegijoje ilgiau, nei buvo manyta anksčiau. Be to, tyrimas atskleidė ir integravimosi į Norvegijos visuomenę problemas, taip pat egzistuojančią gyventojų daugumos ir atvykusių naujų migrantų atskirtį.

Straipsnyje siekiama panagrinėti migrantų iš Lietuvos Norvegijoje⁴ bu-

¹ *Statistics Norway*: http://www.ssb.no/innvbef_en/tab-2009-04-30-05-en.html.

² Norvegijos lietuvių bendrijos (NLB) duomenys: <http://www.bendrija.com/>.

³ *Statistics Norway*: http://www.ssb.no/innvbef_en/tab-2009-04-30-05-en.html.

⁴ Straipsnyje remiamasi lauko tyrimo duomenimis, surinktais Osle ir Haldene (Norvegija). Tyrimo metu (2008 m. kovo 16 – balandžio 13 d.) buvo apklausti 27 respondentai, pastoviai gyvenantys Norvegijoje (minimalus kriterijus buvo 3 metai, praleisti gyvenant šalyje, o pasirenkant respondentus siekta išlaikyti socialinę, amžiaus ir lyties proporciją). Tyrimas buvo atliekamas vykdant projektą „Lietuvių tautinės tapatybės išsaugojimas europeizacijos ir globalizacijos sąlygomis: lietuviškumo raiška ir nacionalinės Airijos, Anglijos, Ispanijos, JAV ir Norvegijos tapatybių politikos“, kurį finansavo Lietuvos valstybinis mokslo ir studijų fondas.

vimo ir priklausymo transnacionaliniams socialiniams laukams⁵ strategijas, aptariant migrantų iš Lietuvos požiūrius ir santykius su gyventojų dauguma (norvegais) bei kitomis migrantų grupėmis Norvegijoje. Taip pat straipsnyje siekiama trumpai aptarti transnacionalines migrantų praktikas, pabrėžiant šiuolaikinių komunikacijų priemonių daromą įtaką identitetui, ir konceptualizuoti pilietybę kaip jungtį, egzistuojančią tarp kilmės ir gyvenamosios šalies.

Buvimo ir priklausymo transnacionaliniam socialiniam laukui sampratos daugeliu atvejų persipina, todėl šio straipsnio tikslas nėra griežtai jas atskirti, o veikiau iliustruojant etnografiniais atvejais parodyti, kad neretai dėl buvimo ir priklausymo transnacionaliniam socialiniam laukui ne tik apsisprendžiama individualiai, bet kartais tai nulemia išoriniai faktoriai (pavyzdžiui, toliau aptariamas stigmatizavimas, kuris, iš vienos pusės, lemia neigiamą migranto iš Lietuvos įvaizdį, kita vertus, jungia bendruomenę). Tą patį galima pasakyti ir apie identifikavimąsi ar nesiiidentifikavimą su Lietuvos pilietybe, kuri, iš vienos pusės, suprantama kaip praktinė kategorija (pvz., pilietybė kaip ekonominis išteklius), iš kitos pusės – kaip identiteto šaltinis. Tai yra susiję su buvimu ar nebuvimu Lietuvos piliečiu ir sąmoningu priklausymu Lietuvai turint pilietybę. Kaip jau minėjome, ne mažiau svarbus yra gyvenamosios šalies kontekstas, kuriame konstruojamas *savo* ir *kito santykis*, atsižvelgiant ir į buvimą / priklausymą transnacionaliniam socialiniam laukui.

Transnacionalizmas

Šiuo metu socialiniuose moksluose daug kalbama apie tai, kad mobilumas ir migracija destabilizuoja identitetus, nes pastarieji yra *išplėšiami* iš žmonių gimtosios vietos (Ahmed, Castaneda, Fortier, Sheller, 2002: 2). Transnacionalizmo studijos, manytume, yra viena produktyviausių teorinių išeičių, kuri kvestionuoja identitetus kaip stabilius ir fiksuotus erdviškai (ibid). Tuo transnacionalizmo studijos keičia matymo perspektyvas, kurios kvestionuoja teritorinę nacionalinę valstybę ir drauge pagrindinę nacionalizmo sampratą (Eriksen, 2007a: 178). Ši teorinė išeitis yra ypač produktyvi deteritorializacijos (Appadurai, 1996) ir išisaknijimo aspektais (Mallki, 1999; Nash, 2004). Tiek vienu atveju, tiek kitu kvestionuojama bendruomenė ir lokalumas kaip duotybė, o vietos–kultūros–bendruomenės konstravimas vertinamas per santykį su globalizacijos procesu. Globalizacija kaip socialinis, ekonominis, kultūrinis ir demografinis procesas vyksta pačioje nacionalinėje valstybėje,

⁵ Analitinė skirtis tarp buvimo ir priklausymo socialiniams laukams paaiškinta skyrelyje „Transmigrantų transnacionalizmas“.

bet drauge peržengia tas ribas (Kearney, 1995: 548). Tiksliau, globalizacija taip suintensyvina socialinius ryšius, kad lokaliems įvykiams daro įtaką procesai, vykstantys toli nuo aptariamų vietų (Kearney, 1995: 548). Transnacionalizmas dažnai persipina su minėta globalizacijos samprata, tačiau jis labiau nukreiptas į procesus, peržengiančius vienos ar daugiau nacionalinių valstybių sienas, o globalizacija suprantama decentralizuotai, turint omenyje globalią erdvę, o ne teritorinę nacionalinę valstybę (Kearney, 1995: 548). „Trans-“ reiškia perėjimą, buvimą skirtingose valstybėse, tautose, kultūrose ir geografinėse vietovėse (Fitzgerald, 2002: 2). Tačiau visiškai pritariame Davido Fitzgeraldo (2002) minčiai, kad mokslininkų pastaruoju metu aptariama *deteritorializuota valstybė* tikrovėje neatsispindi, nes valstybė vis dar turi griežtai apibrėžtas teritorijas ir politines organizacijas. Tad reikėtų kalbėti ne apie nacionalinės valstybės deteritorializaciją, o veikiau apie nacijos ribas, kurios nėra apibrėžtos geografiškai. Prisimenant Benedicto Andersono (1999) mintis apie naciją kaip įsivaizduojamą bendruomenę, galima galvoti apie migrantus kaip priklausančius nacijai, nepaisant fakto, kad fiziškai jie yra kitos valstybės teritorijoje. Šiuo atveju reikia skirti sąvokas „transvalstybinis“ ir „transnacionalinis“, taip išryškinant anksčiau minėtą analitinę valstybės ir nacijos skirtį.

Transnacionalumas nebūtinai yra susijęs su valstybe, kadangi, kaip jau pažymėjome anksčiau, naciją suprantame ne kaip teritorinį darinį, bet veikiau kaip įsivaizduojamą žmonių bendruomenę (Anderson, 1999), kurioje ribos tarp individų nepriklauso nuo teritorijos, kurioje jie gyvena. Be jokios abejonės, egzistuoja ryšys tarp transvalstybinių ir transnacionalinių strategijų, nes jos abi kai kuriais aspektais sutampa. Vienas iš pagrindinių jas jungiančių elementų yra nacionalumo idėja (Fitzgerald, 2002). Tai reiškia, kad tiek transvalstybinių, tiek transnacionalinių strategijų tikslas, jeigu taip galima sakyti, yra sutelkti žmones į įsivaizduojamą bendruomenę.

Vienas iš būdų suprasti transnacionalizmą – atsisakyti *metodologinio nacionalizmo* (Wimmer, Glick Schiller, 2002), kuris vadovaujasi požiūriu, kad nacija–valstybė–visuomenė yra natūrali socialinė ir politinė modernaus pasaulio egzistavimo forma (ibid: 301). Valstybės teritorija ir joje gyvenantys žmonės laikomi natūraliai susijusiais, o migracija, žmonėms išvykstant iš vienos nacionalinės valstybės teritorijos, tą *natūralų* ryšį kvestionuoja (Garaspih, 2008).

Transmigrantų transnacionalizmas

Šiuolaikinės migracijos studijose pabrėžiama, kad šiuolaikiniai migrantai peržengia vienos nacionalinės valstybės ribas ir vienu metu veikia keliose nacionalinėse tikrovėse (Coutin, 2006: 326). Tokiems migrantams, kurie užuot

palikę vieną visuomenę ir tapę kitos visuomenės dalimi, apibūdinti vartojama *transmigrantų* sąvoka. Ja siekiama parodyti, kad ankstesnės migraciją nagrinėjusios teorijos (plačiau žr. Brettell, 2000) nepaaiškina, kaip šiuolaikiniai migrantai globalizacijos procese išlaiko daugialypius ryšius iš karto su keliomis visuomenėmis. Šiame kontekste transnacionalizmas turi būti suprantamas kaip procesas, kurio metu migrantai kuria socialinius laukus, jungiančius jų kilmės šalį ir tą šalį, kurioje jie gyvena (Glick Schiller, Basch, Blanc Szanton, 1992: 1). Kalbant apie transmigrantus, socialinis laukas yra viena esminių sąvokų. Jis suprantamas kaip visuma daugialypių, iš dalies sutampančių socialinių ryšių tinklų, kuriuose keičiamasi idėjomis, praktikomis ir ištekliais, kurie yra tvarkomi ir transformuojami (Levitt, 2006). Socialinis laukas nėra socialinis tinklas. Pasak Ninos Glick Schiller, socialinis tinklas – tai socialinių ryšių grandinės, kurios yra egocentriškesnės, o socialinis laukas yra platesnė analitinė sąvoka, nukreipta į socialinę erdvę (Glick Schiller, 2009: 29). Autorė siūlo įsivaizduoti socialinį lauką kaip tinklų tinklą, kuriame aktoriai nebūtinai pažįsta vieni kitus, tačiau yra veikiami ir veikia kitus (ibid). Socialinius laukus, peržengiančius vienos nacionalinės valstybės ribas, siūloma vadinti transnacionaliniais socialiniais laukais (ibid). Individualios ir socialinės erdvės skirtis, autorės nuomone, leidžia išsivaduoti iš transnacionalizmo studijas užvaldžiusio technodeterminizmo (Glick Schiller, 2009: 28; Vertovec, 2009: 17). Technodeterminizmas šiuo atveju minimas todėl, kad transnacionalizmo studijos nepaprastai sureikšmino naująsias telekomunikacijų technologijas (pvz., Vertovec, 2004; Eriksen, 2007b). Dėl šios priežasties N. Glick Schiller siūlo atskirti kultūrinius srautus nuo socialinių laukų. Kultūriniai srautai (kaip šią sąvoką apibrėžia autorė), nebūtinai apima socialinius santykius (pavyzdžiui, žiūrint palydovinę televiziją ar naršant internete gali atsirasti bendrumo jausmas, tačiau nebūtinai), o socialiniai laukai, kaip jau minėjome anksčiau, įeina į socialinę sąveiką (Glick Schiller, 2009: 29). Kitas svarbus aspektas, atsiskleidžiantis kalbant apie socialinį lauką – buvimo ir priklausymo socialiniam laukui skirtis (Levitt, 2006; Glick Schiller, 2009). Būti socialiniame lauke – tai palaikyti socialinius ryšius ir praktikas, bet su jomis nesitapatinti. O priklausymas socialiniam laukui apima ir identitetą. Individas gali būti socialiniame lauke, investuodamas į savo kilmės šalį, bendraudamas su kitais individais iš savo kilmės šalies, tačiau nesitapatinti su jais. O priklausymas socialiniam laukui apima veiksmą ir identifikavimąsi su juo (Levitt, 2006: 26).

Migracija į Norvegiją: trumpam ar ilgam?

Pastarųjų laikų migracija neretai suprantama kaip laikinas buvimas naujoje šalyje (apie tai kalbama ir transnacionalizmo studijose), tačiau lauko tyrimo Osle metu tai patvirtinančių duomenų rasti nepavyko. Atvirksčiai,

tyrimo duomenys leidžia kalbėti apie migrantus iš Lietuvos Norvegijoje, planuojančius ten pasilikti ne laikinai (tai įrodo ir anksčiau minėta studija „Vi blir“). Daugeliu atvejų žmonės negali tvirtai teigti grįšią į Lietuvą, nors dažnai tokį norą išreiškia. Juos dažniausiai sulaiko nuo grįžimo pozicija darbo rinkoje, kai kurie iš migrantų sukūrę mišrias šeimas, o turintys vaikų grįžimą į Lietuvą atideda bent iki tol, kol šie baigs mokyklą Norvegijoje.

Į klausimą, kas nulėmė pasirinkimą migruoti iš Lietuvos, vieno atsakymo nėra. Viena esminių priežasčių – ekonominė, neleidusi užsitikrinti pakankamo pragyvenimo lygio Lietuvoje. Toliau pateikiama gana tipiška ištrauka iš interviu, kurio metu informantas įvardija veiksnius, paskatinusius migruoti:

...paprasčiausiai gimiau labai netinkamu laiku. Būtent tas visų santvarkų lūžimai, kažkas tai naujo, gimimas, dar kažkas tai. Baigiau mokslus, visa kita, tie mokslai tapo paprasčiausiai nereikalingi, praktiškai su diplomu išėjau į Gariūnų turgavietę. Kitaip nebuvo įmanoma gyvent, neįmanoma jokios šeimos, jokios perspektyvos nebuvo.

...Baigėsi tie Gariūnai, bandžiau kažkaip tai legalizuotis Lietuvoje, dirbau Vilniaus prekyboj penkis metus prieš atvažiuojant. Ten supratau, kad ten yra ta sistema, visa yra brolių, seserų ir taip toliau – ir jeigu tu nesi giminėj, tavo ta karjera visiškai aiški. Ir paskui buvo du tūkstančiai pirmieji metai, kai aš pabandžiau, tiesiog turėjau vieną pažįstamą čia, Norvegijoj, ir aš atvažiavau (Stasys, Haldenas).

Nesugebėjimas pritaikyti Lietuvos darbo rinkoje arba nepasitenkinimas per mažu atlygiu yra dažniausiai įvardijamos priežastys, dėl kurių migruota. Tačiau, be ekonominių priežasčių, nurodomos ir šeimyninės: sukūrus šeimą su norvegu, nusprendžiama gyventi Norvegijoje. Kvalifikuotus specialistus migruoti iš dalies paskatino ekonominės priežastys, tačiau paties migravimo prisidėjo ir aktyvios Norvegijos institucijų pastangos kviesti specialistus iš Lietuvos, ypač medikus, kurie, kaip rodo mūsų tyrimas, buvo vieni pirmųjų, atvykę į Norvegiją dar praėjusio dešimtmečio pradžioje.

Kodėl Norvegija?

Kitas logiškas klausimas, kylantis žinant migravimo iš Lietuvos priežastis – kodėl kaip atvykimo šalis buvo pasirinkta būtent Norvegija? Į jį nelabai paprasta atsakyti pateikiant konkrečius apibendrinimus. Kai kuriais atvejais išvelgiamas atsitiktinumas: pavyzdžiui, vienas vyriškis (Edgaras, Oslas) tiesiog bedė pirštu į žemėlapi, po to sąmoningai nusipirko bilietą į Oslą tik į vieną pusę. Tačiau dažniausiai šalį pasirinkti kur kas sudėtingiau. Ne

vienu atveju migruoti į naują šalį paskatino draugų tinklas, kuris nulėmė ir atvykimo šalį. Tačiau kai kada ji pasirenkama po ilgesnių svarstymų:

...Man čia patinka, aš tiesiog mėščiau ir apie kultūrą, ir apie kalbą, ir apie viską. Pavyzdžiui, anglų ir norvegų kultūra; norvegų kultūra žymiai artimesnė lietuvių kultūrai negu anglų.

Kuo?

Man asmeniškai tai yra: norvegai valgo bulves, gyvena medinėse trobelėse – žodžiu, tokie žemdirbiai, kurie staiga praturtėjo, radę naftą. Anglai turi labai gilią kultūrą ir t. t., tarsi yra kitokie žmonės. Tai jau yra akmeninė kultūra senovės, nu, yra visai kas kita. Aš pagalvoju – aš čia jausiuos geriau, nes mes turėsime daugiau bendro. Apskritai skandinavai su Baltijos šalim turi daugiau bendro negu anglai. Aš taip manau.

Ir kaip tas pasiteisino?

Tas visiškai pasiteisino, turiu omeny, anglai – tu jauti tą skirtumą, nes, ypatingai jeigu tu bendrauji su žmonėmis, kurie yra ten gimę ir yra gavę gerą išsilavinimą, jie kitaip viską vertina, na, žmogus, kuris turėjo turtingą praeitį visom prasmėm, jisai kitaip save vertina ir kitus (Laima, Oslas).

Pasirinkimą migruoti į Norvegiją informantė grindžia ne tiek ekonominiu faktoriumi, kiek išivaizduojamu kultūriniu Lietuvos ir Norvegijos panašumu. Apskritai nemažai informantų pabrėžė norvegų „kaimietišku-
mą“, artimą lietuviams.

Įsivaizduojamas panašumas: norvegai ir kiti

Didėjantis imigrantų skaičius ir požiūris į juos Norvegijoje šiek tiek skiriasi nuo situacijos Vakarų Europos šalyse (Campbell, 2007: 108). Norvegija neturėjo kolonijinės istorijos ar tiesioginių sąsajų su vergų prekyba ir keletą pastarųjų šimtmečių buvo gana izoliuota, santykinai homogeniška šalis (Campbell, 2007; Howell, Melhus, 2007; Gullestad, 2004). Intensyvesnė migracija (iš ne Europos šalių) į Norvegiją, kuri turi apie 4,5 mln. gyventojų, prasidėjo tik nuo 7-ojo dešimtmečio. 1980 m. imigrantai sudarė jau 2 proc. gyventojų, o 1998 m. jų padaugėjo iki 5 proc.; beveik pusė jų gyvena Osle (Gullestad, 2002: 47).

Norvegų antropologai, nagrinėjantys etniškumo / nacionalumo problematiką imigracijos kontekste Norvegijoje, prieina prie išvados, kad norvegiškas pasas nėra pakankamas veiksnys, leidžiantis migrantą laikyti priklausančiu norvegų nacijai (Howell, Melhus, 2007: 54). Į klausimą, kas yra norvegas, reikia gerokai platesnio atsakymo, neužtenka formaliai

turėti Norvegijos pilietybę, įskaitant „įsivaizduojamą panašumą“ (Gullestad, 2002: 48), kuris reiškia „sąveikas, per kurias bendrumai pabrėžiami, o skirtumai neakcentuojami“ (Gullestad, 2002). Pastarasis *įsivaizduojamas panašumas* remiasi idėjomis apie vietą, kilbę, priklausymą, kalbą ir identitetą, pagal kurias konstruojama „įsivaizduojama moralinė bendruomenė“ (Howell, Melhus, 2007: 54). Sudėtinga kalbėti apie pasirenkamą priklausymą *įsivaizduojamai moralinei bendruomenei*, – priklausymą jai reikėtų suprasti kaip *duotybę* (Khefif, 2007: 2), kurios negali pakeisti ir tai, kad migrantai Norvegijoje per ilgus metus prisitaikė prie egzistuojančių socialinių-kultūrinių modelių ir jaučiasi priklausantys šiai visuomenei (ir tie, kurie gavo Norvegijos pilietybę). Aplinkinių požiūris jiems neleidžia jaustis įsivaizduojamos moralinės bendruomenės dalimi. Žinoma Norvegijos antropologė Marianne Gullestad gana vaizdžiai iliustravo šį požiūrį į *kitą*, savo straipsnyje (Gullestad, 2002) aprašydama situaciją, kai universiteto profesorius paskambino nepažįstama moteris, norėjusi išsiaiškinti, ką reiškia sąvoka „innvander“ (liet. imigrantas):

...Ji papasakojo, kad gimė Indijoje ir užaugo ten, tačiau Norvegijoje pragyveno daug laiko. Pasak profesoriaus, „norvegiškai ji kalbėjo gerai, bet netobulai“. „Aš gyvenu Norvegijoje daug laiko“, pasakė ji profesoriui. „Aš pažįstu Norvegiją, tapau Norvegijos piliete ir noriu sužinoti, ar aš vis dar imigrantė?“ „Taip“, pasakė profesorius, aiškindamas problemą leksiškai. „Jūs gimėte ir užaugote Indijoje, ir tai padaro jus imigrante Norvegijoje“. Moteris, kuri tikėjosi atsikratyti imigranto etiketės, išreiškė nusivylimą ir dar paklausė: „Bet kiek laiko aš dar būsiu imigrantė?“ „Visą savo gyvenimą“, atsakė profesorius. Pokalbis tuo metu pasiekė kulminaciją, nes, tai paaiškinus, ji supyko. Profesoriui, kuris buvo malonus žmogus, buvo gaila nuliūdinti moterį, bet suprato, kad šio norvegiško žodžio reikšmė neleidžia jam atsakyti kitaip. Kad paaiškintų savo požiūrį ir nuramintų moterį, jis pridėjo: „Taip pat buvo ir norvegams, kurie emigravo į Ameriką. Jūs turit susitaikyti su tuo“ (Gullestad, 2002: 49–50).

Iš pateikto pavyzdžio matyti, kad *įsivaizduojamas panašumas* remiasi kilme, o ne tapsmu. Taigi norvegu ne tampama, o gimstama. Užsieniečio, arba imigranto, kategorija Norvegijoje turi ir rasinę išraišką. Kadangi Norvegija iki XX a. vidurio buvo santykinai homogeniška, o intensyvi migracija iš ne Europos šalių yra gana naujas reiškinys, tai į kitokios išvaizdos žmones Norvegijoje buvo žvelgiama su nepasitikėjimu (Howell, Melhus, 2007: 54). Kita vertus, *užsieniečio* kategorija Norvegijoje suvokiama ne tik rasiškai. Žmonės iš kaimyninių Skandinavijos šalių suvokiami kaip *savesni*, kaip ir žmonės iš Vakarų Europos ar Šiaurės Amerikos, o bendrumas su užsieniečiais iš Rytų Europos šalių (nors pastarieji savo išvaizda yra panašesni į norvegus nei, pavyzdžiui, migrantai iš Afrikos šalių) skatina svarstyti apie

panašumą ir skirtingumą, naudojant rasio ir sociokultūrinio skirtingumo kategorijas (Howell, Melhus, 2007: 57).

Baltoji rasė ir (ar) priklausymas *įsivaizduojamai norvegų bendruomenei?*

Nauja migracijos iš Rytų ir Centrinės Europos banga sukelia naujas diskusijas apie rasę. Tiksliau, naujieji migrantai atvykimo šalių visuomenėse diskriminuojami ir nelaikomi lygiais, – galioja tas pats atskirties modelis, taikomas kitos odos spalvos migrantams. Tačiau šiuo atveju odos spalva nėra svarbiausias faktorius, nes, kaip minėjome, migrantai iš naujųjų šalių dažniausiai yra baltieji. *Baltumas* teorinėje literatūroje apibrėžiamas kaip kultūriškai sukonstruota privilegijuota socialinė pozicija ir galios mechanizmas, kuris laikomas *natūraliu* ir *normaliu* (Herbert, 2008: 34). Kita vertus, teoretizuojant *baltumą* sutinkama, kad jis yra ne išteklius, jungiantis visus *baltuosius*, bet procesualus ir socialiai konstruojamas (Herbert, 2008: 34; McDowell, 2007: 86). Tai reiškia, kad nors Europoje *baltumas* ir suvokiamas kaip hegemoninė charakteristika, kai kurie baltieji, ypač migrantai, gali būti vertinami nevienodai ir priskiriami / atskiriami *baltumo* kategorijai (McDowell, 2007: 86).

Atrodytų, kad būnant baltuoju (tokie yra ir migrantai iš Lietuvos) turėtų būti lengviau ištirpti naujoje visuomenėje, užimti privilegijuotas pozicijas ekonominėje ir socialinėje erdvėje. Lauko tyrimo duomenys perteikia kur kas sudėtingesnį vaizdą: viena vertus, *baltumas* naudojamas kaip *natūralus* ir *normalus* galios išteklius, tačiau yra ir kitų mechanizmų, pavyzdžiui, mišrta atskirtis, nulemta kultūros.

Šiame skyrelyje panagrinėsime migrantų iš Lietuvos santykius su įvairiomis grupėmis, gyvenančiomis Norvegijoje.

Migrantai iš Lietuvos, ypač jaunesnioji karta, kultūrinę juos supančią įvairovę vertina gana pozityviai. Daugumos žmonių nuomone, patirtis, įgyta atvykus iš santykinai homogeninės aplinkos į kultūriškai ir rasiškai mišresnę aplinką, moko tolerancijos. Kita vertus, šiems naujiems atvykėliams tai, kad jie – baltaodžiai ir europiečiai, neretai padeda neišsiskirti iš dominuojančios visuomenės, tikintis užimti geresnes pozicijas darbo rinkoje. Viena respondentė taip apibūdino savo patirtį:

Kažkokių kliūčių nesutinkat vien dėl to, kad esat imigrantai?

Ne, kad, sakysim, ir darbą ten sunkiau susirast man asmeniškai ar mokykloje kažkas būtų buvę – tikrai nesu pajutusi to. Kaip ir patys norvegai, jeigu mes apie tai pakalbim, jie sako: taigi jūs atrodot kaip norvegai; jeigu jūs išvaizda būtų kitokia, tai būtų gal ir kitaip.

Ką jie sieja su išvaizda?

Nu, kad mes esam šviesūs. Ir tikrai – pasižiūrėjus nieks nesupranta, kad mes – ne norvegai. O iš akcento kažkodėl dažnai; ir iš akcento, ir iš pavardės dažnai pagalvoja, kad aš esu suomė. Tai nėra tokio, kad – va, tu čia iš tos šalies, iš tos žemesnės šalies, – kol aš nepasakau, tai jie nepagalvoja (Regina, Oslas).

Šiame pavyzdyje matyti, kad baltumas yra galimybė būti socialiai neatpažintiems kaip *kitokiems* ir likti labiau *savais*, palyginti su kitokios odos spalvos migrantais. Kita vertus, dominuojanti dauguma lengvai neatpažįsta kultūrinių elementų – kalbos (akcento) ar lietuviškos pavardės – kaip *lietuviškų*, ir tai leidžia migrantams išsirpti tarp kitų, labiau privilegijuotų, baltųjų migrantų (žr. ankstesnį skyrelį apie vyraujančią norvegų požiūrį į migrantus).

Vis dėlto konstruojant socialinius santykius priimančioje šalyje pasitelkiamas ne tik baltumas. Ne vienas informantas kalbėjo apie europietišką mentalitetą, arba europietišumą, kaip svarbų išteklių brėžiant ribą tarp *savo* ir *svečimo* ar *labiau savo* ir *labiau svečimo*. Tolesnėje interviu ištraukoje ir brėžiama ši riba, remiantis tariamu europietiško ir neeuropietiško mentalitetų skirtumu:

O su kokiais žmonėm daugiausia bendraujat? Pavyzdžiui, su kaimynais...

Su kaimynais norvegiais bendrauju, čia daug iš Pakistano – su jais ne. Su norvegiais kaimynais. Dauguma mano draugų taip pat norvegai yra, anglai, amerikiečiai.

O kodėl su pakistaniečiais nebendraujat?

Čia niekas apie tai nekalba, bet visi jaučia, kad yra riba tarp mentalitetų – kur yra europietiškas, yra europietiškas. Bendrauja tiek, kiek reikia, bet niekas apie tai nekalba, kad ta rasinė diskriminacija, bet ta riba yra (Jonas, Oslas).

Europietiško ir neeuropietiško kategorijos dažniausiai pasitelkiamos kalbant apie migrantų iš Lietuvos santykį su kitais migrantais, dažniausiai atvykusiais iš Azijos ir Afrikos šalių. Keletas informantų pabrėžė, kad jų apsisprendimą, kurioje miesto dalyje nuomotis ar įsigyti būstą, nulėmė būtent noras gyventi toliau nuo pastarųjų šalių migrantų ir arčiau *tikrų* norvegų. Toliau pateikiama interviu ištrauka iliustruoja šio pasirinkimo motyvus. Kalbantis su informantu paaiškėjo, kad jis ir jo šeima gyvena *norvegiškame* Oslo rajone; vėliau buvo paklausta, kas lėmė tai, kad jie ten gyvena:

...Sakykim, tas pats nepilnamečių nusikalstamumas tai čia nėra toks mažas, kaip iš šalies atrodytų. Nesinori, kad tavo vaikai būtų su tokiais. Jie man labiau atrodo tokie, ne tai kad nusikaltėliai, bet ta jų kultūra. Man nepatiktų, kad mano vaikai, sakykim, kad jų kultūra turėtų įtakos mano vaikam. Mano tikslas – kad būtų europietiški... (Juozas, Oslas).

Kaip rodo lauko tyrimo duomenys, migrantai iš Lietuvos įsitraukia į viešąjį diskursą apie migrantus Norvegijoje (kuris, kaip jau anksčiau

minėjome, migrantų atžvilgiu yra gana negatyvus). Ir nors respondentai suvokia save kaip migrantus, vis dėlto laiko labiau *teigiamais* ir priklausančiais *norvegiškos visuomenės daliai*, o kiti migrantai jiems yra atskira visuomenės dalis, daranti neigiamą poveikį Norvegijai:

Tai kaip jūs tada suprantate tą visuomenę, kurioj gyvenat?

Norvegijoj daugumoj gyvena norvegai, kitataučių čia yra nelabai daug, Osle daugiau, bet ir čia norvegai daugumoj gyvena. (...) Mano privačiam gyvenime yra norvegai, lietuviai daugumoj. Taip, kad kinai arba arabai – aš jų praktiškai nepažįstu.

Tai jums atrodo kaip atskiros dalys visuomenės?

Taip. Jie yra visuomenės dalys, ir jos daro didžiulę įtaką Norvegijoj – neigiamą, mano galva.

Kaip suprasti – neigiamą? Bet ir lietuviai yra ta pati dalis?

Ne, ne, lietuviai nėra. Lietuviai vis tiek, jie kažkokią dalį turi, bet jie dirba bent jau, jie yra darbo jėga, o čia yra pabėgėliai, tarkim, aš matau pakistaniečių tą visą grupę: pakistaniečiai į Norvegiją įsileisti buvo kažkur septyniasdešimtaisiais metais, kada Norvegijai labai reikalinga buvo darbo jėga, ir jie leido jiems įvažiuoti. Jų yra labai daug, ir kada tu skaitai apie jų gyvenimo būdą, kad jie sukūrė čia getus praktiškai, kad jie nesiintegruoja, kad jie vis dar turi tas priverstines vedybas, kad jie įveža šeimos susijungimo pagrindu labai daug pakistaniečių (Dalia, Oslas).

Įsivaizduojamas europietiškas ar įsivaizduojamas lietuvių darbštumas ir noras daugiau ar mažiau integruotis į Norvegijos visuomenę yra priešingas *kitų* migrantų nenorui visavertiškai įsilieti į naują visuomenę.

Kita vertus, nors migrantai iš Lietuvos ir laiko save europiečiais, pati Europos idėja nėra vienalytė. Anot vienos informantės, įtakos turi ir vieta, iš kurios atvyksta:

...čia labai sunkiai sekėsi, čia, kaip praktiškai dabar pasišneku su kitais lietuviais, yra labai sunku, daleiskim – visų pirma, atvykus aš buvau, kaip man norvegai pasakė tiesiai šviesiai, ne iš tos Europos pusės, iš klaidingos Europos pusės.

Ką jie turėjo omeny?

Rytų Europa. Jeigu būčiau iš Vakarų Europos, tada būtų viskas kitaip. ...jeigu aš būčiau iš Vakarų Europos, mano visi egzaminai užskaityti, viskas visai kitaip. Kai aš atvykau iš Rytų Europos, praktiškai jokių teisių neturiu (Jolanta, Halde- nas).

Dar didesnė kliūtis, neleidžianti migrantams iš Lietuvos savęs laikyti

tokiais pačiais kaip norvegai – tai, kad norvegai suvokiami kaip etninė kategorija, t. y. migrantai yra linkę skirti norvegus ir *kitus*, remdamiesi ne pilietybe, bet etniniu principu:

O kas jūs vadinatė norvegais?

Norvegas yra norvegas – tikras, norvegiškos kilmės. Kada aš kalbu apie norvegus vyrus, tai aš kalbu apie tikrus norvegus, ne arabus kokius nors.

Bet jie turi pilietybę.

Nu tai kas, nes man pilietybė ne tautybė yra.

O kame tą skirtumą matot?

Ne, arabai jau iškart kitokie, ten kokia pilietybė – aš jų neklausiu, bet aš jau matau, kad jie yra ne norvegai (Dalia, Oslas).

Tyrimo duomenimis ir mokslininkų, nagrinėjančių Norvegijos visuomenę (pvz., Gullestad, 2002, 2004, 2005) teigimu, dominuojanti nacija, t. y. norvegai, taip pat skiria *savus* ir *ne savus*, remdamiesi etniniu principu. Tai gi buvimas baltuoju ir europiečiu vis tiek nepanaikina migranto atspalvio, kuris laikomas kliūtimi labiau integruotis į visuomenę.

„...Ateis lietuviai ir viską pavogs“: stigmatizuotas lietuviškumas?

Minėta studija „Vi blir“ atskleidžia labai įdomų faktą: palyginti su likusiomis trimis grupėmis, migrantai iš Lietuvos jaučiasi labiausiai diskriminuojami dėl tautybės. Apie neigiamą lietuvių įvaizdį Norvegijoje kalbėjo ir dauguma mūsų respondentų. Dažniausiai jie pabrėžė neigiamą požiūrį į lietuvius, kurį pastebi kasdienėse situacijose, taip pat formuojamą žiniasklaidos. Iš dalies jį lemia Norvegijoje įsigalėjusi praktika įvardyti nusikaltimą padariusių asmenų pilietybes.

Migrantų iš Lietuvos visuomeniniame gyvenime aktyviai dalyvaujanti moteris taip nusakė susiklosčiusią situaciją:

...po Europos Sąjungos atidarymo sienų labai daug atvažiavo tų nerimtų lietuvių, kaip mes vadinam. Ir iki šio laiko lietuviai buvo žinomi tik per mus, kurie dirbam ir kurie vaikus turi mokyklose, kurie normaliai algas, mokesčius mokam ir taip toliau. Kad ir kaip keista, daug apie mus nežino gi, visuomenė vat nepasakoja ir laikraščiai, žurnalistai tuo nesidomi. Bet kai pradėjo pagaudinėti valčių vagis, rūbų vagis, išprievartautojus, mušeikas, pradėjo žiniasklaida skambėti: lietuviai, lietuviai, lietuviai... Aplink kaimeliuose vietiniai laikraščiai rašydavo: „Ateina vasaros sezonas, pradėkit uždarinėti sandėliukus, susirinkit laistymo šlanges, nes ateis lietuviai ir viską pavogs“ (Kristina, Oslas).

Pasak šios moters, tokių žiniasklaidos pranešimų labai padaugėjo supaprastinus įvažiavimo ir apsigyvenimo Norvegijoje tvarką – Lietuvai įstojus į Europos Sąjungą. Iki tol lietuviai buvo žinomi daugiausia kaip vieni pirmųjų, kurie pasipriešino Sovietų Sąjungai, bet nebuvo kalbama apie gyvenančius Norvegijoje. Pasikeitusią situaciją rodo ir įvairios daugelio informantų patirtys bei reakcijos – nuo visiško šios temos ignoravimo (tipiškai pasakant, kad tokių žmonių pasitaiko kiekvienoje tautoje) iki radikalaus sprendimo nesileisti atpažįstamam kaip lietuviui. Viena jauna moteris tokį atpažinimą siejo su gėdos kategorija:

Gėda. Galiu pasakyti atvirai – gėda. Man gėda būti lietuve. Aš iš tikrųjų norėčiau asimiliuotis.

Ką reiškia asimiliuotis?

Asimiliuotis reiškia galbūt turėti norvegišką šeimą, norvegą vyrą ir taip toliau (Laima, Oslas).

2007 m. viename didžiausių Norvegijos dienraščių „Aftenposten“ buvo publikuotas straipsnis, kurį inicijavo Norvegijos lietuvių bendruomenės valdybos narė. Jame rašyta apie tai, kad Norvegijoje gyvena ne tik nusikaltėliai lietuviai, bet ir dirbantys rimtus darbus bei savo srities specialistai. O Norvegijos žiniasklaidos susitelkimas vien ties nusikaltėliais lietuviams stigmatizuoja visą migrantų iš Lietuvos bendruomenę. Straipsnis buvo išspausdintas dienraščio pirmame puslapyje, o straipsnio pradžioje įdėta nuotrauka su būreliu lietuvių, kurie susirinko būtent nusifotografuoti straipsnio nuotraukai. Moteris, inicijavusi šį straipsnį, įvardijo tokius motyvus:

Supranti, tai yra nežinau, save gerbiantis žmogus į tokius dalykus reaguoja, aš, pavyzdžiui, reagavau. Aš reagavau, lyg tai mane ižeidintų, bet tuo pačiu aš negalėjau būt pikta ant visuomenės, nes jie rašo apie lietuvius, kuriuos jie mato ir kuriuos už rankos yra pagavę. Tai toks buvo tikslas, žinai – arba eiti ir rekti, kad mes nesam tokie, arba eiti ir pasakyti, kad taip, tarp mūsų, lietuvių, yra tokių, deja, bet mes esam visai kita kategorija lietuvių. Ir užbėgti prieš stigmatizavimą, nes stigmatizavimas staiga pradėjo reikštis.

Ir kokie žingsniai buvo?

Žingsniai buvo, kada mes, aš sukontaktavau su „Lietuvos ryto“, čia „Aftenposten“ vadınamo, laikraščio bičiuliu, žurnalistu ir pasiūliau jam temą, kuri yra kitokia, negu jie rašo. (...) Ir jis labai maloniai sutiko padaryti straipsnį. Pirmam puslapy, su didžiule nuotrauka. Aš sakau: surinksiu žmones nuotraukai, titulus po nuotrauka tu gali surašyti, pareigas, kur kas dirba, o ne lietuviai... (Kristina, Oslas).

Pasak informantės, šis straipsnis Norvegijoje susilaukė nemažo atgarsio, ypač akademiniam pasaulyje. Ji teigė pajutusi, jog žurnalistai ėmė atsakingiau kalbėti apie nusikaltimus padariusių asmenų tautybes. Tačiau, kaip atskleidžia tyrimo duomenys, požiūris į migrantus iš Lietuvos yra kriminalizuotas, ir tai greičiausiai reikėtų suprasti ne tik kaip vien žiniasklaidos „nuopelną“, bet kaip bendrą požiūrį į imigrantus Norvegijoje.

Tolesnė interviu ištrauka iliustruoja, kaip kriminalizuotas migranto iš Lietuvos įvaizdis trukdo dirbti ir integruotis į naują visuomenę:

...Aš buvau pusanthro mėnesio kalėjime. ...Esmė tame, kad aš dirbau tokioj pakistaniečių didelėj firmoj. Aš dirbau pas juos, ir vieną iš jų policija pagavo su narkotikais, ir jis pasakė, kad tai mano (...) mane pralaikė mėnesį – niekas nieko nepaklausė, nei žodžio. Po to vėl buvo teismas sankcijai pratęsti, nes advokatai reikalavo teisme, kad mane apklaustų... Atsakymas iš policijos buvo toks: mes neturim jam klausimų. ...aš bendravau su prokurore, kuri man pasakė: aš tau prižadau, kad patikrinsiu pirštų antspaudus, ir jeigu jų nėra – tu laisvas. Taip ir buvo. Ir išleido.

O kaip dabar aiškina, kodėl ... pralaikė?

...labai gerai, kad prokurore, aš jai pasakiau, kad turiu pasirašyti kontraktą maždaug milijono. Jeigu neišeisiu iki tokios datos, aš jo nepasirašysiu. O esmė tame: aš kaip firma, aš nesu privatus asmuo, ir jeigu manęs nenuteis ir aš su tuo užsakovu aiškinsiuos, jis parašys, kad vien dėl to, jog manęs nebuvo, nepasirašė to kontrakto. O aš pateiksiu, kodėl nebuvo, kad aš buvau uždarytas nekaltai – ir policija turi kompensuoti visus pinigus. Jeigu aš būčiau privatus asmuo, niekas nebūtų galvojęs sukęs.

O čia ar turit įtarimų tendencingumui, kad lietuvis esate?

Taip, be abejoj. Man advokatas iš karto pasakė, kad, sako: ar tu žinai, dėl ko tu čia sėdi? Sakau: nežinau, aš nieko nepadariau. Sako: todėl, kad tu lietuvis.

O advokatas kas, norvegas?

Norvegas. Sako, mums tai juokas... Tik kažkas kažką pakalbėjo apie lietuvius, ir juos uždaro todėl, kad toks imidžas. Ir jeigu kažkas pasakys kažką ir tame tarpe bus įpainiotas lietuvis, tikrai lietuvių uždarys... (Jonas, Oslas).

Tyrimo metu teko išklausti nemažai istorijų apie stabdomus ir krečiamus automobilius, kurių registracijos numeriai lietuviški. Taip pat teko stebėti, kaip vieno interviu metu į informanto kiemą užsuko policijos ekipažas ir patikrino ten esančius automobilius, kurių registracijos numeriai taip pat buvo lietuviški (informantas pabrėžė, kad tikrinama dėl to, kad jis – lietuvis).

„Viena koja čia, kita ten“: tarp Norvegijos ir Lietuvos

Transnacionalizmo studijose, kaip užsiminėme straipsnio pradžioje, ypač pabrėžiamas buvimas ir priklausymas, peržengiantis vienos nacionalinės valstybės ribas. Galima minėti įvairius transnacionalizmo aspektus: vieni autoriai susitelkia į ekonominį aspektą (pavyzdžiui, pinigų siuntimą į kilmės valstybę), kiti kalba apie socialinius transnacionalizmo aspektus, dar kiti tiria identiteto konstravimo procesą, peržengiantį vienos valstybės ribas. Šioje straipsnio dalyje trumpai apžvelgsime naujųjų telekomunikacijų įtaką buvimui *čia* ir *ten*. Naujosios komunikacijų technologijos transnacionalizmo studijose užima vieną svarbiausių vietų (Eriksen, 2007b; Vertovec, 2004). Arjuno Appadurai (1996) teigimu, migrantų *lokalumo konstravimo procesą* tiesiogiai veikia naujosios technologijos. Tai reiškia, kad migrantai, kuriuos domina prisitaikymas prie naujos visuomenės ir naujos kultūros, tuo pat metu gali užmegzti ir palaikyti ryšius su ikimigracine vietoje, naudodami virtualias komunikacijas ir atkurdami lokalumą naujoje gyvenamojoje vietoje (Appadurai, 1996). Mokslininkai analizuoja įvairius naujosios komunikacijos aspektus ir poveikį. Pavyzdžiui, Thomasas H. Eriksenas (2007b) savo straipsnyje pabrėžia ryšį tarp interneto naudojimo ir diasporos / migrantų mobilizacijos, kitiems autoriams reikšmingesni atrodo socialiniai pokyčiai, kuriuos sukelia pigi telefonija (Vertovec, 2004).

Kaip nurodoma teorinėje literatūroje, informantai, gyvenantys Norvegijoje, taip pat labai pabrėžė naujųjų komunikacijos priemonių svarbą palaikant ryšius su draugais ir šeimos nariais, gyvenančiais tiek Lietuvoje, tiek kitose šalyse. Dažniausiai jie naudoja *Skype* ir pigius skambučius, neretai pasitelkiamos ir internetinės kameros, kurios dar labiau sustiprina artumo jausmą. Šios technologijos ypač reikšmingos, ką tik atvykus į Norvegiją iš Lietuvos, neretai Lietuvoje likus kitiems šeimos nariams. Tuomet šios technologijos, Steveno Vertoveco žodžiais, leidžia sukurti situaciją, kai: „migrantai jaučiasi ir funkcionuoja kaip šeima, nepaisant fakto, kad fiziškai jie yra toli vieni nuo kitų“ (Vertovec, 2004: 222).

Migrantai iš Lietuvos, be pigių skambučių ir interneto, nepaprastai reikšminga laiko galimybę žiūrėti lietuvišką televiziją. Tai suvokiama kaip namų sfera, ištrinanti ribas tarp *ten* ir *čia*:

Kiek laiko užima lietuviškos televizijos žiūrėjimas ir kiek norvegiškos?

Devyniasdešimt devynis procentus užima lietuviškos televizijos žiūrėjimas. Paprasčiausiai aš čia, bet jaučiuosi kaip Lietuvoj. Netgi žinau, koks oras dabar Lietuvoj yra. Ten yra gerokai šilčiau negu čia. Nes pasivartai rytą kiekvieną kartą, įsijungi televizorių.

O norvegiškas žinias?

Tenka pažiūrėt, dažniausiai jos būna nežiūrimos tos žinios, būna tiktai, jeigu prisiklausai per dieną kažkokių tai karštų įvykių, kažkas ten nutiko, tai tada įsijungi norvegiškas žinias. O taip tai visos tos žinios per radiją tiktai, dienos metu (Stasys, Haldenas).

Žiūrėti lietuvišką televiziją, internete skaityti naujienas iš Lietuvos tampa transnacionalu, turint omenyje, kad daugelis informantų teigia sekantys politines, ekonomines naujienas Lietuvoje, nes ten planuoja investuoti, statyti namą ar pirkti butą. O žiūrėti norvegišką televiziją ir sekti informaciją dažnai būtina tik norint susiorientuoti naujoje šalyje, ypač jeigu visuomenėje diskutuojama apie ketinimus įvesti naujus mokesčius ar darbo rinkos pokyčius. Be televizijos, interneto ir pigių skambučių, dar viena technologija, padedanti įveikti didelį atstumą – pigūs skrydžiai. Ne vienas informantas tvirtino, kad santykinai nedidelis atstumas tarp Norvegijos ir Lietuvos bei neilgas laikas, praleidžiamas lėktuve skrendant iš Norvegijos į Lietuvą, leidžia įsivaizduoti, kad Lietuva, tėvai ir giminės netoli (viena valanda kelio).

„Esu Lietuvos pilietis, gyvenu Norvegijoje...“

Vadovaujantis *metodologiniu nacionalizmu*, pilietybė yra pagrindinis ryšys, garantuojantis valstybės ir jos teritorijoje gyvenančių žmonių santykį. Tačiau pastaruoju metu pilietybės institucija labai transformuojasi ir ima prarasti ankstesnį pastovumą. Vis daugiau kalbama apie postnacionalinę pilietybę (Soysal, 1994), kuriai universalios žmogaus teisės reikšmingesnės nei vienos nacionalinės valstybės teikiamos teisės ir pareigos. Kiti autoriai kalba apie pilietines teises neturint gyvenamosios šalies formalios pilietybės (angl. *denizenship*), – tai parodo, kad transmigrantai išlaiko savo kilmės valstybės pilietybę, tačiau drauge turi daugumą socialinių, ekonominių ir kai kurias politines teises migracijos šalyje. Vis dėlto nesigilinsime į pilietybės instituto niuansus, tik pažymėsime, kad pilietybės klausimas transnacionalizmo teorijoje yra vienas svarbiausių (Castles, Davidson, 2000; Vertovec, 2009). Pilietybės teorijose nurodomas ir pakitęs pilietybės pobūdis, kuris, kaip minėjome, peržengia vienos nacionalinės valstybės teritorijos ribas (Faist, 2007; Baubök, 2006; Kaplan, 1999). Pastaruoju metu nemažai autorių į pilietybę siūlo žiūrėti ne kaip į formalių teisių ir pareigų rinkinį, bet labiau atkreipti dėmesį į kultūrinį ir socialinį jos aspektus (Sharma, Gupta, 2006; Glick Shiller, 2005; Glick Schiller, Caglar, 2008). Willas Kymlicka (1998), norėdamas paaiškinti išitraukimą į daugiau nei vieną politinę sistemą, įvedė sąvoką *daugiakultūrė pilietybė* kaip kritiką Vakarų šalims, kuriuos nesistengia reprezentuoti etninių ir kultūrinių skirtumų. Raineris Baubökas (2006: 27) buvimą ir dalyvavimą keliuose politinėse sistemose įvardija

kaip *transnacionalinę pilietybę*. N. Glick Schiller (2005) apie pilietybę kalba per buvimo arba priklausymo transnacionaliniam socialiniam laukui perspektyvą ir vadina ją *peržengiančia sienas* (angl. *transborder*) *pilietybe*. Ši pilietybė suprantama plačiau nei piliečių ir ne piliečių atskyrimas, ji remiasi kultūrinės ir socialinės pilietybės idėja⁶ (Glick Schiller, 2005: 56).

Tad šiame straipsnyje į pilietybę pažvelgsime ne per formalių teisių / pareigų prizmę, bet pačia plačiausia prasme – kaip į priklausymą įsivaizduojamai (trans)nacionalinei bendruomenei.

Dauguma respondentų teigė turintys Lietuvos pilietybę ir nematantys reikalo ją pakeisti į Norvegijos. Jie pabrėžė, kad pilietybę keistųsi nebent iš praktinių sumetimų. Teko pasikalbėti ir su kitais respondentais, kurie priėmė Norvegijos pilietybę. Vienos informantės nuomone, Norvegijos pilietybė būtina, nes be jos daug sunkiau būti traktuojamam kaip lygiaverčiam norvegams:

...nebesijaučiau antrarušė, kažkokia įvažiavėle, aš jau jaučiuosi, aš turiu lygiai tas pačias teises kaip ir jūs, nors aš ir anksčiau jas turėjau. Juk čia tas pasas faktiškai tikrai duoda teisę dalyvauti rinkimuose, tai čia vienintelis skirtumas, tai čia šiaip, pagal visas jau teorines praktikas, tai taip turėtų būt, bet aš, pačiai man asmeniškai buvo toksai vat – dabar aš galiu reikalaut, dabar jau viskas, nieko jie man nebegali atmest, jie negali pasakyt: atsiprašau, čia tikrai Norvegijos piliečiams. Nes taip gauni kartais tokius šokus po penkiolikos metų, po keturiolikos metų (Saulė, Haldenas).

Ta pati informantė kalbėjo ir apie emocinę būseną, kurią patyrė prieš gaudama Norvegijos pilietybę, ir išgyvenimus – kai pilietybė jai buvo suteikta:

...kad aš visą laiką jo norėjau (norvegiško paso), ir norėjau, ir norėjau, ir va dėl to aš ko gero neapgalvodavau, o kaip bus, jei aš turėsiu, tai man atrodė... aš tikrai visą laiką galvojau: jau kaip užšvėsiu tą dieną, tai kaip norvegai, oj (juokiasi) su visais (Saulė, Haldenas).

Kai Norvegijos pilietybė jai buvo suteikta, informantė taip apibūdino savo emocijas:

...tai buvo viena iš liūdniausių dienų faktiškai. ...Nežinau, iš pradžių man kažkaip viskas atrodė, nežinau, blogai su tais norvegais, atrodė kažkaip. ...Va, aš norėjau būti europiete, čia Europos Sąjunga, atseit Lietuva dar yra, o dabar, va, aš čia net ne europiete skaitausi, ir čia va tie norvegai pijokai, va jie čia kultūros mažai turi, nu baisiai aš pykau, baisiai pykau ir tikrai, nu tiesiog emocijų sukilo...

⁶ Kultūrinė ir socialinė pilietybė paaikškina įsitraukimą į socialinį lauką naudojant ne formalias pilietybės suteiktas teises ir pareigas, bet labiau pabrėžiant neformalius pilietybės aspektus (plačiau žr. Glick Schiller, 2005; Glick Schiller, Caglar, 2008).

Paskui viena draugė man pasakė (jinai faktiškai irgi ne norvegė), jinai sako: tu nusiramink, pamatysi, sako, pamažu bus lengviau ir, sako, čia tik popierius. Ir kai jinai man tai pasakė: „Čia tik popierius“, tai kažkaip aš ir nusiraminau. Teisingai, galvoju, čia tik popierius yra (Saulė, Haldenas).

Norvegijos pilietybės (paso) vadinimas *popieriumi* dažnai priešinamas emociniam ryšiui, kurį pasas suteikia Lietuvos pilietybei:

...aš, pavyzdžiui, niekadęs lietuviško paso neatsisakysiu, jeigu taip Seimas nepriims tokio įstatymo dėl dvigubos pilietybės – tada aš nežinau, kaip čia viskas.

...ir jeigu tu pakeisi tą pasą, vadinasi, tiesiog nukerti visus savo, kaip sako, protėvių, visus tuos saitus su Lietuva, pakeisdamas į raudoną norvegišką pasą.

O nesinori nukirsti?

Ne. Ne, tu baik juokaut, yra motina, yra seserys, trys yra, yra visa kita. ...sapnuoji, sapnuoji namus, vat, kažkokie tai vaizdai iškyla, tu kažką prisimeni, tiesiog tau virpena kažkur viduje. Apie Norvegiją aš to dar kol kas negaliu pasakyti (Stasys, Haldenas).

Vis dėlto tiek Lietuvos, tiek Norvegijos pilietybė, informantų nuomone, nesunkiai pakeičiama. Pavyzdžiui, viena moteris taip paaiškino, kodėl ji nusprendė pasikeisti Lietuvos pilietybę į Norvegijos:

...tikrai praktiškai man geriau turėti šitą pasą čia, dėl visko. ...Guodžia tik tai, kad aš išsiaiškinau taisykles, kad bet kuriuo atveju, kai tu norėsi ar apsispręsi, ar reikės, ar apsigalvosi, mes visuomet lietuvišką pilietybę gausim dėl to, kad mes atitinkam visus kriterijus (Kristina, Oslas).

Moteris turi omenyje tai, kad, nusprendusi atsisakyti Norvegijos pilietybės, ji galės atgauti Lietuvos pilietybę pagal lietuvių kilmės kriterijų (plačiau žr. Daukšas, 2006). Šiuo atveju pilietybe galima manipuliuoti: ji nėra nepakeičiama, bet pagal aplinkybes – strategiškai ir racionaliai pasirenkama. Vis dėlto pilietybė laikoma ir gija, jungiančia su Lietuva, tad neskubama jos atsisakyti.

Kiek sudėtingesnis vaizdas iškyla kalbant apie Norvegijoje užaugusius vaikus, kurie save įvardija jau kaip norvegus⁷. Į klausimą „Kas tu esi“ informantė neabejodama atsakė – norvegė. Prieš dvejus metus ji gavo Norvegijos pilietybę, tyrėjai informantė nurodė tokias šio apsisprendimo priežastis:

...Todėl, kad aš noriu, aš nežinau, tiesiog taip natūralu jautėsi.

⁷ Tyrimo metu teko kalbėtis su dviem Norvegijoje užaugusiais vaikais, kurie išvyko iš Lietuvos ikimokyklinio amžiaus ir visą laiką pragyveno Norvegijoje, šiuo metu jau yra pilnamečiai. Vienas pateikėjų save aiškiai įvardijo kaip norvegą, o antrasis labiau identifikavosi su Lietuva, nors ir planuoja prašyti Norvegijos pilietybės.

Tai buvo noras ar buvo būtinybė?

Ne, jokios būtinybės. Tiesiog noras. Planuoju gyventi Norvegijoje, tai aš nemaniau jokios būtinybės turėti lietuvišką pasą. Aš čia gyvenu (Miglė, Oslas).

Kiti migrantai (užaukę Lietuvoje) daug stipresnį emocinį ryšį suteikia ne pilietybei, bet kilmei ir tautybei arba kitiems *igimties* elementams, tiksliau – tam, kas, jų nuomone, priešingai nei pilietybė, yra nepakeičiama:

Gimei lietuviui, tai nebūsi brazilas. Pavyzdžiui, aš išvažiavau iš čia pirmą kartą dvidešimt penkių metų. Čia atvažiavau – tai jau per dvidešimt penkis metus buvau patapęs. Sakau, nieks neatsižegnojo ir neatsiriboja, čia ne tame esmė. Esmė tame, kad čia yra geras, stabilus, ramus gyvenimas – dėl to aš čia ir gyvenu, bet tai nereiškia, kad tu ten ruošiesi tapti norvegu... (Arūnas, Oslas).

Iš visų kalbintų lietuvių migrantų Norvegijos pilietybę buvo priėmę (arba planavo priimti) tik labai maža jų dalis, nors dauguma galėtų tai padaryti (nes atitinka formalius reikalavimus). Greičiausiai tai galima paaiškinti tiek ekonominiu, tiek socialiniu saugumu ir Norvegijos suteikiamomis teisėmis, kurios artimos pilietinėms (mūsų apibūdinta *denizenship*) (išskyrus teisę balsuoti rinkimuose, tačiau galima balsuoti municipaliniuose rinkimuose). Kita vertus, Lietuvos pilietybė, nors ir lengvai pakeičiama, yra laikoma emocine gija, kuri jungia su Lietuva ir kurios neskubama nutraukti. Tai patvirtina ir oficiali Norvegijos statistika: tik 2,2 proc. migrantų iš Lietuvos turi Norvegijos pilietybę. Šis skaičius yra pats mažiausias, palyginti su migrantų iš kitų Europos valstybių skaičiumi (pavyzdžiui, lenkų – 11,3 proc., bendras vidurkis – 43,2 proc.⁸).

Išvados

Straipsnyje nagrinėjamas migrantų iš Lietuvos Norvegijoje buvimas ir priklausymas transnacionaliniams socialiniams laukams, pabrėžiant gyvenamosios šalies (Norvegijos) kontekstą. Pastarasis kontekstas (tiksliau, įsivaizduojamas savo ir kito panašumas) leidžia kalbėti apie etniškai apibrėžiamą *savumo* (norvegų) sampratą. O *kitas* drauge yra laikomas etniškai *kitokiu*. Dėl tokios etniškai grindžiamos visuomenės sampratos migrantams sunkiau integruotis į norvegų visuomenę. Buvimas baltaodžiu (nors ir Rytų Europos gyventoju) naudojamas kaip išteklis, leidžiantis būti neatpažįtamam kaip migrantui arba bent laikyti save užimančiu aukštesnę socialinės hierarchinę poziciją. Tačiau pastarąją privilegijuotą poziciją veikia *kriminalizuoto lietuvio* įvaizdis, kurį skleidžia Norvegijos žiniasklaida. Informantai, iš vienos pusės,

⁸ Statistics Norway: http://www.ssb.no/innvbef_en/tab-2009-04-30-08-en.html.

pabrėžia didelę žiniasklaidos daromą neigiamą įtaką integruojantis į gyvenamąją visuomenę, iš kitos pusės, ji skatina saistytis pačią migrantų iš Lietuvos bendruomenę. Pavyzdžiui, straipsnyje pateiktas atvejis, kai migrantai iš Lietuvos inicijavo parašyti straipsnį, kuris buvo išspausdintas viename didžiausių Norvegijos dienraščių. Šis straipsnis buvo atsakas į Norvegijos žiniasklaidos konstruojamą kriminalizuoto lietuvio įvaizdį, ir jo iniciatoriai, šio įvaizdžio neneigdami, parodė, kad tarp migrantų iš Lietuvos Norvegijoje yra sąžiningai dirbančių ir valstybei mokančių mokesčius. Tačiau nepaisant to, kad migrantai iš Lietuvos Norvegijoje nori būti priimami kaip lygiaverčiai norvegams, jie nenori atsisakyti turimos Lietuvos pilietybės (yra ir išimčių, ypač tarp Norvegijoje užaugusių vaikų, tik iki šiol tokių žmonių nedaug, ir apie tai kalbėti per anksti). Lietuvos pilietybė suvokiama ne kaip praktinė būtinybė, bet veikia kaip emocinis ryšys su Lietuva. Jos atsisakymas ir Norvegijos pilietybės priėmimas, kaip rodo straipsnyje pateikti etnografiniai pavyzdžiai, dažnai suvokiami kaip asmeninė drama, arba permąstoma pati pilietybės samprata (ji vadinama *popieriumi*), – tuomet ryšys su Lietuva konstruojamas pasitelkiant *prigimtinės* kategorijas.

Literatūra

- Ahmed, S., Castañeda, C., Fortier, A. M., Sheller, M. (2003). Introduction: Uprootings/Regroundings: Questions of Home and Migration // Ahmed, S., Castañeda, C., Fortier, A. M., Sheller, M. (eds.). *Uprootings/Regroundings: Questions of Home and Migration*: 179–203. Oxford, New York: Berg.
- Anderson, B. (1999). *Įsivaizduojamos bendruomenės: apmąstymai apie nacionalizmo kilmę ir plitimą*. Vilnius: Baltos lankos.
- Appadurai, A. (1996). *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Baubök, R. (2006). Citizenship and Migration – Concepts and Controversies // Baubök, R. (ed.). *Migration and Citizenship: Legal Status, Rights and Political Participation*: 15–31. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Brettell, C. B. (2000). Theorizing Migration in Anthropology // Brettell, C. B., Hollifield, J. (ed.). *Migration Theory: Talking Across Disciplines*: 97–136. New York: Routledge.
- Campbell, B. (2007). Racialization, Genes and the Reinventions of Nations in Europe // Wade, P. (ed.). *Race, Ethnicity and Nation: Perspectives from Kinship and Genetics*: 95–123. New York, Oxford: Berghahn Books.
- Castles, S., Davidson, A. (2000). *Citizenship and Migration: Globalization and the Politics of Belonging*. New York: Palgrave.
- Coutin, S. (2006). Cultural Logics of Belonging and Movement: Transnationalism, Naturalization, and US Immigration Politics // Sharma, A., Gupta, A. (eds.). *The Anthropology of the State: A Reader*: 1–41. Oxford: Blackwell Publishing.
- Daukšas, D. (2006). Defining Belonging: Citizenship as a Form of Ethnic Inclusion and Exclusion: The Case from Post-Soviet Lithuania // *Acta Historica Universitatis*

- Klaipedensis*, XIII, *Studia Anthropologica*, Vol. 2: *Defining Region: Baltic Area Studies from Sociocultural Anthropology and Interdisciplinary Perspectives*, Part 2: 71–79.
- Eriksen, Th. H. (2007a). Ernest Gellner and the Multicultural Mess // Malešević, S., Haugaard, M. (eds.). *Ernest Gellner & Contemporary Social Thought*: 168–186. Cambridge: Cambridge University Press.
- Eriksen, Th. H. (2007b). Nationalism and the Internet // *Nations and Nationalism*, 13 (1): 1–17.
- Faist, Th. (2007). The Fixed and Porous Boundaries of Dual Citizenship // Faist, Th. (ed.). *Dual Citizenship in Europe*: 1–44. Aldershot, Burlington: Ashgate.
- Fitzgerald, D. (2002). *Rethinking the 'Local' and 'Transnational': Cross-Border Politics and Hometown Networks in an Immigrant Union*. UC San Diego: Center for Comparative Immigration Studies. <http://www.escholarship.org/uc/item/5g04260w> (žiūrėta 2009 12 15).
- Garaspich, M. P. (2008). Odyssean Refugees, Migrants, and Power: Construction of the “Other” and Civic Participation within the Polish Community in the United Kingdom // Reed-Danahay, D., Brettell, C. B. (eds.). *Citizenship, Political Engagement, and Belonging: Immigrants in Europe and the United States*: 124–143. New Brunswick, New Jersey, London: Rutgers University Press.
- Glick Schiller, N. (2005). *Transborder Citizenship: An Outcome of Legal Pluralism within Transnational Social Fields*. Los Angeles: Department of Sociology, UCLA. <http://escholarship.org/uc/item/76j9p6nz> (žiūrėta 2009 12 15).
- Glick Schiller, N. (2009). Theorizing about and beyond Transnational Processes // Cervantes-Rodríguez, M., Grosfoguel, R., Mielants, E. (ed.). *Caribbean Migration to Western Europe and the United States: Essays on Incorporation, Identity, and Citizenship*: 27–40. Philadelphia: Temple University Press.
- Glick Schiller, N., Basch, L., Szanton Blanc, C. (1992). Transnationalism: A New Analytical Framework for Understanding Migration // Glick Schiller, N., Bash, L., Szanton Blanc, C. (eds.). *Towards a Transnational Perspective on Migration: Race, Class, Ethnicity and Nationalism Reconsidered*: 1–24. New York: The New York Academy of Sciences.
- Glick Schiller, N., Caglar, A. (2008). “And Ye Shall Possess It, and Dwell Therein”: Social Citizenship, Global Christianity and Nonethnic Immigrant Incorporation // Reed-Danahay, D., Brettell, C. B. (eds.). *Citizenship, Political Engagement, and Belonging: Immigrants in Europe and the United States*: 203–225. New Brunswick, New Jersey, London: Rutgers University Press.
- Gullestad, M. (2004). Blind Slaves of Our Prejudices: Debating “Culture” and “Race” in Norway // *Ethnos*, 69 (2): 177–203.
- Gullestad, M. (2002). Invisible Fences: Egalitarianism, Nationalism and Racism // *Royal Anthropological Institute*, 8: 45–63.
- Gullestad, M. (2005). Normalising Racial Boundaries. The Norwegian Dispute about the Term Neger // *Social Anthropology*, 13 (1): 27–46.
- Herbert, J. (2008). *Negotiating Boundaries in the City: Migration, Ethnicity and Gender in Britain*. Aldershot: Ashgate.
- Howell, S., Melhuus, M. (2007). Race, Biology and Culture in Contemporary Norway: Identity and Belonging in Adoption, Donor Gametes and Immigration //

- Wade, P. (ed.). *Race, Ethnicity and Nation: Perspectives from Kinship and Genetics*: 95–123. New York, Oxford: Berghahn Books.
- IMDI (2008). *Vi blir... Om arbeidsinnvandring fra Polen og Baltikum. IMDi-rapport 1-2008. Integrerings – og mangfoldsdirektoratet*. http://www.imdi.no/Documents/Rapporter/Rapport_arb_innv3MB.pdf (žiūrėta 2009 12 15).
- Kaplan, D. (1999). Territorial Identities and Geographical Scale // Herb, G., Kaplan, D. (eds.). *Nested Identities*: 9–30. Oxford: Rowman & Littlefield Publishers, Inc.
- Kearney, M. (1995). The Local and the Global: The Anthropology of Globalization and Transnationalism // *Annual Review of Anthropology*, 24: 547–565.
- Khefif, N. A. (2007). Migrants and the Significance of Nationality // *Proceedings of the conference "14th Nordic Migration Researchers Conference"*, 14-16 November. University of Bergen. <http://org.uib.no/imer/14Nordic/Papers%20fra%202014.%20Migrasjonsforskerkonferanse/Khefif.pdf> (žiūrėta 2009 12 15).
- Kymlicka, W. (1998). Multicultural Citizenship // Shafir, G. (ed.). *The Citizenship Debates*: 167–188. Minneapolis: University of Minnesota.
- Levitt, P. (2006). Transnational Migration: Conceptual and Policy Challenges // Tamas, K., Palme, J. (eds.). *Globalizing Migration Regimes: New Challenges to Transnational Cooperation*: 23–35. Aldershot: Ashgate Publishing Limited.
- Malkki, L. H. (1999). National Geographic: The Rooting of Peoples and Territorialization of National Identity among Scholars and Refugees // Gupta, A., Ferguson, J. (eds.). *Culture, Power, Place: Explorations in Critical Anthropology*: 52–75. Durham, London: Duke University Press.
- McDowell, L. (2007). Constructions of Whiteness: Latvian Women Workers in Post-War Britain // *Journal of Baltic Studies*, 38 (1): 85–107.
- Nash, C. (2004). 'They're Family!': Cultural Geographies of Relatedness in Popular Genealogy // Ahmed, S., Castaneda, C., Forties, A. M., Sheller, M. (eds.). *Uprootings/Regroundings: Questions of Home and Migration*: 179–203. Oxford, New York: Berg.
- Sharma, A., Gupta, A. (2006). Introduction: Rethinking Theories of the State in an Age of Globalization // Sharma, A., Gupta, A. (eds.). *The Anthropology of the State: A Reader*: 1–41. Oxford: Blackwell Publishing.
- Soysal, Y. (1994). *Limits of Citizenship: Migrants and Post-National Citizenship in Europe*. Chicago: University of Chicago Press.
- Vertovec, S. (2004). Cheap Calls: The Social Glue of Migrant Transnationalism // *Global Networks*, 4 (2): 219–224.
- Vertovec, S. (2009). *Transnationalism: Key Ideas*. London, New York: Routledge.
- Wimmer, A., Glick Schiller, N. (2002). Methodological Nationalism and beyond: Nation-State Building Migration and the Social Sciences // *Global Networks*, 2 (4): 301–334.

„AŠ ESU LIETUVĖ VISADA, TIKTAI GALIU TURĖTI KITĄ PILIETYBĘ“: IMIGRANTŲ IŠ LIETUVOS IDENTITETO DĒLIONĒS ŠIAURĒS AIRIJOJE

Neringa Liubinienė

Tarptautinė migracija paprastai apibūdinama kaip individų (ar jų grupių) fizinis persikėlimas (ar judėjimas) iš vienos šalies (kartu ir visuomenės) į kitą, t. y. ji apima emigravimo (išvykimo) ir imigravimo (atvykimo) dichotomiją. Tačiau tarptautinė migracija yra kur kas sudėtingesnis ir dinamiškesnis procesas nei šis pateiktas apibūdinimas. Tai gerai iliustruoja migracijos studijų atstovų (Arango, 2000; Duany, 2002; Glick Schiller, Basch, Blanc Szanton, 1992; Kofman, Phizacklea, Raghuram, Sales, 2000; Stalker, 2002) darbuose naudojami XX a. paskutiniojo ketvirčio tarptautinės migracijos apibrėžimai: migracija tapo globalesnė, jos srovės heterogeniškesnės, naujus tarptautinius migracinius judėjimus labiau charakterizuoja jau ne griežta emigracijos–imigracijos dichotomija, o cirkuliacinė migracija (nuolatinis migrantų judėjimas pirmyn ir atgal), o minimo laikotarpio migrantai nebepraranda ryšių su kilmės šalimi, bet intensyviai dalyvauja kelių šalių (gyvenamosios ir kilmės) gyvenime (transnacionalizmas) – tampa transmigrantais.

Šiame straipsnyje diskutuojama apie tai, kokią įtaką šiandieninio migranto (ypač pirmosios kartos) identiteto konfiguracijai daro migravimo patirtis. Įdėmiau pasidomėti šia problematika paskatino transnacionalinės migracijos teorinės priegos atstovų mintys apie transmigrantų dalyvavimą socialiniame, kultūriniame ir politiniame kilmės ir gyvenamosios šalių gyvenime bei apie viso to sąlygojamą konstruojamą savąjį identitetą. Taip pat dėmesį atkreipė antropologės Meenakshi Thapan (Thapan, 2005) teiginys, kad pirmosios kartos imigrantai dažnai prisiima viendimensį ir tvirtą identitetą, išsaugo ir atlieka tradicinius ritualus, o antroji karta savo identitetą jau nusako miglotesnėmis sąvokomis ir jaučiasi esanti dalis gyvenamosios visuomenės ir jos kultūros, kurią jie formuoja, vartoja ir kuria dalijasi.

Straipsnio teorinė diskusija remiasi antropologinio lauko tyrimo Šiaurės Airijoje metu (2006 m. pab. – 2007 m. vid.) gautais empiriniais duomenimis. Lauko tyrimas leido atskleisti migrantų iš Lietuvos kasdienio gyvenimo situacijose (pvz., namų, darbo, šeimos, pažįstamų, vietinių Šiaurės Airijos gyventojų ir kt. aplinkoje) naudojamų naratyvų, elgsenos, požiūrių

ir vertinimų įvairovę, t. y. kaip migrantai iš Lietuvos savo samprotavimais, teikiamomis reikšmėmis, jausmais, saistymuisi ir elgesiu konstruoja savąją tapatybę Šiaurės Airijoje.

Kadangi migrantai iš Lietuvos nėra homogeniška grupė, tad pagal gautus empirinius duomenis padarytos išvados negali būti taikomos visiems migrantams, gyvenantiems Šiaurės Airijoje. Todėl straipsnyje vartojama sąvoka *migrantai iš Lietuvos* (atitinkamai ir *migrantai*) nereiškia migrantų iš Lietuvos, gyvenančių Šiaurės Airijoje, visumos. Be to, minėta sąvoka leidžia nepriskirti imigranto(-ės) ar emigranto(-ės) etiketės, iš karto implikuojančios tam tikras konotacijas. Sąvokos *lietuvis*, *lietuviė*, *lietuviai* nežymi asmens etniškumo, bet tiesiog nurodo, kad šis asmuo yra atvykęs iš Lietuvos, o sąvoka *vietiniai Šiaurės Airijos gyventojai* apima Šiaurės Airijoje gyvenančius airius ir anglius.

Šiaurės Airijos kontekstas

Geografiškai Šiaurės Airijos regionas yra Airijos saloje, tačiau politiškai jis priklauso Jungtinei Karalystei (JK). Šiaurės Airijos istorija nužymėta emigracijos srautais, tačiau jau 1990–2004 m. padėtis pradėjo keistis: emigracija ir imigracija regione susibalansavo, o nuo 2004 m. ėmė nuolat augti imigracija (žr. Fegan, Marshall, 2008). Pastaruoju laikotarpiu išskiriamos dvi imigracijos į Šiaurės Airiją bangos: 1) 2001–2003 m. – portugalų ir filipiniečių banga; 2) nuo 2004 m. gegužės 1 d. – į Europos Sąjungą (ES) įstojusią šalių piliečių banga (žr. Jarman, 2006).

Migrantai iš Lietuvos Šiaurės Airijoje reprezentuoja daugiausia ekonominius (darbo) migrantus. Oficialiais duomenimis, 2004 m. gegužės – 2007 m. kovo mėn. Šiaurės Airijoje kaip dirbantys užsiregistravo 5 840 lietuvių (NISRA, 2007). Lietuvos ambasada JK taip pat turėjo duomenų apie panašų regione gyvenančių imigrantų iš Lietuvos skaičių – apie 4 000, tačiau, Lietuvos ambasadoriaus JK J. E. Vygaudo Ušacko manymu¹, Šiaurės Airijoje jų galėjo gyventi iki 15 000. 2007 m. kasmetinis visuotinis mokinių surašymas Šiaurės Airijoje atskleidė, kad 420 lietuvių vaikų mokosi pradinėje mokykloje ir 208 aukštesnėse klasėse (NISRA, 2007).

Migrantai iš Lietuvos gyvena pasklidę po visą Šiaurės Airiją, tačiau vienas Šiaurės Airijos bruožų tas, kad skirtingose jos vietovėse telkiasi migrantai iš skirtingų Rytų ir Vidurio Europos šalių, kai kurie migrantai gyvena Airijos, o ne Šiaurės Airijos, teritorijoje, bet dirba Šiaurės Airijoje arba jų vaikai eina į mokyklą Šiaurės Airijoje, ir atvirkščiai. Migrantus iš Lietuvos

¹ Interviu su ambasadoriumi Lietuvių dienų Šiaurės Airijoje metu (2007 02 02) (Eglinas, 2007).

telktis konkrečiose Šiaurės Airijos vietovėse labiausiai skatina turimi ryšiai (socialiniai tinklai) ir darbo pasiūla (darbo vietų, t. y. aplink esančių fabriku, gamyklų ir kt., skaičius). Migranto darbas (bent jau pats pirmasis) dažnai būdavo elementari rutininė veikla, nereikalaujanti ypatingų gebėjimų, o kai kada ir visai neatitinkanti migrantų turimos kvalifikacijos ar išsilavinimo, kurie buvo aukštesni, nei reikėjo darbui atlikti, arba tiesiog ne tokie, kokių reikėjo.

Šiaurės Airija neretai laikoma neramiu regionu dėl įsisenėjusios konfrontacijos tarp etninės airių ir pilietinės britų tautų, o religiniame kontekste (analogiškai) – tarp katalikų ir protestantų. Pastaruoju metu, anot Ullricho Kockelio (2001), ši konfrontacija tapo *nuosaikesnė*, vis dėlto net šiandien Šiaurės Airijoje vietovė ar gatvė, kurioje asmuo gyvena, turimas verslas ar firma, net asmens pavardė ar vardas gali nurodyti jo identitetą – protestantas ar katalikas, lojalistas ar nacionalistas. Nors dėl minėtosios konfrontacijos Šiaurės Airijoje susiformavo gyvenamoji segregacija ir *griežtesnė* teritorijos samprata, kurios turi įtakos etninių mažumų grupėms, tačiau lauko tyrimas parodė, kad nemaža dalis migrantų, rinkdamiesi gyvenamąją vietą, dėl skirtingų priežasčių (pvz., nežinojimo, būsto nuomos kainų) neatsižvelgia į specifinę vietinių Šiaurės Airijos gyventojų erdvės organizaciją. Taip pat lauko tyrimo metu paaiškėjo, kad geografinė migrantų įsikūrimo vieta įvairiais būdais (per prieigą prie informacijos, galimybes ištraukti į platesnius etninius ir kitokius tinklus, per susisiekimą, turimus kaimynus, rasistinius išpuolius ir kt.) daro įtaką jų kasdieniam gyvenimui Šiaurės Airijoje.

Sienų peržengimas: transnacionalizmas migrantų gyvenime

Tradicškai migrantai apibūdinami kaip išrauti su šaknimis, palikę už savęs namus ir šalį bei susiduriantys su skausmingu inkorporacijos į kitoją visuomenę ir kultūrą procesu: pavyzdžiui, anot Liisos Malkki (1997), pabėgėliai dažnai aprašomi tarsi atplėšti nuo šaknų ar išplėšti su šaknimis iš žemės, o tremtiniai ar emigrantai – tarsi išsikasę gimtinėje savo šaknis ir persodinę jas svetimoje žemėje, – tai savo ruožtu lemia, kad apie žmones dažnai galvojama (ir jie patys apie save galvoja) kaip apie turinčius *šaknis*, iš kurių jie kildina savo identitetą. O transnacionalinės migracijos prieigai atstovaujančių mokslininkų darbuose toks imigrantų traktavimas kvestionuojamas:

Mes apibrėžiamo transnacionalizmą kaip procesą, kuriuo migrantai kuria ir palaiko tarpusavyje susijusius socialinius ryšius, jungiančius kilmės ir gyvenamąsias visuomenes. Šiuos procesus transnacionalizmu vadiname siekdami pabrėžti, kad daug imigrantų šiandien kuria socialinius laukus, peržengiančius

geografinės, kultūrinės ir politinės sienas (Bash, Glick Schiller, Blanc Szanton, 1994, 7).

Migracijos tyrimų kontekste *transnacionalizmo* ir *transmigracijos* sąvokos tapo pagrindinėmis šios srities sąvokomis XX a. paskutiniajame dešimtmetyje.² Jų formuluotei pagrindą padėjo pastarųjų metų imigracijos į JAV³ tyrimai. Tačiau transnacionalinės migracijos idėjas galima pritaikyti ir plačiau, ne tik kalbant apie imigraciją į JAV, – tai aiškiai atskleidžia Caroline Bretell (2003), analizuodama portugalų migrantų transnacionalinės veiklos bruožus. Ji pažymi, kad transmigrantai iš Portugalijos, emigravę į naują šalį ir tapę inkorporuoti į naują visuomenę (išmokę naujos šalies kalbos, dirba, studijuoja, moka mokesčius, atidaro banko sąskaitas, augina vaikus, leidžia juos į tos šalies mokyklas), palaiko ir šeiminius, socialinius, ekonominius, religinius bei politinius ryšius su savo kilmės šalimi (investuoja, siunčia pinigų ir dovanų šeimai, perka nuosavybę, stato namus, dalyvauja gimtojo miesto šventėse ir t. t.), t. y. jie faktiškai gyvena dviejose šalyse (ibid).

Taigi, aptariant transnacionalinę migraciją pabrėžiama, kad šių dienų migrantai yra transmigrantai, t. y. palaikydami ryšius su savo kilmės šalimis, paverčia jas ir gyvenamąją visuomenę viena socialinio veiksmo arena. Tokio transnacionalizmo kontekste būtent diaspora neretai laikoma tikslia transnacionalinių bendruomenių, tinklų ir ryšių reprezentacija.

Tačiau, nepaisant idėjų apie transmigrantus ir jų palaikomus transnacionalinius ryšius naujumo, naudos ir potencialo, mokslininkai aktyviai diskutuoja, kaip tiksliai apibrėžti transmigranto sąvoką ir kokius *žymeklius* naudoti šioje konkrečioje definicijoje. Anot Ninos Glick Schiller ir kt. (Glick Schiller, Basch, Blanc Szanton, 1995) bei Johno Lie (1995), transmigrantus galima apibūdinti kaip migrantus, kurių kasdienis gyvenimas priklauso nuo daugialypių ir pastovių ryšių, kertančių sienas, ir kurių identitetai yra konfigūruojami per santykį su daugiau nei viena nacionaline valstybe. Tačiau esama nuomonių, kad šiuo atveju transnacionalizmo idėja yra pernelyg laisvai ir plačiai naudojama visiems migrantams ir migracijai nusakyti (žr. Koopmans, Statham, 2003), kad dauguma migrantų tėra atsitiktiniai transnacionaliniai aktyvistai, bet ne transmigrantai (Levitt, 2004), kad laikini darbo migrantai, keletą metų gyvenantys užsienyje, siunčiantys pinigines perlaidas ir bendraujantys su kilmės šalyje likusia šeima, negali būti tapatinami su transmigrantais, nes pastarieji yra tik tie, kurių visa egzistencija remiasi išitraukimu į transnacionalines bendruomenes (Castles, Miller, 2003) ir t. t.

² Pvz., Glick Schiller, Basch, Blanc Szanton, 1992, 1995; Guarnizo, Smith, 1999; Portes, 2001. Kritiką žr.: Grillo, 2001; Olwig, Sørensen, 2002; Portes, 2003; Vertovec, 2001.

³ JAV tyrėjai sąvoką *transnacionalizmas* dažniausiai vartoja po 1945 m. į JAV atvykusių naujų migrantų patirtims įvardyti. Pvz., žr. Guarnizo, 1997.

Verta žvilgtelėti į lauko tyrimo, atlikto bendraujant su migrantais iš Lietuvos Šiaurės Airijoje, duomenis. Jie leidžia teigti, kad, balsuodami Lietuvoje arba Šiaurės Airijoje, gyvendami ir dirbdami Šiaurės Airijoje bei dėl įvairių priežasčių lankydami Lietuvoje (pvz., dėl nostalgijos, giminių, šeimos, vizitų pas gydytojus, namų ar būsto remontų), išigydami namus Šiaurės Airijoje ar Lietuvoje (arba išlaikydami jau turimus Lietuvoje), leisdami vaikus į Šiaurės Airijos mokyklas ir siūsdami juos atostogauti į Lietuvą, imdamiesi verslo Šiaurės Airijoje, siūsdami pinigų į Lietuvą ir pan., migrantai iš Lietuvos dalyvauja dviejų – kilmės ir gyvenamosios – šalių gyvenime. Migrantų iš Lietuvos formuojami ir palaikomi socialiniai tinklai, peržengiantys vienos valstybės sieną, strateginis apsisprendimas šeimai gyventi pasiskirsčius dviejose valstybėse, migrantų spauda ir lietuviškos šv. Mišios, migrantų lankymasis Lietuvoje, *namų* lokalizavimas dviejose vietose ir pan. – visi šie pavyzdžiai iliustruoja migrantų iš Lietuvos aktyvesnę ar pasyvesnę sąsąją su daugiau nei viena valstybe, įvairių ribų peržengimą ir reprezentuoja transmigrantų gyvenimui būdingas ypatybes.

Nepaisant to, kad visi lauko tyrimo metu sutikti migrantai iš Lietuvos palaikė stipresnius ar silpnesnius ryšius su kilmės šalimi, pasireiškiančius aktyvesne (pvz., apsilankymai, politinis dalyvavimas, pinigų siuntimas) ar pasyvesne (pvz., naujienų apie gyvenimą Lietuvoje sekimas, lietuviškų laikraščių skaitymas, TV programų žiūrėjimas) veikla, tačiau paaiškėjo, kad sunku išskirti kokias nors *kolektyvines migrantų iš Lietuvos veiklas* Šiaurės Airijoje – veiklas, kurios būtų panašios į tai, kas įvardijama kaip *transnacionalinė bendruomenė, diaspora* ar tiesiog *transnacionalinė veikla*, ir kurios būtų jaučiamos bei pastebimos abiejose – kilmės ir gyvenamojoje – šalyse. Lauko tyrimo metu Šiaurės Airijoje dar neveikė jokios lietuviškos organizacijos, asociacijos, savivalbos grupės ar pan., nors tam tikrų jų užuomazgų jau būta (pirmosios lietuviškos neoficialios mokyklos pamokos, nereguliarūs šv. Mišios, bendras kalendorinių švenčių minėjimas, bandymai įsteigti lietuvių bendruomenę). Tad remiantis būtent kolektyvinės transnacionalinės veiklos ar bendruomenės elementų (ne)buvimo ir jų *matomumo* kilmės bei gyvenamojoje šalyse kriterijumi galima tvirtai teigti, kad migrantai iš Lietuvos Šiaurės Airijoje negali būti priskirti transmigrantams.

Grįžtant prie teorinės diskusijos apie tai, kas yra ar nėra transmigrantas ir kaip surasti šių debatų *aukso vidurį*, aktuali yra Georgeso Fourono ir N. Glick Schiller (2001) mintis, kad nors ne visi migrantai yra transmigrantai, kaip ir ne visi transnacionaliniai procesai įtvirtina transnacionalinį socialinį lauką ar erdvę, tačiau įvairūs laikotarpiai, situacijos ir priežastys lemia, kada transnacionaliniai ryšiai tampa svarbūs: juk, pavyzdžiui, vieni migrantai, inkorporuodamiesi į naują šalį, silpnina savo transnacionalinius ryšius, kiti atgaivina ar konstruoja naujus ryšius su savo gimtąja šalimi tik visiškai inkorporavęsi ir pan. Kadangi, G. Fourono ir N. Glick Schiller

(2001) teigimu, transmigrantai gyvena „transnacionaliniuose socialiniuose laukuose“, būtent tuo jie skiriasi nuo kitų emigruojančių ir įsikuriančių svetur.

Kol nesama vieno modelio, kas ir kada tampa transmigrantais, atsižvelgdami į lauko tyrimo metu gautus duomenis, palaikome anksčiau pateiktas G. Fourono, N. Glick Schiller, taip pat Annie Phizacklea (2004) ir Ewos Morawskos (2005) mintis, kad nuolatinis dalyvavimas ir grupinė (kolektyvinė) veikla nėra vieninteliai ar būtini transnacionalizmo žymenys – ne mažiau svarbūs tokie individualiame lygmenyje egzistuojantys transnacionaliniai diskursai ir veikla, kurie yra paversti įprasta transmigranto kasdienio gyvenimo dalimi. Todėl migrantus iš Lietuvos Šiaurės Airijoje ir esame linkę laikyti transmigrantais.

(Trans)migranto identitetas: identifikacijų ir ribų įvairovė

Šiandieninėje antropologijoje identiteto sąvoka yra ganėtinai problemiška⁴ ir kvestionuojama (pvz., pobūdis, transformacijos, individualizmas), todėl nekeista, kad su identitetu siejamas ribų (jų braižymo, konstravimo, perkėlimo ir pan.) aspektas darosi vis populiariesnis ir labiau vertinamas⁵. Pavyzdžiui, pagal šį apibrėžimą, „Identitetas – tai nuolatinis ribų braižymas *apsiribojant* ir kartu *atsiribojant* per tam tikrus identifikavimosi žymenis, matmenis, simbolius, t. y. per įvairiausias mentaliteto, laikysenos ir jausenos klodus“ (Čiubrinskas, 2008, 13), jau neginčijama, kad kiekvienas identitetas apibrėžiamas ar identifikacija vyksta ne vakuume, bet yra socialūs – vykstant asmenų interakcijai, t. y. įvairios ribos konstruojamos *per santyki* – susisiejant ar atsiskiriant. Tokį interaktyvų ribų konstravimą puikiai iliustruoja jau klasikiniu tapęs konstruktyvistinis Fredriko Bartho (1969) etninio identifikavimosi apibrėžimas. Kalbant apie identitetą, neišvengiamai tenka paminėti ir jo situaciškumą: įvairiose situacijose aktyviami skirtingi identiteto elementai, vadinasi, tai galioja ir riboms – įvairiose situacijose ribos gali tapti pralaidžios arba neperžengiamos⁶.

Atitinkamai identiteto konfigūracijos ir identifikacinių ribų brėžimas yra glaudžiai persipynęs su saistymosi, priklausymo, savęs apibrėžimo, *kito* išskyrimo ir pan. konstrukcijomis. Pasak Nikoso Papastergiadisio (2000), identitetas visada svyruoja tarp atvirumo ir stabilumo, reikalauja atminties ir patirties bei formuojasi *trečiojoje erdvėje* – tarp pažįstamo ir svetimo. Todėl įvairius artefaktus, pavyzdžiui, aprangą, gyvenimo stilių, kalbą,

⁴ Plačiau žr. Čiubrinskas, 2008.

⁵ Tai iliustruoja mokslininkų dėmesys *paribio studijoms, paribio žmonėms* (žr. Assmuth, 2003; Wilson, Donnan, 2005).

⁶ Plačiau apie kitus identiteto aspektus žr. Čiubrinskas, 2008.

maistą, muziką, ritualus, religinius įsitikinimus bei kitą simbolinį turinį, migrantai dažnai atsiveža iš kilmės šalies ir, anot Vyčio Čiubrinsko (2005), atgaivina, užkonservuoja ir transformuoja naujose vietose, bet jų visiškai nepamiršta.

Tai būdinga ir transmigrantams: jie savo kilmę ir praeitį ne palieka už nugaros, bet *pasiima* (žr. Koopmans, Statham, 2003), tad ir ikiemigraciniai tinklai, ir kultūra, ir kapitalas išlieka reikšmingi (žr. Lie, 1995). Transmigrantų identitetai konstruojami būtent socialinėse – transnacionalinėse – erdvėse, apimančiose daugiau nei vieną vietą⁷. Įsprausti tarp transnacionalizmo patirties ir dominuojančio migracijos diskurso (daugiausia integracijos), transmigrantai konstruoja savo rasinius, etninius, klasinius, nacionalinius ir lyties identitetus, – atsiranda biografijų ir identifikacijų įvairovė (žr. Povrzanović-Frykman, 2001; Lie, 1995). Steveno Vertoveco (2001) manymu, transnacionaliniai ryšiai taip pat yra labai svarbūs *antrosios kartos* migrantams išlaikant kultūrą ir identitetą bei plėtojant kolektyvinę veiklą.

Kaip migracinės ir transnacionalizmo patirties pasekmė atsiranda *dviguba atskaitos sistema*⁸, kurią Luisas E. Guarnizo (1997) apibrėžia kaip nuolatinių transmigrantų polinkį lyginti ir priešinti savo situaciją gyvenamojoje visuomenėje su ankstesnėmis savo patirtimis kilmės šalyje. L. H. Malkki (1997) teigimu, migrantams atsiminimai apie kilmės vietą dažnai tampa ištekliumi konstruojant naująją gyvenamąją vietą, o šiame procese vieni pagrindinių simbolių yra *tėvynė, žemė, šaknys* ir kt. (prisimenamos ar išivaizduojamos vietos plačiai pasklidusiems žmonėms dažnai tampa simboliniais inkarais ir susieja identitetus (kultūrinius ar nacionalinius) su įvairiomis vietomis).

Lauko tyrimo metu sukaupti duomenys apie migrantus iš Lietuvos Šiaurės Airijoje suteikia daug medžiagos jų identiteto analizei. Trumpai apibendrinant galima teigti, kad migrantų identitetai yra išties kompleksiniai, susidedantys iš daugelio įvairialypių identifikacinių sluoksnių, ir situaciniai: *laikinas migrantas, imigrantas, emigrantas, nelegalas, svetimas, nelaimingas asmuo Lietuvoje, laimingas migrantas Šiaurės Airijoje, visada lietuvis, nevietinis* ir t. t. Kai kurios identifikacijos sukonstruotos jų pačių (*pavydus, darbštus*), kai kurios – primestos iš išorės ir internalizuotos (*geriantis, triukšmadarys, „migrant vuorker“* – liet. migrantas darbininkas) arba ne (*buvę kariai, našta socialinei gerovei*). Be to, lauko tyrimas parodė, kad asmeninė patirtis atlieka svarbų vaidmenį, atskleidė, kaip vertinama viena ar kita vieta (dažniausiai Lietuva *versus* Šiaurės Airija) arba asmuo (lietuvis, lenkas,

⁷ Tačiau nebūdami iki galo nei vienoje, nei kitoje vietoje, transmigrantai atsiduria savotiškoje tarpinėje erdvėje (žr. Grillo, 2001).

⁸ Šis *dvigubumas* yra reprodukuojamas, kai žmonės persikelia. Esamai situacijai įvertinti naudojamas standartas yra pasiskolinamas iš tos visuomenės, kurią tie žmonės paliko (žr. Guarnizo, 1997).

latvis, portugalas) ir kad ilgesnės ar trumpesnės trukmės viešnagė Lietuvoje daro didžiulę įtaką migrantų savijautai, jausmams, patirtims ir aplinkos vertinimui.

Tai leidžia spėti, kad anksčiau minėtas M. Thapan (2005) teiginys apie stiprų viendimensį pirmosios kartos migrantų identitetą gali būti ne visai teisingas transnacionalinės migracijos kontekste. Be to, anot Nadjė's Al-Ali ir Khalido Koserio (2002), nepaisant to, kad priklausymo tam tikrai vietai jausmą lydi noras reprodukuoti ir (arba) išrasti *tradicijas* bei *kultūras*, kurios būtų susijusios su *namais*, vis dėlto laikui bėgant *ankstesni namai* neišvengiamai įgauna keistų, neįprastų ir svetimų emigravusiems elementų, o skirtis tarp *čia* ir *ten* vis labiau išblunka ir vis sunkiau pastebima.

Todėl siekdami sužinoti, kokias identiteto konfigūracijas konstruoja lietuviai transmigrantai Šiaurės Airijoje, remdamiesi lauko tyrimo duomenimis, analizuosime keturis svarbius ir aiškius žymenis, kuriuos migrantai sąmoningai ar (ir) pasąmoningai naudoja saistydami ir brėždami identifikacines ribas.

1. Kilmė: „Mes esam lietuviai, ir tuo viskas pasakyta“

Migrantai iš Lietuvos įvairiose situacijose skirtingai manipuliuoja kilmę nurodančiais žymenimis – etniškumu, pilietybe, vardu, įtvirtindami arba silpnindami ribas tarp savęs ir gyvenamosios visuomenės.

Didžioji dalis migrantų iš Lietuvos kitiems prisistato lietuviais, pabrėždami, kad neverta slėpti savo kilmės, nes *niekada nebūsime čia savais, mes nebūsime čia vietiniais, kaip gerai mes bemokėtumėm kalbą ir kaip tu besiintegruotum į tą visuomenę <...> nei jie, nei mes jų nepriimsime turbūt 100 procentų, 99,9 – galbūt, bet visu 100 turbūt vis tiek ne, – tiesiog neįmanoma, nes mes esam kitur gimę, kitur augę...*, taip pat pridurdami, kad *nėra ir [tokio] poreikio*. Migrantai tokius pamąstymus grindžia minėdami skirtingas gimimo ir augimo vietas, taip pat lietuvių ir vietinių Šiaurės Airijos gyventojų mentaliteto, papročių, požiūrių skirtumus.

Vis dėlto tam tikrose situacijose, pvz., parduotuvėje apsilankius vietiniams Šiaurės Airijos gyventojams ir pasidomėjus, iš kokios šalies yra atvykusi pardavėja, kai kurie migrantai linksta manipuluoti savo kilmės vieta, nes taip *daug paprasčiau*:

Ooo, Raša. Ir viskas aišku. Iš Lietuvos pasisakau: o kur tai? O prie ko čia?.. Ypač čia dirbant sakau: iš Rusijos. O gerai. Iš kur Rusijos? Iš Piterio. O, gerai visai. Iš karto šimtas klausimų atpuola (Valerija).

Bet tokios situacijos labai retos, palyginti su bendra migrantų iš Lietuvos tendencija prisistatyti lietuviais ar lietuvėmis. Šiaurės Airijoje augančius

migrantų vaikus, antrąją kartą, jų tėvai skatina didžiuliu savo etnine kilme, kadangi *esam įdomūs dėl to, kad mes esam va tokie*. Pažymėtina, kad lauko tyrimas atskleidė ir priešingų pavyzdžių, kai migrantų vaikai abejoja savo kitokios etninės kilmės privalumais ir nerimauja dėl to, kad skiriasi nuo bendraklasių (airių arba (ir) anglų).

Pilietybės klausimas kalbant su migrantais nebuvo opus: dauguma jų buvo Lietuvos piliečiai ir jiems neatrodė reikalinga tai keisti (*jau esi, kas esi, [pasas] man nieko nepakeičia*), tačiau pora jų vis dėlto svarstė apie pilietybės pakeitimą dėl praktinių priežasčių:

*Dabar aš turiu problemų su lietuvišku pasu iš tikrųjų. Mane, pavyzdžiui, ner-
vuoja. Aš turiu reikalų Anglijoje, ten važiuoju su mašina. Parodyk savo teises,
turiu angliškas teises. Pažiūri. Parodyk pasą. Duodi lietuvišką pasą, ten išvis
apakę. Laiko valandą, pusantrą, tikrina ten viską, eik tu... <...> Tik ką girdėjau
tokį blogą dalyką, kad Lietuva nebeleidžia turėti dviejų pilietybių. Aš girdėjau.
Skaičiau laikrašty „Saloj“. Tuo geriau, nenori – nereikia (Raimundas).*

O Šiaurės Airijoje lietuvių šeimose gimusiems vaikams parinkti pilietybę problematiškiau: jei vieni migrantai Šiaurės Airijoje gimusiems savo vaikams suteikdavo Lietuvos pilietybę, nors ir pabrėždavo biurokratinių procesų absurdiškumą ir keliamas problemas, tai kiti vaikui neretai parinkdavo Jungtinės Karalystės ar Airijos pilietybę⁹, teigdami darę tai, *kas patogiau*: ne tik dokumento išdavimo procedūros daug paprastesnės ir greitesnės, bet ir nereikia toli važiuoti iki Lietuvos ambasados. Iš visų migrantų, parinkusių savo vaikams Jungtinės Karalystės ar Airijos pilietybę, tik viena informantė dėl tokio sprendimo šiek tiek abejojo, kadangi, nesant galimybės turėti dvigubą pilietybę, gali iškilti sunkumų, sugalvojus grįžti gyventi į Lietuvą.

„Viskas atsibodo, ir ėmiau ir tiesiog pasivadinau Džeine, kaip pirmą mano vardo raidė“

Neretai Šiaurės Airijoje apsigyvenę migrantai iš Lietuvos susiduria su problema – vietiniams gyventojams sunku taisyklingai ištarti ir prisiminti *keistus* jų vardus. Ją (*o varge, vardo neištaria*) migrantai sprendžia įvairiai. Vieni toliau atkakliai laikosi savo originalaus lietuviško vardo, kiti pasirenka *naują* anglišką vardą ar pravardę. Turintiems trumpus, lengvai ištariamus lietuviškus vardus tokių sunkumų neiškyla.

Nusprendus naudoti *naują* vardą, pasirenkamas arba tas, kokiu šaukia aplinkiniai, arba paties sugalvotas, pvz., *Violet* (Violeta), *Ed* (Edvinas), *Ingrid* (Ingrida), *Ramona* (Ramunė), *Pol* (Paulius), *Morning* (Rytis). Pasirinkti *naują* vardą jokia būdu nereiškia atmesti lietuviškąjį, kadangi angliškas vardo

⁹ Jungtinėje Karalystėje ir Airijoje galioja *ius soli* principas: visiems vaikams, gimusiems jų teritorijoje, suteikiama pilietybė (žr. Castles, Davidson, 2000).

variantas naudojamas tik bendraujant su anglakalbiais vietiniais Šiaurės Airijos gyventojais – dažniausiai bendradarbiais, klientais, bendramoksliais. Angliško vardo pasirinkimas dažniausiai grindžiamas tuo, kad originalus vardas sunkiai ištariamas, atsibodo taisyti, nesinori varginti, taip lengviau ir pan. Toks apsisprendimas rodo siekį pritaipyti, ypač vaikų:

Taip, taip, nes mano mokinės ten ir vardus nori pasikeisti, ir nori pritaipyti labai... Būti kaip visi iš tikrųjų. Ir tas labai suprantama, kadangi vaikams tas yra labai svarbu, kad jie būtų tokie, kaip visi, neišsiskirtų (Renata).

Tačiau lietuviškoje terpėje ir toliau naudojamas tikrasis (originalus) vardas.

Nusprendusieji savo lietuviškų vardų netransformuoti nurodo tokius motyvus: *visi puikiai supranta, žmonės išmoksta išarti, tegul anglai, airiai mokosi, jeigu jiems įdomu ir t. t.:*

Nebėra ko čia beždžioniauti, jau ir taip mes esam čia užsieny, taip jau užsienėjam, kalbą pramokstam, o dar vardus (Livija).

Reikia pažymėti, kad prisiimti anglišką vardą gali būti laikinas sprendimas, t. y. šis vardo variantas gali būti naudojamas tik adaptacijos pradžioje, o vėliau vėl sugrįžtama prie lietuviškojo. Įdomu tai, kad grįžti prie lietuviškojo vardo dažniausiai sugalvoja ne pats migrantas, o paskatintas kitų – kolegų, bendradarbių, draugų, su kuriais bendraujant ir yra naudojamas angliškas vardo variantas:

Ir pas mus dirbo vienas iš Australijos, ir jisai sako: „Koks tavo vardas iš tikrųjų?“ Aš sakau: „Ramunė“. Sako: „Kodėl tu taip turi?“ Sakau: „Aš nežinau, todėl, kad sutaupyčiau laiką žmonių brangų – ir savo, ir jų.“ Sako: „Nežinau, čia jų problema, jeigu jie mano vardo negali išarti.“ Ir aš galvoju – iš tikrųjų. Ir aš nuo to karto... Iš tikrųjų mane privertė tas susimąstyti, ir galvoju: o kodėl aš dabar turiu keisti savo vardą tiksliai tam, kad kažkam būtų patogiau gyventi. Ne. Ir vis tiek jie Ramona mane vadina, ir vis tiek jie perverčia, kad ir kiek ten kartu sakytum „Ramunė“, ne, vis tiek (Ramunė).

Nuo angliškojo vardo varianto sugrįžus prie lietuviškojo, pastarojo jau *ištikimai* laikomasi. Šiaurės Airijoje gimusiems vaikams migrantai iš Lietuvos parenka įvairius – angliškus arba lietuviškus – vardus, pvz., Dominykas, Antoni, Henrik, Giedrius, Saulė, Ana, Marija, Katrin, Sofi ir pan. Anglišką vardą neretai stengiamasi suteikti tokį, kuris turi panašų lietuvišką atitikmenį, o suteikiant lietuvišką – tokį, kurį būtų lengva išarti ir kitataučiai (pvz., be š, ž, č raidžių).

Tai, kad dauguma migrantų iš Lietuvos neplanuoja atsisakyti Lietuvos pilietybės, prisistato lietuviais(-ėmis) ir negalvoja, kad įmanoma tapti airiais, angliais ar tiesiog vietiniais, rodo, kad skirtis tarp vietinės visuomenės

ir kitų migrantų grupių stiprinama naudojant *kilmės* kriterijų. Tačiau dalies migrantų naudojamą taktiką pakeisti savo sunkiau ištariamą originalų vardą į anglišką ir anglišku vardu variantų vartojimą bendraujant su angliakalbiais (kitoje aplinkoje išlaikant originalų vardą) tikriausiai reikėtų traktuoti kaip adaptacinę strategiją ir siekį išblukinti skirtį tarp savęs ir vietinių Šiaurės Airijos gyventojų, nepaisant to, kad originalaus vardo pakeitimas anglišku neretai tėra trumpalaikis reiškinys: bent kiek paskatinus aplinkiniams (dažniausiai ne lietuviams), grįžtama prie originalaus vardo. Šiaurės Airijoje gimusiems vaikams suteikiant lietuviškus arba angliškus vardus dažnai atsižvelgiama į jų skambesį abiem – lietuvių ir anglų – kalbomis, – tai irgi galėtų būti laikoma strategija, galinčia padėti vaikams lengviau įsilieti į abi visuomenes.

2. Santykis su *kitais* ir etniniai stereotipai

Kadangi migrantai nėra homogeniška grupė, o juos sieja tik tai, kad jie visi atvyko į Šiaurės Airiją, laikui bėgant įvairios etninės-nacionalinės ir kitos grupės pradeda save laikyti besiskiriančiomis vienos nuo kitų. Migrantai iš Lietuvos, kurdami naujus arba perkeldami senus stereotipus, daro skirtį tarp kitų migrantų ir savęs bei per santykį su *kitu* konstruoja savo identitetą.

„Lenkų nelabai myli“

Vienas iš pavyzdžių, iliustruojančių migrantų iš Lietuvos daromą skirtį tarp savęs ir lenkų, galėtų būti informantės Renatos pasakojimas apie organizacijos, dirbančios su migrantais, organizuotą renginį visoms miestelyje gyvenančioms migrantų bendruomenėms ir etninėms mažumoms. Šiame renginyje aplink gyvenantys lietuviai dalyvavo itin negausiai, kadangi šį renginį jie įvardijo *lenkų švente* (iš esmės remiantis tuo, kad vienas pagrindinių renginio organizatorių buvo lenkas). Ir pasisukus kalbai apie lenkus, interviu metu daug migrantų iš Lietuvos apie juos pasisakydavo jei ne neigiamai, tai bent pašaipiai, nors ne visuomet galėdavo tiksliai įvardyti, kodėl jie taip manė.

Kai kurie informantai neigiamą nuomonę susidarė dėl istorinės praeities (pvz., *lietuviai su lenkais dėl tų dar senų, senų istorinių laikų nėra labai draugiški*), tačiau dauguma migrantų iš Lietuvos pabrėždavo tam tikrus lenkų elgesio bruožus, pvz., garsų kalbėjimą, lengvos duonos ieškojimą, siūlymąsi dirbti už mažesnę atlyginimą, poniškumą ir pan.:

Sakykim, biškį lenkų nelabai myli, nes jie labai... Na, jie ieško tik lengvesnio darbo ir nenori kažko tai. (...) Sakau, nieko mes čia, mes su jais taip kažkaip, nu,

normaliai... Bandė jie čia kažkada pasireikšt, daug ką čia, kad mes čia vyžočiai, gavo į dūdas, atsiprašant, nuo vyrų, ir pasibaigė. Ir daugiau nieko (Rusnė).

Vertėtų paminėti ir tai, kad lenkai ir lietuviai dažnai konkuruoja dėl tų pačių darbo vietų:

Lenkai, jie labai protingi, jie labai geria ir labai mažina kainas. Kuria prasme? Kurie dirba, nu, kurie nelegaliai. Pavyzdžiui, aš atvažiuoju, dabar dirbu pas fermerį, ir dabar jam gal dar vieno reikia. Jis pasamdo lenką, lenkas pasako: „Aš imsiu mažiau, bet man duok darbo daugiau“. Tipo – tave išmes, o jisai dirbs. Ir tada pradeda lenkui daugiau mokėt, jeigu ką nors išmeta (Marija).

Žinoma, būta ir priešingų atvejų, kai lietuviai įvardydavo teigiamas lenkų savybes, kartais net supriešindami jas su neigiamomis lietuvių savybėmis: pvz., *visada lenkas lenkui padės, o lietuvis pasiruošęs viens kitam gerklę perpjaut; lenkai yra nuoširdesni žmonės nei lietuviai.*

Tačiau neretai, net išreiškdami pozityvią nuostatą, migrantai vengė teigti, kad *man jie patinka* ar *pan.*, tiesiog sakė: *aš nieko neturiu prieš juos; jie tokie kaip mes; aš nežinau*, taip pat pateikdavo konkrečių pavyzdžių. Lauko tyrimas parodė, kad iš tiesų dauguma migrantų iš Lietuvos retai bendrauja su lenkais, nors faktiškai jie daug kur susitinka: kartu lanko anglų kalbos pamokas, apsiperka tose pačiose parduotuvėse, dirba toje pačioje vietoje ir pan.

„Rytų timoriečiai: jie stengiasi, labai nori išmokti lietuvių kalbą, nes juos labai žavi lietuvių mergaitės“

Priklausomai nuo gyvenamosios vietovės, migrantai susitinka, daugiau ar mažiau bendrauja ir konkuruoja darbo rinkoje ne tik su lenkais, bet ir su kitais migrantais iš Rytų Europos ir kitų šalių. Dungannono mieste gyvenantys migrantai beveik kasdien susiduria su čia gyvenančiais migrantais iš Rytų Timoro, kurie neretai net oficialiai pavadinami portugalais, o kai kurie migrantai iš Lietuvos juos vadino *babajais*.

Kiek galima buvo sužinoti lauko tyrimo metu, migrantų iš Lietuvos ir *babajų* santykiai nebuvo antagonistiniai, tačiau pasitaikydavo ir konfliktų, kurių, anot migrantų, kildavo dėl tokių priežasčių:

Tie Rytų timūrai, tai jie – ilgi plaukai supinti, tamsūs, va su jais tenais būna problemų. (...) Lietuvių mergos lipa, ten jie – egzotika. Lietuoviai bernai pyksta. Va dėl to. Tiek aš girdėjau (Raimundas).

Ir iš tiesų, kalbant apie *babajus* (portugalus, rytų timūrus), dažnai buvo nurodomi šie motyvai: *jiems patinka lietuvių ir lietuviams patinka timūriečiai*. Apskritai migrantai iš Lietuvos neturėjo neigiamos nuostatos *babajų* atžvilgiu, o

santykius su jais apibūdindavo kaip neutralius ar net draugiškus. Vis dėlto migrantai, pasakodami apie *babajus*, dažniausiai juos šiek tiek pašiepdavo.

„Geriau nesusidėk su lietuviau“

Migrantai stereotipizuoja ne tik kitas etnines migrantų grupes, bet ir pačius save – lietuvius, tačiau daugiausia nurodydami neigiamus bruožus: pvz., *aš manau, kad viskas yra nuo to, kad lietuvis yra toks žmogus, kuris linki kitam blogo, kuris nori gaut savo, nežiūrint kokia kaina; bet čia lietuviškas dalykas: aš žinau, bet nesakysiu, kad tik tau blogiau būtų; savo naciją pažįsti tik išvažiuavęs toli... kas jie per žmonės yra.*

Be bloga linkėjimo, kitas dažniausiai minimas motyvas – pavydas:

Kodėl tu daugiau uždirbi? O kodėl aš negaliu daugiau uždirbti? Kodėl tu gauni daugiau valandų, kodėl aš negaunu daugiau valandų? (...) Aš galvoju, kad žmonės, kurie ir gero darbo negalėjo susirast Lietuvoj, buvo šansas, ir jie išvažiavo. Ir vat būtent tokie žmonės išvažiuoja, jie pajaučia pinigą, ir jie iš viso yra... Aš skaitau, tie, kurie daugiau siekia, išsilavinimo gavę, su jais ir bendravimas kitoks... Nu ką aš žinau, jie lojalūs. O šitie, kurie be išsilavinimo, jie tiktai – duok, tik man, man, man. Turbūt taip yra (Rugilė).

Taip pat vertėtų pabrėžti, kad, išreikšdami savo neigiamą požiūrį į lietuvius, migrantai juos paverčia *kitais lietuviais*, prie kurių savęs lyg ir nepriskiria. O teigiamas savybes migrantai buvo linkę priskirti ir sau (*mes*). Dažniausiai pabrėžiama ir įvairiuose kontekstuose minima teigiama lietuvių savybė – darbštumas, kuris apėmė dedamas pastangas, netingėjimą, kokybišką darbą, nebijojimą ir nevengimą dirbti ir pan.:

Paskui mūsų šeimnininkas sakė, kad lietuviai geriausiai dirbdavo. Viršvalandžius mes pasilikdavom, mes – geriausi darbininkai. (...) Bent jau apie mano departamentą, kur aš dirbu, įvertina lietuvius daugiau negu portugalus... Nu yra ir supervaizerių [angl. supervisor – prižiūrėtojas] portugalų, yra, kurie gerai dirba. Bet dažniausiai įvertina lietuvius, kad... Dabar ir supervaizeriai pareina lietuviai, ir linijos lyderiai (Bernarda).

Migrantai iš Lietuvos yra susidarę įvairių stereotipizuojančių įvaizdžių apie migrantus iš kitų šalių ir save pačius. Ir šiek tiek pašaipus rytų timoriečių vertinimas, ir negatyvus lenkų apibūdinimas (išskiriant tam tikrus specifinius jų elgesio bruožus) rodo, kad šios dvi grupės yra laikomos *kitomis*, t. y. daroma aiški identifikacinė skirtis pačių migrantų grupėje – lietuviai ir *kiti*. Galima kelti prielaidą, kad abipusio grupių bendravimo stoka (bent jau ne darbo aplinkoje Šiaurės Airijoje) ir konkurencija dėl darbo vietų atlieka svarbų vaidmenį palaikant stereotipus ir kuriant naujus, tačiau šiame procese neabejotinai sąveikauja daugiau veiksnių nei paminėtieji.

Tai, kad migrantai iš Lietuvos yra labiau linkę neigiamai vertinti (kar-
tais vis dėlto nurodydami teigiamų bruožų, pvz., darbštumas) ir stereoti-
pizuoti *kitus* lietuvius (nors prie *kitų* lietuvių savęs, be abejo, nepriskiria),
atskleidžia, kad net patys migrantai iš Lietuvos skiria *savus* ir *savesnius*.
Galima manyti, kad polinkis neigiamas savybes priskirti visai lietuvių gru-
pei (ne tik lietuviams migrantams ir ne patiems sau) žymi daromą skirtį
tarp savęs ir lietuvių, likusių Lietuvoje, arba tarp savęs, kaip emigravusio,
ir neemigravusio.

3. Kalba

Kalba yra svarbus identiteto elementas. Kalbos (ne)mokėjimas turi įta-
kos migrantų adaptacijos ir integracijos procesams, stiprina arba silpnina
saistymąsi su viena ar kita visuomenės grupe, asmens ar grupės atskirtį.
Migrantai dažniausiai vartoja kalbą, kuria kalbėdavo savo šeimose Lietu-
voje – lietuvių arba rusų kalbas. Rusų, lenkų arba anglų kalbų žinių prirei-
kia bendraujant su migrantais iš kitų šalių bei vietiniais gyventojais.

„Lietuvių kalba, o ne anglų: peržengei slenkstį namų – Lietuvos Respublika, viskas“

Ne vienas migrantas išreiškė meilę ir pagarbą gimtajai kalbai ir išsakė
nuomonę, kad lietuviai tarpusavyje turėtų bendrauti lietuviškai. Migrantai,
kurie turi mažų vaikų, teigė nenorintys, kad vaikai nemokėtų ar pamirš-
tų lietuvių kalbą, nors mokyti vaikus gyvenant užsienyje yra sudėtingas
uždavinys.

Ne vienas pabrėžė, kad būtent nuo tėvų sprendimo ir pastangų priklaus-
o, kiek gerai vaikas mokės lietuvių kalbą, nes, kaip taikliai pažymėjo viena
informantė, *vaikas, jis nėra toks sąmoningas, jam gerai ten, kur jam gerai*.

Nepaisant migrantų patikinimų, jog namuose jie kalba lietuviškai, lauko
tyrimas atskleidė, kad būtent namuose susiduria keletas kalbų. Pavyzdžiui,
taip būna etniškai mišrioje šeimoje, kurių vienas narys yra ne lietuvis, daž-
niausiai anglakalbis. Neretai šeimos nariai moko vienas kitą savo kalbą,
nors dažniau pasitaiko, kad mokomasi būtent anglų kalbos ir ji vartojama.
Kitas pavyzdys – šeimos, kurių vaikai lanko vietinės Šiaurės Airijos moky-
klas ir darželius bei turi vietinių anglakalbių draugų: vaikai su tėvais ir
seneliais kalba lietuviškai, o tarpusavyje (pvz., su broliais, seserimis) arba
net žaisdami vieni dažniau prabyla angliškai:

*Jeigu jie kalba tarpusavy, tiktai kalba apie ką nors, jie kalba lietuviškai. Bet kai
pradedą žaisti – kalba angliškai. Kaip keista. Taip, pati klausau, žiūriu – angliš-
kai. Jeigu mano dukra pati viena su lėlėm žaidžia – irgi tik angliškai (Ilma).*

Tokį reiškinį tėvai vertina įvairiai: vieni stabdo ir draudžia (skirtingu laipsniu) namuose kalbėti angliškai, kiti to nelaiko blogu dalyku. Apskritai, kol vaikai maži, neretas iš tėvų nesusimąsto apie tai, kad vaikai praranda ar gali prarasti lietuvių kalbos įgūdžius. Nors, kaip paaiškėjo lauko tyrimo metu, jau esama šeimų, kuriose mažesni vaikai lietuviškai šneka labai ne daug arba visiškai nebešneka.

Taigi, jei pirmosios kartos migrantai, mokantys lietuvių, rusų, lenkų kalbas, gali būti laikomi panašiais į migrantus iš Lietuvos bei kitų Rytų ir Vidurio Europos šalių, o mokantys anglų kalbą – vis dar labai besiskiriančiais nuo vietinių Šiaurės Airijos gyventojų, tai migrantų vaikai (antroji karta), greitai išmokstantys anglų kalbą (ir vietinio akcento), vis labiau panašėja į vietinius Šiaurės Airijos gyventojus. Laipsniškai prarasdami lietuvių kalbos įgūdžius, jie jau vis sunkiau bendrauja su kitais lietuviais, pvz., giminaičiais Lietuvoje; tai liudija apie naujas skirtis, palyginti su pirmosios kartos migrantų situacija.

4. Šventės

Bendros etninės šventės atlieka kolektyvinio ritualo funkciją ir padeda išsaugoti identitetą, stiprinti ar atgaivinti priklausymo vienai ar kitai šaliai ir bendruomenei jausmą, tačiau jis gali žymėti ir skirtį nuo, pvz., gyvenamosios šalies visuomenės ir pabrėžti migrantų *kitoniškumą* arba – nuo kilmės šalies ir parodyti, kad migrantai yra atitolę nuo papročių ir tradicijų.

„Nu, ką mes švenčiam?.. Mes švenčiam savo šventes.“

Migrantai iš Lietuvos, jų teigimu, dažniausiai švenčia gimtadienius ir tokias kalendorines šventes kaip šv. Kalėdos ir šv. Velykos, nors Helovino (angl. *Halloween*) šventė tampa vis populiareesnė šeimose, turinčiose mažesnių vaikų. Dauguma prisipažino nešvenčiantys „jų švenčių“ (Šiaurės Airijoje paplitusių), nes jų *nesupranta; tai ne mūsų šventės; jų šventės kažkaip, o mes dirbam* ir pan. Tačiau dauguma migrantų nesirengia minėti ir Lietuvos valstybinių švenčių:

Valstybines, matai, kad nesam... Sakau, dabar čia tik pastebi, ko dar mūsų valstybei trūksta, pas mus neskiepija to pasididžiavimo šalim, nėra to. (...) Nu, kad nėra to tokio skiepijimo, kad tu, vat, būtent esi tas ir tas, kad išliktų ten ir ta šventė tokia kažkaip, ar mokyklose kažkaip daryti. Nu, nežinau, čia, vat, sentis iš tų tokių. Pažiūrėk, amerikoniai, kartais rodo futbolo varžybas, (...) jie ten gieda [himną] visi, matosi, moka žodžius; pas mumis, aš ir pati – didžiausia gėda, turiu pasakyti – tiktai vieną stulpelį ar pradžių moku. Fragmentiškai. Jeigu reikėtų

visą tautinę giesmę, kabo gi virtuvėj, bet reiktų išmokt iš tikrųjų, nu, nemokam, nėra va to tokio... Patriotizmą kažkokį tai reiktų ugdyti (Sigita).

Neabejotinai dažniausiai švenčiamas gimtadienis, kurį stengiamasi švęsti *lietuviškai*:

Aha, švenčiam gimtadienius, nu, taip lietuviškai. Na, susirenkam į krūvą, maisto, alkoholio, ne airiškai jau. (...) Na, maisto, ką turim, šiaip ant stalo kažką tai tokio, kad nereiktų prie puodo stovėti ištisai, jau taip nedarom kaip Lietuvoj, kad jau lūžta nuo maisto, tiesiog kad būtų pavalgyti, va, sumuštiniai kokie (Jurga).

Švęsti lietuviškai dažniausiai – švęsti namuose, o ne airiškai – *pabuose* (angl. *pub*). Jeigu einama į klubus ar *pabus*, neretai prieš tai „apšylama“ namuose. Bendri lietuviški *pasisėdėjimai* ir pašventimai ne visuomet baigiasi taikiai ir tyliai:

Nu, vienas kitam nepatiko, žodį kokį, barkšt į nosį. Pasipyksta, ir viskas. Nieko ypatingo nebūdavo. Lietuvių tarpe tai paprastas reikalas. Kaip vestuvės be muštynių skaitosi ne vestuvės (Marius).

Apskritai lietuviai dažniausiai švenčia namų aplinkoje. Šv. Velykos ir šv. Kalėdos gali būti švenčiamos etniškai homogeniškame rate, tačiau neretai ir kartu su kitų tautybių draugais. Kartais per didžiąsias kalendorines šventes einama į svečius pas kitų tautybių draugus, – tuomet pastebima šventimo skirtumų.

Žinoma, ne visi migrantai apskritai turi galimybių švęsti Kūčias ar šv. Velykas, nes per jas ir daugelį kitų ne vienas migrantas dirba, ypač aptarnavimo paslaugų sektoriaus darbuotojai. Turėdami galimybę, migrantai per didžiąsias kalendorines šventes stengiasi parvykti į Lietuvą arba sulaukia svečių iš Lietuvos.

Be to, migrantai prisipažino, kad labai pasiilgsta tokių šv. Kalėdų, *kaip būdavo Lietuvoje*, arba, atvirkščiai, pasidžiaugia, kad pavyko surengti šv. Kalėdas *beveik tokias kaip Lietuvoje*:

Lietuviškai darom. Kūčias darėm lietuviškas, viską. Ėjom į bažnyčių, po to šventėm, po to dar vieną dieną šventėm vienuos namuos, paskui kitą dieną kituos namuos. Tai, žodžiu, keturios dienos Kalėdų buvo skirtinguose namuose. Lietuviškai. (...) Nors jie nepripažįsta šventimo namuose, jie baruose tik. (...) Dažėm. Ir vietiniams sakėm, kad mes dažom kiaušinius. Ir rodėm jiems, ir pernai jau dažėm, ir šįmet dažėm. Nunešėm prie durų, padėjom. Jiem buvo siurprizas, žinai, kaimynam (Rusnė).

Kaip būdingiausi šv. Kalėdų elementai įvardijami dvylika tradicinių valgių ir keitimasis dovanomis. Kalbėdami apie šv. Velykų tradicijas, migrantai dažniausiai mini kiaušinių dažymą. Prieš abi šias šventes kai kurie

informantai nueina į bažnyčią (esant galimybei, dalyvauja lietuviškose šv. Mišiose).

Tačiau tradicinės didžiosios lietuvių šventės švenčiamos jau ne visiškai taip kaip Lietuvoje, kadangi kai kurie elementai po truputį pamirštami arba laikomi nebūtinais (pvz., kiaušiniai nebedažomi, bet perkami šokoladiniai) ir pan.:

Būtinai dvylika būt turėjo, buvo, aišku, daugiau. Ir kūčiukai, ir kisielius. Lietuviškos tradicijos išliko ir išliks jos, sakyčiau. Kalėdos tai ne, jau norisi to turkio, su stopkėm jau reikia. Nes Arnas, mano sūnus: ar turkis bus, grėbio jau reikia, grėbio jau turi būti. Jau visai kiti bajoriai (Rūta ir Raimundas).

Tačiau nors šios šventės gali įgyti (ir jau po truputį įgyja) tam tikrų vietinėms tradicijoms būdingų elementų, vis dėlto kol kas neperimamas vietiniams Šiaurės Airijos gyventojams būdingas šventimo būdas – *pabuose*.

„Kodėl aš turėčiau prarasti ten dvidešimt svarų dėl jūsų vakarėlio?“

Tam tikrose Šiaurės Airijos vietovėse gyvenantys migrantai iš Lietuvos retsykiais pakviečiami į savo iniciatyvių tautiečių organizuojamus šv. Kalėdų ar šv. Velykų renginius, susirinkti kartu paminėti valstybines šventes. Pvz., Eniskilleno miestelyje buvo suorganizuotas Vasario 16-osios minėjimas, kurio svarbiausi požymiai – buvimas kartu, himno giedojimas ir lietuvių moterų pagamintų cepelinų valgymas. Šis renginys vyko indiš-kame restorane. Prieš tokius renginius neretai dalyvaujama lietuviškose šv. Mišiose.

Bendrų švenčių organizatoriai skundžiasi, kad į jas susirenka nedaug lietuvių, juos sunku prisikviesti ir sudominti:

Bet kad per daug organizuoti – tai irgi. Jie laukia, kad kažkas kažką padarytų, loja, loja, loja: „Nieko čia niekas nedaro“. Gerai, čia mes Vasario 16-ąją – užsirašė 50, atėjo 18. Cepelinų buvo privirta katilai ir mišrainių pridaryta, kiek liko, gaila buvo vietos, gaila buvo darbo. Paskui pradėjom skambinėti, tai dar atėjo. (...) Tai dabar mes pradėjom sakyti: „Tu buvai užsirašiusi, kodėl tu neatėjai?“ „Tai sužinojau, kad rytoj į darbą, kodėl aš turėčiau prarasti ten dvidešimt svarų dėl jūsų vakarėlio?“ (Rusnė).

Tačiau, kiek pastebėta lauko tyrimo metu, velykiniuose ar kalėdiniuose renginiuose lankytojų trūkumu nevertėtų skųstis, tačiau pastarieji renginiai skirti labiau vaikams:

Va, nėra Kalėdų Senelio, nėra tose mokyklose, čia nėra, kad vaikams nors elementarų eilėraštuką, kad Kalėdų Senelis įduotų dovanėlę, nu, ir daviai. (...) Galim daryt, sakau, gal tuo pačiu ir Mišias, labai gražu – Mišios, va, prieš Kalėdas, ar ne? Pasimelsti ir po jų, kadangi vis tiek renkamės, nu, ir ten kilo idėja (Sigita).

Tokių vaikams suorganizuotų švenčių metu žaidžiami lietuviški, tik toms šventėms būdingi ar kiti folkloriniai žaidimai, dainuojamos dainos, menamos mįslės, pasakojama apie papročius, tradicijas, vaidinama, apsilanko Velykė, Kalėdų Senis.

Taigi galima apibendrinti, kad pagrindinės migrantų iš Lietuvos švenčiamos šventės yra gimtadieniai, šv. Kalėdos ir šv. Velykos – dažniausiai namuose, artimųjų ir draugų rate. Migrantai iš Lietuvos beveik nepažymi lietuviškų valstybinių švenčių, o šv. Kalėdų ir šv. Velykų lietuviškosios šventimo tradicijos po truputį kinta arba jų nesilaikoma. Migrantai iš Lietuvos dažniau organizuoja renginius (jie reti ir pavieniai) didžiosioms kalendorinėms (šv. Velykoms, šv. Kalėdoms), o ne valstybinėms šventėms minėti, tokiais renginiais mažiau domimasi, juose negausiai dalyvaujama.

Kadangi migrantai iš Lietuvos kol kas beveik nešvenčia Šiaurės Airijos gyventojų švenčių ir nelabai supranta jų šventimo būdų bei tradicijų, tai lietuviškos kalendorinės šventės tampa svarbiu, migrantus iš Lietuvos vienijančiu veiksniu. Tačiau jis darosi ne toks reikšmingas, nes kai kurių tradicijų atsisakoma ir neretai teikiama pirmenybė darbui. O migrantų darbas Šiaurės Airijos vietiniams gyventojams svarbių švenčių metu ir jų tradicijų neperpratimas didina skirtį tarp migrantų iš Lietuvos ir vietinių gyventojų.

Empirinių duomenų apie pastarojo laikotarpio migrantus iš Lietuvos Šiaurės Airijoje analizė rodo, kokios kompleksinės ir situacinės gali būti migrantų identifikacijos ir skirčių konstravimas. Iš esmės gauti duomenys pagrindžia jau nesyk minėtą M. Thapan (2005) teiginį apie pirmosios kartos migrantų identiteto stiprumą, tačiau, mūsų manymu, dar reikėtų apsvarstyti antrąją jos teiginio dalį – apie pirmosios kartos migrantų identiteto viendimensiškumą.

Šiame darbe, atsižvelgiant į tokius identiteto žymenis kaip kilmė, stereotipai, *kitas*, kalba ir šventės, aptarti empiriniai duomenys rodo, kad net pirmosios kartos migrantų identitetas jau patyrė pokyčių. Migranto identitetas yra daugiasluoksnis, nuolat konstruojamas ir perkonstruojamas, jo įvairiai apibrėžtas „turinys“ kinta, atsiranda naujų skirčių. Tad migracijos ir adaptacijos patirtys, daugialypiai ryšiai su dviem šalimis, prisitaikymas prie gyvenimo Šiaurės Airijoje ir kartu priešinimasis gyvenamosios šalies kultūrai, transnacionalizmas kasdieniame gyvenime – visa tai daro akivaizdžią įtaką jau pirmosios kartos migrantų identifikacijai, lojalumui, saistymuisi.

Neabejotina ir tai, kad pirmosios kartos migrantai iš Lietuvos Šiaurės

Airijoje ieško savojo identiteto ir bando suderinti „šaknis ir kelius“ (Clifford, 1997: 25), netgi jei to iš esmės neartikuliuoja ir iki galo sąmoningai nesuvokia. Nesudėtinga spėti, kad po keliolikos metų šiame darbe įvardyti lietuvių migrantų identiteto pokyčiai (kalba, požiūriai į pilietybę, save pačius ir *kitus*, švenčių šventimas) bus dar ryškesni. Kalbėdami apie pokyčius neturime galvoje, kad etninis identitetas ar lietuviškumas bus prarastas ar, atvirkščiai, tikrai išsaugotas. Tiesiog norėjome pasakyti, kad po keliolikos metų bus galima aiškiau matyti, kas buvo laimėta ar prarasta, kas buvo sukurta „kultūrinio vertimo“ metu, turint omenyje lietuvių migrantų Šiaurės Airijoje identiteto savybes – ar jie vis dar iš *Lietuvos*, o gal jau tapę *vietiniais*; ar vis dar *migrantai*, o gal jau *Jungtinės Karalystės piliečiai*; ar jau *įleidę šaknis*, o gal, kaip tikri transnacionalinių ryšių reprezentantai, vis dar kelyje arba esantys nei *ten*, nei *čia*, o gal atvirkščiai – ir *ten*, ir *čia*?

Literatūra

- Al-Ali, N., Koser, K. (2002). Transnationalism, International Migration and Home // Al-Ali, N., Koser, K. (eds.). *New Approaches to Migration? Transnational Communities and the Transformation of Home*: 1–14. London, New York: Routledge.
- Arango, J. (2000). Explaining Migration: A Critical View // *International Social Science Journal*, 52 (165): 283–296.
- Assmuth, L. (2003). Nation Building and Everyday Life in the Borderlands between Estonia, Latvia and Russia // *Focaal*: 59–70.
- Barth, F. (1969). Introduction // Barth, F. (ed.). *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Difference*: 9–38. Boston: Little, Brown and Company.
- Bash, L., Glick Schiller, N., Blanc Szanton, C. (1994). *Nations Unbound: Transnational Projects, Postcolonial Predicaments, and Deterritorialized Nation-States*. New York: Gordon and Breach Publishers.
- Brettel, C. (2003). *Anthropology and Migration: Essays on Transnationalism, Ethnicity, and Identity*. Walnut Creek, Lanham, New York, Oxford: Altamira Press.
- Castles, S., Davidson, A. (2000). *Citizenship and Migration: Globalization and the Politics of Belonging*. Macmillan Press Ltd.
- Castles, S., Miller, M. J. (2003). *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World*. Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Clifford, J. (1997). *Routes: Travel and Translation in the Late Twentieth Century*. Cambridge, Massachusetts, London: Harvard University Press.
- Čiubrinskas, V. (2005). Transnacionalinis identitetas ir paveldas: lietuviškumas diasporoje // *Sociologija: Mintis ir veiksmai*, 2: 41–54.
- Čiubrinskas, V. (2008). Tautinio identiteto antropologinio tyrinėjimo klausimai // Čiubrinskas, V., Kuznecovienė, J. (sud.). *Lietuviškojo identiteto trajektorijos*: 13–26. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla.
- Duany, J. (2002). *Irse pa' fuera*: The Mobile Livelihoods of Circular Migrants between Puerto Rico and the United States // Sorensen, N. N., Olwig, K. F. (eds.).

- Work and Migration: Life and Livelihoods in a Globalizing World*: 161–184. Routledge: Taylor & Francis Group.
- Eglinškas, R. (2007). Savivaldybės delegacija susitiko su šilutiškiais Šiaurės Airijoje // *Šilutės naujienos*, 19 (404), kovo 8 d.
- Eriksen, T. H. (1995). *Small Places, Large Issues: An Introduction to Social and Cultural Anthropology*. London, East Haven, CT: Pluto Press.
- Fegan, G., Marshall, D. (2008). *Long-Term International Migration Estimates for Northern Ireland (2006–2007)*. Northern Ireland Statistics and Research Agency. [www.nisra.gov.uk/archive/demography/population/migration/NI_Migration_Report\(2007\).pdf](http://www.nisra.gov.uk/archive/demography/population/migration/NI_Migration_Report(2007).pdf) (žiūrėta 2008 12 21).
- Fouron, G., Glick Schiller, N. (2001). All in the Family: Gender, Transnational Migration, and the Nation State // *Identities*, 7 (4): 539–582.
- Glick Schiller, N., Basch, L., Blanc Szanton, C. (1992) Transnationalism: A New Analytic Framework for Understanding Migration // Glick Schiller, N., Basch, L., Blanc Szanton, C. (eds.). *Toward a Transnational Perspective on Migration: Race, Class, Ethnicity, and Nationalism Reconsidered*: 1–24. New York: The New York Academy of Sciences.
- Glick Schiller, N., Basch, L., Blanc Szanton, C. (1995). From Immigrant to Transmigrant: Theorizing Transnational Migration // *Anthropological Quarterly*, 68 (1): 48–63.
- Grillo, R. D. (2001). *Transnational Migration and Multiculturalism in Europe*. WPTC-01-08. www.trans-comm.ox.ac.uk/working%20papers/WPTC-01-08%20Grillo.pdf (žiūrėta 2009 03 09).
- Guarnizo, L. E. (1997). The Emergence of a Transnational Social Formation and the Mirage of Return Migration among Dominican Transmigrants // *Identities*, 4 (2): 281–322.
- Guarnizo, L. E., Smith, M. P. (1999). The Locations of Nationalism // Smith, M. P., Guarnizo, L. E. (eds.). *Transnationalism from Below*: 3–35. New Brunswick, London: Transaction Publishers.
- Jarman, N. (2006). Diversity, Economy and Policy: New Patterns of Migration to Northern Ireland // *Shared Space*, 2: 45–61.
- Kockel, U. (2001). Nationality, Identity and Citizenship: Reflecting on Europe at Drumcree Parish Church // Niedermuller, P., Stoklund, B. (eds.). *Europe: Cultural Construction and Reality*: 97–108. Museum Tusulanum Press, University of Copenhagen.
- Kofman, E., Phizacklea, A., Raghuram, P., Sales, R. (2000). *Gender and International Migration in Europe: Employment, Welfare and Politics*. London, New York: Routledge.
- Koopmans, R., Statham, P. (2003). How National Citizenship Shapes Transnationalism: Migrant and Minority Claims-Making in Germany, Great Britain and the Netherlands // Joppke, Ch., Morawska, E. (eds.), *Toward Assimilation and Citizenship: Immigrants in Liberal Nation-States*: 195–238. London: Palgrave Macmillan.
- Levitt, P. (2004). *Transnational Migrants: When “Home” Means More than One Country*. MPI: Migration Information Source. www.migrationinformation.org/Feature/print.cfm/ID=261 (žiūrėta 2005 12 05).

- Lie, J. (1995). Review: From International Migration to Transnational Diaspora // *Contemporary Sociology*, 24 (4): 303–306.
- Malkki, L. H. (1997). National Geographic: The Rooting of Peoples and the Territorialization of National Identity among Scholars and Refugees // Gupta, A., Ferguson, J. (eds.). *Culture, Power, Place: Explorations in Critical Anthropology*: 52–74. Durham, London: Duke University Press.
- Morawska, E. (2005). The Sociology and History of Immigration: Reflections of Practitioner // Bommers, M., Morawska, E. (eds.). *International Migration Research: Constructions, Omissions and the Promises of Interdisciplinarity*: 203–239. Aldershot: Ashgate.
- Nisra (2007). *Migration Reports: All International Migration Tables (2006-2007)*. Northern Ireland Statistics and Research Agency. www.nisra.gov.uk/demography/default.asp18.htm (žiūrėta 2008 02 21).
- Olwig, K. F., Sørensen, N. N. (2002). Mobile Livelihoods: Making a Living in the World // Sørensen, N. N., Olwig, K. F. (eds.), *Work and Migration: Life and Livelihoods in a Globalizing World*: 3–19. London: Routledge.
- Papastergiadis, N. (2000). *The Turbulence of Migration: Globalization, Deterritorialization and Hybridity*. Cambridge: Polity Press.
- Phizacklea, A. (2004). Migration Theory and Migratory Realities: A Gendered Perspective? // Joly, D. (ed.). *International Migration in the New Millennium: Global Movement and Settlement*: 121–140. Aldershot: Ashgate Publishing.
- Portes, A. (2001). Introduction: The Debates and Significance of Immigrant Transnationalism // *Global Networks*, 1 (3): 181–193.
- Portes, A. (2003). Conclusion: Theoretical Convergences and Empirical Evidence in the Study of Immigrant Transnationalism // *IMR*, 37 (3): 874–892.
- Povrzanović-Frykman, M. (2001). Challenges of Belonging in Diaspora and Exile: An Introduction // Povrzanović-Frykman, M. (ed.). *Beyond Integration: Challenges of Belonging in Diaspora and Exile*: 11–40. Lund: Nordic Academic Press.
- Stalker, P. (2002). Migration Trends and Migration Policy in Europe // *International Migration*, 40 (5): 151–178.
- Thapan, M. (2005). Introduction ‘Making Incomplete’: Identity, Woman and the State // Thapan, M. (ed.), *Transnational Migration and the Politics of Identity*: 23–62. New Delhi, Thousand Oaks, London: Sage Publications.
- Vertovec, S. (2001). Transnationalism and Identity // *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 27 (4): 573–582.
- Wilson, T. M., Donnan, H. (2005). Territory, Identity and the Places in-between: Culture and Power in European Borderlands // Wilson, T. M., Donnan, H. (eds.). *Culture and Power at the Edges of the State*: 1–30. Munster: Lit Verlag.

LIETUVIŲ MIGRANTŲ TAUTINIO IDENTITETO TRANSFORMACIJOS: TARP AKTUALIZAVIMO IR ASIMILIACIJOS

Irena Šutinienė

Šiuolaikinį tautinį identitetą apibūdina ne tiek kolektyviai apibrėžtas vienodas visų grupės narių priklausymas tautinei grupei, kiek konkrečiose gyvenimo patirties, socialinių ir kultūrinių gyvenimo kontekstų sąveikose nuolat kintantis, iš naujo kuriamas ir apibrėžiamas individo priklausymas tautinėms grupėms. Migrantų tautiniam identitetui šis priklausymo kintamumas ir daugialypiškumas dar būdingesnis. Migrantų identiteto darybos procesuose įvairiai persipina priskyrimas ir pasirinkimas, kolektyvinių identiteto darinių internalizavimas, ankstesnių identiteto formų tąsa ir jų transformacijos, aplinkos socialinių-kultūrinių veiksnių ir ankstesnės gyvenimo patirties įtaka. Todėl svarbūs tampa migrantų tautinio identiteto tyrimai individo lygmenyje.

Šiame skyriuje siekiama, remiantis empirinio biografinio tyrimo duomenimis¹, aptarti migrantų tautinio identiteto darybos procesus individo lygmenyje – individo, turinčio biografinę patirtį ir dalyvaujančio socialinių ir kultūrinių šių procesų kontekstų konkrečiose sąveikose. Migruojančio individo priklausymas tautinei, etninei ar religinei grupei beveik visuomet tampa aktuali problema, kurią tenka spręsti nuo tada, kai pasiryžtama išvykti. Šiuos klausimus neišvengiamai kelia socialinės sąveikos, susijusios su adaptacija gyvenamojoje šalyje, santykiais su kilmės ir gyvenamosios šalies žmonėmis, kitais migrantais ir kt. (Rosenthal, Köttig, 2009: 3). Kaip pažymi Alfredas Schützas ir Thomasas Luckmannas, dėmesys kolektyvinio priklausymo problematikai diskriminacijos, migracijos, persekiojimo, pabėgimo iš šalies atvejais yra neabejotinai savanoriškas, bet nulemtas „socialiai primesto temos aktualumo“, nes „kitų žmonių veiksmai atveria individui temas, į kurias jis turi kažkaip reaguoti“ (Schütz, Luckmann, 1980: 190). Todėl tiriant individo tautinį identitetą svarbu atsižvelgti į socialinius jo darybos kontekstus. Socialiniai kontekstai šiuo atveju apima socialinių,

¹ Skyrius parengtas vykdant VMSF finansuotą projektą „Lietuvių tautinės tapatybės išsaugojimas europeizacijos ir globalizacijos sąlygomis: lietuviškumo raiška ir nacionalinės Airijos, Anglijos, Ispanijos, JAV ir Norvegijos tapatybių politikos“ 2007–2009 m. Projekto koordinatorius – VDU Socialinės antropologijos centras, vadovas – dr. Vytytis Čiubrinskas.

kultūrinių, organizacinių, diskursyvių ir kt. aplinkybių, sąveikų, situacijų, kurios būdingos individo gyvenimui, visumą.

Individo tautinis identitetas čia aptariamas vertinant jo kaitą migracijos procesuose, turimos empirinės medžiagos pagrindu siekiant atskleisti gyvenimo ir jo socialinių aplinkybių konsteliacijas ir transformacijų pobūdį: norima atsakyti į klausimą, kokiose migranto gyvenimo trajektorijų ir socialinės aplinkos konsteliacijose tautinis identitetas tampa aktualus, kokios gyvenimo patirtys ir socialinės situacijos padeda senosioms tautinėms priklausomybėms išlikti ir toliau egzistuoti, kokios – skatina jas transformuoti ar ieškoti naujų priklausomybių. Migrantų etninį priklausymą kokybinėmis metodologijomis analizuojantys tyrėjai atkreipia dėmesį į variantų ir kontekstų įvairovę, kurią perteikia šių tyrimų duomenys, ir identiteto konceptualizavimo ar net, Cliffordo Geertzo terminais, „tirštojo aprašymo“ sudėtingumą (Chaitin, Linstroth, Hiller, 2009: 18). Vis dėlto manoma, „istorinių, socialinių, kultūrinių, organizacinių, diskursyvių sąveikų ir (ar) psichologinių aplinkybių galia formuoja individualius imigrantų gyvenimus, jų atsiminimus, tikėjimus ir jų bendrą identiteto bei vietos jausmą ir apskritai tai, ką reiškia būti kubiečiu, haitiečiu ar gvatemaliečiu“ (Chaitin, Linstroth, Hiller, 2009: 18).

Teorinės tyrimo prielaidos ir metodika

Biografinių tyrimų metodologija, išplėtota Danielio Bertaux (1981), Roberto Millerio (2000) ir daugelio kitų, leidžia atskleisti reiškinius, atsirandančius sąveikaujant individo gyvenimo patirčiai ir socialinei aplinkai, tirti juos diachroniškai, todėl ši metodologija tinka nagrinėti individo identiteto kaitos procesams. Pasak D. Bertaux, elementai, kuriuos pažinti empiriškai leidžia ne kiti metodai, o gyvenimo istorijos, yra: individo unikalumas, laiko dimensija; socialiniai veiksmai per tam tikrą laiką ir tų veiksmų kontekstai (Bertaux, 1981: 7). Migranto situacijoje, kai vienas aiškus tautinis identitetas, turimas visą gyvenimą, yra nuolat kvestionuojamas ir dažnai neįmanomas, jį adekvačiau nusako biografiniame tyrime nustatoma daugiakultūrių patirčių ir veiksmų seka, kai etnis identitetas įgyja įvairių reikšmių įvairiais gyvenimo momentais.

Būdingus šiuolaikinių migrantų identiteto kūrimo socialinių kontekstų ypatumus dažnai apibūdina transnacionalizmo sąvoka (Glick Schiller, Basch, Blanc Szanton, 1995). Transnacionalizmas tiksliau negu, pavyzdžiui, asimiliacijos samprata atskleidžia migranto priklausomybių nevienareikšmiškumą. Transnacionalizmo sampratose atkreipiamas dėmesys į migrantų ryšio tinklų ir geografinės erdvės reikšmių transformacijas: transnacionaliniai migrantai palaiko intensyvesnius ryšius su tėvyne ir „iš dalies

įsikuria“ gyvenamojoje šalyje (Schmitter, 2000: 87). Šių migrantų „tinklai ir socialinis kapitalas yra susiję nebūtinai ir ne visų pirma su gyvenamąja šalimi, o su transnacionalinėmis erdvėmis“, apibūdinamomis kaip „socialinių ir simbolinių ryšių, pozicijų tinklai ir organizacinių tinklų kombinacijos bent dviejose erdvėse“ (Schmitter, 2000: 87). Tai keičia emigranto ryšio tiek su kilmės, tiek gyvenamąja šalimi pobūdį: migrantų ryšiai su kilmės šalimi dažniausiai yra intensyvesni ir artimesni negu anksčiau, ir tai gali padėti išlaikyti tautinį identitetą ne tik pirmojoje kartoje. Kita vertus, ne toks reikšmingas tampa priklausymas gyvenamosios šalies visuomenei ir kultūrai. Transnacionalizmo kontekstuose kuriamas transnacionalinis identitetas įvairiose jo konceptualizacijose apibūdinamas kaip daugialypis ir *išteritorintas*: „kaip identiteto pajauta transnacionalizmas išreiškia tautinių lojalumų įvairovę ir „perkeltuosius“ tautiškumo modelius“ (Čiubrinskas, 2006: 75). Įvairūs lojalumai ne visuomet būna sėkmingai suderinami, transnacionaliniai identitetai neretai būna ambivalentiški, konfliktiški.

Gyvenimo istorijose atsispindintys individo identiteto dariniai nemaža dalimi išreiškia identiteto savimonės, saviidentifikacijos aspektą. Migracijos patirčių poveikį migrantų tautinio identiteto dariniams individo lygmenyje iš dalies charakterizuoja psichologiniai šių patirčių aspektai. Šiuos aspektus tiriantys mokslininkai pastebi, kad migruojant neišvengiama įtampų ir dvilypių, prieštarų emocijų. Aptariant neigiamus migracijos patirčių aspektus matyti, kad dėl migracijos sunkiau palaikomi socialiniai ryšiai, prarandami socialiniai tinklai ir šeimos ryšiai, kilmės kultūroje slypinčių reikšmių sistemos ir išteklių (Suarez-Orozco, 2003; Berry, 1997). Kaip kilmės kultūros praradimo pasekmės įvardijamos trauma (Cooper, Elsdall et al., 2009: 20), akulturacinis stresas (Berry, 1997: 30) ir panašios sampratos.

Migrantų tautinio identiteto daryboje, ypač identiteto savimonės aspektu, svarbi yra *namų* samprata. Kai kurie autoriai *namų jausmą* laiko būdingu bet kokiems identiteto darybos procesams: „Namų jausmas, nepriklausomai nuo jo reikšmės, migracinio statuso ar erdvinių aspektų, yra žmogaus identiteto darybos proceso dalis, susijusi su emocijomis ir elgesiu“ (Terkenli, 1995). Migrantų namų sampratos yra daugialypės, kintančios, *išteritorintos*, jungiančios simbolinius ir fizinius elementus. Anot sociologų Julios Chaitin, Johno P. Linstrotho ir Patricko T. Hillerio (2009), migrantų „namų, kaip ir etninio identiteto, samprata yra dinamiška, kintanti ir negali būti siejama vien su teritorija ar vieta. Namų samprata yra įsivaizduojama ir reali, nostalgiška ir konkreti, aiški ir prieštaringa. Jos suvokimas susijęs su asmeniniais jausmais ir su sociokultūrine atmintimi, simboliais ir tradicijomis. Tai – ne aiškiai apibrėžta erdvinė ar emocinė samprata, o daugialypė individų gyvenimo konstrukcija, todėl kalbame apie daugybę namų ir priklausomybių“ (Chaitin, Linstroth, Hiller, 2009: 8).

Kaip minėta, mūsų tyrimas atliktas taikant biografinių interviu metodą.

Respondentams buvo pateikiami atviri klausimai-temos, siekiant gauti biografinės informacijos, išgirsti migracijos istoriją ir išigilinti į jų tautinio identiteto sampratą. Interviu buvo imami iš informantų, atrinktų pagal prieinamumo kriterijų ir atstovaujančių amžiaus, lyties, šalies, buvus galimybei – ir darbo pobūdžio grupėms. Buvo kalbinami žmonės, gyvenantys arba gyvenę užsienyje ne trumpiau kaip trejus metus. Dauguma informantų kalbinti jiems lankantis Lietuvoje; dalis jų yra neseniai grįžę į Lietuvą ir interviu metu čia gyveno. Apklausa atlikta 2007 metais. Iš viso analizuotos 25 gyvenimo istorijos. Informantų pasiskirstymas pagal socialinius-demografinius požymius pateiktas 1 lentelėje.

1 lentelė. Informantų pasiskirstymas pagal socialinius-demografinius kriterijus

Lytis		Amžius				Šalis					Darbo pobūdis	
Vyrų	Moterų	21–30	31–40	41–50	50<	Airija	Anglija	Ispanija	JAV	Norvegija	Kvalifikuotas	Nekvalifikuotas
12	13	8	7	9	1	6	4	5	7	3	17	8

Migrantų gyvenimo istorijos analizuotos daugiausia pagal požiūrį, kurį R. Milleris (2000) įvardija kaip realistinį – respondentų pasakojimai traktuojami kaip reprezentuojantys individo ar šeimos realų gyvenimą ir patirtis socialinėje tikrovėje, kuri yra jų gyvenimo kontekstas (Miller, 2000: 114–115). Tekste informantų vardai pakeisti.

Migrantų tautinio identiteto transformacijų variantai

Migrantų gyvenimo istorijose atsiskleidžiančių identiteto transformacijų pobūdis skiriasi tiek transformacijų kryptimis ir trajektorijomis, tiek jas veikiančiais biografiniais ir sociokultūriniais kontekstais. Nepretenduodami į išsamią tipologiją, pagal transformacijų pobūdį tyrime užfiksuotus identiteto variantus suskirstėme į dvi grupes: 1) *aktualizuoto-stiprėjančio*; 2) *silpnėjančio* lietuviškojo identiteto variantus. *Stiprėjimas* ar *silpnėjimas* šiuo atveju apibūdina emigravus padidėjusią ar sumažėjusią lietuviškojo identiteto reikšmę individui, palyginti su jo svarba prieš migruojant. *Aktualizuoto-stiprėjančio* identiteto variantų tyrime užfiksuota daugiau, ir tai, tikėtina, atspindi realią pirmosios migrantų kartos situaciją. Migracijos kontekstuose, kaip jau minėta, socialinės sąveikos su *kitoniškumu* kolektyvinį priklausymą padaro aktualų. Viena migrantė tvirtino, kad ji jaučiasi esanti

labiau lietuviškai gyvendama užsienyje, nes ten vis išgirsta: *o mes Lietuvoj taip gyvenam, o mes taip darom* (30 m. moteris, Ispanija).

Aktualizuoto-stiprėjančio identiteto variantai pagal raiškos pobūdį buvo suskirstyti į *individualius* ir *kolektyvinius (diasporos)*, išskiriant jų pogrupius pagal transformacijų ypatumus ir pagal jiems įtaką darančių socialinių kontekstų pobūdį. Individualiai kuriamų stiprėjančio lietuviškumo variantų grupė turi tris pogrupius: *racionaliai pasirenkamo, struktūrinio-ambivalentiško* ir *gynybinio* identiteto. Kolektyviai reiškiamo identiteto variantai, kurių užfiksuota daugiausiai, įvardijami kaip *diasporinis* lietuviškumas. *Silpnėjančio* identiteto atvejai dėl analitinių tikslų buvo santykinai suskirstyti į *ambivalentiškus-asimiliacinius* ir *ambivalentiškus-kosmopolitizuotus*.

Kadangi identiteto transformacijas siekiama atskleisti migranto gyvenimo ir socialinės aplinkos sankirtų konsteliacijose, o jos gana konkrečios, kiekvieną apibendrintą transformacijų variantą apibūdinsime aptardami vieną ar kelis tipiškus, jam atstovaujančius konkrečius atvejus.

I. Aktualizuoto-stiprėjančio lietuviškumo variantai

Racionaliai pasirenkamas lietuviškumas

Vienam iš lietuvių identiteto stiprėjančių transformacijų variantų atstovauja transnacionalizmo kontekstuose kuriamo, individo *racionaliai pasirenkamo* identiteto atvejai, kai transnacionalinės gyvenamosios sąlygomis tautinio identiteto centras išlieka kilmės šalis. Čia identiteto transformacijas – labiau negu socialiniai kontekstai – lemia individualaus jį kuriančio subjekto aktyvumas. Jį iliustruosime 37 metų mokslininko humanitaro Tado, 12 metų gyvenančio užsienyje (trijose šalyse, tyrimo metu Anglijoje), atveju.

Transnacionaliniam identitetui būdingas ryšys su abiem šalimis. Nors transnacionalinio migranto „kilmės ir gyvenamoji šalis yra viena socialinio veiksmo arena“ (Margolis, 1995, cit. pgl. Brettel, 2002: 104), bet šiuo atveju lojalumui ir identifikacijai su Lietuva teikiama pirmenybė. Dedama nemažai sąmoningų pastangų išlaikyti ryšius su Lietuva. *Kultūra, namai*, su kuriais identifikuojamasi emociškai, yra tik Lietuva:

Aš jaučiuosi vis dėlto namie labiausiai Lietuvoje (...) Palaikau kontaktus, dažnai atvažiuoju tiek profesiniais, tiek asmeniniais tikslais ir nelaikau savęs emigrantu; kalbu apie save kaip laikiną arba, dar daugiau, profesinį emigrantą (37 m. vyras, Anglija).

Šis variantas būdingesnis aukštesnę išsilavinimą turintiems žmonėms, užimantiems aukštesnes socialines pozicijas, ir atskleidžia individualaus

subjekto vaidmenį, nuolat perkuriant išliekantį ir net stiprėjantį lietuvišką priklausymą. Su *namais* kaip šalimi identifikuojamasi per pilietinį išpareigojimą ir emocinį santykį. Lietuvių identitetą suvokiant kaip sąmoningai pasirinktą (*Aš savo tautinę tapatybę priimu kaip laisvai pasirenkamą, nesvarbu, kad gimęs Lietuvoje ir mano tėvai – lietuviai*), santykis su Lietuva kaip šalimi konceptualizuojamas per pilietiškumo sampratą, kuri taip pat suvokiama kaip subjektyviai pasirinktas išpareigojimas. Identitetą sujungti su pilietybe dažniausiai būdinga teritorinės bendruomenės nariams: „Pilietybę sudaro ir narystei bendruomenėje būdingi neformalūs išpareigojimai. Todėl pilietybė yra daugiau negu teisinis statusas; tai bendras elgesio, pareigų ir vertybių supratimas. Todėl namai kaip šalis yra pilietybės, bendruomenės, identiteto ir priklausomybės sujungimas ir įteritorinimas“ (Glick Schiller, Fouron, 1999: 346), o migrantų priklausomybės dažniausiai išteritorinamos, atsiejant jas nuo pilietybės (Lucas, Purkayastha, 2007: 248). Tado *namų* konstrukcijoje išteritorinama pati pilietybės samprata, pilietinį išpareigojimą atsiejant nuo teisinio statuso:

Aš puikiausiai save išvaizduoju su Kanados pasu, bet save laikanti Lietuvos piliėčiu. (...) Lietuvių pilietybė man – ne lietuviškas pasas, nors jis svarbus, bet man tai yra angažavimasis į Lietuvos kultūrinį, politinį gyvenimą, domėjimasis jos aktualijomis, savęs priskyrimas tai bendruomenei (37 m. vyras, Anglija).

Šio identiteto raiškai nesvarbi nei etninė kultūra ar tradicinė simbolika, nei bendruomeninė raiška diasporoje; jo darybos ištekliai pasirenkami – tai kalba, profesionalioji lietuvių kultūra, lokalūs emociniai ryšiai:

Lietuviškumą man apibrėžia mano gimimo vieta, mano artimieji Lietuvoje, kalba, bendras Lietuvos kultūrinio-istorinio konteksto pajutimas (...) Etninis lietuviškumas man nėra taip svarbu, tie simboliai. Man lietuviškumas – ryšys su artimaisiais, jų nuotraukos, šiek tiek lietuviškos muzikos, lietuviškos knygos. (...) Aš apskritai tapatybę suvokiū ne kaip kolektyvinį identifikavimosi būdą, bet kaip subjektyvistinę būseną. Todėl man nebuvo poreikio priklausyti kokiai nors lietuvių bendruomenei. (...) Šventės man yra asmeninės (37 m. vyras, Anglija).

Nors Tado veikla ir gyvensena atitinka transnacionalizmo apibrėžimą (transnacionalizmas apibūdinamas kaip „profesijos ir veiklos, kurios reikalauja reguliarių ir ilgalaikių kontaktų, peržengiančių tautinių valstybių ribas“ (Portes, Guarnizo, Landolt, 1999: 219)), savimonės aspektu šis identitetas skiriasi nuo tipiško transnacionalaus identiteto, kuris pasireiškia per „diasporinę“ sąmonę – tai „sąmonės tipas, kuriam būdingas daugialypis priklausymas ir buvimas namie jausmas daugiau negu vienoje vietoje“ (Lucas, Purkayastha, 2007: 245). Tado atveju lietuviška tautinė identifikacija atskiriama nuo transnacionalinių gyvenimo praktikų, ji tik lietuviška (nors išteritorinta subjektyvizuojant).

Tado gyvenamosios transnacionalumą rodo ir kiti požymiai: socialinis kapitalas ir ryšių tinklas transnacionalinėje mokslininkų bendruomenėje, transnacionaliniai pirminiai socialiniai ryšiai (šeima ir giminės – Lietuvoje, artimiausi draugai – keliuose užsienio šalyse); transnacionalizme „tinklai ir socialinis kapitalas susiję nebūtinai ir ne visų pirma su gyvenamąja šalimi, o su transnacionalinėmis erdvėmis“ (Schmitter, 2000: 87). Distanciją kitų šalių atžvilgiu padeda išlaikyti ir tokios biografinės aplinkybės kaip kultūriškai mišrios šeimos neturėjimas ir ketinimas ateityje grįžti į Lietuvą.

Šio identiteto integralumas transnacionalinėje gyvenamojoje įmanomas dėl sąmoningai išlaikomos emocinės distancijos gyvenamųjų šalių ir kultūrų atžvilgiu; nors Tadas yra atviras šioms kultūroms ir sėkmingai jose integruojasi, bet įgytos kitų šalių kultūrinės kompetencijos traktuojamos instrumentiškai, išlaikant emocinę distanciją:

Aš gana sąmoningai jaučiuosi svetimas, bet manęs tas svetimumas netrikdo. Kadangi aš esu angažavęsis Lietuvos atžvilgiu, aš tiesiog juo didžiuojuosi. Britiška visuomenė (...) man įdomi savo svetimumu (37 m. vyras, Anglija).

Svarbi distanciją išlaikyti leidžianti sąlyga yra socialinės aplinkos, kurioje Tadas integruojasi, neutralumas etninio identiteto atžvilgiu: anot jo, *akademinės aplinkos žmonės yra specifinė, kosmopolitinė grupė*; kita vertus, jis neretai sąmoningai vengia susitapatinti su situacijomis, reikalaujančiomis laikytis šalies normų.

Tautinio identiteto kaip prasmės šaltinio aktualumą grindžia ryšio su kilmės kultūra svarbos suvokimas, kuris yra ir vienas iš integralaus identiteto išlaikymo motyvų:

Aš matau daugiau privalumų, o ne trūkumų priklausyti tam tikrai tautai. (...) tie ankstyvieji išgyvenimai labai svarbūs ir būtent tas tautinis identitetas, jisai suteikia labai tvirtą savo pajautimo pagrindą (37 m., vyras, Anglija).

Kultūriškai šis identitetas kuriamas pasitelkiant daugiakultūriškumo diskursų kontekstus: lietuvių kultūra šioje lietuviškumo konstrukcijoje tampa reikšminga būtent dėl unikalumo. Taip pat šiam identitetui emociškai labai svarbus lokalumas – kultūrinio savitumo, kilmės konteksto, ryšių tinklo centrinė vieta:

Aš iki šiol domiuosi, kas vyksta Vilniaus krašte, nes ten yra šaknys mano tėvų, ir ten kai būna kultūriniai renginiai, aš einu ir žiūriu. Man tai įdomiau ir tikriausiai negu tai, kas vyksta šalies lygmenyje, ten, Vilniuje (...) aš jaučiuosi didesnis patriotas tos vietos negu visos Lietuvos. Turbūt tai susiję su asmeniniais kontaktais, su žmonėmis, su kuriais aš susijęs nuo vaikystės: tėvai, giminės, klasės draugai, jų vaikai, tai yra tas žmonių tinklas, su kuriuo susidūrei vaikystėje ir jam lieki lojalus (37 m. vyras, Anglija).

Šis aptartas identiteto variantas, nors kuriamas tipiškuose transnacionalizmo kontekstuose, nėra tipiška transnacionalinis; nors „išteritorintas“, jis nėra daugialypis, todėl sėkmingai išlaikomas transnacionalizmo sąlygomis. Identiteto subjektyvizacija bei individualizacija padaro jį nepriklausomą ir nuo teritorijos, ir nuo kolektyvinių jo raiškos būdų diasporoje. Jis atskleidžia individualių kūrybiškų subjekto pastangų reikšmę išlaikant lietuviškumą.

Ambivalentiškas-struktūrinis identitetas

Kitą individualiai kuriamų, migracijos aktualizuotų tautinio identiteto variantų grupę sudaro prieštaringesni, *kultūriškai ambivalentiški ar daugialypiai* variantai. Tokio identiteto pavyzdys atskleidžia, kaip lietuviškasis identitetas sustiprėja, struktūriškai integruojantis gyvenamojoje šalyje ir veikiant kultūriniais-etniniais bei ideologiniams jos kontekstams; jį galima apibūdinti kaip *ambivalentišką-struktūrinį*. Lietuviška tautinė priklausomybė čia derinama su dviguba kultūrine identifikacija ir hibridiškais kultūrinėmis praktikomis. Šiam identiteto variantui atstovauja 27 metų žurnalistas Giedrius, 7 metus gyvenęs užsienyje, iš jų 5 metus – Ispanijoje (Katalonijoje), pastaruosius pusantrų metų – Lietuvoje. Prieš migruojant lietuviškumas Giedriui nebuvo svarbus (*užaugau tokioj visiškai neutralioj aplinkoj, kur nei buvau sovietintas, nei, atvirkščiai – lietuvintas*), bet tapo aktualus katalonų nacionalizmo kontekste. Tai vienas iš etniškumą sureikšminančio konteksto poveikio variantų; Giedriaus atveju šiam kontekstui atstovavo katalonų nacionalizmas. Šiame kontekste nereikalaujama asimiliuotis ir skatinamas etniškumas; jis leido informantui pasitelkti lietuviškumą kaip „strateginį atsaką į sąveikas ir situacijas, siekiant pasinaudoti gyvenimo šansu“ (Brettell, 2000: 114) – kaip instrumentą, padedantį integruotis socialinėje aplinkoje. Lietuviškumas migravus, pasak jo, *ne tik išliko, bet ir susiformavo*. Kitaip negu Tadas, Giedrius lietuviškumą suvokia kaip *prigimtinį* ir be subjektyviai prisiimamų įsipareigojimų:

Ta lietuvybė kaip tokia, ji nėra kažkoks išskirtinis jausmas. (...) Kažkaip aš apibrėžčiau savo jausmą kaip kosmopolitinį, neprisirįšantis prie vienos tautos, bet aš visad sakau, kad esu lietuvis, ir man tai yra neutrali informacija, kaip kad aš sakyčiau – vyras. Tai yra tokie dalykai, kurie nepakeičiami, bet kurie nėra pririšantys prie kažkokių, nežinau, įsipareigojimų (27 m. vyras, Ispanija).

Giedriaus socialinis kapitalas Ispanijoje buvo ne ryšių su lietuviais migrantais tinklas, o „struktūrinis iššaknijimas“ (Schmitter, 2000: 83) vietos visuomenėje. Iššaknyti padėjo biografinės aplinkybės – socialiniai ryšiai vietos visuomenėje ir katalonų kalbos mokėjimas.

Nors konceptualizuojamas tik kaip lietuviškas, šis identitetas yra susijęs

su dviem kultūrinėmis priklausomybėmis (tai atspindi ir gyvenimo praktikos Lietuvoje: išliko ryšių tinklas Katalonijoje, dalyvaujama katalonų bendruomenės veikloje). Kultūrinio identiteto dvilypumui, tikėtina, nemažai įtakos turėjo stipresnis negu Tado emocinis susitapatinimas su gyvenamąja šalimi. Informantas taip reflektuoja šį kultūrinio identiteto *hibridiškumą*:

Galima kalbėt apie mano asmenybės antrą tokį gyvenimą (...) ten buvo jauno, imlaus, atviro nedirbtinis susitapatinimas su ta kultūra, ir tai ėjo iš vidaus, ir, sakau, ta kultūra, tie žmonės (...) man padarė tokį įspūdį, kad aš dabar, pavyzdžiui, neišivaizduoju savęs be tų metų kaip asmenybės, ir aš, pavyzdžiui, skirtingai matau save prieš išvažiuimą į Barseloną ir po jos. Ir aš gyvenu tuo mišiniu, kuris susikūrė ten (27 m. vyras, Ispanija).

Emocinės ir kultūrinės identifikacijos ambivalentiškumas ir jaunas migranto amžius galėjo būti reikšmingas kosmopolitinių nuostatų, išreiškiančių distanciją tiek Lietuvos, tiek kitų šalių atžvilgiu, formavimuisi. Ir gyvenimo praktiku, ir hibridiško kultūrinio identiteto raiškos erdvė šiuo atveju nemaža dalimi yra socialinių ryšių tinklai abiejose šalyse, bet nė viena šalis nelaikoma *namais*, juos konceptualizuojant kosmopolitiškai:

Man labai patinka toks Bertoldo Brechto posakis: „Ten, kur stovėjo mano lova, buvo mano tėvynė.“ Namai buvo mano ten. Dabar nesijaučiu namie niekur. Dabar kokį pusantrų metų aš gyvenu tokį laikinumo jausmą. Jau jis toks geras jausmas – atsiribojimo, neprisirišimo (...) Čia, Lietuvoje, aš jaučiausi ir jaučiuosi emigrantas (27 m. vyras, Ispanija).

Nors *namus* supranta kosmopolitiškai, Giedrius jaučia ir pripažįsta kilmės kultūros konteksto emocinę reikšmę. Emociniu ryšiu susisiejiama su abiem šalimis:

Man po grįžimo čia atrodė taip viskas gera, taip paprasta, aš gal tris keturis mėnesius jaučiau tokį nepaprastą ramybės jausmą būnant Vilniuje (...) Barselonoje buvo ilgesys, pavyzdžiui, buvimo pas tėvus kaime, senelių lankymo, tų pačių draugų (...) buvimas namie su tėvais, artimaisiais – tai nėra perkeliama. Lygiai kaip dabar aš pasiilgstu tų žmonių, kurie yra ten (27 m. vyras, Ispanija).

Migracijoje sustiprėjęs Giedriaus lietuviškasis identitetas ir sugrįžus į Lietuvą tebėra svarbesnis negu prieš migruojant; nors traktuojamas su tam tikra emocine distancija, lietuviškumas iki šiol laikomas vertingu kultūrų įvairovės aspektu ir grindžiamas gausesniais (negu turėta prieš migruojant) kultūriniais-istoriniais ištekliais. Bet, kaip būdinga transnacionaliniams identitetams, subjektyvi apibrėžtis nebūtinai sutampa su gyvenimo praktikomis: emociškai ir kultūriškai tapatinamasi su dviem šalimis, šį ambivalentiškumą derinant su kosmopolitinėmis nuostatomis, išreiškiančiomis distanciją visų šalių atžvilgiu.

Gynybinis lietuviškumas

Trečiąjį individualiai kuriamo aktualizuoto lietuviškumo variantų populį galima įvardyti kaip *gynybinį* lietuviškumą. Čia aptariamas Airijos miestyje 7 metus gyvenančio ir dirbančio 49 metų kepyklos darbininko Algirdo *gynybinio* identiteto atvejis atskleidžia lietuviškumo transformacijos reaguojant į diskriminacinius priėmimo kontekstus. Imigrantų priėmimo kontekstų (angl. *contexts of reception*) sąvoka teorinėje literatūroje pasitelkiama aprašyti imigrantų traktavimo gyvenamojoje šalyje kontekstą – šios šalies gyventojų socialiai konstruojamas galimybes arba kliūtis imigrantams. Skiriami politikos ir teisės lygmenų kontekstai ir tiesioginėse kasdienybės sąveikose pasireiškiantys regioniniai ir lokalūs kontekstai (Portes, Borocz, 1989).

Tyrime užfiksuotu atveju diskriminacija pasireiškė kaip lokalaus lygmens socialinė diskriminacija darbe. Visa Algirdo migracijos istorija pasakojama kaip pasipriešinimo socialinei diskriminacijai, savo teisių gynimo istorija. Šis pasipriešinimas jam svarbus ne tik materialiai, bet ir kaip savivertės šaltinis. Jis laimėjo, išmoko ginti savo teises ir šiuo metu yra vientelis miestyje ES jungtinės profsajungos narys, kurį pradėjo labiau vertinti ir darbdaviai. Pasipriešinimas diskriminacijai pakeitė jo asmeninį identitetą, suteikė daugiau savigarbos ir pasitikėjimo, suaktualindamas ir tautinio identiteto, kaip individualios prasmės ir savigarbos šaltinio, vertę. Nors diskriminuojantys kontekstai buvo nukreipti ne tiek prieš lietuviškumą, kiek prieš imigrantus apskritai, lietuviškumas tapo svarbiu ne tik prasmės, bet ir savivertės šaltiniu, padėjusiu priešintis asmens vertę žeminantiems priėmimo kontekstams:

Aš ten visą laiką norėjau pabrėžti, kad esu lietuvis ir didžiavausi tuo. Niekada savo šalies nesmerkiau ir nešnekėjau blogai. Gal dėl to ir konfliktavau, kad norėjau įrodyti, kad lietuviai ne blogesni už airius. Nes jie bandydavo tai pabrėžti, kad mes prastesni. Jie šito nenorėjo priimti, labai sunkiai priėmė, kad mes lygia-teisiai. Bet aš norėjau įrodyti, kad Lietuva ir kultūros, ir istorijos atžvilgiu ne prastesnė už Airiją (49 m. vyras, Airija).

Socialinė diskriminacija Algirdą paskatino ne prisitaikyti ir kultūriškai asimiliuotis, o priešintis, pasitelkiant lietuviškumą. Lietuviškumo raiška jo gyvenime nepakito: lietuviškumo praktišką migracijoje nepadaugėjo, lietuviški socialiniai ryšiai buvo palaikomi tik su šeima ir kitais žmonėmis Lietuvoje. Airijoje daugiausia bendrauta su kitų tautybių imigrantais bei airiais, bet subjektyviai lietuviškumas tapo reikšmingesnis. Iš dalies šiai lietuviškumo aktualizacijai galėjo turėti įtakos ir biografinė patirtis: Algirdas kilęs iš tremtinių šeimos, kuriai buvo svarbus lietuviškumas, taip pat jis dalyvavo Sąjūdyje. Algirdui rūpi toliau išlaikyti lietuviškumą vaikų kartoje,

ir jis sieja ateitį su Lietuva, bet *stumiantis* veiksnys yra neigiama migracijos patirtis:

Aš sieju ateitį su Lietuva, bet kartu ir abejoju. Aš tiek praėjęs visokių sunkumų ir čia, ir ten, ir nelabai turiu pagrindo pasitikėti ateitimi Lietuvoje (49 m. vyras, Airija).

Diasporinis-atstovaujamas lietuviškumas

Europos šalyse besiformuojančioms naujosioms diasporoms, kurias sudaro daugiausia jaunimas, būdingą identiteto variantą santykinai įvardijome kaip *diasporinį-atstovaujamąjį* lietuviškumą. Tokiu identitetu pasižymi 7 metus Airijoje gyvenanti ir bendruomenės veikloje aktyviai dalyvaujanti 27 metų Indrė. Tokio pobūdžio lietuviškumas išsaugomas ir aktualizuojamas per veiklą diasporoje ir transnacionalinius ryšius. Bendruomenės kūrimas yra vienas iš adaptacijos ir kilmės konteksto praradimo įveikos būdų (Chaitin, Linstroth, Hiller, 2009: 9), – Indrės identiteto variantas gana tiksliai tai iliustruoja. Ji 4 metus gyvena mišrioje lietuvių ir airio šeimoje, mokosi ir dirba kvalifikuotą darbą Airijoje; Indrė adaptuojasi integraciškai (dalyvauja šalies gyvenime, neprarasdama tautinio identiteto (pgl. Berry, 1997).

Veikla diasporoje, kaip individualios ir kolektyvinės adaptacijos gyvenamojoje šalyje būdas, šiame variante reiškia per lietuvių kultūros, bendruomenės kolektyvinį atstovavimą, padedantį įsitvirtinti socialiniame ir politiniame šalies gyvenime. Socialinėse sąveikose su gyvenamosios šalies visuomene lietuvių identitetą siekiama paversti kapitalu, įtvirtinant lietuviškumą kaip reikšmingumu prilygstantį kitiems Airijos etninių grupių identitetams. Indrės ir kitų Airijos lietuvių bendruomenės kūrėjų atveju (kitaip negu Giedriaus) lietuviškumo atstovavimas yra ne asmeninio įsitvirtinimo visuomenėje būdas, o savojo identiteto įtvirtinimas per lietuvių bendruomenės pripažinimą visuomenėje. Indrė tiesiogiai įvardija veiklą bendruomenėje kaip savo identiteto ir kultūros „teisę į lygybę“ (Brettell, 2000: 114) įgyvendinimo priemonę:

Labai aktyviai dalyvauju Airijos gyvenime, su žiniasklaida nuolat bendrauju (...). O politiniame gyvenime po truputį pradėdam judėti, ir mane tai labai domina, ir poreikis yra labai didelis (...) lenkų bendruomenė išsikovojo jau teisę balsuoti valstybiniuose rinkimuose, ir aš tikrai tikiu, kad lietuvių bendruomenei turėtų būti suteikta ta pati teisė (27 m. moteris, Airija).

Lietuvių identiteto raišką atstovaujant kultūriniam-istoriniam savitumui Indrė legitimuoja, pasitelkdama dar mokykloje priimtą daugiakultūriškumo ideologiją. Išteritorintas identitetas suvokiamas kaip atviras kitoms kultūroms ir su jomis sąveikaujantis:

Mokykloje kosmopolitiškai auklėjo. Kad savo kultūrą turim dalintis su visu pasauliu, nebijoti išlipti iš savų rėmų. (...) Viena iš tautiškumo išraiškų ir yra, kad tu turi propaguoti tą tautiškumą, atstovauti jį. Koks tu esi lietuvis, jei nesididžiuoji savo šalimi. (...) Mokomasi, žinoma, iš kitų tautų, kaip išlikti kosmopolitišku lietuviu ir atgauti tą tautiškumą. Patriko diena visam pasaulyje švenčiama, airiai visur jaučiasi, kad jie – Airijos dalis, ir labai didžiuojasi, kad jie yra airiai (27 m. moteris, Airija).

Daugiakultūriškumo kontekste kultūrinis hibridiškumas laikomas priimtinu, suteikiančiu naujų kompetencijų: *...nes galų gale tas kultūrinis maišymasis yra kaip genetinis maišymasis, jis gali padėti, kad žmonės tobulėtų, būtų lankstesni, kad jų matymas būtų platesnis.* Indrės socialiniai ryšiai ir praktikos yra transnacionaliniai. Nors jai namai yra tik Airijoje, identitetas reiškiamas per transnacionalinius asmeninius ryšius, ekonominę ir kultūrinę veiklą abiejose šalyse. Didesnę Indrės gyvenimo kultūrinių-socialinių praktikų dalį sudaro airiškoji erdvė, bet lietuviškoji ir airiškoji erdvės persipina atstovaujamojoje ir transnacionalinėje veikloje:

Aš mėgstu lietuvių literatūrą ir mėgstu grįžti į Lietuvą, ir nė viena mano draugystė nėra iširusi, tėtį aš dažniau aplankau gyvendama Airijoje, negu kai gyvenau Lietuvoje. (...) Galų gale mano ir interesas susietas su čia, kompanijos plėtrą numatome ir Lietuvoje. Ir į nekilnojamą turtą kažkiek norisi investuoti Lietuvoje (...) Ne tiek, kad aš noriu gyventi Lietuvoje, bet kad aš noriu turėti galimybę gyventi Lietuvoje ir dalyvauti ir kad tai būtų aktyvus įsitraukimas ir skirtumo nesijaustų, kur gyveni, kad tikrai jaustumeis kaip kitam mieste, o ne už jūrų marių. (...) Mano draugai yra vyro draugai, šeima, aš dar dirbu ir studijuoju. Mano geriausi draugai yra užsieniečiai (27 m. moteris, Airija).

Indrės identiteto raiškoje atsispindi ir naujosioms lietuvių diasporoms būdinga lietuviškojo paveldo traktuotė: kitaip nei buvo įprasta ankstesniems migrantams², rūpinamasi ne tiek „tikrojo lietuviškumo“ paieškomis, paveldo „autentiškumu“ (Čiubrinskas, 2008: 138–139), kiek jo modernizavimu ir interpretavimu, siekiant „išversti“ į modernią, jaunimui patrauklią kalbą ir padaryti konkurencingą tiek asmeniniu, tiek kolektyviniu identitetų lygmenimis. Svarbi ne tik etninė, bet ir šiuolaikinė profesionalioji lietuvių kultūra. Šį lietuviškumo transformavimo (siekiant identitetui atstovauti ir padaryti jį konkurencingą) motyvą iliustruoja kito jauno Airijos lietuviu pasakojimo fragmentas:

Simboliai, manau, tai turėtų tapti madinga – pasitelkus psichologus, istorikus,

² Apie lietuviškumo kultūrinių išteklių traktuotę ankstesnėse lietuvių migrantų bangose žr.: Čiubrinskas, V. (2005). Transnacionalinis identitetas ir paveldas: lietuviškumas diasporoje // *Sociologija. Mintis ir veiksmas*, 2: 41–53.

rinkodaros specialistus, galima sukurt puikiausius produktus, kurie būtų madingi. (...) Kaip JAV vėliava visur eksploatuojama, pradedant apatiniais rūbais. (...) Lietuvos istorija turėtų būti pateikta šiuolaikiniu kampu, moderniam mene, interpretuota teatro, kino, dailės ir panašiomis formomis. Tai leistų didžiulius ir pateikti kitiems. (...) Yra kažkas artimo, bendro, kaip kažkada viskas buvo, šventės, papročiai. Laikai keitėsi, bet ir iš Europos man tai atrodo labai reikšminga. Norėtuši ne tikrai knygoje tuos dalykus matyti, bet sudėti į multimedijos formas. Mūsų kultūra labai turtinga (31 m. vyras, Airija).

Indrės identitetas atspindi dar vieną svarbų migranto patirties aspektą – su šia patirtimi susijusių emocijų raišką ir problemas. Emocinius migranto patirties aspektus galima išvelgti daugelyje užrašytų pasakojimų. Indrės variantas atspindi „kilmės konteksto praradimo įveikos būdą užsiimant veikla bendruomenėje“ (Chaitin, Linstroth, Hiller, 2009: 9). Jos pasakojimas atskleidžia daugeliui migrantų būdingus emocinės savijautos ypatumus:

Buvo namų ilgesys begalinis. Tarkim, ar vestuvės šeimoj, ar jubiliejai senelių – kiekvienas šitas dalykas – tiesiog kraujuodavo širdis. Arba, tarkim, paskambini dėdėm ar tetom ir supranti, kad jie ten savam rate ar švenčia kažką ir kiekvienas nori su manim šnekėtis, o man vis liūdniau darosi (27 m. moteris, Airija).

Indrė labiausiai išgyveno emociškai šią praradimo traumą suvokusi, kad atsisako kilmės konteksto ir kad adaptacija iki šiol svetimoje kultūroje neišvengiama. Ji šias emocijas įveikė iš dalies per veiklą diasporoje – parengdama ir išleisdama knygą, kurioje aptariama Airijos diasporos savijauta ir problemos:

Buvo toks suvokimas – aš neatvažiavau atostogų, aš čia gyvenu. Aš atsitokėjau po kokių poros metų, kai aš supratau – aš čia gyvenu, ir arba aš važiuoju atgal, arba aš turiu adaptuotis šalyje, į ją integruotis. Ir visi išgyvena tai skirtingai. (...) bet absoliučiai visi, su kuo aš esu šnekėjus, sako, kad tą rytą – tą rytą, kai tu atsibundi ir galvoji: „Oi, palauk, aš čia gyvenu“, – vis tiek išgyvena. Visi patiria tą traumą. Galų gale būti svetimoje aplinkoje... Ir kai tu savo gyvenimą sieji su savo giminėm, su savo draugais, kuriuos matai kiekvieną dieną, ir staiga tu išvažiuoji ten, kur tauęs niekas nepažįsta ir tu turi vėl iš naujo kurti ryšius, santykius, tai yra labai sudėtinga. Daugelis neišgyvena niekada. (...) Ir iš tikrųjų – aš savo ilgesį išsigydziau per tą knygą. Aš tiesiog viską išrašiau, kas man gulėjo ant širdies, viską sudėjau į tą knygą, ir buvo daug ir ašarų man rašant (27 m. moteris, Airija).

Indrės identitetas – gana dažnas diasporoje reiškiamo transnacionalinio identiteto variantas. Įvairialypiai ryšiai su Lietuva, kolektyvinė identiteto raiška Airijos diasporoje, plačiau suprantant kosmopolitinį lietuviš-

kumą, leidžia išlaikyti gana integralų identitetą, net jei emociškai labai identifikuojamasi su gyvenamąja šalimi.

Diasporinis-veikiantysis lietuviškumas

Šiuo atveju veikla diasporoje yra viena svarbiausių, nors ne vienintelė, identiteto raiškos formų ir motyvų. Diasporinį lietuviškumą iliustruoja Eglė, 27 metų reemigrantės iš JAV, gyvenusios ten 4 metus, identitetas. Jai pagrindiniu lietuviškumo reikšmę aktualizuojančiu veiksmu tapo emociškai patirties aspektai. Migrantui būdingos emocijos (nostalgija, vienatvė, svetimumas ir pan.) Eglę labai motyvavo ir lietuviškąjį identitetą padarė reikšmingą:

Tas atstumas ir buvimas didelėj šaly, šiuo atveju, tarkim, Valstijose – tiesiog tu jautiesi vienas, mažas ir ne tarp savų. O tas jausmas buvimo šalia artimųjų, šeimos, šalia šaknų, gimtinės yra iš naujo atrandamas. Aš pati, tikrai, aš nebuvo jokia patriotė, buvau kosmopolitė ir galvojau, kad aš galiu gyventi bet kur (...) Būdama Valstijose, atradau Lietuvą iš naujo. (...) aš gal pasakysiu, kad užsieny gyvenantys lietuviai daug artimesni Lietuvai savo siela (27 m. moteris, JAV).

Priklausymo Lietuvai jausmas, kuris gyvenant Lietuvoje neatrodė svarbus (*buvau kosmopolitė*), migracijoje sustiprėja ir tampa vienu pagrindinių dalyvavimo diasporos veikloje motyvų. Bendruomenė Eglei pasidarė identiteto praktikavimo (anot jos, *būtina sąlyga išlaikyti lietuvybei*) ir minėtų praradimo emocijų įveikos bei socialinių ryšių erdvė. Identitetas suvokiamas kaip *dipukų* bangai būdingas „pasiaukojantis tautiškumas“ (Čiubrinskas, 2005: 51), – šiuo atveju būti lietuviu reiškia ne tik juo jaustis, bet ir dirbti Lietuvos labui: *Jei palaikai ryšį su Lietuvos gyvenimu ir darai kažką jos labui, dėl jos ateities ir gerovės – esi lietuvis.*

Migracijos aktualizuotas identitetas taip pat išreiškiamas ir sugrįžus į Lietuvą – tai, Eglės žodžiais tariant, *veikla Lietuvos labui*. Eglė aktyviai dirba organizacijoje, padedančioje spręsti problemas, kylančias migrantams sugrįžus ir stengiantis pritaikyti patirtį Lietuvoje:

Amerika mane taip pamokė, kad aš ir dabar tuo gyvenu ir norisi uždegti ir kitus žmones. Gera darymas dėl savos šalies drauge su kitais žmonėmis – šiurpas kaip gera. Kam įdomu šitie dalykai, jie jungiasi ir daro. Dabar mūsų organizacijoj arti šimto žmonių, jie nėra tie, kurie finansiškai motyvuoti (27 m. moteris, JAV).

Gyvenant emigracijoje, *namai* buvo tik Lietuva – kaip emocinių ryšių centras. Aktualizuotas tautinis identitetas įgijo biografinę reikšmę ir lėmė daugelį gyvenimo sprendimų: tautinis priklausymas ir ilgesys buvo vienas svarbiausių veiksnių ne tik imtis veiklos diasporoje, bet ir traukiančių grįžti į Lietuvą:

Būna, kad taip persmelkia, kad atsisakai pragmatiškų dalykų ir pasiduodi jausmams (...) Ir pradėjau sapnuoti, kad aš vaikštau su mama Baltijos pajūriu, pušys, kvapai, atsirado toks fizinis poreikis atsirasti Lietuvoje. (...) Tai priklauso nuo to, ko tu sieki gyvenime (...) Jeigu tu finansiškai motyvuotas, didelė tikimybė, kad tu negrįši, nes užsieny gyvent patogia (27 m. moteris, JAV).

Emociniai migranto patirties aspektai pastebimi tuomet, kai identitetas aktualizuotas ir kai jis silpnėja. Jie daugiausia susiję su kilmės kultūros kontekstui atstovaujančių socialinių ryšių stoka, – tai labai svarbus dalyvavimo diasporos veikloje motyvas. Anot vienos informantės, *[s]utikęs lietuvių pradedi draugu laikyt, yra kažkokia sąsaja* (26 m. moteris, JAV).

Minėti emociniai migranto patirties aspektai daugelio JAV gyvenančių migrantų pasakojimuose svarbesni negu Europoje gyvenančių migrantų. Tai lemia sudėtingesnės transnacionalinių ryšių aplinkybės (atstumas, dalis migrantų ten gyvena nelegaliai). Kituose tyrimuose taip pat pastebėta, kad *namų* ilgesys stiprėja, kai nuo jų skiria didesnis laiko ir erdvės nuotolis (Terkenli, 1995: 329). Todėl bendruomenė daugumai informantų visų pirma yra artimų socialinių ryšių ir identiteto raiškos erdvė, – kitaip negu gyvenantiems Europos šalyse, kurie šį motyvą mini rečiau. Nemaža dalis informantų ryšius bendruomenėje įvardija kaip atstojančius šeimą ir giminybę:

Tai tavo vienija. Mes neturėjom nieko kito, tik vieni kitus, jaunos šeimos be tėvų, be giminių, tai mums atstojo šeimą (...) beprotiškai norisi būti kartu. Jei ne ta šokių grupė, morališkai aš būčiau daug greičiau sulūžusi (32 m. moteris, JAV).

Pirminių socialinių ryšių stoka turi įtakos emocinei migrantų savijautai net tuomet, kai emigruojama su šeima ir gyvenamojoje šalyje turima daug ryšių; pasigendama Lietuvoje įprastų, tradicinių, informantų žodžiais, *dažno ir nuoširdaus* bendravimo formų, migrantų gyvenime neįmanomų dėl kitokio gyvenimo būdo, atstumo ir pan.:

Iš tavęs yra atimta gyvenimo džiaugsmas, sakyčiau, kažkokie sekmadieniniai pasibendravimai su šeima, pas mamą, pas vaikus, ar vaikai užbėga, tai šito pas mane nėra: vienas vaikas už 500 km nuo Oslo, kitas Anglijoje studijuoja. Mano išblaškyta šeima, kas gresia kiekvienam emigrantui (48 m. moteris, Norvegija).

Informantų pasakojimuose atsispindintys emociniai migranto patirties aspektai rodo jo savijautos dvilypumą ir prieštaringumą. Tiek JAV, tiek Europoje gyvenantys migrantai įvardija svetimumo, vienišumo, benamystės jausmus: *negali nesijausti svetimas* (48 m. vyras, Airija), *vyrauja vienišumo jausmas toks vidinis. Tas vidinis skausmas labai didelis* (28 m. moteris, JAV). Ankstesnėms migrantų bangoms būdingą prieštarą tarp įsivaizduojamų ir realių *namų* (Čiubrinskas, 2006: 81–82) patiria ir naujieji migrantai: trans-

nacionaliniai ryšiai su Lietuva ne visuomet padeda įsivaizduojamus *namus* paversti *realiais*:

Dabar supratau, kad aš ilgijusi Lietuvos, kuri nebeegzistuoja. Lietuva pasikeitė. Nesakau, kad būtinai į bloga (...) dažnai, ieškodamas tų dalykų, kurių būtent ilgiesi, jų nebesurandi (27 m. moteris, Airija).

Šis migranto emocinės savijautos dvilypumas gali išlikti labai ilgai: teigiamų ir neigiamų migracijos aspektų derinimo problema išlieka ir praėjus dešimtmečiams, nesvarstant apie galimybę sugrįžti. Pavyzdžiui, Norvegijoje 18 metų gyvenanti migrantė taip apibūdina migranto savijautos prieštarumą:

Emigrantas yra ypatingo likimo žmogus, dažniausiai jis nėra laimingas. Svetimą šalį sunku pamilti. Mane visą laiką trauks grįžti į Lietuvą. O Lietuvoje tu taip pat esi svetimas, kažkas čia tau irgi nepatinka (48 m. moteris, Norvegija).

Tai rodo, kad emociniai *stumiantys* ir *traukiantys* migracijos veiksniai veikia ne tik apsisprendus išvykti ar sugrįžti, bet ištisus dešimtmečius ar ilgiau gali daryti įtaką ir gyvenant migracijoje.

II. Silpnėjančio lietuviškojo identiteto variantai

Šiame skyrelyje aptarsime silpnėjančio lietuviškojo identiteto variantus, kurie santykinai suskirstyti į *ambivalentiškus-asimiliacinius* ir *ambivalentiškus-kosmopolitizuotus*.

Ambivalentiški-asimiliaciniai identitetai

Šie identitetai yra susiję su asimiliaciniais adaptacijos gyvenamojoje šalyje variantais, kai, priimant šalies kultūrą ir su ja tapatinantis, iš dalies atsisakoma ir tautinio identiteto (Berry, 1997: 12). Šiems variantams būdinga kultūrinė asimiliacija ir ambivalentiškas tautinis priklausymas, nedaug transnacionalizmo bruožų, nedaug ryšių su Lietuva ir nedidelė jiems teikiama reikšmė. Identiteto apibrėžtyse ir raiškoje nemaža dvilypumo, prieštaravimų – tiek pačiose apibrėžtyse, tiek tarp apibrėžčių ir praktikų.

Šiuos identitetus iliustruoja dviejų Ispanijoje gyvenančių migrantų – 35 metų mišrioje šeimoje gyvenančios Aušros ir 27 metų Linos – identiteto transformacijos. Identiteto kaitą asimiliacine linkme lėmė apsisprendimas integruotis į visuomenę ir asimiliaciją skatinančios išorinės aplinkybės: mišri šeima, šalies priėmimo kontekstas. Patirtus Ispanijos priėmimo kontekstus (valstybės ir lokaliame lygmenyse) abi migrantės apibūdina kaip reikalaujančius kultūrinės asimiliacijos:

Ispanai smalsūs, bet neišleidžia. Turi daryt, ką jie daro, suprasti, ką kalba, dalyvauti jų kultūroje. Apsunkinantis požiūris institucijų. Sunku visur su dokumentais ir panašiai (35 m. moteris, Ispanija).

Nuo aktualizuoto lietuviškumo šiuos identiteto variantus skiria gana pasyvi nuostata išorinių aplinkybių atžvilgiu: abi informantės mano, kad, apsisprendus nuolat gyventi Ispanijoje, ypač mišrioje šeimoje, lietuviškumas neišvengiamai nyksta:

Vis tiek visi nutautėja, nori ar nenori prisitaikai prie ten, kur esi (...) linksti į ispanų, nes sutinki šeimas ir taikaisi, nes ten gyveni. (...) Mano vaikai, jei ne su lietuviais, vargu ar būtų lietuviai. Jau aš pati keičiuosi, dar lietuve save skaitau, bet vis tik yra toks pasikeitimas (Lina, 27 m., Ispanija).

Aš ruošiuos Ispanijoj gyvent ateityje, tai kur gyveni, ten pripranti (...) Madride sunkiai išliks vaikai lietuviais, nes čia daugiausia mišrios šeimos (Aušra, 35 m., Ispanija).

Aušros lietuviškumas gana prieštaringas: abstrakčioje apibrėžtyje ji savo identitetą įvardija kaip *įgimtą* lietuvis (tai ne sprendimas, tai neišvengiamybė, kad liksiu lietuvis). Pirmoje kartoje neįmanoma prarasti tautybę), bet kasdienybėje identitetas tampa dalinis (aš tiek ispanė, tiek lietuvis) – transformuojasi į dvigubą, rašomą per brūkšnelį (Čiubrinskas, 2008: 146). Kvestionuojama ir tautinio identiteto svarba: *Galima gyventi be jokios tautybės. Europos viduje nelabai yra skirtumų.*

Subjektyviai įvardijamas kaip išliekantis ir nekvestionuojamas, lietuviškumas Aušrai vis dėlto yra biografiškai nelabai reikšmingas (nelemta gyvenimo sprendimų) ir retai reiškiamas gyvenimo praktikoje: kasdienybės kultūrinės praktikos ispaniškos, ryšiai su Lietuva gana menki, Aušros vaikai menkai moka lietuvių kalbą ir nurodo priklausantys ispaniškai erdvei. *Namų samprata rodo, kad erdvinis ir emocinis šio identiteto centras yra Ispanijoje: Namai Madride. Visiškai. Į Lietuvą atvažiuoju į svečius.* Bet Aušros gyvenime esama ir lietuviškumo praktikų, kurios reiškiamos dalyvaujant diasporos veikloje, – dalyvauti paskatino *savų* kultūrinių kontekstų ir ryšių poreikis: *Lietuvių bendruomenė – nes noriu draugų lietuvių, noriu lietuviškai kalbėti.*

Ispanijoje 8 metus gyvenančios tarnautojos Linos kultūriškai asimiliuoto ambivalentiško identiteto variantas labai panašus į Aušros atsisakytas pastangas išlaikyti lietuviškumą ir nykstančias, fragmentiškas lietuviškumo praktikas. Nors Lina save įvardija kaip lietuvis, vis labiau asimiliuojantis, lietuviškumas, kaip ji taikliai pasakė, *natūraliai dyla (...) esu suispanėjus, nors nenorėjau.* Lina taip apibūdina šį procesą:

Tu save laikai lietuviais, bet pradedi keistis. Visi pradeda keistis. Ne tiek nutautėji, kiek pasikeiti, arba atsiranda dvipusis... Lietuva darosi svetimesnė, mano

mąstysena keičiasi. Jeigu ne mano šeima, matyt, retai atvažiuočiau į Lietuvą. Ir dabar tik kartą į metus. Poreikio nėra (27 m. moteris, Ispanija).

Lietuviškas identitetas apibrėžiamas priešaringai – per subjektyvią emociją, kartu jį suvokiant kaip *igimtą* kultūrinį-etninį kontekstą. Nelanksti Aušros ir Linos *igimto*, tad uždaro ir nuo individo pastangų mažai priklausancio identiteto samprata daro jį dvilypesnį ir priešaringesnį, nes nepripažįstama subjekto galimybė racionaliai rinktis ir kurti kultūrinį priklausymu neparemtą lietuviškumą: anot Linos, *Jei tu turi pasą ir tavo senelis buvo lietuvis, tai nereiškia, kad tu lietuvis, nes tu grynai kalbi kitaip, mąstai, elgiesi kitaip.*

Šiais kultūrinės asimiliacijos atvejais *savos* kultūrinės erdvės ir *savų* socialinių ryšių poreikis yra svarbus motyvas išlaikyti *lietuviškojo* ambivalentiško identiteto komponentą, dalyvaujant diasporos veikloje (Lina pripažino: *turiu draugių ispanių, bet tavęs taip nesupranta žmogus, kuris nėra toks kaip tu*).

Nuo Aušros identiteto Linos identitetą skiria mažesnis identifikacijos su Ispanija laipsnis (*abi šalys savos, sunku labai padalinti*). Kita vertus, *namų* samprata ne tik ambivalentiška, bet ir priešaringa: šiam identitetui būdinga emocinė distancija visų šalių ir kultūrų atžvilgiu, o gyvenimo planai siejami su *maršrutais*, o ne šalimis, tautiniam identitetui teikiama nedaug reikšmės:

Man sunku būtų labai prisirišti prie vienos vietos. O dabar važiuoju į Angliją, nežinau, kur bus mano namai. Važiuoji ten, kur turi darbą (27 m. moteris, Ispanija).

Šiems variantams būdinga priešara tarp įsitikinimo, kad *igimtas* lietuvių identitetas išliks, ir menkos jo reikšmės gyvenimo praktikoje ir planuose. Lietuviškumas silpnėja dėl kultūrinės asimiliacijos kitoje šalyje ir per menkų individo pastangų jį išsaugoti.

Kiek kitokį vis mažiau reikšmingo tautinio identiteto transformacijų atspalvį perteikia identiteto variantai, kuriuos santykinai galima įvardyti kaip *ambivalentiškus-kosmopolitizuotus*. Kosmopolitiniiais laikomi tautinės valstybės ribas peržengiantys identitetai (Roudometof, 2005: 122); tautinio identiteto kosmopolitizacijos bruožai empiriniame lygmenyje – pirmenybės teikimas metanacionalinėms priklausomybėms ir mažos reikšmės teikimas ryšiams su kilmės šalimi bei pačiai kilmei, taip pat tautiniam, valstybiniam, kultūriniam-etniniam priklausymui (Roudometof, 2005: 125–126). Čia aptariamų identiteto variantų *kosmopolitiniai* aspektai būdingi *išisaknijusiam kosmopolitizmui*, kai atvirumas daugeliui kultūrų ir šalių bei metanacionalinės identifikacijos derinami su lojalumu kilmės šaliai (Roudometof, 2005: 124). Šiuose variantuose neatsisakoma lietuviškumo, bet jis nėra labai svarbus.

Ambivalentiškam-kosmopolitizuotam lietuviškumui nesvarbus ryšys su

Lietuva kaip teritorija. Jam atstovaujančių migrantų gyvenime *savos* visas pasaulis, o Lietuva – viena iš daugelio šalių, kuriose galima gyventi. *Namai* neretai yra ne konkreti šalis, o simbolinė metakultūrinė ar daugiakultūrinė erdvė:

Aš ir dabar neturiu namų, iki išvažiavimo namai buvo Lietuva, dabar visas pasaulis. Kur mokiausi, kur gyvenu – tai abstraktus dalykas – augau, gyvenau, mokiausi – vienos vietos nebeliko. Tam tikri bruožai kultūrų skiriasi, bet pagrindas tas pat (Rita, 28 m., JAV).

Kitos šio varianto atstovės, 27 metų Ingos, po 9 metų grįžusios iš JAV į Lietuvą, simbolinė *namų* kaip *savos* erdvės samprata pasižymi daugiakultūriškumu – tokia erdvė jai yra (nebūtinai konkretus) didmiestis. Todėl grįžti į Lietuvą Ingai – ne grįžti *namo*, o pragmatiškai pasirinkti vieną iš daugelio galimybių:

Nu, nėra tas, kad aš tik čia... Šiandien čia, bus darbas ar dar kažkas kažkur kitur – ir aš kitur. (...) Grįžimas į Lietuvą buvo toks spontaniškas – kodėl ne? Turėjau pasirašyti sutartį penkeriems metams, tai man atrodė labai ilgas laiko tarpas prisirišti. Tada, sakau, važiuoju į Lietuvą apsižiūrėti (...) rudenį apsistoju Lietuvoj. (...) Karjerą Lietuvoj gali greičiau padaryti, nes konkurencija daug mažesnė (Inga, 27 m., JAV).

Šio varianto atstovai migravo gana jauni. Inga išvyko į JAV būdama penkiolikmetė moksleivė pagal mainų programą, mokėsi ir gyveno daugiakultūrinėje aplinkoje, nepalaikydama ryšių su diaspora. Kartų tyrėjai pažymi, kad sociokultūriniai kontekstai daro didžiausią įtaką pasaulėžiūrai, kai žmogui yra maždaug 12–24 metai. Todėl JAV pragyventi metai, kaip reflektuoja ir pati informantė, labai paveikė besiformuojančias *iššaknijusio kosmopolitizmo* nuostatas:

Kadangi taip anksti išvykau, tai labai paveikė mano gyvenimo būdą ir pasaulėžiūrą. Pasaulis man atrodo labai mažas ir jokio skirtumo, ar Amerikoje, ar Lietuvoje, ar Vokietijoje gyventi (Inga, 27 m., JAV).

Lietuviškąjį identitetą Ingai padėjo išlaikyti šio identiteto socialinis ar politinis pripažinimas, dažniausiai daugiakultūriškumo kontekste: tai buvo socialinės situacijos, kai, Ingos žodžiais, *susilaukdavau ekstrususidomėjimo kaip tarptautinė mažuma*. Jos socialiniai ryšiai transnacionaliniai, bet, gyvendama JAV, Inga vėliau įsijungė ir į diasporos veiklą, – tai visų pirma tenkino jos socialinių ryšių poreikį (*Aš niekada nevadinau, kad tai – ypatinga meilė Lietuvai*). Tad *iššaknijusio kosmopolitizmo* nuostatos, nors jos ir sukuria tam tikrą emocinę distanciją tautinio identiteto atžvilgiu, neskatina jo atsisakyti.

Išvados

- Tyrimo rezultatai skatina atkreipti dėmesį į individualaus pasirenkančio subjekto vaidmenį išsaugant lietuviškumą migracijoje; tai rodo tiek stiprėjančio – *racionaliai pasirenkamo*, tiek silpnėjančio – *ambivalentiško-asimiliacinio* identiteto darybos variantai. Subjekto aktyvumas padeda išlaikyti identitetą ir daugeliu nepalankių socio-kultūrinių aplinkybių, o silpnėjančio identiteto variantams, be kitų veiksnių, būdingas ir asmeninis subjekto pasyvumas.
- Tyrimo duomenys patvirtina transnacionalizmo raiškos ir ryšio su tautiniu identitetu įvairovę ir nevienareikšmiškumą. Nors transnacionalinės gyvensenos situacijose kuriami tautiniai identitetai dažniausiai yra daugialypiai, *racionaliai pasirenkamo* identiteto daryba rodo, kad įmanoma išlaikyti integralų, priklausymą vienai tautai išreiškiantį tautinį identitetą tipiškose transnacionalinės gyvensenos situacijose, net nepalaikant ryšių su diaspora.
- Atkreiptinas dėmesys į emocinių migranto patirties aspektų reikšmę identiteto transformacijoms. Su migracijos patirtimi susijusios emocijos ir kiti psichologiniai veiksniai kai kuriuose identiteto transformacijų variantuose (ypač *diasporiniuose*) tampa pagrindiniais, tautinį identitetą aktualizuoti skatinančiais veiksniais. Migranto emocinės savijautos dvilypumo arba teigiamų ir neigiamų psichologinių migracijos aspektų derinimo problema išlieka labai ilgą laiką, kartais išstisus dešimtmečius.
- Su emociniais migranto patirties aspektais yra susijusi kilmės kultūros kontekstų ir *savų* socialinių ryšių svarba identiteto aktualizavimui ir raiškai. Poreikis būti šiuose kontekstuose yra reikšmingas dalyvavimo diasporos veikloje ir emocinių migranto savijautos problemų sprendimo motyvas tiek *diasporinių*, tiek *ambivalentiškų* ir *asimiliacinių* variantų atvejais.
- Lietuviškąjį identitetą padaro aktualų galimybė jį panaudoti tiek individualiam, tiek kolektyviniam *struktūriniam išsisknijimui*, integracijai gyvenamosios šalies visuomenėje; tai iliustruoja tiek *ambivalentiško-struktūrinio*, tiek *diasporinio-atstovaujamojo* identiteto variantai. Lietuviškumą gali aktualizuoti ir diskriminaciniai priėmimo kontekstai, skatindami *gynybinio* identiteto darybą.
- *Diasporinio* identiteto variantai išryškina kitokią (negu ankstesnių migrantų) kultūrinių lietuviškumo išteklių, lietuviškojo paveldo traktuotę naujosios migrantų bangos diasporose. Kitaip nei anksčiau, stengiamasi ne tiek išlaikyti ir konservuoti *tikrąjį* lietuviškąjį etninį paveldą, kiek jį modernizuoti ir perinterpretuoti, siekiant

lietuviškumą padaryti konkurencingu identitetu tiek asmeniniame, tiek kolektyviniame lygmenyse.

Literatūra

- Berry, J. W. (1997). Immigration, Acculturation and Adaptation // *International Journal of Applied Psychology*, 46: 5–34.
- Bertaux, D. (1981). Introduction // Bertaux, D. (ed.). *Biography and Society. The Life History Approach in Social Sciences*: 5–15. London: Sage.
- Brettell, C. B. (2000). Theorizing Migration in Anthropology // Brettell, C. B. (ed.). *Migration Theory*: 97–135. London, New York: Routledge.
- Chaitin, J., Linstroth, J. P., Hiller, P. T. (2009). Ethnicity and Belonging: An Overview of a Study of Cuban, Haitian and Guatemalan Immigrants to Florida // *Forum Qualitative Sozialforschung / Forum: Qualitative Social Research*, 10 (3), Art. 12. <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:0114-fqs0903122>.
- Cooper, R., Edsall, D., Riviera, D., Chaitin, J., Linstroth, J. P. (2009). "My Country" / "This Country": Ambivalent Belongings of Cuban Americans in South Florida // *Forum Qualitative Sozialforschung / Forum: Qualitative Social Research*, 10 (3), Art. 13: 17. <http://www.qualitative-research.net/>.
- Čiubrinskas, V. (2005). Transnacionalinis identitetas ir paveldas: lietuviškumas diasporoje // *Sociologija. Mintis ir veiksmai*, 2: 41–53.
- Čiubrinskas, V. (2006). Nostalgijos migrantai: repatriantų identitetas ir socialinis netikrumas pokomunistinėje Lietuvoje // *Lietuvos etnologija*, 6 (15): 73–93.
- Čiubrinskas, V. (2008). Diasporos lietuviškumas: repatriantų identitetas postsocialistinėje Lietuvoje // Čiubrinskas, V., Kuznecovienė, J. (sud.). *Lietuviškojo identiteto trajektorijos*: 135–150. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.
- Glick Schiller, N., Basch, L., Blanc Szanton, C. (1995). From Immigrant to Transmigrant: Theorizing Transnational Migration // *Anthropological Quarterly*, 68 (1): 48–63.
- Glick Schiller, N., Fouron, E. G. (1999). Terrains of Blood and Nation: Haitian Transnational Social Fields // *Ethnic and Racial Studies*, 22: 340–366.
- Lucas, S., Purkayastha, B. (2007). "Where Is Home?" Here and There: Transnational Experiences of Home among Canadian Migrants in the United States // *GeoJournal*, 68: 243–251.
- Miller, R. L. (2000). *Researching Life Stories and Family Histories*. London: Sage.
- Portes, A., Borocz, J. (1989). Contemporary Immigration: Theoretical Perspectives on Its Determinants and Modes of Incorporation // *International Migration Review*, 23: 606–630.
- Portes, A., Guarnizo, L. E., Landolt, P. (1999). The Study of Transnationalism: Pitfalls and Promise of an Emergent Research Field // *Ethnic and Racial Studies*, 22: 217–237.
- Rosenthal, G. (in collaboration with Köttig, M.). (2009). Migration and Questions of Belonging. Migrants in Germany and Florida // *Forum Qualitative Sozialforschung / Forum: Qualitative Social Research*, 10 (3), Art. 19. <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:0114-fqs0903191>.

- Roudometof, V. (2005). Transnationalism, Cosmopolitanism, Glocalization // *Current Sociology*, 1 (53): 125–126.
- Schmitter, H. B. (2000). The Sociology of Immigration // Brettell, C. B. (ed.). *Migration Theory: 77–96*. London, New York: Routledge.
- Schütz, A., Luckmann, T. (1980). *The Structures of the Life World*. Vol. 1: Evanston. Northwestern University Press.
- Suarez-Orozco, C. (2003). Formulating Identity in a Globalized World // Suarez-Orozco, M., Qin-Hilliard, D. (eds.). *Globalization: Culture & Education in the New Millennium*. University of California Press & Ross Institute.
- Terkenli, T. S. (1995). Home as a Region // *Geographical Review*, 85 (3): 324–334.

TRANSNACIONALINĖ LIETUVOS MOKSLININKŲ MIGRACIJA IR TAPATUMO RAIŠKA

Ingrida Gečienė

Viena svarbiausių globalios migracijos sudedamųjų dalių yra aukšto išsilavinimo ir kvalifikacijos žmonių mobilumas, kuris santykinai didesnis nei mažiau išsilavinusių ir skurdžiau gyvenančių žmonių (Tanner, 2005: 2; Kuznetsov, Sabel, 2006: 3). Šis reiškinys apima ir mokslininkų tarptautinį mobilumą, kuris sparčiai didėja, vystantis mokslui ir technologijoms, augant mokslininkų ir tyrėjų poreikiui, aštrėjant globaliai konkurencijai dėl talentų (Moguerou, 2005: 367). Mokslininkų tarptautinis mobilumas tampa svarbiu kitų valstybių mokslo ir studijų institucijose įgytų žinių ir įgūdžių panaudojimo šaltiniu kilmės šalies mokslo ir technologijų plėtrai (Genov, 2007: 1; Breinbauer, 2007: 7).

Dėl skirtingo šalių mokslo ir technologijų išvystymo ir pragyvenimo lygio mokslininkų migracijos srautai tarp šalių nėra lygiaverčiai: daugiau mokslininkų pritraukia labiau išsivysčiusios, į mokslo ir technologijų plėtrą daugiau investuojančios šalys, kurios gali pasiūlyti geresnes darbo ir pragyvenimo sąlygas. Iš globaliame *protų mainų* procese negalinčių visavertiškai dalyvauti šalių, tarp kurių yra ir Lietuva (Kazlauskienė, 2006; Gečienė, 2008: 165), mokslininkai tik išvyksta, – tai įvardijama kaip protų nutekėjimas, gerokai sumažinantis šalies intelektualinį ir ekonominį potencialą. Tokiame kontekste mokslininkų ryšių su tėvyne palaikymas, dalyvavimas tėvynainių bendruomenių užsienio šalyse veikloje, nacionalinio identiteto ir patriotizmo išlaikymo klausimai tampa labai svarbūs, siekiant susigrąžinti išvykusius mokslininkus ar su jais bendradarbiauti, jeigu jie negrįžta.

Šiame skyriuje siekiama analizuoti iš Lietuvos išvykusių mokslininkų tapatumo kaitą, remiantis transnacionalinės migracijos teorine perspektyva. Ši teorinė prieiga įgalina paaiškinti ne tik naujus migracijos reiškinius (daugkartiniai trumpalaikiai migrantų persikėlimai iš šalies į šalį, gyvenimo tarp kelių šalių (angl. *in-between*) praktikos ir išplėtoti socialinių ryšių tinklai, padedantys efektyviai keistis informacija ir kitais ištekliais), bet ir nagrinėti dėl šių migracijos transformacijų besiformuojančias daugialypes tapatybes, dažnai nesusijusias su kuria nors viena nacionaline valstybe.

Iš Lietuvos išvykusių mokslininkų tapatumo kaita analizuojama remian-

tis tyrimais¹, atliktais 2007–2008 m. užsienyje mokslinį darbą dirbančių mokslininkų, kurie dalyvavo trumpalaikių vizitų į Lietuvos mokslo ir tyrimų institucijas projekte². Buvo atlikta kiekybinė 66 vizitų atvykusių mokslininkų apklausa prieš vizitą ir paimti giluminiai interviu prieš vizitą ir po jo. Pagal projekto reikalavimus, jame dalyvavo Lietuvos Respublikos piliečiai, bent dvejus paskutinius metus iki vizito laikotarpio dirbę mokslinį darbą kitose šalyse. Projekto vykdymo metu į Lietuvą atvyko mokslininkai iš 19 šalių³, daugiausia iš Jungtinių Amerikos Valstijų, Jungtinės Karalystės, Vokietijos ir Švedijos. Nors šio tyrimo pagrindinis tikslas buvo nustatyti išvykusių mokslininkų reintegracijos galimybes, gauti išsamūs duomenys leidžia ištirti išvykusių mokslininkų identiteto, ryšių su Lietuva pokyčius.

Transnacionalinė migracijos perspektyva ir tapatumas

Transnacionalinės migracijos teorinės perspektyvos formavimasis nuo 1990 m. yra siejamas su tradicinės migracijos teorijos nepajėgumu adekvačiai paaiškinti naujus šiuolaikinės migracijos reiškinius (Levitt, Sorenson, 2004: 2). Transnacionalinės perspektyvos šalininkai atskleidė, kad tradicinė migracijos teorija aiškina migracijos procesus per nacionalinių valstybių (teritorijos, pilietybės ir pan.) prizmę: migrantai dichotomiškai skirstomi tik į išvykstančius (emigrantus) ir atvykstančius (imigrantus) (Basch et al., 1994: 5). Linda Basch, Nina Glick Schiller ir Cristina Blanc Szanton atkreipė dėmesį, kad šiuolaikiniams migrantams būdinga daug kartų trumpam laikui persikelti iš kilmės šalies į kitas šalis ir atgal bei gyventi tarp kelių (angl. *in-between*) šalių, – tuo metu yra sukuriami ir palaikomi išplėtoti socialinių ryšių tinklai, peržengiantys nacionalinių valstybių ribas ir jungiantys vieną ar daugiau visuomenių tuo pačiu metu (Basch et al., 1994: 7). Tokie migrantai yra gerokai mažiau susiję su gyvenamąja vieta nei anksčiau ir, nenutraukdami ekonominių, socialinių, kultūrinių ir dažnai – politinių ryšių su kilmės šalimi, nesiasimiluoja net per kelias kartas (Straughan, Hondagneu-Sotelo, 2002: 99–200; Faist, 2000, cit. iš Pries, 2006: 9). Tokia

¹ Tyrimus atliko Socialinių inovacijų instituto tyrėjų grupė, vykdant ES fondų finansuotą projektą „Protų susigrąžinimo programos parengimas ir įgyvendinimas“.

² Trumpalaikiai vizitai į Lietuvos mokslo ir tyrimų institucijas buvo organizuojami ES fondų finansuojamo projekto „Protų susigrąžinimo programos parengimas ir įgyvendinimas“ metu, kurį įgyvendino Užsienio lietuvių rėmimo centras kartu su partneriais – Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerija ir Tautinių mažumų ir išeivijos departamentu prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės.

³ Projekte dalyvavo mokslininkai iš 19 šalių: daugiausia iš JAV (23 mokslininkai), Jungtinės Karalystės (6), Švedijos (6), Vokietijos (6), Kanados (3), Suomijos (3), Italijos (2), Belgijos (2), Austrijos (2), Australijos (2), Ispanijos (2), Olandijos (2), Singapūro (1), Vengrijos (1), Meksikos (1), Norvegijos (1), Portugalijos (1), Japonijos (1), Prancūzijos (1).

migracija pradedama apibūdinti veikiau kaip gyvenimo būdas (Portes, Guarnizo, Landolt, 1999: 218; Olwig, Sorensen, 2002: 8, cit. iš Kuzmickaitė, 2008: 27), kuri vis labiau įgalina šiuolaikinės komunikacijos ir transporto technologijos (Pries, 2006: 9). Šiems globalios migracijos reiškiniams įvardyti buvo įvesta *transnacionalumo* (Basch et al., 1994: 7) sąvoka, apibūdinanti „naujesnę ir kur kas mažiau tyrinėtą kultūrinės, politinės ir ekonominės integracijos išraišką“ (DeVereaux, Griffin, 2007: 2).

Transnacionalinė migracija pradėta analizuoti, remiantis socialinių laukų teorija, kurioje socialiniai laukai aptariami kaip daugialypiai, iš dalies sutampantys socialinių ryšių tinklai, kuriuose formuojamos, mainomos ir transformuojamos idėjos, informacija ir įvairūs ištekliai (materialiniai, kultūriniai (žinios) ar simboliniai (prestizas, aukštesnis statusas ir pan.)) (Basch et al., 1994; Vertovec, 1999; Vertovec, Cohen, 1999; Levitt, Glick Schiller, 2004). Tokio socialinio tinklo, jame sukuriamų vertybių, normų, naudingų kontaktų ir atitinkamos praktikos turėjimas yra aptiriamas kaip individų (šiuo atveju transmigrantų) socialinis kapitalas, vienas iš galios išteklių. Kuo didesnis individo socialinis kapitalas, tuo lengviau pasiekiami, kuriami ir palaikomi kiti ištekliai (žinios, darbo ar mokymosi vieta, geresnis atlyginimas, būstas ir pan.), reikalingi gyvenant užsienio šalyje (Levitt, Glick Schiller, 2004: 1002). Iš kitos pusės, didesnis individų socialinis kapitalas leidžia geriau perduoti socialinius, kultūrinius ir finansinius išteklius likusiems socialinio tinklo nariams (giminaičiams, kolegoms, organizacijoms) kilmės ar kitose šalyse, kuriose gyventa (Levitt, Sorenson, 2004: 3–4).

Šie išvardyti transnacionalinės migracijos ypatumai daro didelę įtaką šios migracijos dalyvių – transnacionalinių migrantų (arba transmigrantų)⁴ – identiteto formavimui: transmigrantai dažnai turi „neapibrėžtą, mišrią, dvigubą ar daugialypę tapatybę (...), dažnai jaučia simpatiją, prisiriša ir yra lojalūs įvairiems skirtingų nacionalinių visuomenių ir kultūrų aspektams bei įvairioms nacionalinėms valstybėms“ (Pries, 2006: 9–10). Tokią tapatybę imta vadinti transnacionaline, siekiant atskirti nuo aiškios nacionalinės tapatybės (Gilroy, 1994: 293).

Transnacionalinės tapatybės konstravimas neišvengiamai paliečia pietybės ir lojalumo kuriai nors vienai nacionalinei valstybei klausimus (Bauböck, 2003: 701), nes migrantai dažnai yra lojalūs dviem ir daugiau šalių, ir tai meta iššūkį tradiciniam nacionalinės valstybės vaidmeniui bei suvokimui (Pries, 2006: 10). Teigiama, kad reikia sukurti naują politinės bendruomenės ir teritorijos koncepciją, kuri geriau atspindėtų naujas globalizacijos realijas, kai besivystanti nauja sociopolitinė aplinka kuria naujas

⁴ Transnacionalinių migrantų sąvoka įvardija transnacionalinėje migracijoje dalyvaujančius asmenis, kurie kuria ir palaiko daugialypius socialinius ryšius, susieja kilmės šalį su gyvenamąja šalimi (Basch et al., 1994: 7).

transnacionalines erdves, neįsitenkančias nacionalinėje valstybėje (Agnew, 1999: 502). Verčiamos poreikio stiprinti transmigrantų pilietybę ir lojalumą kilmės šaliai, nacionalinės valstybės imasi tam tikrų institucinių sprendimų: vis sparčiau ir plačiau įteisinama dviguba pilietybė, suteikiama galimybė balsuoti, kultūriškai palaikomos diasporos, vykdomos reintegracijos programos, skatinami finansiniai pervedimai, investicijos į kilmės šalies vystymo priemones (Levitt, Sorenson, 2004: 4–6).

Aptarti veiksniai lemia, kad transnacionalinė tapatybė tampa neatsiejama nuo galios išteklių panaudojimo. Iš vienos pusės, transmigrantai, ypač aukšto išsilavinimo ir kvalifikacijos, yra vertinami kilmės šalyje dėl pervedamų pinigų ar investicijų į šalies ekonomiką (Tanner, 2005: 10), dėl turimų žinių, naujo požiūrio ir vertybių, patirties ir kontaktų (Pries, 2006: 13). Kaip teigia Yevgeny Kuznetsov ir Charlesas Sabelis, transmigrantams „nebūtina finansiškai investuoti, kad padarytų įtaką kilmės šaliai“, nes „jie gali būti ‚tiltai‘, suteikiantys prieigą prie rinkų, investavimo šaltinių ir eksperčių žinių“. Be to, jie gali „skatinti diskusijas, teikti reformų pasiūlymus ir padėti įgyvendinti reformas bei naujus projektus“ (Kuznetsov, Sabel, 2006: 3). Iš kitos pusės, jiems lengviau prisitaikyti kitose šalyse ir prieiti prie tų šalių naudingų išteklių, pavyzdžiui, „pasinaudoti ekonominiais privalumais“ (DeVereaux, Griffin, 2007: 6), „tobulinti igūdžius darbe ar moksle“ (Kuznetsov, Sabel, 2006: 12).

Vis dėlto potencialus didesnis galios išteklių prieinamumas transnacionalinėje migracijoje nereiškia, kad mobilumas yra dinamiškų, laisvai pasirinkamų galimybių padarinys ir kad transmigrantai nesusiduria su laisvo pasirinkimo apribojimais. Kaip teigia Olivieris Audeoud'as, jie „gali būti diskriminuojami dėl integracinių įstatymų ir integracinės politikos stokos“. Be to, „jų galimybės įsidarbinti yra menkesnės“ (cit. iš DeVereaux, Griffin, 2007: 6). Tai apima leidimus dirbti, socialinę ir sveikatos apsaugą, intelektinės nuosavybės apsaugą ir mokesčius. Tai – ypač opi problema tiems, kurie yra sudarę trumpalaikius kontraktus užsienio šalyse (cit. iš DeVereaux, Griffin, 2007: 6). Be to, fragmentuota tapatybė, nuolatinis gyvenimas tarp kelių šalių gali kelti emocinių, pasaulėžiūros ir panašių sunkumų. Pavyzdžiui, Vytis Čiubrinskas, aptardamas vėliausios lietuvių emigracijos bangos į JAV patirtis, konstatuoja, kad „susidūrę su priklausymo, buvimo kieno nors nariu ar dalimi problema (...), lietuviai dažniausiai puola į frustraciją ir jaučiasi atsidūrę neapibrėžtoje situacijoje“ (Čiubrinskas, 2005: 52).

Iš Lietuvos išvykusių mokslininkų migracijos ypatumai

Daugelis tyrėjų sutaria, kad mokslininkų mobilumas yra savitas migracijos atvejis, nes sąlygoja mokslo plėtrai būtiną žinių kūrimą ir perdavimą

dėl universalios, nacionalinių ir politinių apribojimų nepaisančios mokslo prigimties (Casey et al., 2001: 11). Todėl mokslininkų bendruomenei tradiciškai būdingas *kosmopolitiškumas* ir transnacionalinės migracijos bruožai, o XXI amžiuje išvykti į kitų šalių mokslo institucijas trumpesniai ar ilgesniai periodui mokslininkams tapo būtina siekiant sėkmingos mokslinės karjeros (Breinbauer, 2007: 7).

Pastaraisiais metais atlikti mokslininkų migracijos tyrimai atskleidžia, kad mokslininkai išvyksta iš kilmės šalies daugiausia dėl profesinės realizacijos, kvalifikacijos kėlimo, darbo pasaulinio masto institucijose poreikio ir noro įgyti inovacinių tyrimų patirties, o ne dėl ekonominių motyvų (Kazlauskienė, 2006; Gečienė, 2008: 173). Tokį požiūrį išsamiai iliustruoja duomenys, gauti 2007–2008 m. ėmus interviu iš užsienyje mokslinį darbą dirbančių Lietuvos mokslininkų, kurie dalyvavo trumpalaikių vizitų į Lietuvos mokslo ir tyrimų institucijas programoje. Iš interviu matyti, kad, be negatyvių išvykti skatinančių priežasčių, mokslininkai išvykdavo dažniausiai norėdami susipažinti su pasaulinėmis mokslo tendencijomis ir įgyti patirties:

Pagrindinė motyvacija buvo galbūt tęst tas studijas, išsilaužt iš to ganėtinai siauro ratelio, kuris tuo metu buvo Lietuvoj, ir pasižiūrėt, kaip pasauly viskas vyksta (38 m. vyras).

Tikėjauisi pasimokyti iš pasaulinio lygio ekspertų (35 m. moteris).

Išvažiavau dėl tobulėjimo galimybių, ieškodama pokyčių (34 m. moteris).

Be to, mokslininkų mobilumas dažnai suprantamas kaip savaiminė ver-tybė ir siekiamybė:

Kita vertus, aišku, kiekvienas mokslininkas, ypač po apsigynimo disertacijos, jeigu jisai nori susieti savo karjerą su mokslu, tai yra gerai išvažiuoti (...) bent metam, dviem, kad neužsisėdėt[um] vienoje vietoje (35 m. vyras).

Manau, kad kiekvienas mokslininkas turi norą išvažiuoti, ir tai netgi yra būtina. Negali būti geru mokslininku, dirbdamas tik vienoje laboratorijoje ir tik savo tėvynei – nematydamas, nevažiudamas, nebandydamas (33 m. moteris).

Kadangi supratau tais laikais, kad vienas iš normalaus mokslininko karjeros elementų yra jo mobilumas ir įgyti kitoje akademinėje terpėje darbo patirties yra tiesiog būtina mokslininkui, pradėjau ieškoti kažkokios vietos, kur galėčiau atlikti savo podoktorantūrinę, praleisti podoktorantūrinį laikotarpį (36 m. moteris).

Trumpalaikis gyvenimo užsienio šalyse pobūdis

Trumpalaikių vizitų atvykę mokslininkai retai kada teigė išvykę iš Lietuvos visam laikui, nors, šių mokslininkų kiekybinės apklausos duomenimis,

dauguma jų gyvena užsienyje daugiau nei ketverius metus (90,5 proc., iš jų 36,5 proc. – daugiau nei 10 metų).⁵ Be to, dauguma mokslininkų išvyko į užsienį atlikti mokslinę stažuotę, tam tikrą laikotarpį dirbti pagal specialybę, studijuoti. Tik 15 proc. respondentų išvykimo priežastis siejo su neterminuotu darbu ar asmeniniais reikalais (Gečienė, 2008: 173). Tai patvirtina ir kitos lietuvių mokslininkų atliktos apklausos: pavyzdžiui, Lietuvos mokslininkų bendruomenės mobilumo tyrimas 2007 m. atskleidė, kad dauguma išvykti besiruošiančių mokslininkų planuoja tai daryti trumpam laikui – atlikti stažuotę, dalyvauti bendrame tyrimų projekte, laikinai dirbti pagal specialybę ar studijuoti (Labanauskas, 2008: 147).

Transnacionalinį mokslininkų migracijos pobūdį patvirtina ir tai, kad, išvykę į užsienį studijuoti ir kelti kvalifikaciją, mokslininkai dažnai keičia gyvenamąją vietą kas kelerius metus:

Išvažiavau 1996 ar 1997, žodžiu, prieš 10 metų, išvažiavau magistra[n]tūros į Švediją ir kažkaip tai pasilikau, gavau magistrą Švedijoje, tada išvažiavau į Suomiją, tada išvažiavau į Portugaliją, tada į Olandiją, vėl grįžau į Suomiją. Žodžiu, taip 10 metų (34 m. moteris).

Taip pat reikėtų pažymėti, kad pirmasis išvažiavimas, net trumpas, dažnai tampa prielaida kitiems:

Tai buvo pirma gera patirtis, ir ji leido toliau statyti ant jos ir ruošti kitiems išvažiavimams (38 m. vyras).

Pabuvus vienoje šalyje, atsiveria keliai į kitas. Nors pirmasis postūmis Vakarų link buvo kiek atsitiktinis, vėlesni sprendimai buvo tarpusavyje susieti (46 m. vyras).

Išvykę mokslininkai neužmezga ilgalaikių ryšių su ta šalimi, kurioje dabar gyvena. Vizitų atvykusių mokslininkų kiekybinės apklausos duomenimis, beveik du trečdaliai trumpam atvykusių mokslininkų nesiruošia ilgai pasilikti toje pačioje šalyje, kurioje šiuo metu studijuoja ir dirba mokslinį darbą: 17,7 proc. numato pasilikti mažiau nei 1 metus, 48,4 proc. – nuo 1 iki 4 metų, 24,2 proc. – nuo 4 iki 10 metų, 9,7 proc. – daugiau nei 10 metų. Interviu duomenys atskleidžia, kad pagrindinis motyvas keisti gyvenamąją vietą yra nenoras pernelyg ilgai užsibūti vienoje vietoje:

Kelis metus, aš matau, kad dar šitame universitete aš turiu ką veikti, tikrai tenai

⁵ Pagrindinės priežastys išvykti – ribotos galimybės atlikti mokslinius tyrimus Lietuvoje dėl įrangos stokos, ribotas mokslinės literatūros prieinamumas ir žema studijų kokybė, ribotos galimybės dirbti mokslinį darbą dėl etatų trūkumo, o kai kurios mokslo šakos Lietuvoje tiesiog neturi tradicijų ir specialistų. Plačiau apie tai – projekto baigiamajame leidinyje: *Užduotis Lietuvai – nuo protų nutekėjimo prie protų pritraukimo*. Vilnius: Užsienio lietuvių rūpimo centras, 2008.

pasiliksiu ir jeigu, aišku, tiktai siūlys pasilikimo galimybę, o paskui tiesiog žiūrėsiu. (...) jeigu tuo metu dar pora metų, jau natūraliai, ko gero, mano užsibuvimas universitete reikalaus, kad aš kažkur judėčiau kitur. Nes daugiau nei šešis metus užsibūti vienoje vietoje jau yra nelabai gerai (36 m. moteris).

Transnacionalinių mokslininkų mobilumą labai skatina mokslinių, doktorantūros ir podoktorantūros stažuotčių schemos:

Aš išvažiavau į Norvegiją 2000 metais. Tai aš Norvegijoje buvau metus, paskui jau Anglijoje buvau metus, ir dabar jau keturi metai kaip Olandijoje. (...) profesorius mane skatino į doktorantūrą įstoti, ir ieškojau vėlgį internete savo nuožiūra visur. (...) visi atsakymai buvo teigiami, su finansavimu, su viskuo (32 m. moteris).

Dažnai apsisprendimui vyksti į kitą šalį ar grįžti į Lietuvą daro įtaką ir trumpalaikių kontraktų sistema:

Aš žinojau, kad aš Švedijoje baigsiu, nes turėjau limituotą kontraktą dabar iki galo vasaros (...). Aš žinojau, kad Švedijoje nepasiliksiu, jau ieškojau kažkur kitur, bet pirmiausia tas jausmas, norisi pabandyt sugrįžti (35 m. vyras).

Kai kurių mokslininkų pasirinkimą išvykti į kitą šalį lėmė globalus konkuravimas dėl talentų:

Matot, Singapūras labai daug pastangų ir lėšų skiria biotechnologijoms. Jie daug stato naujų pastatų, kuria be galo daug įmonių, kurios konkuruoja tarpusavyje, ir jie labai aktyvūs, greitai užverbavo mane (34 m. vyras).

Tuo metu mano disertacijos gynimo [disertacija apginta Švedijoje – I. G.] oponentas pakvietė dirbti kartu į savo laboratoriją podoktorantūrinei stažuotei. Aš sutikau ir taip atsidūriau Jungtinėse Amerikos Valstijose (33 m. moteris).

Socialinių tinklų įtaka sprendimui išvykti

Neretai mokslininkų sprendimą pasirinkti vieną ar kitą šalį lemia turėti ankstesni socialiniai kontaktai (pažintys). Dažniausiai tai – akademiniai asmeniniai ryšiai, užmegzti ankstesnių stažuotčių ar studijų užsienyje metu:

Susipažinusi su vienu dėstytoju, aš išvažiavau mokytis statistikos (...) ir aš išvažiavau pas jį, o jis, kadangi yra žinomas pasaulinio lygio profesorius, jis supažindino su kitais profesoriais, kurie ir mane pasikvietė (32 m. moteris).

Aš turėjau pažįstamų dar iš senų laikų, nes aš buvau tris mėnesius 88-tais, man atrodė, metais stažuotėj Italijoje. Per tris mėnesius, natūralu, susipažinau su įvairiais žmonėmis, su kolegom, turėjau ten kolegų, galima taip sakyti. O paskui, paskui visa tai atsitiko, kai čia buvo televizijos bokštas, tankai, šaudymai, ir

parašė visos Europos spauda. Ir, atsimenu, man (tais laikais dar čia nebuvo net ir fakso) teleksas atėjo iš Italijos: greitai kraukis lagaminą ir važiuok į Italiją. Draugai išsigando, kad ir mane čia nušaus ar dar kaip nors atsitiks (32 m. moteris).

Jaunų žmonių tarpininku gana dažnai tampa pažinčių užsienyje turintis dėstytojas ar disertacijos vadovas Lietuvoje:

Disertacijos vadovė turėjo kontaktų (30 m. moteris).

Padėjo asmeninis kontaktas su vienu profesoriumi (...) Jis tiesiog pats asmeniškai pasiūlė keliems studentams, ir aš buvau tame tarpe, važiuoti studijuoti istorijos į Angliją. Buvo skiriamos nedidelės stipendijos, ir aš labai apsidžiaugiau (38 m. vyras).

Tai va, toks buvo mano vadovo ir profesoriaus iš Vokietijos asmeninis kontaktas, ir jisai pasiūlė, jeigu būtų interesus ar susidomėjimas, kad aš galėčiau atvažiuoti, padirbėti tenai, išmokti kai ką iš jų matuojamų sistemų metodiniu atžvilgiu (49 m. vyras).

Daug rečiau šie socialiniai ryšiai yra susiję su ne akademiniais asmeniniais kontaktais:

Kanadą pasirinkau todėl, kad ten buvo pora draugų lietuvių (38 m. vyras).

Noras buvo todėl, kad aš susirašinėjau, turėjau susirašinėjimo draugę Vokietijoje. Tai vat todėl ir į Vokietiją išvykau (39 m. moteris).

Tai patvirtina ir kitų tyrimų duomenys, pabrėžiantys neakademiinių asmeniinių kontaktų svarbos mažėjimą augant migrantų išsimokslinimo lygiui: „šiuolaikinė intelektualios darbo jėgos migracija tampa vis mažiau paremta giminystės ir draugystės ryšiais ir vyksta kaip atsakas į augančią kvalifikuotos darbo jėgos paklausą globalioje darbo rinkoje“ (Kazlauskienė, 2006).

Kita vertus, gana dažnai išvažiavusieji į užsienį teigia neturėję jokių išankstinių kontaktų, studijų ar darbo vietą susiradę per internetą, gavę informacijos el. paštu ir pan.:

Ne ne ne, nebuvo jokių kontaktų, tačiau paprastai, kai būna skelbiamos tokios pozicijos, kaip čia pasakyt, reklaminiai laiškučiai yra išsiuntinėjami kuo plačiau. Na ir vienas toks laiškutis papuolė pas mane į dėžutę, pašto dėžutę (32 m. vyras).

Tai pažymi ir Aušra Kazlauskienė, teigdama, kad „aukštą išsimokslinimą turinčių žmonių migracija gali vykti nepriklausomai nuo socialinių ryšių dydžio ir (ar) stiprumo; aukščiausios kvalifikacijos migrantų žmogiškasis kapitalas ir sociodemografinių charakteristikų kokybė gali pakeisti socialinio kapitalo, kaip mažinančio migracijos riziką, vaidmenį“ (Kazlauskienė,

2006). Vis dėlto interviu duomenys iliustruoja, kad akademiniai asmeniniai ryšiai vis dar yra labai svarbūs sėkmingai transnacionalinei mokslininkų migracijai.

Naujų socialinių tinklų kūrimas išvykus

Trumpalaikių vizitų atvykusių mokslininkų apklausa atskleidė, kad tik 15,2 proc. apklaustų mokslininkų iš viso nedalyvauja užsienio mokslinių ir visuomeninių organizacijų veikloje, o beveik du trečdaliai (63,3 proc.) dalyvauja aktyviai (Gečienė, 2008: 182). Tai rodo, kad dauguma išvykusių mokslininkų įsijungia į platesnius socialinius tinklus. Interviu duomenys padeda detalizuoti įsijungimą į šiuos tinklus, dalyvavimą ir jų vertinimą. Socialiniai tinklai, pasak mokslininkų, formuojasi laipsniškai:

Priklausau kelioms tarptautinėms profesinėms organizacijoms, beveik kasmet dalyvauju jų organizuojamose mokslinėse konferencijose (35 m. vyras).

Priklausau profesinėm organizacijom („American Association of Public Policy and Management“ ir „Academy Health“), kurios leidžia daug leidinių, susijusių su mano darbu, dalyvauju jų rengiamose konferencijose, skaitau pranešimus (32 m. moteris).

Be to, kai kurie mokslininkai minėjo dalyvaujantys vietinių lietuvių bendruomenių veiklose:

Stokholme dažnai dalyvaudavau lietuvių bendruomenės organizuojamuose renginiuose, kuriuose dažnai sutikdavau ir kitus mokslinį darbą ten dirbančius lietuvius (36 m. moteris).

Hanoveryje praeitais metais susikūrė lietuvių bendruomenė. Yra sukurta interneto svetainė (<http://hanoveris.vokietija.de>), reguliariai vyksta bendruomenės narių susitikimai, susikūrė lietuviška mokyklėlė vaikams ir suaugusiems. Čia susitinka visi bendrai (37 m. vyras).

Madisone yra lietuvių organizacija („Madison Vilnius Sister Rities“), aš esu šios organizacijos tarybos narė ir aktyviai dalyvauju organizuojant renginius, parodas (32 m. moteris).

Dalis mokslininkų lietuvių bendruomenėse nedalyvauja, nes tokios jų mieste ar regione nėra. Tačiau informantai dažnai prisipažindavo, kad nors lietuvių bendruomenė jų gyvenamojoje vietoje yra, jie nedalyvauja ar yra nelabai aktyvūs:

Šiek tiek. Nu, kaip ten rengia kažkokius susitikimus ar atvažiuoja kokie nors koncertai iš Lietuvos, tai taip, aš stengiuosi. Nelabai daug pastaruoju metu, bet... (37 m. moteris).

Bendruomenė yra, bet nedalyvauju (35 m. moteris).

Aš ten jokių ryšių per šešis metus su lietuviais Anglijoje neužmezgiau, kas vat labai keista (36 m. moteris).

Kartais tokią poziciją lemia per dideli mokslininkų ir vietinės lietuvių bendruomenės ar ekonominių migrantų skirtumai:

Aš nelabai galvojau, tas yra dalykas, kad aš nelabai buvau priimta į tą lietuvių bendruomenę, tai yra dar niuansai, kurie kartais žaidžia. Bet tai yra mažas miestas, hm, mažas, Panevėžio dydžio miestas galbūt pagal gyventojų skaičių. Bet lietuviai vis tiek, dauguma, kurie nuvažiuoja tenais, tai jie nuvažiuoė vis tiek to geresnio gyvenimo ieškoti, tai visiškai kiti motyvai, jie dirba visiškai kitokius darbus ir jie gyvena visai kitokiu gyvenimu (32 m. moteris).

Galima teigti, kad socialiniai tinklai kuriami labiau bendrų interesų pagrindu nei etniniu:

Tad negalėčiau pasakyti, kad „protai“ laikosi atskiriau, tačiau, ir susitikę bendruose renginiuose, galbūt daugiau mes vieni su kitais bendraujam, nes jungia bendresni interesai bei darbo sąlygos (36 m. moteris).

Aš šiek tiek, žinote, tiesą pasakius, jaučiu šioki tokį skirtumą, nes tie, va, dabar mano pačios atvejais, ir tie, kurie yra išvažiuoė dėl kažkokių ekonominių priežasčių, su jais mūsų keliai nėra suėję, su vienu kitu esu pažįstama, bet kažkokiais draugais netapom. Su kuo aš esu draugavusi, tai, vat, būtent su tais išvažiuavusiais, kurie studijuoja vienaip ar kitaip (34 m. moteris).

Socialinių ryšių formavimą interesų pagrindu patvirtina ir ryšių su kitais lietuviais mokslininkais palaikymas per populiariausią internetinį – Užsienio lietuvių mokslo forumą (ULMF). Jam priklausantys mokslininkai nurodė jį kaip gana svarbų informacijos šaltinį:

Jie turi e-mail'inį diskusijų klubą ir ten pastoviai dalinasi naujausia informacija apie švietimo reformas, naujienas Lietuvoje, politines naujienas Lietuvoje. Taip pat jie dalinasi labai praktine informacija apie įvairias akademinės galimybes, finansavimo šaltinius, projektus, apie įvairias trumpalaikes ir ilgalaikes stažuotes tiek užsienyje, tiek Lietuvoje. Tarp jų daugiausia yra tikslųjų ir gamtos mokslų atstovų, humanitarų yra labai nedaug. Tačiau aš asocijuoju save su tais žmonėmis, nes aš matau jų pastangas, ta prasme, palaikyti ryšius su Lietuva, dalyvauti Lietuvos gyvenime ir net kai kurių pastangas asmeniškai grįžti į Lietuvą, dirbti Lietuvos institucijose (38 m. vyras).

Interviu metu atsiskleidė ir kitos, alternatyvios, mokslininkų vienijimosi pastangos:

Buvom susibūrę į vadinamą Biologų užsienyje draugiją, arba kaip pusiau juokais

mes vadindavom – BUD'istus, nuo sutrumpinimo BUD – Biologų užsienyje draugija. Ir tuo metu mes stengėmės padėti Lietuvai ir Gamtos fakultetui su vadovėliais, su įvairiausiomis smulkmenomis, ką mes iš savo doktorantūriškų stipendijų galėdavom sukrapštyti, ir tai būdavo 50 dolerių, 100 dolerių kainuojantys dalykai (38 m. vyras).

Kaip matyti, išvykusių mokslininkų kuriami socialiniai tinklai ne visuomet yra nukreipti tik į pačių mokslininkų interesus, bet drauge siekiama sujungti savo veiklą su pagalba likusiems Lietuvoje.

Socialinių tinklų palaikymas Lietuvoje

Kita išvykusių mokslininkų palaikomų socialinių tinklų dalis, kaip paaiškėjo iš interviu, vis dar labai giliai įaugusi Lietuvoje. Dauguma mokslininkų, atvykusių trumpalaikių vizitų, išlaikė ryšius su Lietuvos mokslo ir tyrimų institucijomis bei mokslininkais nuo studijų ar darbo Lietuvos mokslo ir tyrimų institucijose laikų:

Dažniausiai ryšiai nenutrūksta, ir jie plėtojami su buvusiais bakalauro, magistrinio darbų vadovais, kurie dažniausiai ir paskatina išvykti pasitobulinti į užsienio universitetą (36 m. moteris).

Kai kurie mokslininkai užmezgė tarpusavio ryšius dalyvaudami renginiuose (konferencijose, seminaruose) užsienyje:

Iki šiol bendradarbiau su viena mokslininke iš Lietuvos, bet ji taip pat yra išvažiavusi. Ją sutikau konferencijoje Indianoje. Su priimančia institucija (...) ryšius taip pat užmezgiau JAV, per sociologą, kuris žinojo kolegą [priimančiojoje institucijoje] (31 m. moteris).

Doktorantūros metu [vizito koordinatorė] buvo pas mus vizituojantis mokslininkas mano toj grupėj, ir mes kartu kai kuriuos darbus atlikom, tai dėl to šitas kontaktas išliko (38 m. moteris).

Taigi, ryšiai su Lietuvos mokslo ir tyrimų institucijomis palaikomi ne tiesiogiai, o per asmeninius akademinius kontaktus su šių institucijų atstovais.

Vizitų atvykusių mokslininkų apklausos duomenimis, tik 7,6 proc. šių mokslininkų aktyviai dalyvauja Lietuvos organizacijų veikloje, visiškai joje nedalyvauja 66,7 proc. (Gečienė, 2008: 182). Viena iš galimų priežasčių – Lietuvos organizacijų vangumas:

Kažkaip Lietuvos antropologų asociacija nelabai dabar mane įtraukia, bet, nežinau, aš į tą neįsitraukiau ar jie nelabai aktyvūs, ar aš nerodau iniciatyvos – ne-

žinau. Tai šitoj nelabai dalyvauju, tiesiog daugiau mažiau formaliai priklausau (34 m. moteris).

Vis dėlto dalis mokslininkų, prieš atvykdami vizito, nebuvo užmezgę ryšių su Lietuvos mokslininkais ir nebendradarbiavo su jokia Lietuvos mokslo ir tyrimų institucija. Lietuvoje išlikę ar trumpalaikių vizitų programos metu užmegzti nauji ryšiai mokslininkams svarbūs dėl galimybės bendradarbiauti mokslinėje srityje (bendri projektai, straipsniai ir pan.). Be to, nemažai mokslininkų teigė, kad per šiuos ryšius galėjo prisidėti prie Lietuvos mokslo vystymo:

Per visus dešimt metų nebuvo, kad laboratorijoj nebūtų postdokas iš Lietuvos, kartais būdavo du ir net trys, atvažiuodavo ir... buvę dėstytojai, pakviesdavom, rasdavom būdus surast bendriam darbui pakvietimus, ir tas vystėsi produktyviai. Ir tęsiasi dabar, pavyzdžiui, studentai (...) atvažiuos pas mus dviem mėnesiams, tas kontaktas nenutrūksta, ir palaikom ryšius, keičiamės informacija, taip kad yra glaudus informacijos apsikeitimas (45 m. vyras).

Daugelis mokslininkų yra pasiruošę lankydami Lietuvoje kuo labiau padėti savo kolegoms šioje šalyje:

Aš žinau, kad čia tos problemos yra kitokios. Ir man, kaip mokslininkei, yra labai įdomu. Aišku, man labai įdomu grįžti į Lietuvą, žiūrėti, kaip čia viskas sekasi, kuo galiu padėti, kokie patarimai, perduoti patirtį, nes tos diskusijos būna labai įdomios, kai ta patirtis diskutuojama (43 m. moteris).

Be socialinių ryšių su Lietuvoje dirbančiais mokslininkais, išvykę mokslininkai palaiko labai intensyvius ryšius su Lietuvoje gyvenančiais giminėmis ir draugais:

Nuolatinius ryšius palaikom su mano bei vyro tėvais, broliais bei seserimis. Dažnai bendraujam su draugais. Be to, į Lietuvą ilgesniems vizitams atvykstam bent du kartus per metus ir taip užpildom bendravimo su pažįstamais bei draugais spragas (36 m. moteris).

Bendrauti daug lengviau dėl šiuolaikinių technologijų suteikiamų galimybių:

Su tėvais bendravimas dažniausiai vyksta telefonu, su draugais – internetu: elektroniniais laiškais bei bendravimu per Skype (36 m. moteris).

Taip pat daugelis išvykusių mokslininkų nuolat seka įvykius Lietuvoje:

Skaitome laikraščius, interneto naujienų portalus internete, diskutuojame aktualias temas ir naujienas su tėvais bei draugais, gyvenančiais Lietuvoje (36 m. moteris).

Iš Lietuvos išvykusių mokslininkų tapatumo kaita

Išvykusių mokslininkų kuriami išplėstiniai socialiniai laukai, per socialinius tinklus jungiantys tiek jų kolegas ir artimuosius Lietuvoje, tiek lietuvius ir nelietuvius mokslininkus užsienio šalyse, neišvengiamai skatina tapatumo pokyčius. Dauguma mokslininkų nelaiko savęs emigrantais:

Kaip nekeista, nelaikau savęs emigrantu, tiesiog žmogumi, kuris gyvena užsienyje, galbūt laikinai (34 m. moteris).

Sunku kalbėti apie „emigraciją“, nes mes nesijaučiam emigravę, nes niekad neturėjom tikslų likti Švedijoje ar (...) JAV (36 m. moteris).

Transmigracinę tapatybės pobūdį iliustruoja keleto mokslininkų išsakyta mintis, kad atstumas ir gyvenamoji vieta šiuolaikiniame pasaulyje nebeturi lemiamos reikšmės tapatybei:

Kadangi manęs čia fiziškai nebuvo, tai jiems atrodo, kad manęs ir nėra iš tikrųjų, bet aš esu prieš tą teritorinį supratimą. Prieš tą proto, kaip lokalizuojamo vienoj vietovėj ar kitoj, supratimą ir, man atrodo, kad būnant kitur gali daugiau gero padaryti (34 m. moteris).

Ta prasme aš nesu visai išvykęs, mano dar tokia dvasia sklando (juokiasi). Dabar yra pasaulis nors ir didelis, bet elektroninės komunikacijos priemonės leidžia nesunkiai atlikti darbus bet kurioje vietoje (49 m. vyras).

Vis dėlto pažymėtina, kad dalis mokslininkų labiau pabrėžia savo lietuviškąją tapatybės pusę:

Aš Lietuvą iki šiol laikau savo namais, gimtine (...) Aš ilgainiui norėčiau, kad mano šeima išsaugotų mano gimtąją kalbą, kad pirmoji kalba būtų lietuvių. Aš norėčiau, kad mano vaikai pažintų Lietuvą ne vien tiktai iš spaudos, radijo ar televizijos, gyvendami užsienyje, bet tiesiogiai gyvendami Lietuvoje. Todėl man svarbu išlaikyti tą asmeninį ryšį su Lietuva (38 m. vyras).

Šiuos mokslininkus sieja stiprus emocinis ryšys su Lietuva:

Tai visą laiką toks asmeninis pyktis, kad aš niekur nenutekėjau, mano protas... Aš kalbu, aš tiesiog mąstau apie Lietuvą, aš grįžinėju į Lietuvą, aš darbus rašau apie Lietuvą ir netgi skaudu, kai sugrįžti ir kas nors sako: „O, amerikonka, tai ko čia parvažiavai?“ Tai yra ta mano tapatybė, ir aš jau suprantu, kad kitiems atrodo kitaip (34 m. moteris).

Šiai daliai mokslininkų svarbu išlaikyti savo tautinio identiteto jausmą:

Vis dėlto norisi nebūti emigrantu šiame globalėjančiame pasaulyje. Man atrodo, kad mes apskritai galime būti įdomūs pasauliui, būdami su kažkokiomis savo

šaknimis, savo šaknų pajautimu. Ta prasme galima globalizuotis, būti kosmopolitišku žmogumi, daug keliauti ar dirbti užsieniuose, bet visada svarbu išlaikyti savo identiteto jausmą. O tą identiteto jausmą, atrodo, geriausiai, lengviausiai yra išlaikyti palaikant ryšį su savo gimtuoju kraštu. Bet tai turėtų būti pasirinkimas, tai nėra kažkokia prievolė, kurią žmogus turėtų vykdyti (38 m. vyras).

Pastebėta, kad taip tapatybę dažniau suvokia socialinių ir humanitarnių mokslų atstovai, kurie yra susiję su Lietuva ne tik socialiniais tinklais, bet ir savo moksliniais interesais:

Mano atvejis toks, kad aš vis sugrįždavau į Lietuvą, kadangi aš čia tyrimus darau, tyrinėju Lietuvą. Mano kitoks šiek tiek variantas negu kokio bioastrofiziko, kuris išvažiuojęs ir jam viskas yra tenai, o mano pats tyrimo objektas yra Lietuva, tai aš visą laiką tuo domėjau ir man buvo įdomūs šitie antropologai besikuriančios, ir aš tyrimus dariau Lietuvoje, tai aš Lietuvoje vis būnu (34 m. moteris).

Šiems mokslininkams būdingas gilus patriotizmas:

Todėl, kad aš jaučiuosi patriotiškas Lietuvos atžvilgiu. Aš Lietuvą iki šiol laikau savo namais, gimtine (38 m. vyras).

Jiems svarbi tėvynės aplinka:

Kartais ji toli, bet man jinai reikalinga. Iš tiesų gal esu užaugęs kažkokio senoviškoj šeimoj, bet mane stipriai traukia ir dažnai norisi parvažiuoti pas tėvus, į senelių kaimą, leisti laiką Lietuvoje, ir kad galėčiau tai daryti dažnai, tada, kada noriu, o ne tada, kai išpuola atostogos, kartą į mėnesį ar į metus (34 m. moteris).

Beje, daugelis šių mokslininkų teritorinio atstumo nelaiiko kliūtimi dirbti Lietuvos labai ir jaustis jos dalimi. Vis dėlto jie jaučia didelę nostalgiją ir poreikį grįžti į Lietuvą. Sugrįžti skatina tėvynės, artimųjų ilgesys:

Į Lietuvą, manau, grįšim gyventi. Kada tai įvyks, kol kas sunku prognozuoti. Labiausiai skatina grįžti artimųjų bei draugų ilgesys, bei noras, kad vaikas bendrautų daugiau lietuviškai (36 m. moteris).

Kitai daliai iš Lietuvos išvykusių mokslininkų lietuviška tapatybė nėra tokia svarbi, jie teigia nejaučiantys prieraišumo nei Lietuvai, nei jokiai kitai šaliai:

Ne, man gerai visur. Aš nejaučiu jokios nostalgijos nei Lietuvai, nei Japonijai, nei Australijai, man pasiūlys kažkur kitur, aš nuvažiuosiu kitur. Man nesvarbu, kur gyvent (29 m. vyras).

Pagyvenę įvairiose šalyse, kai kurie žmonės prisipažįsta nebepritamantys jokiaje šalyje ir pradėję kitaip vertinti žmogaus ir valstybės ryšį:

Nors šiaip nesijaučiu per daug pritampantis nei užsienyje, nei Lietuvoje, kažkaip svarbiausia pasidarė žmonės, o ne valstybės (42 m. vyras).

Ši dalis mokslininkų tapatybę pradeda formuoti pagal savo daugelį šalių apimančią socialinę lauką:

Išskrisim ten, sakykim, į Indiją, va, į vestuves draugės, ten pabūsim, ten maždaug paskui dar ką nors darysim – mums tai įprasta. (...) Tai jau čia toks kaip ir identitetas toks formuojasi – pasaulio pilietė. Praktiškai, nes sienų nebėra, kažkaip tai norisi savaitgalį, pavyzdžiui, Amsterdame, o kas gi trukdo? Tiktai laikas, ten, sakykim, riboja. Į lėktuvą, pavyzdžiui, nespėjam ten, o daugiau tai nieko, ir tas jausmas va toksai, kad iš tikrųjų viskas po ranka, kur nori – prašau (34 m. moteris).

Ši mokslininkų grupė valstybei, kurioje gyvena, teikia daug mažiau reikšmės nei darbo aplinkai ar karjeros galimybėms, jiems gyvenimas užsienio šalyse labiau asocijuojasi su gyvenimo būdu. Dažnai toks požiūris lemia jų nenorą grįžti į Lietuvą.

Vis dėlto kategoriškai nenorinčių grįžti į Lietuvą yra mažuma: daugelis teigia, kad iš *principo* (42 m. vyras) norėtų sugrįžti gyventi į Lietuvą. Tai atskleidžia dar vieną transnacionalinės migracijos kaip „neužbaigto proceso“ bruožą, kuris mokslininkų migracijos atveju labiau žymi ne „protų nutekėjimo“, o „protų tekėjimo“ reiškinį (Kuzmickaitė, 2008: 28). Tai patvirtina atlikta trumpalaikių vizitų atvykusių mokslininkų apklausa: dauguma respondentų (96,9 proc.) teigė ketinantys sugrįžti į Lietuvą, nors iš jų tikrai apsisprendusių sugrįžti yra tik 15 proc.; kita dalis (54,7 proc.) norėtų sugrįžti, bet tik tam tikromis aplinkybėmis (Gečienė, 2008: 176). Panašių duomenų gauta ir ištyrus platesnį aukštos kvalifikacijos iš Lietuvos išvykusių žmonių ratą: „migrantai linę grįžti, tačiau tvirtai apsisprendusių žmonių dalis santykinai maža (12 proc.)“ (Kazlauskienė, 2006).

Išvados

Iš Lietuvos išvykusių mokslininkų papasakotos išvykimo ir gyvenimo užsienio šalyse istorijos atskleidžia transnacionalinį jų migracijos pobūdį: mokslininkams būdinga daug kartų trumpam persikelti iš vienos šalies į kitą ir dažnai grįžti į Lietuvą, palaikyti plačius ir visas šalis jungiančius socialinius ryšius, nesitapatinti nei su emigrantais, nei su ta šalimi, kurioje dabar gyvena.

Specifiniai mokslininkų migracijos bruožai (besiskiriantys nuo kitų socialinių grupių migracijos ypatumų) yra susiję su tradiciškai transnacionaline mokslo prigimtimi – būtinybe keistis žiniomis ir patirtimi siekiant

mokslo pažangos. Todėl mokslininkų mobilumas yra skatinamas ir tampa būtina mokslininko karjeros dalimi. Mokslininkų trumpalaikį apsigyvenimą vienoje ar kitoje šalyje dažniausiai lemia mokslinių stažuotių ir trumpalaikių darbo kontraktų sistemos.

Transnacionaliniams mokslininkų socialiniams laukams būdingi socialiniai tinklai, grindžiami asmeniniais akademiniais kontaktais su kitų šalių mokslininkais. Šie socialiniai laukai apima ne tik tas šalis, kuriose buvo gyventa – glaudūs socialiniai ryšiai palaikomi ir su kitų šalių mokslininkais, su kuriais susipažinta konferencijų, stažuotių ir pan. metu. Akademiniai asmeniniai kontaktai daro reikšmingą įtaką tiek apsisprendimui išvykti iš Lietuvos mokytis ar dirbti mokslinį darbą, tiek kitų stažuotių ar darbo vietų pasirinkimui, dalyvavimui konferencijose, bendrų projektų vykdymui ir straipsnių rašymui ir pan.

Socialiniai ryšiai palaikomi ir su tų šalių, kuriose gyvenama, lietuvių bendruomenėmis, tačiau jie silpnesni, nes tose šalyse gyvenama trumpai, be to, skiriasi migrantų interesai (ypač pabrėžiami mokslininkų ir ekonominių migrantų skirtumai). Ryšiai dažniau palaikomi su tais lietuviais, su kuriais kartu mokytasi ar kuriuos jungia giminytė, draugystė. Taip pat intensyviai bendraujama su Lietuvoje likusiais giminaičiais ir draugais, pasiitelkiant šiuolaikines komunikacijos priemones.

Struktūriniai transnacionalinės mokslininkų migracijos veiksniai (trumpalaikės stažuotės, darbo kontraktai ir pan.), gyvenimo keliuose šalyse patirtis, tarptautinė aplinka mokslo ar darbo vietose, dažnai pasitaikančios galimybės keliauti ir bendrauti pasitelkiant šiuolaikines komunikacijos priemones laipsniškai formuoja naują gyvenimo būdą. Tai savo ruožtu daro įtaką mokslininkų pasirinkimams: nepageidaujamos tampa gyvenimo sąlygos, kurios neužtikrina tarptautinės mokslo ar darbo aplinkos, apriboja mobilumą ir apsikeitimą žiniomis bei patirtimi.

Transnacionalinės migracijos patirtys sukelia ir mokslininkų tautinio tapatumo pokyčius. Nors daugelis išvykusių mokslininkų nelaiko savęs emigrantais, pastebimos dvi transnacionalinės tapatybės formavimosi tendencijos. Dalis išvykusių mokslininkų pabrėžia tautinę tapatybę, glaudžiai sieja save su Lietuva, lietuvių kalba ir kultūra, gimtinės aplinka. Nors jiems svarbu išlaikyti savo tautinės tapatybės jausmą, vis dėlto pabrėžiama, kad tai turėtų būti atliekama laisvai pasirinkus. Be to, jie atkreipia dėmesį į vietos ir tapatumo santykio pokytį: atstumas ir gyvenamoji vieta šiuolaikiniam pasaulyje nebeturi lemiamos reikšmės tapatybei – galima jaustis Lietuvos dalimi ir daugelį metų gyvenant toli nuo savo šalies.

Kita dalis mokslininkų jau konstruoja stiprią transnacionalinę (*pasaulio piliečio*) tapatybę – neprisirišama prie Lietuvos ar kitos šalies, kurioje buvo gyventa. Šie mokslininkai valstybei, kurioje gyvena, teikia daug mažiau reikšmės nei darbo aplinkai ar karjeros galimybėms. Jie dažniausiai

labai pozityviai vertina mobilumą ir tarptautinę mokslinę aplinką, kurios itin pasigenda Lietuvoje. Tokios tapatybės formavimui svarbus platus socialinių ryšių – tiek profesinių, tiek asmeninių – tinklas, išplitęs daugelyje šalių, o gyvenimas užsienio šalyse labiau asocijuojasi su gyvenimo būdu. Tai padeda slopinti frustracijos jausmą, lengviau integruotis į tarptautinę mokslininkų bendruomenę ir prisitaikyti prie kintančios aplinkos. Taip fragmentuota tapatybė paverčiama nauju galios ištekliumi.

Literatūra

- Agnew, J. (1999). Mapping Political Power beyond State Boundaries: Territory, Identity, and Movement in World Politics // *Millennium*, 28: 499–521.
- Basch, L. G., Glick Schiller, N., Blanc Szanton, C. (1994). *Nations Unbound: Transnational Projects, Postcolonial Predicaments and Deterritorialized Nation-States*. Langhorne: Gordon and Breach.
- Bauböck, R. (2003). Towards a Political Economy of Migrant Transnationalism // *International Migration Review*, 37 (3): 700–723.
- Breinbauer, A. (2007). Brain Drain – Brain Circulation or... What Else Happens or should Happen to the Barins Some Aspects of Qualified Person Mobility // *Migration*. FIW Working Paper, 4. http://www.morebrain.net/index_htm_files/N_004-breinbauer.pdf.
- Casey, T. et al. (2001). *The Mobility of Academic Researchers: Academic Careers and Recruitment in ICT and Biotechnology*. Institute for Prospective Technological Studies.
- Čiubrinskas, V. (2005). Transnacionalinis identitetas ir paveldas: lietuviškumas diasporoje // *Sociologija. Mintis ir veiksmai*, 2: 41–54.
- DeVereaux, C., Griffin, M. (2007). Internacionalinis, globalus, transnacionalinis: tik žodžių reikalas? // *Kultūros barai*, 1. <http://www.eurozine.com/articles/2007-02-05-devereauxgriffin-lt.html>.
- Gečienė, I. (2008). Išvykusių į užsienį mokslininkų reintegracijos nuostatos // *Mokslininkų ir tyrėjų gebėjimų ugdymas Lietuvai integruojantis į Europos Sąjungos infrastruktūrą*. Vilnius: Socialinių tyrimų institutas.
- Genov, N. (2007). *Brain-Drain from Eastern Europe? What We Know about and What Not?* Paper prepared for the Second Institute for the Study of Labor (IZA) Workshop “EU Enlargement and the Labor Markets”, Bonn. http://www.iza.org/conference_files/EUEnlarge2007/genov_n3662.pdf.
- Gilroy, P. (1994). Diaspora // Vertovec, S., Cohen, R. (eds.). *Migration, Diasporas, and Transnationalism*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Kazlauskienė, A. (2006). *Protų nutekėjimo priežastys ir tendencijos: daktaro disertacijos santrauka*.
- Kuzmickaitė, D. K. (2008). Teoriniai tarptautinės lietuvių migracijos diskursai // *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos*, 1 (5): 24–32.
- Kuznetsov, Y., Sabel, Ch. (2006). International Migration of Talent, Diaspora Networks, and Development: Overview of Main Issues // Kuznetsov, Y. (ed.). *Diaspora Networks and the International Migration of Skills: How Countries Can Draw on Their Talent Abroad*. Washington, DC, The World Bank.

- Labanauskas, L. (2008). Lietuvos mokslininkų tarptautinis mobilumas: tendencijos, problemos ir gairės pokyčiams // Taljūnaitė, M. (ats. red.). *Tyrėjų gebėjimų ugdymas Lietuvai integruojantis į Europos Sąjungos infrastruktūrą*, 140–163. Vilnius: Socialinių tyrimų institutas.
- Levitt, P., Glick Schiller, N. (2004). Transnational Perspectives on Migration: Conceptualizing Simultaneity // *International Migration Review*, 38 (3): 1002–1039.
- Levitt, P., Sorenson, N. N. (2004). Global Migration Perspectives: The Transnational Turn in Migration Studies // *Global Migration Perspectives*, 6. Global Commission on International Migration. www.gcim.org.
- Moguerou, Ph. (2005). Doctoral and Postdoctoral Education in Science and Engineering: Europe in the International Competition // *European Journal of Education*, 40 (4): 367–392.
- Pries, L. (2006). *Transnational Migration: New Challenges for Nation States and New Opportunities for Regional and Global Development*. www.ruhr-uni-bochum.de/soaps/download/publ-2006_transnational_migration.pdf.
- Portes, A., Guarnizo, L. E., Landolt, P. (1999). The Study of Transnationalism: Pitfalls and Promise of the Emergent Research Field // *Ethnic and Racial Studies*, 22: 217–237.
- Straughan, J., Hondagneu-Sotelo, P. (2002). From Immigrants in the City, to Immigrant City // Dear, M. (ed.). *From Chicago to LA: Making Sense of Urban Theory*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Tanner, A. (2005). Brain Drain and beyond: Returns and Remittances of Highly Skilled Migrants. Global Commission on International Migration // *Global Migration Perspectives*, 24. <http://www.gcim.org/gmp/Global%20Migration%20Perspectives%20No%202024.pdf>.
- Vertovec, S. (1999). Conceiving and Researching Transnationalism // *Ethnic and Racial Studies*, 22 (2): 447–462.
- Vertovec, S., Cohen, R. (1999). Introduction // Vertovec, S., Cohen, R. (eds.). *Migration, Diasporas and Transnationalism*. Cheltenham, UK: Edward Elgar.

APIE AUTORIUŠ

- Vytis Čiubrinskas* Vytauto Didžiojo universiteto Socialinės antropologijos centro vadovas, Sociologijos katedros profesorius; Vilniaus universiteto Orientalistikos centro docentas; Pietų Ilinojaus universiteto (JAV) Antropologijos departamento asocijuotas profesorius adjunktas.
- Darius Daukšas* Vytauto Didžiojo universiteto Sociologijos katedros lektorius, Socialinės antropologijos centro bendradarbis; Lietuvos istorijos instituto Etnologijos skyriaus mokslo darbuotojas.
- Ingrida Gečienė* Vilniaus universiteto Komunikacijos fakulteto Informacijos ir komunikacijos katedros lektorė, Filosofijos fakulteto mokslo darbuotoja; Lietuvos socialinių tyrimų centro mokslo darbuotoja; Socialinių inovacijų instituto direktorė.
- Christian Giordano* Fribūro universiteto (Šveicarija) Socialinės antropologijos departamento vadovas ir profesorius; Vakarų universiteto Timišoaroje (Rumunija) garbės daktaras; Mursijos universiteto (Ispanija), Bukarešto universiteto (Rumunija), Sains Malaizijos universiteto Penange (Malaizija) ir Bydgoščiaus universiteto (Lenkija) vizituojantis profesorius.
- Ieva Kripienė* Vytauto Didžiojo universiteto Sociologijos katedros doktorantė, Socialinės antropologijos centro bendradarbė.
- Jolanta Kuznecovienė* Vytauto Didžiojo universiteto Sociologijos katedros docentė, Socialinės antropologijos centro mokslo darbuotoja.
- Neringa Liubininė* Vytauto Didžiojo universiteto Socialinės antropologijos centro bendradarbė.
- Ingo W. Schröder* Vytauto Didžiojo universiteto Socialinės antropologijos centro vyriausiasis mokslo darbuotojas, Sociologijos katedros vizituojantis profesorius; Marburgo universiteto (Vokietija) Lyginamųjų kultūros tyrimų departamento profesorius adjunktas.
- Irena Šutinienė* Lietuvos socialinių tyrimų centro mokslo darbuotoja; Vilniaus universiteto Komunikacijos fakulteto Žurnalistikos instituto dėstytoja.
- Meilutė Taljūnaitė* Lietuvos socialinių tyrimų centro Sociologijos instituto vadovė, vyriausioji mokslo darbuotoja; Lietuvos edukacijos universiteto Socialinės komunikacijos instituto Socialinės sanglaudos katedros profesorė.
- Artūras Tereškinas* Vytauto Didžiojo universiteto Sociologijos katedros profesorius, Socialinių tyrimų centro vadovas.

UDK 314(474.5)

Li-174

Lietuviškasis identitetas šiuolaikinės emigracijos kontekstuose. Sudarė Vytis Čiubrinskas. – Kaunas, Vytauto Didžiojo universitetas. 2011. – 204 p.

ISBN 978-9955-12-750-5

Didėjant šiuolaikinio pasaulio mobilumui ir emigracijos iš Lietuvos mastui, ši antropologinė-sociologinė studija (mokslinių straipsnių rinkinys) nagrinėja migracijos ir identiteto sąveiką. Remiantis pačių autorių atliktais lauko tyrimais analizuojamas nacionalinės valstybės ribas peržengiančios, išjudintos ir išteritorintos lietuviškosios tapatybės įsivietinimas šandieninės lietuvių emigracijos kraštuose: Airijoje, Anglijoje, JAV ir Norvegijoje.

LIETUVIŠKASIS IDENTITETAS
ŠIUOLAIKINĖS EMIGRACIJOS KONTEKSTUOSE

Sudarė

Vytis Čiubrinskas

Redaktoriai Robertas Keturakis ir Simona Grušaitė
Maketavo Rasa Švobaitė

Užsakymo Nr. K11-160

Išleido Vytauto Didžiojo universiteto leidykla

S. Daukanto g. 27, LT-44249 Kaunas